

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA.

A RENAISSANCE ÉS A REFORMATIÓ.

IRTA

NISARD DEZSŐ.

BUDAPEST.

1875.

A RENAISSANCE
ÉS
A REFORMATIÓ.

IRTA
NISARD DEZSŐ.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

TANULMÁNYOK
A RENAISSANCE ÉS A REFORMÁTIÓ
KORÁBÓL.

ERASMUS. — MORUS TAMÁS. — MELANCHTON.

IRTA

NISARD DEZSŐ.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

FORDÍTOTTA

VAJDA JÁNOS.

BUDAPEST, 1875.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

432430

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

Weizsmann testvérek könyvnyomdája Budapest.

A Magyar Tudományos Akadémia föladata lévén a tudományok önálló művelése és emelése mellett azoknak terjesztésére is hatni, 1872. január 22-én tartott összes ülésében egy bizottságot alakított oly czélból, hogy az részint a külföldi tudományos irodalmak jelesebb termékeinek lefordíttatása, részint a tudományokat mai színvonalukon előadó eredeti magyar művek készíttetése által a tudományos műveltség terjesztése érdekében működjék.

A Magyar Tudományos Akadémia ezen könyvkiadó bizottsága föladatának megfelelni kívánván, mindenek előtt azon hiányokra fordította figyelmét, melyek az egyes tudományszakok körében leginkább érezhetők. Sietett ennélfogva elismert tekintélyű hazai szakférfiakat tudományos kézikönyvek szerkesztésével megbízni; egyúttal gondoskodott arról, hogy a külföldi tudományos irodalmak számos jelesebb művei hazai nyelvünkön mielőbb közrebocsáttassanak.

Ekkép a bizottság eszközzésére, részint a Magyar Tudományos Akadémia, részint egyes vál-

lalkozó könyvkiadók kiadásában, tudományos eredeti műveknek és fordításoknak sorozata fog megjelenni; hivatva a külföld tudományos munkásságának eredményeit a magyar közönségre nézve megközelíthetőkké tenni.

Megjegyzendő azonban, hogy a bizottság, midőn az eredeti munkák szerzői és a fordítók megválasztása által — az utóbbiaktól, hol szükségesnek vélte, mutatóványt is kívánva — már eleve is gondoskodni igyekezett a munkálat sikere felől, utólagos bírálatát nem terjeszthette ki a beadott munkák soronkénti kijavításáig, s így a szerzőkről vagy fordítókról minden felelősséget a részletekben magára nem vesz.

Budapesten, 1873. február 20-án.

*A Magyar Tudományos Akadémia
Könyvkiadó Bizottsága.*

E L Ő S Z Ó.

E Tanulmányok képezik első nagyobb terjedelmű dolgozatomat, melyet a hanyatlás korának latin költőiről szóló munkám után irtam.

Az ókor az ujjászületéshez vezetett. Ohajtottam magamat annak szint oly fényes mint erősítő látványában részesíteni. S teljesen föllelém azt az ujjászületés három legkitünőbb munkása: Erasmus Morus Tamás és Melanchton életében.

Azonban tanulmányozván irodalmi műveiket, találkoznom kelle keresztyéni műveikkel. Mint kétős hősiek föladataira vállalkozók, egyik kezökkel fölásták a remek, másikkal fölujíták a keresztyén iratokat. Rájok nézve az ujjászületés két régiség föléledése volt.

Mint tudósoknak, a nagy embereknek lelkesedése, hite ugyanaz volt; a reformatió azonban őket mint keresztyéneket ama három nagy keresztyén nézetnek, melyek Európát a tizenötödik század kezdetén három részre osztották, három jellemző

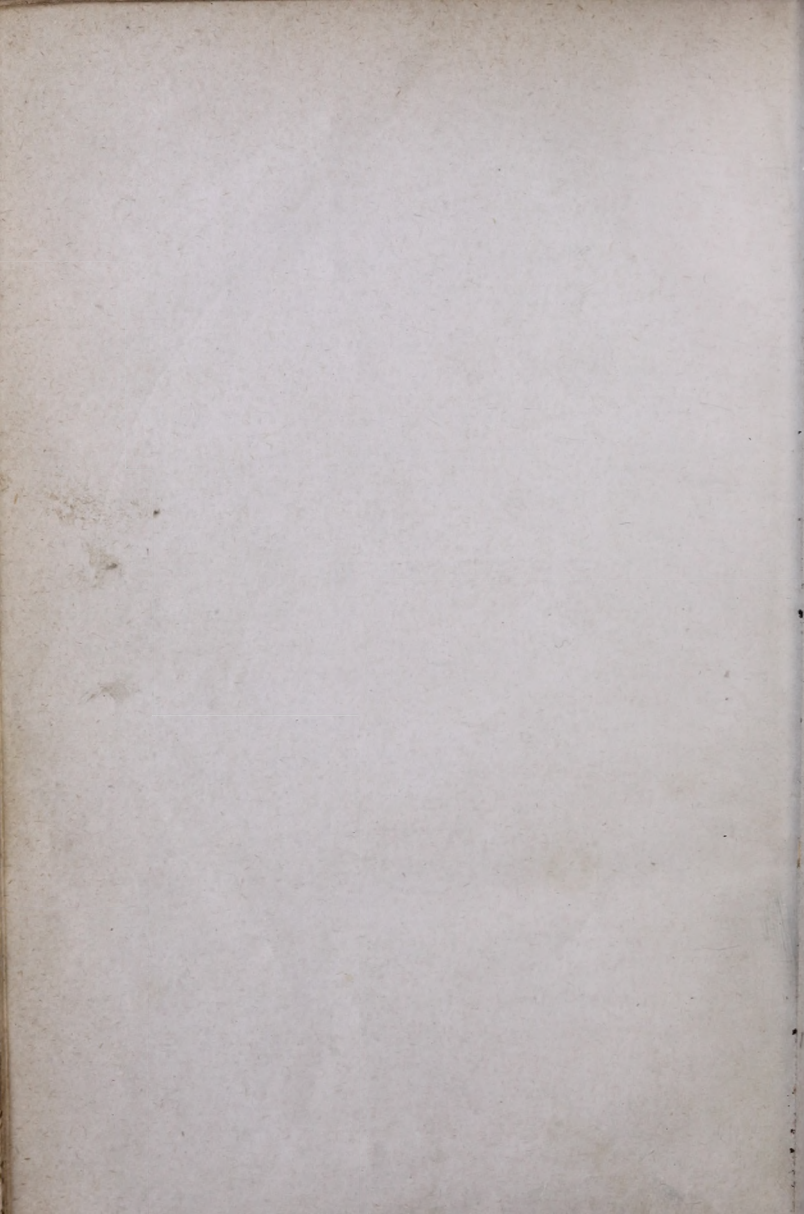
kinyomatává avatta. Morus Tamás képviseli a katholikust, Melanchton a protestanst, Erasmus a keresztyén bölcsészt.

Én tanulmányoztam, hogy megítéljem, s talán inkább szerettem, mint megítéltem őket. Szerettem őket elannyira, hogy magamévá tettem minden panaszaikat, közéjük sorakoztam összes ellenségeikkel szemben; hittem szavaikban; és e szép lelkekkel való társalgásom kelleme oly nagy volt, hogy ha nem akadályozott is mindig hibáik észrevételében, de helylyel-közzel igen is képes volt előttem gyöngeségeiket eltakarni.

E tanulmányok először 1836-tól 1838-ig a *Revue des deux mondes*-ban közöltetvén, Franciaországban és külföldön némi tetszéssel fogadtattak. Ezeket most, miután nagy gonddal átnéztem, újra kinyomatom. Kedves volt nekem e munkálkodás. Ugy tetszik, mintha hosszú távollét után, inkább elhanyagolt, mint feledett barátokkal találkoznám újra. Vajon nem a viszontláthatásuk fölötti gyönyör hiteti-e el velem, hogy a közönség is érdeklődhetik e — rendes foglalkozásától annyira elütő — tanulmányokban?

1855. April havában.

ERASMUS.

I.

Erasmus szobrának története. — Vita Rotterdam és Tergow között. — Erasmus születése. — Julius Scaliger ezt szemére veti.

Rotterdam kellő közepén, a város főterén, egy csatorna partján, fölíratokkal ékített talapzaton áll egy ércszobor, vasrácsozattal körülvéve. A szobor tiz láb magas; 1622-ben öntötték, s Keiser Henrik remekének tartják. A férfiú, a kit ábrázol, papi ruhában, fején háromszögű főveggel, jobb kezében könyvet tart, melyet figyelemmel látszik olvasni. Arcza, bár az óriási szobormű nagy arányaiban elnehézkedett, szelídséget és szellemet fejez ki; fölhajló hegyes orra gúnyoros kedélyt jelez; szokatlanul nagy szája mosolygó és szellemes; érezzük, hogy valamely gyors és átható gondolat lángja csilloghata lesütött és gödreiknél kissé redős szemeiben, melyeknek az érc csupán körvonalait volt képes utánózni. E szobor Holbeinnak egy a muzeumban csodált arczképére emlékeztet; egészen hű kifejezése az illető egyéniségnek, bélelt meleg ruhájának, a beteges ember tekintetének, melyet Keiser, szobra óriási tagjain át löveltet.

Ugyan mit akarhat itt a tudor, kezében könyvvel, Rotterdam középpontján, e jövés-menés közepett, fontos hideg tekintetével, hallgatagon, számítgatva a csatornán föl és alá úszó terhes hajók s a beviteli és kiviteli árukat ki- és berakó emberek nyereségeit és veszteségeit;

nem messze, a rotterdami tőzsdétől, e csarnokos fattyu templomtól, mely görög oszlopaival oly sajátoságos ellentétet képez e háromszögű házakkal, melyeknek egymás fölött kiszögellő emeletei az őket szegő fák függőnye mögött a csatornán történt dolgok szemléletébe merülni látszanak? Mit csinál itt az olvasásra oly kevésbé előnyös zajban? Ha legalább e könyv a kettős könyvvitelt tartalmazná! De nem; e könyv az ő saját tollából kikerült tiz ivrényi kötetet képviseli, melyek becses tartalma az ő tulajdonát, szóhalmaza pedig saját korszakáét képezi. E személyiség, ez Erasmus, Rotterdami Erasmus, egyedüli irodalmi dicsősége a városnak, melyben a könyvüzlet mindig nagy, de az irodalom vajmi csekély volt.

Erasmus képmása, mielőtt érczből öntetett, fából készült el, majd azután kőből. A fa szobor 1549-ben állíttatott föl tiz évvel Erasmus halála után. A kőszobrot, mely 1557-ben annak helyébe tétetett, a spanyolok 1592-ben ledönték és a csatornába lökték; fél századdal később azon érczszobor váltotta föl, melyről imént szóltunk. Vajon e három egymásutáni szoborban, melyek elseje fából, utóbbika érczből van, Rotterdam város becsülésének és bámulatának fokozódását kell-e látnunk hires fia iránt, mely érzelmek eleinte igen szerények, majd 1557 vége felé kissé élénkebbek, végre 1622-ben egész a lelkesedésig fokozódtak? Vagy hogy csak a város, a három esetben a szerint járt el, a mint azt pénzügyei megengedték? Erasmus bámulói azt mondák, hogy ő e tekintetben úgy járt, mint a régi Róma istenségei, kiknek előbb agyagszobrokat, később arany templomokat emeltek. Körülbelül . . . . .

Midőn II. Fülöp, V. Károly fia, mint Német-Alföld uralkodó hercege Rotterdamba ünnepélyesen bevonult, a polgári tanács, hogy őt annál méltóbban fogadhassa, a ház

elé, melyben Erasmus született, e nagy embert életnagyságban világi-papi öltözetben ábrázoló alakot állíttatott föl, jobb kezében tollat tartva s bal kezében a herczegnek papirtekereset nyújtva, melyen a következő latin versek voltak olvashatók:

Burgundi Fülöp, spanyol királyi herczeg ő fenségének Rotterdami Erasmus Dezső:

Én, Rotterdami Erasmus, nem tagadhatom meg magamat annyira, Hogy elhagyni látszassam honfitársaimat.

Sugalmazva általuk, fenséges herczeg,

Kérem Istent, hogy engedjen téged ép egészségesen érkezni városunkba;

S egész buzgósággal, melyre képes vagyok, ajánlom e népet,

O Caesar fia! magas pártfogásodba.

Mindenki urának ismer, s örvend, hogy ily fejedelme van;

S nincs senki e világon, ki előttük kedvesebb volna mint te.

Valóban, alig mondathattak volna közönségesebb bókot szellemesebb emberrel.

II. Fülöp és Mária, Magyarország királynéja, miután e verseket átfordíttaták, a házba mentek, megszemlélték a nagy ember szobáját és Erasmus születésének különböző körülményeit maguknak elbeszéltetni kegyeskedtek.

Az érczszobor 1672-ban nagy veszedelemben forgott. Ez évben Hollandia városainak nagyobb részében a lakosság föllázadt. Rotterdam, néhány napig, a fölkelők önkényének volt kitéve. A nép mindent le akart rombolni, a mi a papismusra emlékeztetett. Erasmus szobra, nyilván egyházi jelmeze miatt, talapzatáról levéttetett és a község házához vitetett, a hol annak beolvasztatását határozzák el. A bázeli tanács erről értesülvén, egy városukbeli, épen Rotterdamban tartózkodó kalmárt megbízott arra nézve, hogy bizonyos árt kialkudván, vásárolja meg a szobrot. A bázeli közbenjáró a lázadó hatóságokkal a megvásárlásra nézve alkuba böcsátkozott, és kicsinybe mult, hogy az alku meg nem kötöttet. A nehézséget az ajánlott ár képezte; a község azt

elégtelennek találta. A kalmár ez iránt tudósította megbízóit; ezek fölhatalmazák őt megszerezni a szobrot bármi áron. Ezenközben a rotterdami hatóságok mást gondoltak; megértették a néppel, hogy Erasmus, noha pap, nem volt sem szent, sem misemondó és hogy szobra nem követel sem bálványozást sem imádást; elhatározzák tehát, hogy nem adják el, hanem visszahelyezik talapzatára, a mit nem sokára végre is hajtottak. Később látni fogjuk, mi okból kívánta Bazel városa birni a szobrot.

Erasmus neve, tagadhatatlan, nagyot hanyatlott, még valódi értékén alól is; mert Erasmus nagyon kitünő ember volt; csakhogy, csupán mint író tekintve, elég szerencsétlen volt oly országban élni, melynek még nem volt irodalmi magaslatra emelkedett anyanyelve. Bámulatos dolgokat írt holt nyelven; im első oka szerencséje oly szomorú fordulatának; Erasmus nyelve a tudományok nyelve lévén, Erasmus többé nem nagy író, csupán csak a tudósok előtt.

De életében, és halála után több mint egy századig, Erasmus neve egyike volt a legnagyobbaknak Európa értelmisége előtt. A városok vitatkoztak születéshelye, mint egykor Homéré fölélt. A jeles Bayle, az írói nevek e komoly, részrehajlatlan, igazságos mérlegelője egész komolysággal vont párhuzamot a Homér — ki csak jóval halála után lőn elismerve, és kinek egész Görögországban, melynek dicsőítését őseit megénekelte, hiteles születéshelye nem akadt, — és az Erasmus végzete között, kit életében ismertek és bámultak, ki az egész világ láttára és tudtával, szerencsés volt oly városban születni, „mely idejekorán fölismerte érdekeit“, mondja Bayle, „és ama tulajdonjog és dicsőség címét, mely szerint a nagy ember szülőföldje lehet, még melegében úgy megszilárdította, hogy e kérdés vita tárgya sem lehetett.“

Valóban, miután ama bizonyítékok miatt, melyeket Rotterdam ebbeli joga és kiváltsága iránt fölhozhatott, Erasmus születésének tényéhez kétely nem férközhetett, vitatni kezdék — ki gondolná, ki mondaná? — fogantása tényét. A Rotterdammal szomszédos Tergow nevű városka követelte magának a dicsőséget, miszerint tán ő volna ama hely, a hol e tény végbement, mely — tevé hozzá — fölötte áll a születésnek. A tergowi hatóságok és jogászok, kiket egyébiránt dicséretes becsvágy lelkesített, azt állíták, miszerint Erasmus inkább Tergow mint Rotterdam polgára, mivel törvény szerint a hely, a hol a gyermekek csak véletlen folytán születnek, nem tartatik ezek hazájának. „Ha utazás alkalmával, mondák ők, valamely nő lebetegszik egy oly városban, melyben nincs szándéka megtelepedni, a hol nem marad tovább, csak mig gyerekágya tart, vajon az e városban született gyermek ennek polgára lesz-e, és nem azon városé, melyben szülői laktak? Erasmus anyja, törvénytelen viszony folytán teherbe esvén, Rotterdamba ment, hogy hibáját eltitkolja; de ez pusztá történetesség volt; Tergow azon város, melyben dicső gyermeke fogamzott és a hol ő azt méhében hordá, — Erasmus tehát Tergow polgárának tekintendő.“ És e pörben nagyobb tehetségek, irodalmi nevezetességek vettek részt.

Erasmus tudvalevőleg egy később szerzetessé lett tergowi polgár és egy orvos leánya szerelmének volt szülöttje, egy e hibáján kívül tiszta erkölcsű és példás életű hölgyé, ki, egy akkori író szerint, elmondhatta magáról Didoval:

„Huic uni forsán potui succumbere culpae.“

E nő Rotterdam egy félreeső házában szülte meg gyermekét azon gyöngéd tisztesség nélkül, melyben azon anyák részesültek, kiknek házasságára az egyház adta áldását. E tisztesség abban állott, hogy a kapu kilincsére egy

darab finom fehér vásznat csavartak, ezzel mintegy az arra menők rokonszenvébe ajánlva a gyerekágyas házat. A gyermek ismeretlenül született ismeretlen gazdák karjai közt, kiktől anyja magának nyolcz napra szállást és titoktartást bérelt ki. E születés a nagy emberré lett gyermek ellenségei kezében kegyetlen vád eszközévé lett. A hirhedt Julius Scaliger egyebek közt, Erasmus iránti nyomorú irigységből, művei ellen mit se tudván fölhozni, elég aljas volt születését támadni meg. A czikkek, melyeket e tárgyban írt, Erasmus feleletei, az ebből eredt irodalmi botrány, a tizenhatodik század nem legjelentéktelenebb eseményei egyikét képezék. A becsületes emberek Erasmusnak pártját fogták, mint a ki anyja hibája daczára nagy nevet tudá kivívni magának és becsületes ember maradt, daczára a törvénytelen születés oly gyakran megrontó hatásának. Julius Scaliger nevetségessé tette magát barbar latin nyelvén elmondott iszonytató gorombaságaival, és fejedelmi származása daczára, melylyel dicsekedett, inkább ördögi hiusága mint zavaros tudákossága és fáradtságos irodalmi paradoxonai keltének bámulatot.

II.

Hogyan lett Erasmus pappá. — Gyámja Guardian. — Erasmus kolostorba megy. — Baráttá akarják tenni; ellenáll; felölti a csuhát. — Két rendbeli előadása a szerzetesi hivatásról.

Erasmusnak volt egy fivére, kit könyveiben néhány helytt emleget, de csupán csak hogy panaszkodják rá. — Mindketten örökölték atyjuktól annyt, a mennyivel tanulmányaikat végezhatték. Kapzsi rokonok megfogyaszták kis örökségüket és alig halt meg atyjuk, körmeik közé ragadák a pénzt. Nem is hagytak egyebet, csak a mit nem lehet zsebre

dugni, tudniillik némi ingatlanokat és követeléseket. A gyámok pedig megtették, a mit nem tehettek a rokonok; hűtlenül és roszul kezelve ellopkodták a két árva örökségét, és hogy majdan ne legyenek kötelesek beszámolni gyámoltjaiknak, nem vétek okosabbat tehetni, mintha belőlük szerzetéseket csinálnak.

A két gyám közül az, a ki arra leginkább törekedett, bizonyos Guardian volt, egy zord szemöldű ember, ki nagy kegyesség hírében állt. A közvélemény előtt valóságos szent, mivel sem játékos, sem könnyelmű vagy fönnhéjazó, sem iszákos nem volt, egyébiránt valódi önző; a világ előtt a látszat szabályait szem előtt tartva, otthon azonban kedvére élve önmagának; az irodalommal keveset törődő ember, noha régebben iskolamester volt. Egyszer, midőn a gyermek Erasmus kissé kidolgozottabb levelet írt neki: „Ne írjon nekem több ilyenén levelet, mondá neki szigorúan Guardian, ha csak magyarázatot nem csatol hozzá.” Egyike volt ő az Isten azon szolgálóinak, kik azt hívék, kedves áldozatot visznek neki, ha egy védtelen ifjút a kolostori rendbe sorozhatnak. Büszkén emlegette az ujonczokat, kiket szent Ferencz, szent Domonkos, szent Bencze, szent Ágoston, szent Brigitta és más kolostorfőnökök vagy alapítók számára szerzett.

Midőn a két gyermek már akkora volt, hogy egyetemre lelete őket küldeni, midőn már meglehetősen tudták a nyelvtant és Petrus Hispanus dialecticájának egy jó részét, Guardian, attól tartva, nehogy az egyetemen világiasabb érzelmeket szívjanak be, a szerzetesek bizonyos nemét képező kolduló barátok kolostorába vitte őket, kik mint Erasmus mondá, mindenüvé befészkeltek magukat és a kik, gyermekek tanítása által, némi jövedelemre tettek szert. Szokásuk volt e barátoknak, ha valamely élénk természetű és kora értelmű fiu került kezeik közé, e tulajdonságokat rosz

Erasmii opera. tom. III. Epistola ad Gramm.

bánásmóddal, korholások, fenyegetésekkel kioltani belőle és fokozatos butitással a kolostori életre alkalmassá puhítani. A kolduló fráterek a többi szerzetek számára is toborzottak növendékeket, minek következtében nagy kegyre kaptak a szerzetesi világ előtt.

E fráterek egyébiránt fölöttébb tudatlanok, intézményeik homályában élők, minden tudományban járatlanok voltak, idejüket a gyermekek verésén és korholásán túl imádkozással tölték; s miután tanítani azt, a mit magok sem tudtak, természetesen képtelenek voltak, otromba tanulatlan barátokkal vagy félszegül nevelt polgárokkal tölték el a világot. Erasmus és fivére két évet töltöttek e kolostorban egy tanulatlan, de annál szigorúbb tanár keze alatt, kit nem illetékes bírák, hanem csak a rend főnöke választott, holott többnyire ez volt a legtudatlanabb szerzetes társai között. Ez embernek volt egy szelidebb pályatársa, ki megszerette Erasmust, és vele enyelegni szokott. — Ez, midőn Erasmus egyszer szülőföldjére hazatérő szándékáról beszélt előtte, megkísérlé őt a kolostorban visszatartani és oda besorozni, beszélvén neki sok mindent az ott folytatandó boldog életről, elhalmozván őt ölelésekkel, csókokkal és apró ajándékokkal. De a gyermek férfiasan ellenállott; kereken kimondá, hogy pályát majd csak akkor fog választani, ha majd értelme fejlettebb lesz. A barát, mint jobb lelkületű ember, nem erőltette tovább; ő nem tartozott azok közé, kik a csábítás eszközeivel a rémitését egyesíték, kik ördögüzések, megjelenések, kísértetek segélyével a gyöngye képzelődésüeket megrendíteni és a szerzet számára a szülők tudtán kívül gazdag és jó házbeli ifjakat igyekeztek ujonczozni, miután ezek akaratarejét az ijedtséggel leronták vagy elméjüket megzavarák.

Mielőtt Erasmus és fivére Tergowba visszatértek, a két gyám egyike járványban elhalt, a nélkül, hogy beszámolt volna. E szerint a másik gyám, Guardian, lőn egyedüli ura a két gyermeknek és a csekély vagyonnak, a mi még megmaradt. Határozottan kezde beszélni abbeli tervéről, hogy őket az egyházi rendbe adja. E kettős áldozattal, gondolá, kétszeresen mozdítandja elő saját boldogulását. Erasmus, hogy jobban ellenállhasson, erre vonatkozólag tervet állapít meg három évvel idősb testvérével, ő maga levén akkor tizenöt éves. E fivér azonban gyöngye szívű volt; félt Guardiántól, és meggondolva szegénységét, szívesen eltűrte, hogy rendelkezzenek vele, csak menekülhessen az ellenállás és a bizonytalan élet nehézségeitől. Erasmus szándéka volt, eladni még megmaradt dirib-darab földjeiket, az ez uton begyülemelő kis összeggel az egyetemre menni, ott bevégezni tanulmányaikat s, azután isten kegyelmére bizni magukat. Fivére, kit öcscsének bátorsága magával ragadott, beleegyezett; esküvel ígérék egymásnak, hogy gyámjuk ellenében egymást kölcsönösen támogatják; de az idősb föltételül tűzé ki, hogy Erasmus legyen a szóvivő, mint a ki sokkal határozottabb és ügyesebb. Erasmus elfogadá. „De — mondá — te se hagyj el a döntő pillanatban; mert ha magamra maradok, az egész csupán az én fejemet éri.“ A fiatal ember a szentekre fogadta, hogy ígérését megtartja.

Néhány nappal később Guardian hívatta őket. Eleinte nyájasan fogadta, hosszasán szólván gyámoltjai iránt érzett atyai gyöngédségéről, buzgalmáról és öröködéséről; majd azután szerencsét kívánt nekik ahoz, hogy épen helyet talált számukra a kétszeres fogadalmu barátoknál, egy azon korbéli szerzetnél. Erasmus a hálálkodásokat köszönettel viszonzá; majd azonban, az értekezlet tárgyára térvén, azt mondá, hogy ő és fivére még fiatal-

labbak, semhogy ily fontos ügyben elhatározhassák magukat; hogy ők nem lehetnek barátokká, mielőtt tudnák, hogy mi az a barát; hogy könyvek tanulmányozásában töltendő néhány év múlva éretten fogják ez ügyet megfontolni; hogy egy kis meggondolás nem fog ártani. Guardian nem számított visszautasításra; fenyegetésekben tört ki, és ez ember, ki nyájasság hírébe tudta hozni magát, alig tarthatá vissza kezeit; nyakasnak nevezte Erasmust, lemondott a gyámságról, mondván, hogy nem maradt egy forintjuk sem, s lássák miből élnek meg. Ez erőszakosság könyekre fakasztá a fiatal embert. De nem ingatta meg elhatározásában. „Ám legyen hát, a mint ön kívánja“, felelé neki. S e szavakkal elváltak.

Miután a fenyegetések sikertelenek maradtak, a gyám megváltoztatta tervét; fivérére bizva az alkudozásokat, a ki nyájas, finom és rábeszélő tehetséggel bíró ember volt. Ez a két gyámoltat kertjébe hívatta; leültette őket, csevegett velök, s borral kínálta a fiatalokat. Mikor aztán már a bor kissé fejükbe szállt, barátságos beszélgetés után a főkérdésre tért át. Igért eget-földet, rimázkodott; csodákat beszélt a kolostori életről; s mindezt oly jól adta, hogy az idősebb elfeledé a szentekre fogadott esküjét és megegyezett. Hajlamai őt a kolostori élethez vonszolták: elméje lusta, teste erős, lelke álnok volt; szeretett inni és kirugni; ő már kész barát volt, mondá Erasmus, mielőtt még növendék lett volna.

Erasmus ekkor tizenhat éves volt. Kényes, gyöngé testalkata, negyednapos lázban elbágyadt levén, mi lett volna belőle magára hagyatva, szegényül, betegen? Gyámja megkettőző ostromlását. Ellene úszított mindenkit, férfiakat, nőket egyaránt, szerzetest, félszerzetest, férfi és nő rokonnakat, fiatal embereket, véneket, ismert és ismeretlen embereket. A fiatal ember szellemét ostrom alá vették mindezen

befolyások. Az egyik kedves képet tárt eléje a kolostori csöndeletről, kiemelvén annak kellemeit, előnyeit, „akár csak — mondja Erasmus — a negyednapos hideglelést magasztalták volna.“ Egy másik a világi élet veszélyeit festé neki tragikai ecsettel, mintha bizony a barátok e világon kívül éltek volna. Ez a pokolkinok meséjével rémité, mintha a kolostor is hébehóba nem vezethetne a pokolba; amaz csodás példakat idéze előtte: „Egy fáradt utas egy kigyóra ült, melyet fatörzsnek tartott; a kigyó fölébredt, és fejét fölemelvén, elnyelte az utast. Így falja föl a világ a hozzá tartozókat.“ — „Egy ember eljött megnézni egy kolostort; fölhívják, hogy maradjon ott, de ő nem áll rá; alig távozik onnan, szembe találkozik egy oroszlánval, a ki felfalja.“ Némelyek beszéltek neki barátokról, kik szerencsések voltak Jézus Krisztussal társalogni; szent Katalinról, ki vele el volt jegyezve, mint valami kedvessel, és többször hosszasan mulatott vele. Minden el lőn követve Erasmus megnyerésére; korán fejlett tehetségei oly barátot ígértek, ki csuhájának nagy becsületére fog válni.

Azon idő alatt, míg ez ádáz bizonytalanságok izgaták, a várossal szomszédos kolostorban meglátogata bizonyos Cantelius nevű egyént, ki gyermekkori pajtása volt. Ez szilárd és emelkedett szellemű, noha csak magával gondoló fiatal ember volt. Nem a vallásosság, csupán a nyugalom és a jó konyha iránti előszeretet vitték rá, hogy a kolostorba lépett. Szörnyű röst volt, a tudományokkal, melyekben kitűnni nem tudott, keveset törődő, de jó énekes, miben kiskora óta gyakorolta magát. Miután Olaszországban hasztalan kísérle szerencsét, föllött a csuhát. Cantelius lánggra gyúlt Erasmus iránt; melegen biztatta, tegyen úgy mint ő, dicsérvén a kolostort mint a nyugalom, a szabadság, az egyetértés helyét, a hol az angyalok az emberekkel élnek, a hol az em-

ber nyugtot és könyveket lel, melyek unalmas óráiban szó-
rakoztatják. Ime a családok, melybe Erasmusnak harapnia
kellett: nyugalom és könyvek, a mik után vágyott egész éle-
tében, Cantelius szavai szerint, a kolostor a múzsák kertje
volt. Erasmus ez első beszélgetéstől erősen megingatva távozott.

Alig ért a városba, ott új ostromok várták. Utaltak
barátjaira, kik makaessága miatt ingerültek s őt gyűlölni kez-
dik, a nyomorra, éhségre, mely rá a világban vár, a kétség-
beesésre, mely őt minden oldalról fenyegeti. Ismét megláto-
gatta új barátját. Cantelius megkettőzteté igyekezetét, kikérte
magának a kegyet, hogy tanítványa legyen s végre elhatá-
rozásra birta. Erasmus, belefáradva a küzdelembe, kolos-
torba menekült, kikerülendő a jelen ostromát, de az állandó ott
maradás szándéka nélkül. Cantelius fölhasználta a fiatal ember
tudományát; az éjeket arra fordíták, hogy titokban olvasák az
ó-kori szerzőket, egyebek közt Terentium, a ki ugyancsak
nem a kolostorba való költő. Erasmus egészsége meg-
sínlette. Egyébiránt szelleme elég nyugodt volt; tetszett neki
e testvéri egyenlőség. Nem kényszeríték sem bőjtölésre sem
éji szolgálatra; nem követeltek tőle semmit, nem zsémbeltek
rá semmiért: a terv az volt, hogy mindenki mosolyogjon
rá és kedvezzen neki.

Több hó telt el ekkép e gondtalanságban. Mikor a
csuha felöltésének ideje elérkezett, Erasmus újra emlegetni
kezdé szabadságát; fenyegetés volt rá a felelet. Cantelius
nem hanyagolt el semmi hatalmában álló eszközt: nem
akará elveszteni ingyen tanárát. Erasmus hasztalan kísérle-
még egy utolsó ellenállást. Végre is oda nyújtá nyakát, mint
az áldozatbárány, és ráveték a kámzsát.

E pontig ezélt érvén, folytaták a jó bánásmódot és a hi-
zelgéseket. Egy egész év telt el a nélkül, hogy részéről
élénk panaszra talált volna okot. De lassankint változás ál-

lott be a bánásmódban; s ekkor észrevette, hogy se testének, se lelkének nem való a kolostori élet. Láta, mint hanyagoltatnak el vagy épen vettetnek meg a tudományok. A valódi vallásosság helyét, melyben kedve telt volna, énekek és végtelen szertartások tölték be. Szerzetes társai nagyobb részt lomha, tudatlan, s csak gyomruknak élni szerető emberek voltak, hajlandók elnyomására szövetkezni mindenkinek, ki közülök kiváló finomabb szellemet és erősebb hajlamot mutat a tanulmányok, mint a terített asztal iránt. A kinek teste legerősebb, annak volt köztük legnagyobb befolyása.

Eleinte elengedék neki a bőjtöt; csakhamar aztán rászoríták. Pedig a mi a táplálékot illeti, e tekintetben vérmérséklete oly követelő volt, hogy ha az ebéd egy órával késett, szíve elállott és elájult. A hideg valamint a szél miatt sokat szenvedett, és ha néhány felhővel több vagy kevesebb volt az égen, egész szervezete megrendült. Hogy' is adott volna neki elég meleget ez egészségtelen kolostor, nedves hosszú folyosóival, rosszul zárt czelláival? Erasmus itt untalan didergett. A bőjt vagy a hústól való tartózkodás napjain az ebéd halból állt; de már maga a hal szaga ideges fejfájást okozta neki, hideglázás reszketéssel. Végre igen rossz alvó volt, nehezen és csak néhány óra múlva tudott elaludni; holott pedig a kolostorban föl kelle kelnie éj idején az éji szolgálatok végett, melyek alól mint növendék föl volt mentve. Éjjeleit azzal tölté el, hogy untalan próbálgatta az elalvást.

Erasmus hangosan kezdte sohajtozni a szabadság után. Hanem voltak elegenden, a kik rettentő aggályokat igyekeztek benne fölkelteni. „Ezek a sátán cselvetései, — mondá neki az egyik, — hogy Jézus Krisztustól egy szolgát elraboljon.“ — „Magam is hasonló kísértéseket álltam ki, mondá

neki egy másik; de mióta kifogtam rajtok, úgy élek mintha paradicsomban volnék.“ — „Levetni a csuhát, hitegeté egy harmadik, halálos veszedelem; voltak, kik szent Ágoston ellen elkövetett eme sérelem miatt gyógyíthatatlan betegségbe estek, kiket a villám agyon sújtott, vagy a kik viperacsipésben meghaltak. A legkisebb baj, a mit az ember koczkáztat, tévé hozzá, a megvettetés, mely a kivetközöket éri.“ A fiatal ember inkább félt a gyalázattól, mint a haláltól; a gyalázat diadalmaskodott ellenkezésén, és a mint felölté a csuhát, azonkép elfogadta a csuklyát is. S ezentul fogolynak tartván magát, vigasztalást keresett a tanulmányokban; de mivel a könyvek gyanusak voltak a kolostorban, titokban kelle olvasnia, ott, a hol meg vala engedve leinni magát nyilvánosan. Egy nem remélt körülmény azonban kirántotta őt börtönéből és visszaadta a nyilvános életnek, a dicsőségnek, mely ott künn a világban várt reá. El fogom mondani, miből állt e körülmény.

Tudjuk, mily befolyást gyakorolnak az ifjúkori benyomások az ember életére. Az erőszakos mód, melylyel Erasmus az egyházi rendbe lépésre indittatott, vigyázó, de annál veszélyesebb ellenévé tette annak, valamint a gyűlöletes fogásoknak, melyeket alkalmaztak, hogy a kolostori fogadalmakat a gyöngé jelleműektől kieröltessék. A dolgot kimélve, annál hatalmasabban sújtotta a személyeket; gúnynyal ostromozta a barátokat, lefestvén őket az iszákosság, tudatlanság, bujálkodás másíthatlan vonásaival, mindannyiszor föltüntetvén az ellentétet titkos kiesapongásaik botrányai, a tudományok iránti vad gyűlöletük s képmutatásuk — és alapítóik erényei között, és ekkép ugyanakkor, midőn tisztelettel szólt az elvekről, minden módon megtámadta a félszeg alkalmazást.

Kétséget nem szenved, hogy a kolostori bőjtökre és szivszorulásaira emlékezett, midőn a húsevéstől való tilalom

fölött gunyolódott és midőn a halevőket és halszakácsokat oly elmés szidalmakkal illette; a kápolnában a hideg boltozatok alatt s a félbeszakított álom borzongása közben tartott éji imákra gondolt, midőn az imák sokasága és egyhangúsága fölött elménczkedett; megemlékezett főleg a hizelgésekről, az erőszakos majd nyájaskodó ostromokról, melyek segélyével őt az örök folyosókba taszíták, midőn a kolostori fogadalmak ellen irta ama kedvelt beszélgetéseket (colloquiumokat) oly finomul, szellemesen, eszély és elnézés által sugalt mérséklettel, nehogy elijesztsze a szőrszálaskodó embereket, s itt-amott oly ékesszólással, mely Voltaire egy némely párbeszédeinek modorára emlékeztet. ¹⁾

A Virgo *μυόγαμος*-ban, (a házasságot gyűlölő szűz) e görög czime daczára oly világos és tetszetős beszélgetésben, Eubulus, (*εὐ βουλῆ*) a jó tanácsadó, ebéd után sétára megy Katalinnal, az ifju leányzóval, ki nem akar férjhez menni. Épen tavasz van, a virágok ideje; Katalin szomorú; az édes öröm, mely az egész természetben elárad, nincs az ő szívében. Eubulus ennek okát akarja tudni. „Nézzen e rózsára, mondja neki, mint huzódnak össze szirmai az éj közeledtével; ilyen az ön arcza.“ Katalin mosolyg. Nézze meg magát inkább e forrásban, folytatja Eubulus. S vajon miért szomorkodik Katalin? Ő most tizenhét éves; szép; az egészséggé tündököl arczán; jó hire van, szellemes, a lélek mindazon bájaival ékeskedik, melyek fölérnek a testiekkel; szülői jó házból valók, erkölcsösek, gazdagok, leányukat gyöngéden szeretik; Eubulus nem kívánna Istentől más feleséget magának, ha csillagzata megengedné erre igényt tarthatni. „És én, mondja Katalin, nem kívánnék magamnak más férjet, ha nem gyűlölném a házasságot.“ De hát hon-

---

¹⁾ Virgo *μυόγαμος*. — Virgo poenitens.

nan e gyűlölet? Katalin eligérkezett az Istennek. Már kora ifjúságában arról álmodozott, hogy egy apácázárda szüze lesz; szülei eleintén elleneztek hajlamát; de könyörgések, hizelgés, könyek árán végre elérte, hogy kedvére hagyják, ha tizenhét éves korában megmarad e szándéka mellett. Most már elérte tizenhetedik évét, de ime szülei nem akarták megtartani ígértüket; ez a mi miatt szomorkodik; ő belehal, ha kívánságának nem engednek.

Eubulus kitudakozta, honnan vette az előszeretetet a kolostor iránt. Egy napon még egészen kis leány korában, egy apáca-kolostorba vezették. E szüzek őt elbájolák üde és mosolygó arczaikkal; úgy tetszék neki, mintha angyalokat látna, a templom ragyogott a tisztaságtól, illatozott a tömjéntől; a kert nagy volt, teli fákkal és virágokkal. Minden mosolyga feléje; szemei csak nyájas arczokkal találkoztak; a hölgyek társalgása szeretetreméltó volt; kettejök, nálánál néhány évvel idősbek, őt mikor még kis gyermek volt, térdeiken játszották volt. E mosolygó képek ellenében Eubulus gúnyosan festi le a zárdaszüzek életét; nem hallgat el semmit abból, a mit tud; a kor és a latin nyelv szabadsága minden aggodalmon fölül emelik. „Ha ön oly sokat tart szüzességére, mondja Katalinnak, miért nem helyezi azt szülői védnöksége alá?”

— Az nem lenne ott biztonságban.

— Sokkal inkább, úgy hiszem, mint e vastag barátoknál, kiknek hasa mindig puffadt a sok eleségtől. Atyáknak nevezik őket, és valóban ők gyakran úgy cselekednek, hogy e név rájuk illik.¹⁾ S hozzá teszi: „Ha majd köze-

---

¹⁾ Imo ut ego arbitror, aliquanto tutius, quam apud illos crassos, semper cibo distentos monachos. Nec enim castrati sunt. Ne tu sis insciens, etc.

lebről látta a dolgokat, nem fogja oly kellemeseknek találni, mint egykor. Nem mind szűz az, higgye el nekem, a ki fátyolt visel, a mint hogy számosabban közülök nem is követelik, hogy azon czímen tiszteltessenek, a melyen a szűz anya, Mária.¹⁾ Nem minden szűzies a szűzeknél sem.“ Fordításom igen szemérmes; a latin kevesebbé az; im egy újabb hasonlat Voltaire-rel; ő sem merészelt volna többet a maga francia, mint Erasmus az ő latin nyelvén.

Eubulus ez erkölcsi okokhoz adja a dogma okait; akkorában nem vitattak meg semmit a nélkül, hogy a hittannal vagy a hagyománynyal is ne támogatták volna. Katalin meg van ingatva; de mit tehettek a jó tanárok a képzelem emlékei s egy fellengő leány ábrándjai ellenében? „Ön nekem kitünő tanácsokat ad, mondá Eubulusnak, de szenvedélyemtől semmi sem foszthat meg.“ — Ha nem vagyok képes önt lebeszélni, felelé Eubulus, emlékezzék meg legalább arra, hogy én figyelmeztettem önt. Kérem istent, hogy az ön szenvedélye jobban sikerüljön, mint az én tanácsaim.“ Ezzel végződik az értekezés.

Ennek folytatása „A töredelmes szűz.“²⁾ Itt ismét Eubulussal és Katalinnal találkozunk. Eubulus a fiatal leányt könyvek közt találja. A zárda főnöknője van mellette. „Miféle madarat látok itt? kérdi Eubulus. Ez a zárda főnöknője; de ne törődjék vele, vége a rivásnak; üljön le egy perczre, majd ha távozott, csevegünk egy keveset.“ A főnöknő eltávozván, a vallomások elkezdődnek. Katalin anyja, miután leánya könyei legyőzték, végre engedett; atyja sokkal szilárdabbnak mutatta magát, de a barátok fondorlatai kifáraszták állhatatosságát, ő is megadta magát. Közeli halállal

¹⁾ Ut dicantur et a partu virgines.

²⁾ Virgo poenitens

fenyegették, ha Jézus Krisztust megfosztja egy jegyesétől. Miután beleegyezését kinyerték, a fiatal leány, mintha börtönben lett volna, úgy tartaték a szülői háznál három napon át. Zárdahölgyek örködtek fölötte, nem engedvén szobájába menni senkit, és őt buzdítva intelmeikkel. Mialatt fölavatási jelmezét készíték és a szokásos lakomához előkészültek, oly valamit állott ki, a mit nem lehet elmondani. Ugy tetszett neki, mintha valami kisértet jelent volna meg előtte; a jelenlevő zárdahölgyek nem látták e kisértetet, de ő maga e látványon mint egy holt összerogyott. Midőn magához tért, megmagyarázták neki a látományt; e hölgyek szerint ez a kisértő daemon utolsó erőködése volt; hasonló dolog történt velük mindnyájukkal, mondák, ezen elhatározó pillanatban.

„Ez az egész, mondá Eubulus, nem volt egyéb mint ezen nők bolondériája, kik az ön eszét megzavarták.“

Negyed napon legszebb ruhájába öltözteték föl, mintha férjhez volna menendő . . . .

„Valami vastag baráthoz“ szakítá félbe Eubulus. Azután elvezették, fényes nappal, az atyai háztól a zárdába, a hol nagyszámú jó barátok és kíváncsiak vártak reá. Itt nem maradt tovább tizenkét napnál, a midőn az apátnő előtt térdre borult, esedezvén, hogy adja vissza szüléinek. Ezek hamarjában nem akarák visszavenni; de látván szenvedéseit, végre karjaikba fogadák. Így nyerte vissza Katalin ismét előbbi szabadságát.

De hát ki vitte őt elhatározásának megváltoztatására? Erasmus ezt az olvasóra bizza kitalálni. Szokása nem elégíteni ki olvasóit. Ez némi regényszerű színezetet ad beszélgetéseinek.

III.

Erasmus a cambrai-i püspöknél. — A Montaigu-collegium. — Erasmus leczkéket ad. — De Wéere marquisnő. — Erasmus a calaisi parton hajótörést szenved. — Tolvajok megtámadják. — Hízélgései, hogy kegydíjait kifizessék. — Olaszországba megy, hogy tanuja legyen II. Julius diadalának Bolognában. — A járvány kitör a városban. — Erasmus veszélyben. — Mit mond Angol- és Franciaországról.

A körülmény, mely Erasmussal elhagyatta a kolostort és őt a világba sodorta, a cambrai-i püspök, Seigneur de Bergues ajánlata volt, ki őt meghivta, hogy lakjék nála. Erasmus örömmel egyezett ebbe; de nem akarván távozni a nélkül, hogy az egész világgal rendbe ne jött volna, folyamodott ez iránt rendes püspöke, úgy a kolostor és a rend főnökének helybenhagyásáért; és noha fogadalma erre nem kölelezte, megtartá jelmezét, nehogy a legszörszálhasogatóbakat is megbántsa. — E tényben már látszik a bátortalan és nyugtalan ember, ki föltűnőleg fél a közvéleménytől, ő, ki azt vezetendő vala egykor és a ki annak urává lőn, mind a mellett, hogy rabszolgaként hajolt meg előtte. Csak rövid ideig maradt a püspöknél, kivel részéről nem volt oka dicsekednie, és Párisba ment, hogy ott befejezze kiképeztetését. A Montaigu-collegiumba lépett, mely akkoriban nagy hírben állott theologiai tanfolyamáért; „itt még a falak is theologusok“, mondá Erasmus. De a fegyelem öldöklő volt. Standonée János, egy különben jó természetű, de igen közepes itéletű ember, ki maga iránt is szigorú volt, mint a pusztai atyák, volt akkor ott az igazgató. Ifjukurát maga is legnagyobb szegénységben töltvén, szívesen nyitá meg collegiuma ajtaját a szegény emberek előtt; de sokkal több

gondot fordított szellemük mint testük fejlesztésére, táplálván őket bűdös hallal és tojással, soha húsfélével, — fektetve rossz vaczkokra, nedves szobában, és mindezek tetézésül, szerzetes ruha és csuklya viselésére kényszerítvén őket. Erasmus kortársai közül több fiatal ember ez életmód folytán megbolondult, megvakult, rühessé lett, néhányan bele is haltak. Ő maga is úgy belé betegedett, hogy alig birt fölgyógyulni; tán életét is veszti, ha, mint állítá, szent Genovéa meg nem menti.

Ugy látszik, hogy a collegium kormányzatában még Rabelais idején sem változott semmi, ki Erasmus halála után adta ki a maga könyvét, mert ime mit ír róla Ponocrates, gargantuai tanító, Grandgousiernek, tanítványa atyjának ¹⁾:

„Uram, ne higgye, hogy én adtam őt be a Montagunak nevezett alávaló collégiumba; inkább a Sz. Incze temetőbeli gazficzkok ²⁾ közé dobtam volna őt, oly iszonyú kegyetlenséget és alávalóságot találtam ott; mert bizony sokkal jobban bánnak a gályarabokkal a mórok és tatárok, valamint a gyilkosokkal a börtönben, sőt a kutyákkal is az ön házában, mint ama nevezett collegium növendékeivel. És ha én Páris királya volnék, az ördög vigyen el, ha föl nem gyújtatnám azt és meg nem égettetném az igazgatót s a tanárokat, kik eltűrik, hogy szemeik előtt ilyetén embertelenség üzessék.“

A könyvek és a hittan iránti előszeretet vitte Erasmust első ízben Párisba; a Montaigu-collegiumból elűzte őt az ottani életmód és a betegség. De csakhamar visszatért tanulmányait folytatandó; e második alkalommal a járvány kényszeríté onnan távozni. Bebarangolá Flandriát és Hollandiát, futva a csapás elől, mely keresztül-kasul bejárta Európát,

¹⁾ Livre I. Cap. XXXVII.

²⁾ Gazficzkok, kik a temető sűrűjéből soha nem távoztak.

ott teremve, a hol nem várták, és nem onnan jöven, a honnan épen várták. A tizenötödik század vége felé járt. Erasmus harminczadik évéhez közeledett. Első iratai, levelei híressé tették; vetélkedve pártfogolták és kegydijakkal kínálták, melyeket aztán csak egy hónapig fizettek. Egyszerre lett híres és szegény.

Itt-amott leczkéket adott, s éldegélt azok jövedelméből; de a leczkék kimaradván, könyörögnie kelle pártfogói előtt s kérni azt, mint alamizsnát, a mit mint tartozást követelhetett volna. A pártfogók nem feleltek, vagy azt felelték, hogy semmijök sincs, vagy jószágigazgatójukhoz utasították, ki a hátralékokat magának tartá meg. — Erasmus nem egyszer kénytelen volt a koldus hangján szólni, és kitárni szegénységét, mint a hogy a koldusok mutogatják sebeiket, használván ékesszólását azonkép, mint a hogy ezek megcsónkított tagjaikat; nemkülönben kénytelen volt sokszor hihetlenségek, hizelgő szólamokra erőltetni szellemét, hogy kicsalja e pártfogók hiuságától a pénzt, a mit emberségüktől nem bir kinyerni. Ez a megszorultak hamis, nyomorú ékesszólása volt, melyben a szellem koldult a has számára. S e hizelgések még nem is sikerültek mindig; akkor aztán ingerült lett, és kifakadt a pártolók ellen, kik ingyen veszik föl a tudományt pártolók czimét és a kik nyomorban hagyják sinleni pártoltjaikat. A megalázódásokért, melyekre lealacsonyodni volt kénytelen, néhány barátjához irt levélben vett magának elégtételt, és azon hibába esett, hogy hátuk megett gyalázta azokat, kiknek szemben hizelgett; im a szegénység szomorú ellenmondásai, melyeket az utókornak nem szabad jóllakottan elítélni.

Jószándéku, habár nem is tényleges jótevői közé tartozott egy előkelő hölgy, De Wéere marquisnő, ki Erasmust látni óhajtá, hogy a cambrai-i püspök helyét pótolja, a ki

levette róla a kezét. Erasmus 1497 februárjában ment e hölgy tournehensi kastélyába, erős hózivatarban. E vár egy hegytetőn magaslott, hova neki vashegyű bot segélyével kelle fölkapaszkodnia, kitéve a veszélynek, hogy a szél letaszítja a mélységbe; végre nagy nehezen följutott. De Wéere marquisné első látásra elragadta őt. Jóság, nyájasság, bőkezűség, minden egyesült benne. „Tudom, írám Montjoye milordnak, hogy a szónokok magasztalásai gyanusak, főleg azok előtt, kik nem járatanak az ő mesterségükben. De higgye el nekem, a magasztalás, a nélkül, hogy bármi segítségemre szolgálna ezuttal, a valóságon jóval alul marad. A természet még nem alkotott soha szűziesebb, okosabb, tisztább, jóakaróbb lényt. Akarja, hogy megmondjak mindent egy szóval? Ő épen oly jó volt irányomban, kinek ő mivel sem tartozott, mint a milyen rossz ez a vén (cambrai-i püspök), ki nekem nem kevésbé tartozott. Épp annyira elhalmozott szívessegeivel, ki érette semmit sem tettem, mint szívtelenségekkel emez, kinek igen nagy szolgálatokat tettem.

Ezt a tournehensi kastélyból, a marquisné magas kándallója előtt írám, a hálaérzet ama buzgalmával, melyet a jó meleg tűz, a hózivatarban előbbi napon tett utazás emléke, a jó fogadtatás, melyet már maga a marquisnő kíváncsisága lekötöztetett, melyet talán némi ígéretetek sugallhattak emberünknek, kit olvasónk már ismer, tudniillik kinek teste kényes, lelke gyöngé, s a ki az előzékenységet már ígéretnek, a közönyt roszakaratnak veszi.

Egy évvel később hangja már nem volt ugyanaz. A marquisnő kétszáz livre kegydíjt ígért neki, de Erasmus abból nem kapott semmit. Tőle kell megtudnunk, hogy a marquisnő tönkre tette magát egy csinos urfiért, ő, mondja komolyan Erasmus, kinek valamely tekintélyes emberrel kellett volna szövetkeznie, a mint ez egy az ő korabeli hölgyhöz

illett volna. „Te sajnálkozol, hogy a marquisnő elpazarolja vagyonát, írja Battusnak, barátjai egyikének; de úgy tetszik nekem, hogy te a mások bajának vagy betege. Ő elfecsérli vagyonát, és te a miatt gyötrődöl! Ő játszik és cseveg kedvesével, és te aggódol miatta! Ő nem adhat semmit, mondd, miután semmije sincs! De ha tekintem az okokat, melyek az adásban akadályozzák, abból azt következtetem, hogy soha sem ad semmit, mivel az előkelő személyiségek soha sincsenek ilyen okok nélkül. Neki van miből hizlalni e csuklyás emberek, e szemtelen kéjenczek, tudod kiket értek, renyheségét és kicsapongásait; de nincs miből biztosítania egy oly ember tudományos nyugalmát, ki az utókor figyelmére méltó iratokat hagyhatna maga után.“

Egyébiránt a szükség meg-meg csak a marquisné lábai elé kényszeríté őt; Battushoz irt levele óta mindennemű szerencsétlenségek érték. Pénzt vesztett el, ő, kinek oly kevés volt veszteni valója. Angolországba utaztakor csinos összeget vitt magával, művei gyümölcsét; de Doverbe érkezve, kiűrtteték vele zsebeit; az ország fényűzést tiltó törvényei, vagy inkább a vámosok nevezetével megtisztelt kalózok nem engedék meg Angliába idegen pénz átvitelét, bizonyos esékély összegben felül. Angolországi barátai segítségére jöttek, és miután egy kevésbé időzött náluk, elhagyá őket, hogy Doverben hajóra szálljon és innen Párisba visszatérjen, az ő kedves Párisába, a hogy némelykor nevezi. Egy bőrer-szényben néhány darab aranypénzt vitt magával. Az idő viharos volt. Erasmus egy bárkába ült, hogy azon a hajóhoz menjen, mely a víz sekélyisége miatt néhány ölnyre volt a parttól. A bárka fölfordulván, ő a tengerbe esett, melyből aztán meztelenebbül és szegényebbül húzták ki mint az angol vámszedők megmotozása után: aranyai a víz fenekén maradtak.

A francia parton újabb szerencsétlenségek érték. Hogy Calaisból Párisba mehessen, egy kis pénzt vett föl kölcsön. A mint lóháton egy angol társaságában az amiensi uton haladna, rablótolvajok több napon át kísérték, szaglálván, hogy van-e elég zsir a konczon; de szegénysége ezuttal jó szolgálatot tett neki; a tolvajok, látván, hogy az ember szegény, nem akarták ingyen leölni. Erasmus elvette minden kedvöket a kísérlettől, engedvén elvétetni, a mi kevese még megmaradt. E veszteségek egészen koldussá tették. „Eszközöljön ki a marquisnétől a mit csak bir, írátusnak; rabolja, foszsza ki őt; részemről én is ezt fogom vele cselekedni. Érzem ugyan, mily gyalázatos e tanácsom, s mennyire ellenkezik jellememmel; de a szükség kényszerít, hogy mindent megkísértek.” Battus nem kapott semmit; szerepe nehéz volt. Mint a pénzügyi zavarok miatt alkalmasint rosszul fizetett tanítónak a marquisnő házánál, előbb önmagára kelle gondolnia, mielőtt barátjára gondolhatott volna. Erasmus az ékesszóláshoz folyamodott; Wéere marquisnének egy hatásra számított levelet írt. Mondja, hogy ez alatt sokszor törülgette homlokát, csitította aggályait, altatta jellemét, s ama féltékeny szemérmet, mely író embernek oly igen jól áll; de meghajolt a szükség előtt.

De az érdeksugallta hizelgés nem sikerült. Ez ember, ki oly ügyes volt az önkéntes bókrok forгатásában, ki föl tudta magasztalni az embereket a nélkül, hogy magát megálázza, izetlen és erőltetett volt, midőn őket azért dicsérte, hogy tőlük pénzt kapjon. Vajon már most az-e a hibás, a ki kér, vagy az, a ki nem tartja meg, a mi ígért? Wéere marquisné, ki az imént még pajzánkodott kedvesével, most egyszerre szűzzé lett neki. Olvassuk a részletet, mely kimagyarázza e változást. „Miután az ön neve is Anna, egy himnust küldöttem önnek, melyet patronája Sz. Anna dicsőíté-

sére irtam; e versek ifjúkoromból valók, mivel kis korom óta gyöngéd kegyelettel viseltetem e szent iránt. E versekhez csatoltam néhány általam fogalmazott imát, melyek mintegy bűvös varázslatul szolgálhatnak arra, hogy lehozzák az égből a földre, nem a holdat, hanem őt, ki az igazság napját hozta a világra (a szűz Máriát). Igaz, hogy ő igen engedelkenynek mutatkozik a szűzek óhajításai iránt; s én önt nem annyira az özvegyek mint a szűzek közé számítom. Midőn ön igen fiatal korában férjhez ment, ezt csupán azért cselekedte, hogy engedelmeskedjék szülőinek és hogy gyermekei legyenek; egy ily természetű házasságban nem annyira a szabados érzéki gyönyörök, mint a szenvedőleges önmegadás jönnek tekintetbe. De hogy ön jelenleg — még csaknem fiatal leány letére, ellen tud állani az ostromlók tömegének, kik kegyeit sovárgják; és hogy oly fényes vagyoni állás közepett, oly kegyetlen tud lenni önmaga iránt: ez az, a mi nem annyira özvegységnek, mint szüziességnek tűnik föl előttem. Ha ön ilyen marad, kötelességemnek tartandom önt nem ugyan a serdülő lányok karába sorolni, kiknek száma, a szentírás szerint, meg sem mondható; nem is a Salamon ötven kedvesei, hanem az ötven királynők közé, és pedig remélem, szent Jeromos helyeslésével.“

Egyidejűleg ezen Wéere marquisnéhez irt levéllel, megküldé Battusnak is bizalmas utasításait. Egész hadjárat tervét vázoló eléje „Küldje a marquisnére fiát Adolfot, a közösen megállapított kérelmekkel; legyen gondja az ő (Erasmus) jellemének fedezésére, úgy tüntetvén föl levelét, mint a szükség által kicsikart fölajdulást; egy oly kényes alkatú ember, Olaszországba akarván utazni, hogy ott tudorral legyen, nem teheti meg ez utat nagy kiadások nélkül; hire, már akár megérdemelt, akár nem, nem engedi meg, hogy oda gyalog, s minden podgyász nélkül menjen; hogy Battus értesse meg

a marquisnével, mennyivel több dicsőség és becsület háramlik reá Erasmus iratai által, mint mind azon theologusoktól, a kiket tart; hogy ez emberek közönséges dolgokat árulnak, míg ő maradandó dolgokat ír; hogy tudomány nélkül való beszédek egy-két templomban hallgattatnak, míg az ő könyveit minden nemzet olvasandja; hogy ilyenféle köpezös barátok minden bokrban teremnek, míg olyan ember, mint ő, csak több század mulva születik; „remélem, írja Battusnak, ön tán csak nem annyira előítéletes, hogy habozzon, ha apró föllentésekkel barátja ügyét előmozdíthatja.“ — Hogy Battus értesse meg a marquisnővel, miszerint Erasmus szemeit megerőtötte és szeme világát koczkára tette a szent Jeromosról irt munkájával; hogy az idősebb Plinius szerint szembajokban értékes kövek, egy saphir vagy bármely más drágakő igen jó gyógyeszközüül szolgálhat és a szemet megerősítheti; s hogy szükség esetén Battus erősíttesse meg Plinius ebbeli véleményét a házi orvossal.“

De Erasmus nem bizott a Battus buzgalmában. Ő, ki-nek joga a marquisné házában előbbvaló volt, előbb is akart pénzhez jutni. Erasmus megkísérti erről lebeszélni. De szavai gyöngék a személyes érdek ösztöne ellenében. „Tudom, mondja, hogy önnek magának is nagy szüksége van a marquisné bőkezűségére. De gondolja meg, hogy e két dolog egyszerre nem végezhető. Halaszsa el tehát saját ügyét, míg az alkalom kedvező, s végezze barátját; azután majd előveheti a magáét a maga helyén és a siker sokkal nagyobb bizonyosságával. Ne aggódjék azon, hogy a csekélység, a mit kérek, kimeríti a marquisnét. S elvégre, legyünk igazságosak, önnek mindennap módjában áll kérni és kapni; de nekem nincs. Meglehet, azt hiszi ön, eleget tett, ha megmentett a koldulástól; de kedves Battusom, a tanulmányok, melyeknek én életemet szentelem, oly helyzetet követelnek,

mely ne legyen nélkülözéssel, még kevesbbé nyomorral egybekötve.“

Ez utóbbi kifejezés mutatja, minemű volt a szegénység, melytől Erasmus menekülni óhajtott. Viszonylagos szegénység, egy kényes beteges ember szegénysége, ki szereté helyét változtatni, kéziratokat vásárolva, másolókat díjazva, egy keresett és kósza emberé, kit gyakori költözködései, előkelő barátságai, inasai, küldönczei, titkárai nagy adósságokba vertek, és a ki csak ezen áron lehele az, a mi volt; de bárki más igen jól kijöhetett volna az ő jövedelmével. Jövedelmei egyébiránt igen bizonytalanok voltak; a mi keveset sikerült behajtania különböző kegydíjaiból — ilyeneket húzott Angol-, Német-, Franciaországból — az nem volt elég fönntartására, de módot nyújtott — adósságcsinálásra. Egyébiránt is ezen annyira várt, kunyorált pénz, mig a gondnokok, bankárok, pénzváltók, küldönczök kezén át ment, az alatt mindenféle czímen foglalkozott s Erasmus kezei közé rendesen majd felényire leapadva jutott. Neki nyugtát kelle adni az egészről, holott csak egy részt kapott belőle. Es még ez a részlet is, melyért a pártfogók annyi hálát követteltek tőle, mintha az egészket kapta volna, tudniillik tömérdek bókot, hizelgést, leveleket, melyeket mutogathassanak, és mindenek fölött szerénységet ujabbar kérelmeiben, ezen oly kinosan kinyert részlet is Erasmus tárczájában a véletlen balesetek minden nemeinek ki volt téve.

Valóban Erasmus tulajdona csak az volt, a mi az ő kezéből szállítói kezeibe ment át; a többi, a körülményekhez képest, vagy a szárazföldi tolvajok, vagy a matrózok és tengerészeké lett, s legkivált ez utóbbiaké, kik az utasoktól olyan adót szedtek, mint a minőt a beduin szed a maga pusztáján a kirabolt utasoktól. Tegyük hozzá a házi tolvajlásokat, melyekről Erasmus panaszkodik, s a melyeket az ő

szellemi elfoglaltsága, elhagyottsága, gondolatlansága, bőkezősége oly igen megkönnyített. S mégis azt hiszik, mondá, hogy sokat tesznek, ha Erasmust megmentik az éhhaláltól?

Mindamellett elérte azt, hogy valósíthatá egész élete legfőbb tervét: az 1506. évi őszi utóján, negyven éves korában, féligmeddig megtakarított pénzével, félig pedig ígéretekre támaszkodva, Olaszországba utazott. Bolognába a római tartomány (Romagna) győzójének, II. Juliusnak diadalmas bevonulása előtt érkezett. A „zsarnokok megdöntőjének“ tapsoló néptömeg közé vegyülve, mosolyoghatott a csizmás és sarkantyús pápaság látványán, a mint az a csatatér porától fehérült lábait a lakossággal csókoltatá, forgatván a kardot szent Péter kulcsai gyanánt, ugratva lovát a lerombolt falakon át a pápaság nagy dicsőségére. Némi kedvteléssel képzelem kissé gunyoros alakját látni Bologna főutczáján, falhoz támaszkodva, beburkolózva, a mint nézi e csapat elvonulását, s átgondolja e harcziás pápaság ellen amaz elmés bírálatokat, melyekből később ellenfelei tüzre érdemes eretnekséget faragtak. II. Juliusnak e bevonulása szép eszméket sugallt neki a béke szeretetéről.

A pápa 1506. nov. 19-én vonult Bolognába. Csillagászok és kalmárok le akarák beszélni erről; de ő jóslataikat kinevetve mondá: „Isten nevében előre menjünk be.“ Mig a templomhoz ért, tizenhárom diadalkapun ment át, melyek homlokán írva volt: „II. Juliusnak, a zsarnokok győzójének.“ Az utcza mindkét oldalán hosszú karzatok alakjában, emelvények vonultak végig, melyeken Bologna előkelő férfiai és hölgyei lobogtatták zászlóikat, kendőiket a győző feje fölött. A zöld fasoros utcza egy végbe tűzött kendőkkel volt borítva, melyek egy végtelennek látszó mennyezetet képeztek. Czimerek, festmények, jelmondatok függtek minden abla-

kon; szőnyegek fődtek az utat. Száz ifju bolognai nemes, arany botot tartva kezeikben, az egyedüli fegyvert, mely legyőzötteket illet, előzte meg a kíséretet; következett hús bibornok, vörös ruhában, arany zsinóros kalappal; azután az elitéltek, kiknek a pápa megkegyelmezett, és a bolognai zsarnok áldozatai, kik szabad lábra tétettek, iratot hordva mellükön; majd lobogó-erdő mögött, illat, tömjén, fehér viaszgyertyák füstfellegében, hymnuszok és zenekarok játéka közben karon emelt két mennyezet, egyike aranynyal kivert selyemből az oltári szentség számára, a másik, sokkal nagyobbserű, karmazsín selyemből s arany-ezüsttel ékítve, a pápa számára, ki Bologna fiatal leányai által hított — ez ivadban épen ritka — rózsákon át lépdelt. Végre következtek az üdvözlő beszédek, ama részlet, mely legalcalmasabb megvigasztalni a kicsinyeket, hogy nem ülnek diadalt, és a békeszeretőket, hogy nem tettek hódításokat. Ezekből négyet tartottak Francia-, Spanyolország, Velence és Florencz követei, négyet két egyetem rectora és két tanácsbeli, hatot Bologna ugyanannyi nemese, összesen tizen-négyet; ezenfölül egy zsolozsma, melyet a pápa színe előtt a bolognai püspök énekelt. S ez arra való volt, hogy visszatartsa II. Juliust attól, miszerint magát istennek vélje.

Az ünnepélyek után, talán épen az ünnepélyek miatt, kiütött a járvány. Mialatt II. Julius pápa Rómában második diadalt ült, melyben mint az akkori jó keresztyének mondák, egyszerre volt látható a vitézkedő és a diadalmaskodó egyház, a járvány megtizedelte e tömeget, mely még sápadt és kimerült volt az előbbi napok zajos örömeitől. Erasmus nagy veszélyben forgott. Ámbár föl volt mentve a rendes barátok teljes jelmeze viselésétől, megtartotta a fehér galért, melyet a francia alsóbb papság viselt. Azonban különös körülmény folytán, a járványbetegeket gyógyító orvo-

soknak meghagyatott balvállukon fehér vásznat viselni, hogy a járókelők előlük kitérhessenek. Mindamellett, ez ovatosság daczára, ki voltak téve annak, hogy az utcán megkövezi őket a csöcselék, „a leggyávább egész Olaszországban, mondja Erasmus, mely annyira fél a haláltól, hogy már a tömjén szaga dühbe hozza, melyet a temetéseken égetni szokás.“ Erasmus tehát kiment az utcára fehér gallérjával, nem képzelhetvén, hogy egy papot összetéveszsenek egy orvossal, sem azt, hogy a gallért vállszalagnak nézzék. E vigyázatlanság miatt két izben majdnem életét veszítette.

Első izben egy tudós barátját ment látogatni. A mint a házhoz közeledik, két baljós arezu katona rohanja meg, halált kiáltva fejére és kardot rántva ellene. Egy nő, ki épen arra ment, figyelmezteté e szerencsétleneket, hogy tévednek, hogy az előttük levő ember nem orvos, hanem egyházi személy. De ez nem csillapítja le őket; tovább fenyegetik Erasmust és forgatják kardjaikat, midőn nagy szerencsére a ház ajtaja kinyílik belülről, befogadja az ijedtében reszkető szegény Erasmust és bezáródik a támadók orra elől.

Másodizben egy szállodába indult, a hol néhány honfitársa lakott. Egyszerre csak egy tömeg csődül össze körüle, botokkal és kövekkel fegyverkezve. E dühönczök egymást ingerlik az ütésre, ordítván: „Üsd agyon a kutyát! Üsd agyon a kutyát!“ E pillanatban arra megy egy lelkész, ki a helyett, hogy szólna a tömegnek, elneveti magát és Erasmusnak azt mondja halk hangon és latinul: „Ezek szamarak.“ E szamarak pedig darabokra tépték volna az idegent, vagy legalább is rútul elbántak volna vele, ha egy szomszéd házból egy nemes családbeli ifju nem jött volna arra, drága bibor köpenyben. Erasmus hozzá menekül, mint valami szökevény az oltárhoz; ő nem tudott e nép nyelvén, s kérdi a

fiatal nemes embert latinul, hogy mit akar vele e tömeg?
„Az ön gallérjával van bajuk, mondja a fiatal ember; higgye el, hogy megkövezik, ha le nem veszi; fogadja szavamat.“ Erasmus nem meré levenni, de ruhája alá rejté. Később II. Juliustól e ruha viselése alóli fölmentetéséért kérelmezett, azon föltétellel, hogy világi pap módjára fog öltözködni; Julius megadta az engedélyt, a mit X. Leo is megerősített.

Erasmus, mielőtt Olaszországba ment, többször utazott Angolországban. Dicsérőleg nyilatkozott ez országról, hol számos jó barátja akadt, ugymint Colet, Linacer, Montjoye, Wentford, Fisher, Morus Tamás, mind kiváló egyéniség, némelyek közülök a walesi herczeg (VIII. Henrik) személyes barátai, ki később vérpadon végezteté ki őket. Erasmus el tudá sajátítani az angol szokásokat; csaknem jó vadászszá, türhető lovassá, elég ügyes udvaronczzá lőn, kellemmel köszöntgetvén, s udvarias szólamokkal élvén, — s mindezt „Minerva ellenére“ mint mondá, vagyis az elmélkedő magány és a társalgástól annyira különböző viták iránti előszeretete, tudósi és papi nehézkessége daczára igyekezvén a laikus és világfi szokásait elsajátítani. Ismeretes, mit irt a „britt szépségekről, e mennyei arczu, édesded, könnyed nymphákról, kiket ön szívesen elcsesélné muzsáival“ mondá egy Faustus Andrelinus nevezetű poeta laureatusnak; „ez édes, balzsamos csókokról“, melyeken át látta és ítélte meg Angliát. Nyilván e nymphák és e csókok emléke hangolta oly kiméletlenné Franciaország iránt, hogy azt mondja ugyanesak ezen Faustusnak, mikor Párisban volt: „Ugyan, hogy képes oly finom örru ember mint ön, megöregedni a francia ganajban?“ Én ganajat mondok, a mi általánosabb név; a latin eredeti egyenesebben nevezi meg.¹⁾

¹⁾ Quid te juvat hominem tam nasutum inter merdas gallicas consenescere?

Később azonban sokkal jóakaróbbnak és kétségkívül igazságosabbnak mutatta magát Franciaország iránt. Linaeer Tamásnak ezt mondja: „Visszatértem óta Franciaország annyira tetszik nekem, hogy nem is tudom, vajon Angliát, mely nekem annyi és oly jó barátot adott, vagy Franciaországot szeretem-e jobban, mely nekem annyira kedves ugy régi viszonyaim, mint a szabadságnál és kedvezésnél fogva, melyben ott részesítettek.“ És másutt: „Franciaország annál inkább tetszik nekem, minél régibb ideje, hogy meg vagyok fosztva látásától.“ Jól esik fölतालूनक a régi könyvekben Franciaország vendégszerető szellemének, a nagy szellemek iránti előszeretetének, és azon szabadságnak önkéntes elismerését, melyet ott élvezni leheté már azon korszakban is, melyben a polgárisultság még nem állott összhangban előzékeny szokásaival.

Az olaszországi utazás Erasmusnak hírét növelte csak, a nélkül, hogy őt magát gazdagabbá tette volna. Visszatért Angliába mint szegény és még mindig ugyanazon megszorult ember, ki hatalommá vált szellemét használja, hogy a megalázó pénzkéregetéseket kikerülje és kezét kinyújtsa, a nélkül, hogy koldulni látszassék. Montjoye milord és a canterbury-i érsek kegydíjt biztosítottak számára. Többi barátai ezekhez időnkint ajándékokat adtak, de nem a nélkül, hogy sokáig ne hagyták volna kéretni magukat. Némelyek azt kereken megtagadták, olyanok tudniillik, kik a közmondás szerint, jó barátok míg a sor erszényükre nem kerül; mások szeméreveték, hogy ugy zaklatta őket, és megrovák kérelmei hangját, egyebek közt Colet, a Szentpál-egyház dekánja, e részben igen szigorú ember.

A félségélyek nem voltak elegendők a fölöttébb való drágaság és az idők mostohasága miatt. Mindenfelé harczy előkészületek hire hallatszott; a tőzsdék bezárkoztak; a jötevők

visszavonták adományaikat, a kenyér és bor fényüzési cikké váltak. Erasmusnak vesekövé támadt, mivelhogy bor helyett rossz söröt ivott. Angolország a tenger felől elzároltatván, levelei benn maradtak és szárazföldi pártfogóitól mit sem kapott. Panaszkodik is keservesen korának csapásai fölött. Ez majd minden magasb szellem közös vonása; de nem abból meriték-e főleg erejüket és dicsőségüket, a mi őket sebzette és akadályokat gördíte eléjük?

1888. IV. 28. —
1892. IX. 20. Herold

IV.

Európa helyzete a tizenhatodik század elején. — Erasmus jelleme. — Egészsége. — A friburgi bolhák. — Erasmus leesik a lóról. — A németországi vendéglők. — A barát és a katona. — Egy bizonyos theologus magyarázata a szentháromság titka felől. — Ellentétek Erasmus és a korabeli barátok közt. — Vacsora jó barátok közt. — A burgundi bor dicsérete.

Hogy megérthessük, milyen volt Erasmus élete, fogalmat kell szereznünk a korabeli zavarról és villongásról, ismernünk kell Európát a tizenötödik század végén és a tizenhatodik elején, a háboru által földulva, a dögvész által megtizedelve, mikor Közép-Európa minden nemzetisége izeg-mozog és keresi a maga helyét a spanyol általános monarchia látszólagos egységében; a melyben egyszerre tűnnek föl vallási viszályok és háborúk, emberek és dolgok eddig nem észlelt vegyülete, egy keletkező vallás, mely mérközni készül egy saját visszaélései által megviselt vallással; Nyugot-Európa tudatlansága, küzdve az olasz világossággal; a sirjából kikelő régiség, a föléledő holt nyelvek; a nagy irodalmi hagyomány, mely vissza kezdi állítani a dolgok értelmét a vallási dialectica furfangjai által elbutított ivadék

szellemében; zaj, zörej mindenfelé, csöndesség sehol; midőn az emberek úgy éltek, mint a zarándokok, keresve hazájukat itt és ott, kezökben vándorbottal; az emelkedettebb szellemek irodalmi és keresztyén köztársasága, összetartva a latin nyelv által, melyen e korszakban Európának minden nagyobb ügye intéztetett; egy részt iszonytató vadságok, másrészt az erkölcsök kora finomodása; katonák és szépészek, tudatlan buta kolduló barátok és művészek által vezetett világ; zürzavar, melyben szülemlett az újabb társadalom, egy katonai, vallási, bölcsész, kolostori roppant vegyülék; végre — hogy már meneküljek egy oly korszak összfoglalatának kísérletétől, melyet csak isten maga ért, — sehol egy csöndes hely, sehol egy békés magány Európában, a hol az ember magát összeszedhetné és önmagának élhetne; mindezt el kell képzelünk, és e zavar közepett látnunk egy erőtlenséget, bágyadt, nyugalom után sovárgó és a tevékenységre kényszerült embert, teli értelemmel és ennél fogva kételyekkel, ki jámbor jóakaró természeténél fogva gyűlöli a porpatvart, utálja a háborút, mint a Horácz anyái; kicsiny test, mint szüntelen ismétli¹⁾, melyben szenvedő, untalan kiröppenni kész lélek lakik, kinek egészsége törekenyebb az üvegnél²⁾, kit megprezzent a legkisebb szél, kinek fejjöres-rohamai vannak mint egy nőnek, és a ki nem hanyagolhatja el magát a nélkül, hogy halálveszélybe ne essék.

Gyermekkora óta gyöngének, szenvedőnek, kényes testűnek, filigrán alkatúnak ismerjük őt, ki az idő minden változását megérzi, mint a forró-övi szegény növény, mely szülőföldje napjának és határozott évszakainak hiányát meg-sínli. Mindazáltal az ifjúság természetes erélye, szellemé-

¹⁾ Lettres, édition in folio de Leyde, 766. A.

²⁾ Ibidem. Valetudo plus quam vitrea. 1520. A. B.

nek heve, a jövő iránti gondtalansága jó ideig fönntarták, s örökös nyavalygásai is kevesbbé nyugtalaníták, mivel azokkal kevesebbet törődött. De a midőn ifjusága elmúlt, testi nyavalygásai súlyosabbak s azokat feledni képessége kevesbbé élénk lön, keserűen érezé, mily nagy akadály a rossz egészség oly időben s oly teendők közepett, melyekhez nem kevesebb, mint a Luther erős teste és hatalmas egészsége kívántatott volna.

Erasmus különben a balesetek embere volt; végzetesség-e, vagy pedig csak mivel a sérülékenyebb ember többet is szenved, vagy hogy a gyöngé lény mintegy magához vonzza a baleseteket, annyi való, hogy nem volt ezeknek oly fajtája, mely őt el ne érte volna. Ha valamely hózivatar oly erős, minőre a legöregebb emberek sem emlékeztek, zápor, égháború vagy hirtelen erős hideg támadt, az bizonyynyal őt utólérte. A hol ő járt, a legbiztosabb utakat tolvajok háborgaták; a tenger mindig haragos volt; minden bárka felfordúlt gyöngé teste alatt; a legbiztosabb ló megbotlott a legegzenesebb uton, és a legjámborabb paripa elragadta. Mindezt aztán csinos levelekben írta le barátjainak.

Egy ízben egy sereg bolha lepi meg freiburgi házát, s nem engedi őt alunni, irni és olvasni.¹⁾ A környék azt beszélte, hogy e bolhák apró ördögök. Nehány nappal előbb egy nőt égettek el a miatt, hogy, noha férje volt, tizenhat éven át gyalázatos viszonyban élt az ördöggel. Egyéb bűnei közt megvallá, hogy kedvese több rendbeli nagy zsákot adott neki teli bolhával, hogy azokat a városba szórja el. Erasmus, ki e tényt barátainak elbeszéli, maga is közel van ahhoz, hogy elhiggye. Neki is megvan a maga babonabogara,

¹⁾ Lettres. 1476. D. E. F.

ki pedig gúnyolja a ferenczi barátokat, a miért azt mondják a népnek, hogy a holt barát teste fölött röpkedő bogarak ördögök, kik nem mernek az elhunytak szent arczára szállani. Avagy a halálveszedelemben, melybe Montaigu egészségtelen szobái és záptojásai ejték, nem a Szent Genovéa közbenjárásának tulajdonítá-e fölgőgyulását? ¹⁾

Másszor, midőn legszebb nyugalommal, még egészen elragadtatva egy abbé jó fogadásától, kinél nagy vigan két napot töltött, Bázeltől Gentbe lovagolna, néhány az uton elszórt rongydarab láttára lova elragadja. Erasmus, noha Angliában tanult lovagolni, középszerű és bártortalan lovas lévén, a helyett, hogy lovát visszatartaná, fejét hátra fordítja inasa felé, segítséget kérvén tőle. A ló, látván, hogy embere ép úgy meg van ijedve, mint ő, félre ugrik, kiveti őt a nyeregből, de lábaival a kengyelvasban és fejjel lefelé. Erasmus rettentőn kiáltoz. Az inasnak végre sikerül megállítani a lovat és urát kiszabadítja. Erasmus hasztalan kísérli meg néhány lépést tenni; a fájdalom megbénítja tagjait. Épen egy sík pusztaság közepén voltak; semmi valamirevaló vendéglő a környéken, csupán rozszant és ronda, nyomorú csárdák, melyektől kényes természete jobban irtózott, mint az országúton halástól. Mitevő legyen? Megigéri Szent Pálnak, hogy ha megmenekül e bajból, bevégzi commentárait a rómaiakhoz irt levele fölött. E fogadását megtevéen, neki bátorodik, fölül lovára és megérkezik Gentbe, nem ugyan élénk fájdalmak nélkül, de nyilván kiszabadítva a bajból Szent Pál által, kinek Gentbe érkeztekor siet hálákat adni, de egyszersmind orvos és gyógyszerész után küld.

---

¹⁾ Lettres, 1479. D. E. F.

Erasmusnak minden szokása ellenmondásban állt a korabeli polgárosultság szabványaival és ízléseivel. Példának okáért: Német-, Francia-, Angolországban fűtött kályhák mellett szoktak melegedni; Erasmus a kályha szagától szédülést kap. A vallás elrendeli a böjtöt; Erasmus nem csak hogy nem képes böjtölni, de sőt, ha ebédje néhány perczel késik, elájul. A nagy böjt idején tiltva levén a hús, a buzgó keresztyének halevésre kényszerítettnek; Erasmus ezt nem teheti, ha csak bele nem betegszik. Egyszer Németország valamelyik városának hatósága diszebédet adott neki; az asztalon a Rajna minden hala bővében; Erasmus nemcsak hogy nem eszik egyből sem, de csak hogy azokat látta és szagolta, már ez elég volt arra, hogy megbetegedjék; az asztaltól fölkelve, ágyba feküdt. Egy barátja ismervén természetét, titokban csibét adott neki hal helyett; e jó barát ellen az áhitatosak egész hada felzúdult; és kevésbe mult, hogy magát is pörbe nem fogták e bűne miatt.

A háború, a járvány, a hittanárok, hirneve igényei, talán a mozgás hajlama is, noha ő tagadja, gyakran utaztaták, kivált Németországban, mely az ő középpontja. Ismerjük már emberünket; neki utazásaiban némi podgyász, kényelem, csemegék, különös gondviselés kellenek; neki legyen szobája kályha nélkül, asztala hal nélkül; külön szoba, a hol pihenjen, talán hogy idő előtti erőtlenségeit elrejtse a közös szoba nyilvánosságától. Pedig másformát nem találhatott Németországban, mely e részben sokkal hátrább állt Franciaországnál, a hol ez idő szerint a jóra valóbb vendéglőkben minden utas számára külön szobák voltak egy ágygyal, melyben egyedül alhatott. Képzeljük Erasmust inásával, a mint lovagolnak a rajnai Németország egy országútján. Nap szálltával megérkeznek egy kis városba. Erasmus megmutattatja magának a leglátogatottabb vendéglőt; a Szent

Ferenczhez szóló czégért ajánlják, e nagy szakállú, csuklyás, derekán kötéllel övezett szenthez, kinek piszkos, előítéletes, erőszakos nyája lidércznyomást gyakorol Erasmusra. Zörgetnek; a német vendéglős büszke; nem szeretne úgy tünni föl, mint a ki a vendéget nyájas üdvözletekkel akarná becsalni. Erasmus inasa kívülről kérdi fönnhangon, ha tudnak-e szállást adni urának, neki és a két hátas lónak; semmi válasz; a vendéglős szégyennek tartaná előzékenységet mutatni. Ujabb kérdés az inas részéről, ki ezuttal az utasok termének ablakán zörget. Végre mint valamely teknősbéka a maga teknőjéből, egy emberfej nyúlik ki az ablakból, végig nézi a két utast, és ha nem mond nemet, az annyit jelent, mint igen. Az utas legyen önmagának lovásza. Kijelölnek egy helyet a lovak számára; ez rendesen a legkényelmetlenebb; a jobbak a jövő utasok számára tartanak fönn, és kiváltképen a nemes urak számára. Ha panaszkodik, azt felelik, „keressen más vendéglőt“.

A lovak elhelyeztetvén, a két utas a közös terembe lép; ott együtt van úr és szolga, ember és podgyász. Mindenki összes holmijával jön ide, ronda csizmaival, és ha esett, teli sárral; szárogatják magukat közösen, levetik saruikat, ruháikat s fölaggatják a kályha körül, hogy megszáradjanak. Ha éhes vagy, légy türelemmel; előbb nem találunk, míg csak minden utas meg nem érkezett. A vendéglős ki sem megy addig a konyhába, míg nem tudja hány vendége lesz. Ez alatt mindenféle ember érkezik: ifju, vén, gyalog, lovas, üzér, matróz, öszvérhajcsár, inasok, nők, ép és beteges emberek. Egyik fészülködik, a másik izzadt homlokát törülgeti; amaz bakancsát vagy csizmáit tisztogatja; mind más-más nyelven beszél, valódi bábeli zavar. De a mint valami kiválóbb utas lép a terembe, rangja modorával és jelmezében, az egész tömeg egyszerre elcsöndesedik és

tekintete ez egy személyiségre tapad; azt vélnéd, hogy egy Afrikából legujabban érkezett különös állatot bámulnak.¹⁾ Midőn már jól beesteledett, és több vendéget már nem várnak, egy kopasz fejű, durva tekintetű szolgál, a nélkül, hogy egy szót szólna, végig jártatja szemeit a vendégeken, és megolvassa a fejeket. Azután fát vet a kályhába és visszavonul. E pillanatban látom Erasmust, a mint félig megfuladtan az ablakhoz sompolyog és azt csöndesen kinyitja, hogy egy kis üde levegőt bocsásson be. „Tegye be az ablakot!” kiáltanak rá az öregek és a betegek. — De megfuladok! mondja Erasmus. — „Menjen, keressen magának más vendéglőt!” Erasmus enged a többségnek. Egy óra telik el még e dögleletes légkörben, melynek részletes elemzését Erasmusnak a latin nyelv megengedi.²⁾

Végre a vén Ganyméd előjön; asztalt terít, de mily abrosz és asztalkendők! azt hinnéd, vitorlavászon. Azután ugyanannyi fatányért hoz elő, azután ivó poharakat, utóbb kenyeret, ez a jel a leülésre. Ezután még egy óra telik el, csöndes várakozásban, míg fő az étel. Végre jön a leves, tudniillik kenyérszeletek húslébe vagy ha bőjt van, rántott lébe áztatva. — Ezután a besózottak, a hal — a hal üldözi Erasmust mindenütt — és itálnak olyan bor, mely épen igen alkalmas arra, hogy növelje vesebaját. Ha merészkedik jobbat kérni: „Már mi fogadtunk elég gróft és marquist, mondják neki; egyik se panaszkodott borunkra; ha önnek nem tetszik, keressen más vendéglőt.” Csemegéül rothadt sajtot tesznek föl, melyben kukacok ficzánkolnak. Most bebesátják a terembe a szemfényvesztőket, bohócokat,

¹⁾ Beszélgetések. *Diversoria*, passim.

²⁾ Beszélgetések. *Diversoria*. *Omitto ructus alliatos, et ventris flatum, halitus putres etc.*

kiknek arczfintorításai földerítik a vendégeket. Ingerlik, itatják, harsona kacajjal tüzelik őket; van zagyva kiabálás, táncz, zenebona, hogy majd fölveszi a házat. Erasmus kénytelen mulatni rajta, akár tetszik neki akár nem, egész éjfélig; mert a mint hogy ki van szabva az evés ideje, azonképen ki van szabva az alvásé is; nemcsak enni, de alunni sincs megengedve a többi előtt. Végre a vén inas belép fontos arczczal, egy üres tányért téve minden vendég elé, mereven, hallgatagon és figyelve. Mindenki tudja mirevaló e tányér és ráhelyezi tartozását. A szakállas öreg fogai közt számolgatja utána mindenkinek a részét; ha jól van, fejbólintással bizonyítja. Ez megtörténvén, az összes vendégek egy közös háló-teremben, minden hat hónapban egyszer kimosott lepedőkre lefeküsznek.

Csodálkozhatunk-e, ha Erasmus az őt Olaszországba meghívó Adorján pápának így ír: „Nem tudom, ha vajon utazhatnám-e biztosan az Alpok hórétégein át, és a kályhák miatt, melyek szaga megöl, a kényelmetlen ronda vendéglők és a dohos borok miatt, melyeknek már csak szaga is életemet koczkáztatja?”

Ha a korabeli szokások nagy része sérté testi kényességét, az intézmények nagyobb része is ellenkezésben állt szellemével és jellemével. Mint a béke és tudomány jámbor, kissé félénk embere, hogy többet ne mondjunk, ki egész életében csak ártatlan hittudósokról s vitatkozókról álmodozott, kik a keresztyén bölselem és az ókori irodalom felől értekeződnek, ilyen létére olyan világban élt, melyet az emberek két osztálya személyesített, egyik képviselvén a rendetlenséget, a másik a tudatlanságot; tudniillik: a katona és a szerzetes.

A katona, ez a fegyveres rabló, a ki kifosztja az országot, melyet véd, és rossz helyeken költi el zsákmányát,

nem törődve a rosz következtetésekkel, ha magával hordja Szent Borbálának ólom szobrocskáját, vagy egyet-egyet imádkozik a sátra vásznára rajzolt Szent Kristófhoz. A bűnbocsánatok árusaival megosztja a pénzt, melyet lopott, vagy ha miye sem maradt, hogy megvásárolja e bűnbocsánatot, melyet a vásárokon árulnak a borral, olajjal és gabonával egyetemben, letérdel a pap előtt, ki rá teszi kezeit és őt tisztán és szeplőtlenül bocsátja el e szavakkal: Föloldlak, absolvo te.¹⁾

A barát oly lény, kinek sem apja sem gyermeke, sem múltja sem jövője, egészen a jelené és annak anyagi gyönyöreié, egy fajtája az idegen földön hódító gyanánt megtelepülő és ott a nép által lábaihoz rakott javakkal töltelkező zarándoknak; türelmetlen tudatlanság, ravaszság, kegyetlenség, bujaság, babonaság, köpezős lomhaság és buta vallásosság vegyülete, kinek csuklyája hatalmasabb egynémely koránál. A barát ellensége a könyvnek, mivel nem tudja olvasni, ellensége a tudománynak, mivel az megöli az ő iskolás beszédét, mely megrontja a nép értelmét. Nyugtalankodik és dühöng az irodalom és művészet ez általános ujjászületésének közepette; a fölélesztett ó-kor világa előtt behunyja lomha pilláit, mint az éji madár a nap előtt. Ama zordon, szigorú, istenbe mélyedt baráttól, minőt a középkorról táplált képzetünk és közönyösségünk türelmes volta fest élénk, igen különböző az, a kit Erasmus rajzol s a kinek romlotttsága és rondasága eszmélt idézett elő benne; ez amaz erőszakos, utálatos barát, ki butasága és kijelgése szabadalmat fenyegetve érzi, kit a kolostorok mélyén, hova a gyalázat a titkos ajtókon belopózkodott, a tizenhatodik századnak Erasmus által hirtelenében teremtettt rettentő irodalma fölfedezett és leálcázott; ez az ezernyi kolostorával a

¹⁾ Beszélgetések. Confessio militis.

világra nehezedő barát, csuklyája alá rejtve a Jézus Krisztus által hozott világosságot, ki abban az időben jóval csekélyebb személyiség volt mint Szent Kristóf, Szent Bencze vagy Szent Ferencz; egy, szóval: ama barát, a ki fölösleges, ha kegyes és jámbor, de kárhozatosabb a dögvésznél, a háborúnál, ha eselszövő, tevékeny és ügyes!

Tudják önök, miből áll összes vallástudománya? Ha a könyörületességről akar beszélni, legalább is a Niluson, Egyiptom folyamán kezdi; ha a kereszt rejtelméről, akkor kiterjeszkedik Bálra, Babylon sárkányára; — ha a bűjtről, kezdi a zodiacus tizenkét jelével; — ha a hitről, a kör négyszögítésével. Az ügyesebbek közülök a háromságot a szó betűi és tagjainak egyesüléséből, a főnév és az ige, a mellék- és a főnév egyezéséből magyarázzák. Halljuk csak egyik casuistájuk okoskodását: „A háromság titkának összes magyarázata a Jézus latin szóban van, melynek csupán három esete van: nominativus, accusativus, ablativus; a háromság első világos jelképe; egyébiránt az esetek elseje S-el, a másodika M-el és a harmadik U-val végződván, ki kétkedik, hogy e betűk nem Summus-t, Medius-t és Ultimus-jelentenek, tehát első, utolsó és az, a ki a kettő között van, vagyis az atya, a fiu, és a szentlélek?“¹⁾

A mi a dialecticusokat illeti, ime néhány földadványuk: Mily közegekkel teremtetett és rendeztetett el a világ? — Mely csatornákon terjedt el az eredendő bűn Ádám utódaira? — Mily módon, mily terjedelemben és mennyi idő alatt alakult meg a Krisztus a szűz anya méhében? — Hányféle fiaságot tehetünk föl Krisztusban? — Lehetséges-e föltenni, hogy az atya isten gyűlöli a maga fiát? — Mely érdemekre fognak hivatkozni a barátok Jézus Krisztus előtt, az örök

¹⁾ Vegyes művek. *Μωρίας ἐγχειρίδιον.*

megjutalmaztatás napján? Az egyik, mondja Erasmus, mutatni fogja mindennemű halakkal tömött hasát; a másik száz hordó zsoltárt önt ki; ez elő fogja számlálni ezer bőjtnapját, ama vacsorákkal félbeszakítottakat, melyeken kicsibe mult, hogy gyomrát szét nem repeszté; amaz egy rengeteg szertartást mutatand elő, melyekkel hét terhes hajót meg lehetne rakni, egy negyedik azzal fog dicsekedni, hogy hatvan esztendőért meg, a nélkül, hogy pénzhez nyult volna máskép, mint kettős keztyűvel fődött ujjakkal, híven intézménye betűihöz; egy másik kiteríti csuklyáját, mely annyira megviselt és zsiros, hogy egy matróz röstelenné föltenni; egy másik az ötvenöt évet, melyet egy helybe szögezve töltött, mint valami szivacs, egy másik a sok éneklésbe rekedt hangját, vagy elbutultságát a magány következtében, vagy az örök némaság fogadalma folytán elzsibbadt nyelvét.¹⁾

Erasmusnak eszméi, hajlamai, szokásai, irodalmi és vallási szereplése, egész élete oly természetűek voltak, hogy ezeknél fogva okvetlen a barátok ellenségévé kelle lennie. Nem szenvedvén hibáik egyikében sem és kevésre becsülvén azt a haszontalan erényt, melylyel a jobbak netalán birtak, egész lénye föllázadt a kolostori élet és azon emberek ellen, kik, miután a toborzás egy nemével oda becsalattak, utóbb maguk lettek toborzókká, hogy megörökítsék e fajtát és a népek fölötti gyalázatos uralmát. Ez életrendbe való erőszakolt beléptét letörülhetlen szégyenfoltnak tekinté magán és oly akadálnak, mely miatt jobb s boldogabb életet nem élhetett. Ha nyiltan meg nem tagadta fogadalmát s le nem veté a félig egyházi, félig világi öltönyt, melyet a pápa viselnie megengedett, ez nem annyira vallásos lelkiismeretességből,

¹⁾ *Μορμία; ἐγζώμιον.*

²⁾ *Lettre à Servatius.*

mint inkább onnan származott, hogy botrányra ne adjon okot.²⁾ „Szerencsétlen voltam sok dologban, írja egy barátjának, de főleg abban, hogy oly állapotba kényszerítettek, mely legfőbb testi s lelki tulajdonságaimmal ellentétben állt. Lehettem volna nem csupán boldog, de vagyonos ember is, ha kedvem szerint választhattam volna életpályámat.“

El volt telve haraggal a barátok ellen, mint a kik megfosztották az önmaga fölötti rendelkezés lehetőségétől, és egész életére oly félszeg helyzetbe sodorták, mely arra kényszeríté, hogy féljen önmagától, gyanusan tekintsen legkedvesebb hajlamaira, bizalmatlankodjék szelleme legszebb tulajdonságai iránt, hogy egyenruhája és eszméi, vallási köteléke és bölcsészti szabadságának ellentétességével megbotránykoztassa mindazokat, kiknek egy, jelleme és hivatása szerint rendezett élet szabályosságával, épülést nyújthatott volna. E bosszuság keserűvé, gúnyossá, olykor sértővé teszi őt, ki egyébkint oly szelid jellemű, és a ki panaszaiban több mérsékletet tud megőrizni még annál is, mint a mennyit az idő durvasága és a latin nyelv kiméletlensége követeltek. Sőt mi több, e bosszuság adott neki hevet és bátorságot, neki, ki saját bátorságát igen közepszerűnek vallotta, és a ki az álbátrak dicsekvéseinél többet érő őszinteségével azt írta Coletnek, miszerint „lelke becsületes de gyöngye volt“ pusillus, tehát nem pusillanimus; ennél valamivel kevesebb és jobb is.¹⁾

A neki bátorodás e pillanatai tán nem is épen csekély dicsőségére válnak, ha kivált meggondoljuk, hogy e korszak egynémely szerzetesei csak attól a rossztól tartózkodtak, a mit nem voltak képesek elkövetni; és sokat beszéltek megmérgezett főpapokról, mivel valamelyik szerzetes rendet meg-

---

¹⁾ Lettre à Colet, 40. D. E.

támadtak; egy-egy kolostor földalatti sirboltjába elevenen eltemetett boldogtalanokról, hogy bizonyos belső botrányok titkára örök fátyolt borítsanak; és még, mit tudom én? — erényes papokról, kik megfojtattak, a miért a kolostorokba reformokat és jobb erkölcsöket akartak vinni, s több efféle népszerű mende-mondákat, melyeket Erasmus, személyes biztonsága kockáztatásával terjesztett.¹⁾

A barátok a gyönyörök kedvellői voltak; átengedék azoknak magukat egészen botrányosan, egyszerre végezvén a családoknál a gyóntatást és a házasságtörést, vagy kolostoraik falai közt oly kicsapongásokat követvén el, melyektől eliszonyodott volna a város. Erasmus, noha ifjúságában ő is beszennyezé magát a gyönyörökkel, a mint ő maga, a kereszttyén alázat tulzáásával mondja, később e részben soha sem feledkezett el magáról. Sem gyarló egészsége, sem munkálkodása nem teheték volna őt alkalmassá a kéljgő életre, és ha igaz, hogy nem mindig volt ura szenvedélyeinek, de nem is volt soha azok rabszolgája. A barátok otromba korhelyek voltak, hasuknak és nem Krisztusnak élők, kik fényes ünnepélyeiket utszéli bohóczkodással, vagy verekedéssel elegy pörpatvarokkal szennyezzék be, azután a nép elé menvén tántorgó léptekkel, ott az irodalmárok és reformátorok ellen kiokádták borgőzös szónoklataikat. Erasmus ellenben mindig ellenszenvvel viseltetett az asztali kihágások iránt.

Kedvelé a kis ebédeket baráti körben, melyekről colloquiumaiban szól, s a melyeken nem volt szükség hangját kiereszteni és tüdejét erőltetni, hogy két három asztaltársát finom és szellemes csevegésével mulattassa. Az asztaltól fölkelve, kiültek a kertbe, illatos virágok közé, melyek mindenikére föl volt jegyezve a neve és gyógyereje, a —

---

¹⁾ Beszélgetések, *Exsequiae Seraphicae*.

kerten végig futó patak partján, mely miután megöntözte a virágagyakat, a konyha alá fut, hogy onnan a moslékot a szomszéd csatornába vezesse. Köröskörül a falakon rögtönzött festmények, melyek egyike kertet és fákat ábrázol, az épen fölfödözött Amerika azokon függő szép arany gyümölcseivel; mindenféle tollazatu madarakkal, melyek szintén neveikkel jelölvék, mint a kert virágai; a másik szintén névjelezett halakkal zöld vizű tengert ábrázol, melyet Holbein valamely tanítványa, vagy talán épen maga Holbein festett, olyannyira közönséges volt akkorában a művészet!

Ilyen helyet szeret Erasmus; itt érzi ő magát jól, szerény ebéd után, mely fönnhagyá szellemének teljes szabadságát, hogy beszélgessen barátaival majd az ókori irodalomról, majd a keresztyén bölcsелеmről, e magasztos tudományról, melyet először ő merészelt a hittan színvonalára ha ugyan nem föléje emelni, és a melyről annyi eszmegazdagssággal és kenetteljesen beszél, főleg a Krisztus kis kápolnája előtt, mely a kert végében van. Este felé a jó barátok elválnak, magával vivén mindenki a gazda egy kis ajándékát, ez egy könyvet, amaz egy órát, a másik egy lámpát, Erasmus egy legjobb hirű memphisi tollakkal tölt tokot, gyöngéden választott ajándékot részére, a ki — mint gazdája nem mulasztja el megjegyezni, — oly jól forgatja a tollat.¹⁾

A barátok, kiket Erasmus asztali kicsapongásaikért megtámadott, legjobbnak vélték rá e vádat visszadobni, és mondjuk ki egyszerre czikornya nélkül, őt iszákosnak bélyegzik. Mivelhogy untalan panaszkodott a rossz borokra és nyíltan dicsérte a jót, e miatt beleköthettek. De ettől még a kolostori kicsapongásig jókora a távolság. Erasmusnak a borról oly gyógytani fogalmai voltak, melyek fölött a mai

---

¹⁾ Beszélgetések, *Convivium religiosum*, passim.

orvosi tudomány elmosolyodnék. Ő azt jónak vélte vesedaganatára, és rendszeresen élt vele; de mivel bor dolgában a életrend közel áll a megkedvelléshez és ez a visszaéléshez, meglehet, hogy megesett rajta, miszerint el-elfeledé magát.

Ime egy szép rész a burgundi bor hatásáról, mely a barátok előtt diadalmas bizonyítékul szolgálhatott volna, ha a levél, melyből azt kivonom, nem maradt volna baráti kezek közt.¹⁾ Józan emberre nézve, megvallom, hogy e kifejezések kissé bacchusiak: Izleltem előbb is már burgundi borokat, — írja Laurin Marcnak, — de azok erősek és égetők voltak; azonban ez a legbájosabb színű volt; azt mondhatná az ember: akár a karbunkulus; sem igen erős, sem igen édes, de kellemes; se hideg se meleg, de magát itató és ártatlan; ha gyomrunkat szeretjük, nem nagy baj egy kissé többet is inni belőle; és a mi ritka a vörös boroknál, gyöngéden megeresztí a hast, gondolom, ama nedvek előidézése által, melyeket a gyomorban kifejt. Ó boldog Burgundia! már csak ez egy oknál fogva is; méltó tartomány arra, hogy az emberek anyjának neveztessek, mivel ily tejet hord ereiben! Ne csodálkozzunk, ha a régi idők emberei mint isteneket imádták az oly embereket, kiknek ipara az emberi életet egynémely hasznos nagy találmánynyal gazdagította! A ki nekünk megmutatta, hogy mi a bor, a ki azt nekünk adta, holott elég leende, ha azt csak megmutatja, vajjon nem inkább életet mint bort adott-e nekünk!“ Mielőtt ezen a bor dicsőítésére irt himnuszból akármit következtetnénk, ne feledjük, hogy Erasmus azt ötven éves korában írta, mikor már belépett abba a szomorú életkorba, a melyről azt mondják, hogy a bor tej neki.

---

¹⁾ Lettres, 756.

V.

A barátok Erasmus elleni gyűlöletének okai. — Az újjászületés Német-, Francia-, Angolországban. — Erasmus és Voltaire. — Budé Vilmos. — Morus Tamás. — Colet. — Vivès Lajos. — Alciat. — Sadolet. — Melanchthon Fülöp. — Erasmus helyzete 1519-ben.

A mi Erasmust oly gyűlöltté tette a barátok és hit-tudákosok (theologaster) előtt, mint ő nevezi a Duns Scót iskolájabeli dialecticusokat, az főleg az ő oly fényes és oly tevékeny irodalmi szereplése volt. Különös hogy talán több gyűlölséget idézett elő a profán ókorról irt békés műveivel, mint a kolostori intézmények és erkölcsök lesújtó bírálatával, a külső istenitisztelet fitogtatásának gunyolásával és ama fél-eretnek támadásokkal, melyeket egynémely, még a fölvilágo-sultabbak előtt is szent tanok ellen intézett. Honnan van ez? Jobban irtózik-e a tudatlanság a tudománytól, mint a hit a kételytől? Avagy talán a barátok külsőleges, hogy úgy mond-juk, fegyelmezett, de egyáltalán nem mély hite türelmesebb volt mint tudatlanságuk? Vagy végre is kisebb veszély rejlett abban, ha a világot vallási viszályok izgatják, mint abban, ha ez a világ az ókori irodalom fényénél fölvilágosul és a görög-latin hagyományok nagy útjára visszatéríttetik?

Bármint legyen, Erasmusnak irodalmi dicsősége boszan-totta őket. Megtámadták latinságát, mint sokkal mesterkél-tebbet, semhogy töröket ne rejtene magában a hit ellen, és a nép előtt arról mint ördögi nyelvről beszéltek, szó-székeikről a kiátkozottak közé sorolván e könyveket, melyek Európa minden művelt emberét gyönyörkedteték és a melyek huszonöt ezer példányban adattak ki. Maga Erasmus igen jól sejté, hogy a kétféle gyűlölet közül, melyet kettős

minőségében, t. i. mint mérsékelt reformator és mint híres író, a barátokban fölébreszt, az a mérgesebb, mely az író ellen nyilvánul és hogy ha ellenei megelégednének vallási kérdéseket fejtegető könyveinek tűzbe vetésével, az irodalmi művek szerzője számára okvetlenül máglyát kérnének. Valódi panaszkodás, mondja százszor munkáiban az, hogy író vagyok; a valódi ellenségek: a régiek, kiket vissza akarnak küldeni sirjaikba; a vallási háboru alapján nem egyéb, mint a tudatlanság harcza az ókor világossága ellen.

Mily szép szerep volt ez, az ókori irodalmat följutató Erasmusé! Mily nagy volt akkor az író! A népek jobban tisztelték mint magát a papot, jobban figyeltek rá, jobban engedelmeskedtek neki; hazája volt egész Európa, és egy általános köztársaságnak beszélt ama nyelven, mely még mindig uralkodott a világon! Ha tekintjük, hogy ama korszakban az író csak önmaga közege, s ha látjuk, hogy nem fél ép úgy gondolkozni mint a közönség s nem fél írni az egész világ nyelvén; midőn a népeket csupán hű kíváncsiság vonzza az író felé, — bámulattal kell eltelnünk Erasmus korának nagy irodalmi mozgalma, minden országbeli írók ez általános közreműködése iránt, mely inkább az újjászületés mint a teremtés, inkább a kutatás mint a lángész műve volt, melyből Nyugat-Európa három nagy irodalma, az angol, a német, és a három közt a legnagyobb, a francia, keletkezett.

Valóban, alig képzelhetünk magunknak szebb látványt, mint a sorban, úgy mint Olaszország, újjá születő Német-, Angol-, Franciaországét, melyek a görög-latin szellemhez csatlakoznak, mint a nagy embercsalád három rég eltévedt és elveszett tagja, mint három emberfaj, mely az emberiség ölébe visszatér. Nincs nagyobb szerep, mint e bátor íróké, kik fátylát lobogtatva e középkori sötétségben, minden lépten,

melyet előre tesznek, Európa minden zugából ezt kiáltják: Olaszország, Olaszország! Ők mindannyian mindenre készek; mindnyájan igyekeznek föllebbenteni a fátyolt. Egyik fölleli a régiek pénzrendszerét, a másik gyógytanukat, emez földrajzukat vagy égrendszerüket, amaz házi szokásaikat. Imitt újra kiadják könyveiket, amott értelmezik azokat, némelyek a görögöt tanulják, egy jóval nagyobb szám a latint, a legbuzgóbbak mind a két nyelvet egyszerre és még a közvetítő nyelveket is, a keleti császárság görög és latin nyelvét, hogy a hagyomány nagy lánczolatának minden szemét egyszerre megtalálhassák.

A sajtó, a világ ez új királynője, melyet ez idő szerint bálványoztak és gyűlöltek, mint a hatalmak legnagyobbikát, a sajtó, ezer karjával, magasb szellemű munkásaival, az Aldusokkal, Frobenekkel, alig képes megörökíteni mind ez egyidejű fölfödéseket. Fényes fölébredése ez mindennemű értelmiségnek; az ész visszatérése az emberekbe; ez a Német-, Angol- és Franciaország ködhomályából kiemelkedő nap; vagy, a mint ők festői nyelvükön mondák, az ókor lángszelleme, mely maga előtt űzi a tudatlanság sűrű sötétségét! Mily élet! mily lelkesedés! Mennyire bámulom Erasmust, mind ez írók közt a legelsőt, a legtermékenyebbet és fáradhatlanabbat, ki szünet nélkül még álmokközökben is dolgozik, kinek teste törekeny agyag, lelke gyémánt,¹⁾ fogalmazván önmaga és barátai számára, „kik tőle olykor egy-egy kis értekezést kierőszakolnak, szolgálván mindenkit készséggel, nem lévén képes senkitől semmit megtagadni“, még Froben nyomdájának ajtaja előtt is irogatva, hogy az idővel gazdálkodjék, egyre adogatva a kéziratot és visszaküldözgetve a levonatokat — hogy már én is nyomdai nyelven szól-

---

¹⁾ Lettres. Ingenium adamantinum.

jak — időt véve mindenre, ritkán vesztve kedvét, még az év azon két szakában is, melyben a frankfurti vásárok tartatnak, tavasszal és ősz elején, midőn a könyvárusok várják az ő könyveit, „midőn a világ minden részéből csomószámra érkeznek hozzá a levelek mindenféle embertől, kik epednek azért, hogy barátaiknak mutathassanak egy feleletet tőle, melyben finomul megdicsértetnek, — pápáktól, királyoktól, hercegektől, főpapoktól, férfiak és nőkől, zárdafőnöknőktől, apáczáktól, váruraktól, kik mind oly követelő levelezők, hogy egészsége nem bírja a válaszadást; minélfogva, hogy menekülhessen a részletes válasz adásától, kénytelen egynémelyik irányában azon ártatlan hazugságra vetemedni, miszerint elveszté leveleiket, tehát pontról pontra nem képes válaszolni.

Nem a gazdag, független Voltaire egyetemességével van itt dolgunk, ki könyveit ajándékol adhatta s irt szabad óráiban annak, a ki neki tetszett, s ki levelezőit — az uralkodók kivételével — inkább csak jegyekre mint levelekre méltatta, kit inkább vártak, mint sürgettek, kinek elég üres ideje volt és alig egy komoly ellensége. Erasmus nem önmagáé; ő beteg, majdnem haldokló, neki napszámát kell végeznie; tollba mond, hogy kipihenjen az íráshoz, és ír, hogy kipihenjen a tollba mondáshoz; életét mások szolgálatában kell felemésztenie a nélkül, hogy egy órát önmagának tartana fenn; mosolyogni kénytelen szenvedései közt, csinos mondatokat faragni a tudós fejedelmek számára vesebántalmi közben, s hizelgéseken gondolkozni betegágyában, mert hiszen ő egyszerre saját korszaka nagy és kis dolgainak, a lelkiismeret szabadságának, a vitatkozási szenvedélynek, a közvéleménynek és a divatnak martirja volt. És mindezt egy kegyelemtől függő élet bizonytalanságaiban, néhány összes vagyonára nézve eladósodott hercegeq adományaira és inkább csodált mint megfizetett iratai netaláni jövedelmére támasz-

kodva; környezve hatalmas ellenségektől, kik ellene zudíthatják Flandria és Németország katolikus tömegét; háborúk idején, Németország piszkos vendéglőiben, vagy föllázadt városokban; és pedig nem Voltairenek egy házi orvos által gondozott és szemmel tartott kényes egészségével, hanem egy sőt két izben is esztendőn át halálos válságokkal, mialatt csupán utközben talált orvosok ápolták!

Kétséget nem szenved, hogy ha a dicsőség az emberek munkásságához volna szabva, Erasmus neve volna a legdicsteljesebb! De a dicsőség több rendbeli kellék egybe-
találkozása, melyek egyike az embertől, másika hazájától és korától, ismét másik a nyelvtől függ, melyen ír. Közös műve ez az író lángeszének, az örök igazságok fölfogására képes korszaknak, a népnek, mely polgárosulása folytán a művészet nagy alkotásait sugalló irodalmi érzék birtokába jutott, s a nyelvnek, mely tökélye tetőpontját elérte. De Erasmus számára mindezen kellékek hiányoztak. Ő egy kiváló szellemű, de nem lángeszű ember volt. Nyugtalan és háborgó korszaka nem akart hallani egyébről, mint a való-
lási kérdések vitáiról, melyekben az örök igazságoknak csak igen kicsiny helyük van. Közönsége epedett az irodalmi műveltség után, de attól még igen messze volt. Nyelve pedig holt nyelv volt. A maradandó könyvek azok, melyek szép nyelven nem muló dolgokról szólnak, vagyis az ember mivoltáról, cselekvése indokairól s arról, a mi benne állandó és változatlan még változás alatt is, — a dicsőség csak a maradandó könyveket illeti. De elég nagy dicsőség az is, ha valaki egy oly kornak, egy oly mozzanatnak embere volt, melyből jobb idők és mozzanatok hosszú és méltóságos sorának kelle szülemlenie. Im, ez Erasmus dicsősége.

Egyébiránt Erasmus nem is vala egyéb, mint az első egy csapat kitűnő ember közt, kiknek egynémelyike már

ma csak nevéről ismeretes; mindannyian ugyanazon egy mű munkásai, egyenlőtlen képességekkel és különböző társadalmi állásban; irodalmárok, kik egymásnak kölcsönösen hizelegtek, mert hát hol találhatunk oly írókat, kik egymásnak nem hizelegnek? De a kik meg is tudták mondani egymásnak az igazságot, és a kik, elvégre is, nem dicsérhettek egymáson egyebet, mint a bátor munkásságot, a valódi herculesi földadatot, mely szerint az újkori művészet szép korszaka számára az utat egyengeték.

Ilyen volt Budé Vilmos, egy félelmes második Cátó az irodalom terén, ki míg dörög százada erkölcei ellen, kitalálja a régiék pénzrendszerét, s értelmezi a Pandektákat; rideg egyéniség, összevont szemöldökkel, szenvedő és gúnyos arczczal, a mint mind e nevezetes emberek arczképezője és többek barátja Holbein egy metszete élénk tünteti; bal szeme körül bárányhimlő forradásokkal, a mi tekintetét visszataszítóvá teszi, szája pedig kissé elferdülve betegeskedése folytán; metsző hangú író, nehézkes szellemű, de bámulatos tudós, kinek minden, Erasmushoz irt, levele félig görögül, félig latinul van írva, mely két nyelven folyékonyan és különös erélylyel irt; ki magát két nő, t. i. törvényes neje és a philologia, férjének nevezte; ki sokkal jobban szerette önmagát és az elsőség rangját, semhogy Erasmusnak lelki barátja, de sokkal becsületesebb ember is volt, semhogy ellensége lett volna.

Ilyen Morus Tamás, e szép jellem és kellemdús lélek; ez, kit önkéntelen úgy képzelünk, mint a VIII. Henrik és Boleyn Anna közti házasság szigorú bírálóját; Erasmus szerint vidáman mosolygó, kedves modorú, csinos, tréfálkozni szerető ember volt, mintha csak erre született volna, és inkább látszék hivatottnak tudósok és szeretetreméltó nők mu-

latságának fölvidítására, mint arra, hogy fejét VIII. Henrik hóhérának bárdja alá nyujtsa.

Colet, Szent Pál dekánya, nagy erényű ember, kiben minden szenvedély megvolt, melyek a lelkiismeretet tönkretenni és az életet beszennyezni alkalmasak, de a melyeket ő, nagy küzdelmek folytán, legyőzött; rideg keresztyén, ki gyűlölte a barátokat és a kolostorokat, ellensége a püspököknek, kikről azt állitá, hogy farkasok és nem pásztorok; ő iskolákat nyitott, azokban az igazgatást és a gyermekek vallásos és irodalmi kiképeztetését kipróbált erkölcsű és nős emberekre bizván, megveté az iskolásságot és annak gyermekes vitáit, s ezáltal kitevén magát a püspökök gyűlöletének; természetére nézve jámbor, szeretetreméltó, lekötelező, kivévén mégis egyet, tudniillik a pénzt, melynek betege volt, és a melytől nem tudott megválni, ha csak még erősebb szenvedély nem mozgatta; egyébiránt tökéletességre vitte az illemes megtagadás művészetét és az embereknek hízalgéssal való kifizetését. Erasmus pénzt kért tőle, melylyel tán tartozott neki, mert itt-ott olvasom, hogy Colet kisebb munkákat rendelt meg nála iskolája számára.¹⁾

„Önnek panaszai vagyoni állapota iránt nem egy bátor emberhez illők. Nem kételkedem, hogy önnek a szentíráshoz vonatkozó értelmezései sok pénzt jövedelmeznek, feltéve, hogy ön remél istenben; ő az, ki legelőbb jövend segítségére és a ki ösztönözni fog másokat, hogy önt segéljék e szent vállalkozásában. Csodálom, hogy ön engem boldognak nevez. Ha vagyonom miatt gondol annak, ez vagy semmi, vagy oly kevés, hogy alig fődözheti kiadásaimat. Ah! igen, én valóban boldognak érezném magamat, ha, bár a legna-

---

¹⁾ Lettres, 107 A. B.

gyobb szegénységben is, ön tudományának csak ezred részével bírnék is!“

Ilyen volt Vivès Lajos Valenceból, sok-nyelv-ismerő encyclopedista, Cicero és Seneca modorában szónokló, ropant nagy tudományu, őszintén szerény, ki Erasmusnak, midőn ezerféle csürés-csavaráshoz folyamodott, hogy egy bírálat szigorát enyhíthesse, következőket mondott: „Ön olyannyira akarja kimélni tanítványait és barátait, hogy ön azzal gyötrelmet okoz nekik; mert így azt hiszik, hogy ön velük vagy mint ismeretlenekkel, vagy mint hasonlókkal akar bánni. Hát Vivès nem volt még képes önt meggyőzni annyi szóval és tettel arról, hogy ön nem tudná.öt megbántani?“

Vivès sokat panaszkodott a könyvárusokra, „kik nevünket nyereségük szerint mérlegelik“, a mi nem szűnt meg való lenni mind a mai napig; egy ily antwerpi könyvárust be is vádol, ki, hogy bizonyos fizetést kikerülhessen, soha sincs otthon, mikor Vivès hozzá megy.

Ilyen volt még a keresztyén irodalmi köztársaságból Alciat, a jog fáklyája, az első egyike, ki arra gondolt, hogy egyesítse a törvény és a történelem tanulmányát, egyiket a másikkal megvilágítandó; — Pirkhemeir Vilibald, katona és nyelvész, ki egyidejűleg Németország történetére vonatkozó adatok gyűjtésével, Ptolomeus cosmographiájának kiadásával és Nazianzi Gergely beszédeinek értelmezésével foglalkozott; — Sadolet, a carpentraszi püspök, bibornok, X. Leo pápa titkára, finom szellemű, ritka jámborságu ember, a régiség gyöngéd és értelmes szereteténél fogva pogány, de buzgó és türelmes keresztyén, a ciceronianusok egyike, kik, mint Bembo bibornok és X. Leo, a halhatatlan isteneket emlegeték az egy isten helyett, és a kik leveleiket, mint a saint bertini apát a Medicis Jánoshoz

szólót, így végzik: „Vajha az istenek nagygyá és virágzóvá tennék a te Florenczedet!” Nemes és szilárd szerénysége Vivésre emlékeztet, mely a következő szép szavakat sugallta neki, midőn Erasmusnak egy zsoltár fölötti értelmezését megküldé: „Ha valami kifogása van ellene, édes Erasmusom, ne vonakodjék bátran és szabadon bánni velem és mutasson ezuttal irányomban, főleg e bírálatnál, barátságot, melyet hogy szentül megőrzött, nem kételkedem.“

Vége Melanchton Fülöp, a szelid Melanchton, minőnek őt Holbein festé, okos gyöngéd szemekkel, kinek neve, erkölcei és jámbor értelmessége arcán voltak olvashatók. Magasabb szellemű de elvonulva élő ember, ki csupán kitűnő barátjai Erasmus és Luther tulajdonságainak és képességeinek visszatükrözésére látszék törekedni; tán felül is multa őket azon önzetlenségével, melynél fogva mindazokat, kiket bámult, szerette is, és barátjai szenvedélyeinek homályán és szereplésük füstjén át fölismerte, mennyi a valóság képességeikben és mennyit érnek isten előtt.

E kiváló embereken kívül még néhányan, kik többé-kevésbé használtak a közös ügynek, egészíték ki ezen dialecticusok, bölcész hittudósok, nyelvészek, jegyezetők, kiadók hadseregét, melynek királya Erasmus volt; izgatott, nyugtalan királyság, mint minden királyság; melynek megvoltak a maga hizelgői, bálványozói és irigyei; mely csaknem azon pillanatban, melyben Erasmus azt elkezdé vezetni, összedőlt egy nálánál sokkal nagyobb ember, Luther előtt, kinek neve, miután egy darabig egyenlő volt az övével, végre az övét elhomályosította.

Evvel elértünk az 1519. évhez. Erasmus dicsősége tetőpontján áll. Európa három legnagyobb ifju királya, kik körülbelül épen az időben léptek trónra, I. Ferencz, V. Károly, VIII. Henrik, versenyeznek arra nézve, melyik birja őt

mint önkéntes alattvalót. A pápák irnak neki, székfoglalásukat neki jelentve és állandó vendégül hiva meg Rómába. A kisebb államok, a nagyobbak példájára és velük versenyezve, a tartományok és városok az államok módja szerint meghívják őt, hogy lakjék bennök s ott élvezze a diesteljes nyugalmat; az egész világ hizeleg neki, még Luther is. Német-, Angol- és Olaszország sajtója kiadja műveit; a ki olvas, mind csak Erasmust olvassa. Budé és Badius, akkorában nagy nyelvésznek, általa irt összehasonlítása akkora zajt üt, hogy I. Ferencz arról, mint valamely államügyről, magának jelentést tetet tanácsában. Mindenki, a ki irt, modorát utánozza, és még ellenségei is, ha megtámadják, az ő saját irányában felelnek neki. A világ, mely közeli háborúk hírével van teli, izgatva a rázkódásoktól, melyeket benne rövid idő múlva okozandnak három ifju fejedelem becsvágya és a világpolgárosultság nagy érdekei, — mely utóbbinak éppen e becsvágy leendő eszköze, — a világ egy perczre elcsöndesül Erasmus körül, ő körüle, ki, mint bámulói mondták, föléleszté a régiséget és föl az evangeliumot. Épen ötven éves lett. Most is majdnem oly szorult állapotban van, mint pályája elején, és egészsége még mindig ingadozó, de föntartja a hirnevesség nemes láza; de e csendet, e páratlan pillanatot, melyben a népek egész figyelme Erasmuson csüng, egy Wittenbergában megszólaló nagy hang, egy durva és sértő hang, egy barát hangja egyszerre csak más irányba tereli: Luther ledönté trónjáról Erasmust!

X 28. május 29. —

VI.

Erasmus és Luther. — Ama politikáról, mely őket egyesíteni igyekezett és elhíttetni, hogy ők jó barátok és egy véleményen vannak. — Ellentétek e két ember közt. — Népszerűségök. — A tettek emberei és a számílgatók. — A reform Erasmus óhajtaiban és irataiban. — A keresztyén Európa közte és Luther közt két pártra szakad. — Erasmus szerepének nehézsége. — Luther első levele Erasmushoz. — Erasmus felelete. — Levele J. Fonashoz.

E két név, melyet ezuttal egymással szembe állítunk, az Erasmus és Luther korabeli népek véleményében sokáig azonos jelentőségű volt. Kigondolt és mesterséges vagy önkéntelen összezavarás folytán a barátok és hittudósok egyazon gyűlöletbe foglalták a szent és a profán könyveket, a nyelvészetet és a vallási tárgyak vitatásait, a régiséget és az evangeliumot, az írókat és a tudósokat. Irodalmi ujjászületés vagy a vizsgálat szabadsága felé való törekvés, Cicero értelmezése vagy megjegyzések szent Jeromos fölött, a héber vagy a görög nyelv tanulmánya, az apostolokról szóló magyarázat vagy a költők elemzése, nekik egyaránt gyanus volt. A vallási mozgalom nyugtalanítá őket szerzetesi sértetlenségükben és magának ama vallásnak tudatlanságában, melyet kizsákmányoltak; az irodalmi mozgalom pedig kényszeríté őket, hogy röstségükből kivetkőzve, vegyék ki részüket az új világosságból, és a szellem és tudomány felsőbbségével ujítsák meg az egyre jobban fenyegetett hatalmat, melyet a népek vak hitéből merítettek. Megtámadtatva ketős szabadalmukban, szemmel tartatva miatyánkos vallásukban és rendi tudatlanságukban, akárhol mutatkozott egy könyv,

melyet az új eszmék sugalltak, ők azt kiátkozták vagy elégettették. Így történt, hogy Nyugat-Európa ujkori nyelvészetének egyik apja Reuchlin János, hosszú tanársága után, mely több nyelvészt adott a világnak, végnapjai békéjét védelmezni volt kénytelen a kölni hittudósok gyűlölködése ellen. Reuchlint, Erasmust és Luthert legbensőbb barátoknak hitték; e három név szidalmakkal elborítva, szolgált tehát beszédek tárgyául; nekik az ugyanazon egy ördög volt három alakban.

A barátok azonban főleg Erasmus és Luther ellen támadtak, és pedig inkább az első, mint a második ellen, nyilván mivel ez egyszerre író és tudor volt. Az egyetemek, e gyűlölség tüzhelyei, melyekben az iskolásság fecsegő és türelmetlen tudatlansága állandósult, bulláikkal és vészkiáltásaikkal üldözték a két embert. Minden nevezetű szerzet, franciscanusok, dominicanusok, predicatorok, koldulók, bicanonicusok ellenük uszíták szónokaikat. Az egyházi szószékek csak úgy harsogtak gyűlölséges balgaságaiktól, melyeket a nép tetszéssel fogadott; és minden beszédjüket azzal végezték, hogy egy-egy könyvüket szerzőik helyett szétépték. Különösen Belgium, ez utba eső ország, a hol csupán egy dolog, a babona volt képes gyökeret verni, Belgium különösen föl volt lázítva a louvaini, tournayi, brüggei és antverpi izga-tók által.

Majd egy dominicanus, majd egy, Erasmus szerint, boriszakosság folytán kora szemfolyásban szenvedő minorita frater szónokolt az egyház két ellensége Erasmus és Luther ellen, őket egyremásra barmoknak, szamaraknak, tőkfejúeknek, tuskóknak, eretnekeknek nevezve, s mindenekfölött eretnekeknek, mert hiszen mit mondhattak nagyobb! Eretnekség volt nem lenni Duns-Scottal egy nézetben, vagy ellenmondani Szent Tamásnak; eretnekség volt tagadni az iskolásság kitünő

voltát, irni latin irodalmi nyelven, a jó latinság már szükségképen eretnecség levén. E vakbuzgó prédicatorok egyike, egy bohóc püspök, mint Erasmus nevezé, egy hatásági személynek, ki alázatos kételyeit jött kifejezni előtte, legalább így felelt: „De hát hol van az eretnecség Erasmus könyveiben?” kérdé a hatásági személy. — „Én nem olvastam őket, felelé a főpap; én csak bepillantottam szóhalmazukba, de ezek latinsága sokkal magasabb, semhogy gyanus ne lenne előttem. Ki tudja, nem rejlik-e valami eretnecség oly latinság alatt, melyet nem értek?”

Ezen, Erasmus előadása szerint, egytől egyig ronda, tudatlan, részeges, elhizott, szájaskodó barátok mindamellett nem voltak híjávala védelem abbeli ösztönének, mely nekik azt sugallá, hogy a különböző célzatu ellenségeknek ugyanazon tervet tulajdonítsák, akár, hogy elkeserítsék a kevesebbé ellenségeseket, és annak folytán őket még gyanusabbakká tegyék, akár pedig, hogy a mérsékeltőbbek és erőszakosabbak egymás mellé állíttatván, a szörnyű közelség láttára, annál nagyobb zajjal váljanak el.

E kettős cél volt az, melyeknél fogva a barátok ügyesebbjei egyazon átok alá fogták Erasmust és Luthert, a nélkül, hogy tökéletesen tudták volna, miben különbözik egymástól a két ember. Erasmus mindenek előtt nyelvész volt, és a körülmények szerint jámbor és mérsékelt reformator. Luther ellenben maga volt a reform lángszelleme és lelke; ő nem irt, csak annyiban a mennyiben ügyének írásra volt szüksége. Erasmus az értelemhez, Luther a szenvedélyekhez fordult. Erasmus nem akarta, hogy a nép a vallási vitákba beavatkozzék, hanem hogy mindent csupán a műveltebb szelleműek intézzenek el a hittan terén; ő nagy veszélyeket látott a hitre nézve a tömeg beavatkozásában; és a mi különösen a gyónást illeti, súlyosan fenyegetve látta azt

ha ilyen tárgyak érintetnek a nép előtt, „melyben nagy azok száma, jegyzé meg, kik nem szeretik bűneiket meggyónni.“¹⁾ Luther a tömeghez beszélt, és mint minden forradalmár, ő is érzi, hogy nem oldja meg a reformkérdéseket, ha csak nem a tömeggel, szükségesnek látván mindenek előtt karokkal látni el magát eszméi védelmére. Erasmus azt kívánta, hogy csupán védíratoknak illetékes emberek közti váltására, némi felekezet- és értelmezés-harczra, s némi észrevételek szűk terére kell szorítkozni, — s ezt is a fejedelmek tiszteletbeli elnöklete alatt kell tenni. Sajnálkozott, hogy az ő németjei, kiknek Luther szilaj ékesszólásával megzavarta az eszöket, átlépték „amaz udvariasság határait, melyek között ő mindig megtapsolta őket“, és a mi által elejét lehetett volna venni a zavaroknak.²⁾ Luther a csatatéren vivandó háborút kívánt, azt akarta, hogy a pápai bullákat ágyúkkal verjék vissza, igyekezett visszatartani a fejedelmeket a vallási iskolásság ama conciliumoknak nevezett nevetséges tornajátékától, hogy őket az anyagi küzdelembe bevonja. Erasmus istene a béke, Lutheré a háború istene volt. Erasmus már akkor alkotmányos vitát folytatott, mert azt mondá: „Üssétek a tanácsosokat, de kiméljétek a fejedelmeket; tiszteljétek a pápát, csak minisztereit támadjátok meg.“ — „Pápácskám, mondá Luther, te csacsi vagy“; a fejedelmekkel pedig úgy bánt mint Jézus a templombeli árusokkal.

Látható mindezekből, mily nagy volt a különbség a két ember között. Ügyes politika volt tehát őket egy párton levőknek tekinteni; föltételezni, hogy ők jó barátok és ezimborák; azt mondani, hogy Erasmus átnézi Luther iratait, és hogy Luther nem tesz semmit a nélkül, hogy Erasmus tanácsát kikérné; hogy a bázeli magányban, a lutheranusok

¹⁾ Lettres, 515 F.

²⁾ Ibidem, 590 G. D.

— önkéntes futárfélék a reformatio ügyében — titkon eselt szőnek Erasmussal. E szerint őket akaradjuk ellenére egymás mellé tenni annyi volt, mint meghasonlásuk botrányát előkészíteni; őket egy rangba helyezni annyi, mint arra ingeregni, hogy különleg lépjenek föl, ha mindjárt zajesapó szakadás lenne is a következtése; őket egyazon veszélylyel fenyegetni annyi volt, mint megfutamítani a gyöngébbet és bátortalanabbat, és azután őt megszégyenítve elkeseríteni a szilárdabb és bátrabb ellen. E fondorlat sikerült. Erasmus és Luther, miután egy darabig szövetkezetteknek tartotta őket a közvélemény, nagy föltűnéssel váltak el egymástól, a mi némileg erősítette a katolikus egység pártját.

Mig Erasmus élt, neve csak olyan nagy volt, mint Lutheré. Ha Luther a nép embere, Erasmus a fölvilágosult osztályoké volt. Az egyiké inkább hangzott az utczákon, az országutakon, a templomok előtérein; a másiké inkább a kabinetekben, s ama tudományos lakomákon, melyeken az asztaltársaság félbeszakasztá a lakomát, hogy Erasmusnak egy-egy levelét elolvassák. „Zsoltárodát — írja Sadolet — éppen akkor kézbesíték nekem, midőn az asztalnál ültem néhány fontosabb állásu barátommal. Mohón átfutottam, de csakhamar kikapták kezemből, annyira kíváncsiak voltak azt olvasni.“¹⁾ Ime Erasmus közönsége. Kétségkívül, ha a szavazatokat mérlegeljük és nem számoljuk, Erasmus több dicsőséget aratott életében mint Luther; de az utóvilág az elsőt lealázta és a másodikat fölemelte. És mindennek daczára melyikről tartjuk azt, hogy nagyobb dolgot hagyott hátra; Lutherről-e, ki tagadta a szabad akaratot, és az előítéleteket több tekintetben újabb előítéletekkel helyettesítette, vagy Erasmusról, ki az emberiség számára a lelkiismeret szabad-

¹⁾ Lettres 1319. E. F.

ságát követelte, és az iskolás katholicismus helyébe először tette a keresztyén bölcészet magasztos eszméjét? Minek van jelenben nagyobb életereje: a keresztyén bölcészetnek vagy a lutheranismusnak? az akár protestans, akár katolikus iskolásságnak, vagy a keresztyén erkölcstannak, a felekezeteknek vagy a lelkiismeret ama szabadságának, melyet Erasmus védett a katolikusok és protestánsok ellen, és a melynek Luther a protestantismus javára való lefoglalását követelte.

Ostobaság volna Luthert kisebbíteni akarni; ez egy szent név Európa egy jó részében és nagy név mindenütt. De a történet rendesen igen szépen szokta föltüntetni a szenvedélyek és a cselekvés, s igen kicsinyekül a mérséklet azon embereit, kik képesek voltak belátni a szélsőségeket és azoktól, meggyőződésből vagy jó lelkiismeretből inkább mint félelemből tartózkodtak, engedvén a szenvedély embereinek végezni a nap munkáját, magukat pedig föntartván a minden idők teendőjére, vagyis az emberiség erkölesi tökélyesítésének munkájára. Részemről igen sok hevességet, becsvágyat, önzést, emberek iránti megvetést látok azok nagyobb részében, kik a nagy szerepeket játszák; ellenben sok értelmet, önzetlenséget, és több mérsékletet mint félelmet vagy közönyt azok nagyobb részénél, kik magokat vagy visszatartják vagy másod szerepekre szánják, mivel ekkép önmagukhoz és másokhoz hivek maradhatnak. Mit tehete Erasmus és Luther idejében egy igaz, őszinte fölvilágosult ember, mint visszatarítani magát, vagy pedig csak a tudomány és türelem mellett szólni, melyek a két párt harcában egy perczre összetörendők valának, de csak azért, hogy azután túléljék a győzőket is, a legyőzötteket is? Miért kárhozzatnók őket azért, hogy a szenvedély nem ragadta el és megőrizték lelkiismeretüket a pártok elragadtatása közben? Miért szemükre vetni a történelem bölcészete, vagyis oly törvénye nevében,

melyet az esemény után három századdal gondoltak ki, hogy föl nem tudták fogni, miszerint a roszban rejlik a jó, és hogy a böles embernek, hogy a türelem elérkeztét siettesse, a felekezetek viaskodásaiba kell vegyülnie; szenvedélyeiket másolni és magát bemocskolni a vérrel, melyet azok ontani fognak?

Bármint álljon a dolog, Erasmus — még Luther kitörése előtt, vagy mit mondok! midőn Luther, kezdve azon, a min a legtöbb szenvedélyes ember kezdeni szokta, vagyis bálványozva azt, a mit később elégetendő volt, a wittenbergi egyetemen VI. Sándor és II. Julius katholicismusa melletti buzgalmának szilajságával tünteté ki magát; a hitnek már mindazon pontjait érinté, melyekben a protestánsok el fogtak válni az anyaegyházról. Már láttuk, mily nyelven beszélt a barátokról. A tizenhatodik század elején a szerzetességről következő gúnyos meghatározást adott. „A szerzetesség nem vallásosság, hanem a hasznos vagy haszontalan élet egy neme, kinek-kinek jelleme vagy vérmérséklete szerint; én se nem tanácslom, se nem ellenzem, hogy valaki szerzetessé legyen.“

Megróttá a szentek tiszteletét; gúnynyal szólt az imádságokról, melyeket az együgyű emberek szent Kristófhhoz valamely halálos veszély, szent Rókushoz a járvány kikerülése, szent Apolloniához fogfájás, szent Jóbbhoz a rüh kerülése s szent Hieróhoz az elveszett holmi megtalálhatása végett intéztek.

Ha nem kívánta, hogy lerombolják a szobrokat és a képeket, „a polgárosultság e legfőbb ékeit“, óhajtotta, hogy ne legyen semmi a templomban, a mi a helyhez nem méltó. „Én nem kárhoztatom a szentek segítségül hívását, írja Sadoletnek, föltéve, hogy ez nem vegyül oly előítéletekkel, melyeket nem ok nélkül kárhoztatok. Előítéletnek nevezem, ha a keresztyének mindent a szentektől kérnek, mintha Krisztus

meg volna halva; ha imáinkat hozzájuk intézzük, azon gondolattal, hogy ők könyörülőbbek, mint az isten; ha mind-egyiköktől külön kegyeket kérünk, mintha csak szent Katalin adhatná meg azt, a mit már nem kaphatnánk meg szent Borbálától; s midőn őket, nem mint közbenjárókat, hanem mint azon jók szerzőit hívjuk segítségül, melyek istentől jönnek.“ Sejteté, hogy elegendő csupán istennek gyónni, de csakhamar utána vetvén, mint helyreigazítást: „Tartsuk meg a pap előtti gyónást, ámbár szilárd okokkal nem lehetne bebizonyítani, hogy ez Isten rendelése volna.“ Az étel s a ruházat megválasztása, a böjt, a töredelmességi imák, az ünnepi nyilvános pompakifejtés zsidó hagyománynak tűntek föl előtte. Nem szerette, hogy a följánlás titka alatt az énekesek és a kar a szent szüzet dicsőítő hymnuszt kezdjék rá, mintha illő volna, jegyzé meg, az anyát híni segítségül akkor, midőn a fiu jelen van.“ Magasztalta az ős egyház azon korszakát, melyben megelégedtek egy miséző pappal, ama sok egyházi személy helyett, kiknek számát előbb a vallás, később a nyereség annyira szaporította. A házassági szüzességet a papoké és szerzetbelieké fölé helyezte; gunyolta a vén leányokat, és a házasságot többre becsülte szüzességüknél. Elég bátorsága volt védeni a házasság felbonthatóságát. Nem akarta, hogy a nép csókolja a szentek lábait, quod bene fit, mondá a Sorbonne, az a Sorbonne, mely nagy ellensége volt Erasmusnak, még mielőtt Luther összes darázsait maga ellen ingerelte.

Mikor Luther első harcziáltását hallatta, már akkor Erasmus iratai a reformatio eszméjének minden fölvilágosult embert, Német-, Angol-, Franciaország minden becsületes papját megnyerték. Maradt a pápaság, melyhez Erasmus a bünbocsánatokkal az imént üzött botrány daczára is, nem akart nyúlni, akár mivel azt hitte, hogy a szentszék elleni

föllépés a reform egyszerű óhaját schismává változtatná, akár mivel a pápák a vallásegység elveit védő iratainak mértéken tuli dicsérésével nyelvét és tollát megköték. Bármint legyen, II. Julius harezi szenvedélyére tett néhány szigorú czélzáson kívül Erasmus a pápaságot mindvégig kihagyta a vitából. 9/11

A tanulmány és toll embereinek munkája be volt fejezve. A cselekvés emberein volt a sor megkezdeni a harczot, és a tömeget vinni azon küzdelembé, melyet Erasmus a fölvilágosult és illetékes emberek körére akart szorítani. A félénk reformator gyávasága, képmutatása, vagy féltékenysége volt-e ez a lelkesült és erőszakos reformatorokkal szemben? Következetlenség volt-e, a mint ezt a protestansok szemére veték? Nem akarok Erasmusból hőst faragni; de azon ember, ki szembeszállott Német- és Franciaország egész szerzetes hadával; azon ember, ki a paviai csata után, a harmincz éves, diadalmas, minden nyelven magasztalt V. Károlytól, foglya, a francia király szabadságát kérni merte; ez ember nem volt gyáva. Csak oly bátor nem volt, mint a szenvedély emberei, vagyis nem volt vakmerő, a mi inkább a vér, mint az ész kifolyása, és gyakran a példa ragadósságának következménye. A bátorság azon legszebb neme, mely csupán az észből indul ki, igen különbözik ama testi elragadtatástól, melyet a közönséges embereknel erős, szeszes italokkal, zenével és szónoklatokkal idéznek elő. Ez a bátorság az, melyet Erasmusban csodálok; a mivel nem akarom azt mondani, hogy az föl nem található még sokkal nagyobb mértékben más oly embereknel, kik messzebb akartak menni, mint ő.

Természetesen, a keresztyénség figyelme Erasmus és Luther között mindjárt eleinte megoszlott. A tüzesebb emberek Luther nyomába rohantak, a mérsékeltebbek Erasmus

körül maradtak, nem távozva az eszélyes kárhoztatás és békés óhajok teréről. A legőszintébbek a két táborban azt óhajták, vajha a két ember megegyezne, hogy egyik a másik nézetét módosítsa s tökéletesítse, Luther Erasmustól némi ügyes mérsékletet, ez pedig egy kis bátorságot kapván Luthertől. A Luther rohamosságától mindjárt kezdetben elijedt rémlátók, kik eléggé helyesen ítélték meg támadásai következményeit, a mire olykor a félelem is képesíti az embert, Erasmust a közte és Luther közötti egyetértés látogatának aggályaival ostromolták. A barátok és mindazok, kiknek létalapját a visszaélések képezték, még tódították ez egyetértést, sokkal helyesebbnek és tartósabbnak állítván azt, mint talán volt; némelyek Luthert Erasmusból születettnek állíták, és az előbbi úgy festék le, mint az utóbbi által sugallt közönséges eszközt. Erasmus ellen tudott állani mindennek, a mit tőle kívántak, valamint annak is, a mit róla föltettek. Megmaradt valódi szerepében, helyeselvén Luthert, midőn a katolikus egység nevében a visszaéléseket megtámadta, de kifejezván nem-tetszését izgató modorán és a tömeghez való közeledésén, mint a melyet Erasmus a vitán kívül akara tartani.

E szerep igen nehéz volt amaz üldözések és egyaránt követelő barátságok mellett, melyeknek az nem volt inyökre, és a melyek Erasmus makacs függetlensége miatt türelmetlenkedtek. Részemről ezt is bátorságnak tartom, ha nem is a legfényesebbnek, s nem annak, melyet a történet leginkább dicsőít, de olyannak, mely becsületére válik az embernek, és a mely be lesz neki számítva isten előtt azon napon, melyen mindenkinek cselekedete fölött ítéletet fog mondani. S ha egy ily ember mindezen csatározásoknak ellen tud állani, és önmagához hű marad, ez annál nagyobb érdem, minél inkább egyet érte minden párt abban, hogy Erasmus

a mérleget azon részre billentheti, a hová sorakozandott, és egy csapással a reform urává lehet, ha népszerű tollát és neve hitelét oda kölcsönzi.

Érezte is ezt mindenek előtt Luther. Mielőtt még ismerte volna szándéka horderejét, és a katolikus egység látható fejével szakított volna, már föltette magában, hogy egy oly hatalmas segédters megtisztelő támogatását megnyerje, és az alábbi levelet írta hozzá. Ámbár ennek alapja őszinte, nem tarthatjuk vissza magunkat azon hiedelemtől, mely szerint Luther nem annyira hajlamának, mint helyzete kényszerűségének engedett. A levél zavaros volta, melyet még a csín rovására is szükségesnek tartok közölni, a wittenbergai barátnak nem csupán irodalmi járatlanságából származik, melyre egyébiránt ő inkább hiú volt, semhogy azt röstellette volna; hátsó gondolatai a nyíltságot egy az övénel ékeőbb toll számára is nehezé tették volna. Ime a levél:

„Veled foglalkozom szüntelen Erasmus, oh te, ki a mi dicsőségünk és reményünk vagy, és mi még sem ismerjük egymást. Ez egyébiránt nem annyira csoda, mint mindennapi tény. Mert hát hol azon ember, kinek Erasmus egész lelkét el nem foglalja, kit Erasmus nem oktat, ki fölött Erasmus nem uralkodik? Azokat értem, kik elég izléssel birnak arra, hogy szeressék a könyveket. Különben boldognak érzem magamat, hogy Krisztus egyéb adományai közt téged azon tisztesség illet, miszerint többeknek nem tetszel. E szempontból szoktam én megkülönböztetni egy kegyes és egy haragos isten adományait. Én tehát üdvözöllek téged azért, hogy mindenek fölött tetszvé a jó embereknek, épen nem tetszel azoknak, a kik mindenek fölött uralkodni és mindenkinek mindenek fölött tetszeni akarnak.¹⁾ De bizonynyal hely-

---

¹⁾ E modor megegyezett a kor izlésével és Luther észjárásával. Ime a latin szöveg: *Itaque tibi gratulor, quod dum*

telenül cselekszem, midőn úgy fordulok hozzád, mint valami bizalmas baráthoz, ismeretlen az ismeretlenhez, és tisztátalan kezemet ¹⁾ nyújtom, illem és tisztesség előzményei nélkül. Jóságod meg fogja bocsátani rokonszenvemnek vagy járatlanságomnak e szabadságot. Mert miután életemet a sophisták közt töltöttem, nem tanultam eleget tőlük arra nézve, hogy egy tudós személyiséget írásban kellőleg üdvözölni tudjak. Mert különben hány levéllel nem fárasztottalak volna már jó idő óta inkább, mintsem elsziveljem, hogy szobámban mindennap csupán veled egyedül — könyveddel — beszélhessek!

Azonban miután a derék Fabricius Capitótól értesültem, miszerint nevem előtted ama bizonyos bűnbocsánati csekélység óta ismeretes, és mivel Enchiridionod új előszava nyomán tapasztalhattam, hogy fecsegéseimet nem csupán olvastad, hanem helyeselted is, utalva vagyok elismerésemet fejezni ki, habár egy barbár levélben ama kitűnő szellemnek, mely az enyémet és sok másét gazdagította. Tudom jól, miszerint csekély dolognak tartod, hogy egy levélben kifejezem rokon érzelmeimet és elismerésemet, meg levén, a minthogy neked meg kell lenned győződve a felől, hogy szivem kétszeresen lángol érted titokban és isten előtt; tudom azt is, hogy nem lenne szükségem sem leveleidre, sem személyes társalgásodra, hogy meggyőződjem szellemed és a szépirodalomnak tett szolgálataid felől; mindazáltal becsületérzetem s lelkiismeretem nem engedik meg nekem, hogy

---

summe omnibus places, non minus displices iis, qui soli omnium summi esse et summe placere volunt. Tán fölösleges megjegyeznem, hogy e frázis a magas clerus embereire, Erasmus és Luther közös elleneire czéloz.

¹⁾ Illotis manibus.

szavakban ki ne fejezzem köszönetemet neked, kivált mióta nevem megszűnt előtted ismeretlen lenni. Különben attól kellene tartanom, hogy valami rossz indulatot vagy hátsó gondolatot találnak hallgatásomban. Nos tehát édes Erasmusom, szeretetreméltó ember, ha jónak találod, ismerj meg bennem egy testvéredet Jézus Krisztusban, ki teli van előszeretettel és barátsággal irántad, ki egyébiránt tudatlanságánál fogva nem érdemel egyebet, mint eltemettetni egy ismeretlen zugban, az ég és a nap alatt, mely mindnyájunké; oly végzet, melyet mindig óhajtottam, és pedig nem csak középszerűleg, mint oly ember, ki jól tudja, mennyit ér egész valója. És mindamellett, nem tudom, mely végzetesség folytán, a dolgok oly ellentétes irányt vőnek, hogy kénytelen vagyok nemcsak pirulni kudarczaim és szerencsétlen tudatlanságom miatt, hanem még azt is megérni, hogy a tudósok szemeláttára latolgassanak.

Melanchton Fülöp jól érzi magát, kivéven, hogy alig bírjuk rávenni, miszerint tudománylázával tönkre ne tegye magát. Hogy a mi Urunk Jézus Krisztus tartson meg téged az örökkévalóságnak, úgy legyen. Böbeszédű voltam; de te azt fogod gondolni, miszerint nem szükséges, hogy örökké tudós leveleket olvass, és hogy olykor a kicsinyekkel kicsinynek kell lenned. Wittemberg, márczius 28. 1519.“

Luther Márton.

Erasmus éppen Louvainben volt, harcokban e város összes hittudósaival, midőn Luther levelét megkapta. Őszintén válaszolt reá. Megvallja Luthernek, hogy iratai tetszenek neki, de kijelenti, miszerint tiltakoznia kellett ama vád ellen, mintha része volna bennük; közvetlen és gyöngéd módon adta értésére Luthernek azt, hogy nem ért egyet azok minden pontjával. A reform minden párthívéhez inté-

zett általános tanácsok alakjában ajánlja az óvatosságot, az emberek és dolgok kiméletét, a türelmet, könyörületet, mind-
ezt Lutherhez intézve, ki ezek ellen már nem egy alkalom-
mal vétett. Egyébiránt Erasmus levele teli van kellemmel,
eszélylyel és szellemmel. Latinsága egyszerű, természetes;
ez nem egy tudós nyelve; Erasmus latinul gondolkozott és
érezett.

„Igen kedves testvérem Jézus Krisztusban, leveled
rendkívül kedves volt nekem, a gondolat finomságánál, mely
abban mutatkozik és a szellem valódi keresztyén voltánál
fogva, mely azon átvonul. Alig találhatom el a kifejezést,
hogy neked megmondjam, hogy milyen tragédiákat idéztek
elő itten a te irataid; nem lehet az emberek fejéből kiverni
amaz alaptalan gyanút, hogy a te elmeszüleményeid az én
segítségemmel irattak, és hogy én volnék, mint ők mondják,
e z e n ¹⁾ párt zászlóvivője. Némelyek ebben jó alkalmat lát-
tak a szépirodalom elnyomására, melyet halálosan gyűlölnék,
mintha az árnyat vetne a hittan méltóságára, melyet nagy
részük többre becsül magánál Krisztusnál; még az én meg-
semmisítésemre is gondoltak, mint a kinek a tudományok
felélesztésében némi súlyt tulajdonítanak. Mindenki lármázni
kezdett, s oly örült vakmerőségekre, rágalmakra és hazud-
ságokra vetemedtek, hogy ha jelen nem vagyok, s egyszer-
smind türelemmel nem bírok, senki szavára el nem tudnám
hinni, hogy a hittudósok oly bolondok lehetnek.

Megvallom, hogy e néhányaktól származó újabb mé-
tely csirája olyannyira növekedett, hogy e meglehetősen lá-
togatott hittani akadémiának nagyon sok hallgatója rövid
idő alatt mintegy dühödtté lett. Esküvel fogadtam, hogy te

---

¹⁾ Nem mondja: a te pártod.

előttem ismeretlen vagy, és hogy még nem olvastam könyveidet ¹⁾; hogy különben se nem helyeseltem, se nem ítélttem el semmit. Csupán azt mondtam nekik, tartózkodjanak ily gyűlöletesen beszélni a nép előtt; hogy ez érdekükben áll, mint oly embereknek, kiknek ítélete a legnagyobb súlylyal birhat, azonfölül gondolják meg jól, vajon helyes dolog-e a nép előtt oly tárgyakat bolygatni, melyeket jobban meg lehet czáfolni nyomatott könyvekben, vagy megvitatni tudósok közt, a szerző egyúttal megismertethetvén nézeteit és életét. De mire sem mentem e tanácsokkal, annyira bele vannak bódulva ferde és botrányos vitáikba.

Ők és én hányszor nem értekeztünk a béke iránt, és egy-egy vakmerő gyanú színe alatt hányszor nem keltettek új zenebonát! És e nagy láрма okozói magukat hittudósoknak nevezik! A brabanti udvar gyűlöli az e fajta embereket; ezt is nekem tudják be vétkül. A püspökök elég jól hangolvák irányomban, de nem hisznek könyveimnek. A hittudósok csak a rágalom fegyvereivel remélnek győzni; de én azokat megvetem, igazságomba és lelkiismeretembe bízva. Rád nézve egy kissé szelidítették azokat. Meglehet, hogy lelkiismeretük nem levén egészen tiszta, félnek a tanult emberek tollától; a mi engem illet, lefesteném őket természetes és megérdemelt színekkel, ha Krisztus tana és példája attól el nem térítene. A vad állatokat meg lehet szelidíteni jó bánásmóddal, de ez eljárás csak dühösebbé teszi e hittudósokat.

Angliában vannak barátaid, kik jobb véleményt táplálnak irataid felől; azok ott hatalmasak. Itt is többen hajla-

---

¹⁾ Igaz volt-e ez valóban? Erasmus olvasta és neki olvasnia kelle mohón Luther gúnyiratait. Hogyan tudhatta volna különben ez utóbbi, hogy Erasmus helyeselte az ő csekélyégeit?

nak hozzád, egyebek közt egy jelentős személy. A mi engem illet, én a mennyire lehet, távol kívánok maradni, hogy egészen a fölvirágzó szépirodalom számára tartsam fön­ magamat. Nekem úgy tetszik, hogy mérséklettel és példázatokkal többre lehet menni, mint szenvedélylyel. Ez uton hóditotta meg Krisztus a világot; ez uton törülte el Szent Pál a zsidó törvényeket, mindent mint képletet magyarázva. Mindenesetre sokkal jobb azok ellen irni, kik a pápák hatalmával visszaélnek, mint maguk a pápák ellen; ez áll, véleményem szerint, a királyokkal szemben is. Az iskolákat sem kell ócsárolni, hanem inkább egészségesebb tanokat vinni beléjük. A mi azon dolgokat illeti, melyek sokkal mélyebben gyökereznek a szellemekben, semhogy onnan egyszerre kitépni lehetne, sokkal jobbnak vélem azokat szoros érveléssel megvitatni, semmint bármit határozottan állítani. Egynémely dühből származó ellenvetést jobb megvetni, mint megezáfolni. Ovakodjunk bárhol elbizakodottan vagy lázítólag beszélni vagy tenni: azt hiszem, hogy ez egyez meg Krisztus szellemével. Addig is pedig őrizzük meg lelkünket, nehogy azt a harag vagy a dicséret meg­ rontsa, és főleg a dicsvágy, mely még vallásos tanulmányainkban is törbe ejthet. Ezt az eljárást nem neked ajánlom; neked csak azt mondhatom, hogy folytasd, a mit eddig tettél.

Olvastam egy keveset zsoltár értelmezéseidből; ezek nekem folyvást tetszenek. Remélem, hogy jó gyümölcsöt fognak teremni. Antwerpben a kolostor főnöke valódi keresztyén ember, téged szenvedélyesen szeret; egykori tanítványod, a mint büszkén emlegeti. Ő talán az egyetlen egy, ki Krisztust vallja; a többiek alig vallanak egyebet, mint előítéleteket és saját érdekeiket. Melanchtonnak irtam. Áraszsa rád urunk minél nagyobb mérvben szellemét úgy az ő

saját dicsőségére, mint a köz javára. Midőn e levelet irtam, a tied nem volt kezemnél. Isten veled. Louvain, május 30. 1519.“

Erasmus.

Egy ugyane napon egy barátjához irt levelében visszatér nemes eszméire a könyörületről és a türelemről. „Őn sokkal eszélyesebb, mondja Jonas Jodoknak, semhogy szükséges volna önt figyelmeztetni, hogy a valódi vallásosság szeretetteljes képe lehetőleg hiven visszaadva, sokkal alkalmasabb arra, hogy Krisztus bölcselmét az emberek lelkében meghonosítsa, mint bármely fárasztó szónoklatok a vétek minden neme és alakja ellen... A vallásos buzgalom szavának szabadnak kell lennie, de megédesítve helylyelközzel a könyörület mézével. Minden esetre kimélni kell a felségi hatalom tulajdonosait, és ha már az ügy érdemes az ingerültségre, czélszerűbb azon emberek ellen ingerlődni, a kik a fejedelmek hatalmát szenvedélyeik szolgálatára használják, semmint maguk a fejedelmek ellen... Sokkal nagyobb szolgálatot teszünk, ha azt mutogatjuk, mily messze vannak a valódi vallástól azok, kik szent Bencze, Ferencz vagy Ágoston czége alatt hasuknak, torkuknak, fényüzési hajlamaiknak, kéj- és becsvágyuknak élnek, mint ha maga a kolostori élet ellen szónokolunk. A mi pedig az iskolásság nyilvános tanodáit illeti, sokkal jobban használjuk időnket, ha azt kimutatjuk, miben kell azokat megnyirbálni vagy mit kell hozzájuk adni, semmint ha azokat egészen elítéljük. Ezt kívánja az emberi természet; jobb azt vezetni szelidséggel, mint elvadítani durvasággal.“

Erasmus levele Lutherhez, és a személyes figyelmeztetések, melyeket az nem-egyenes tanácsok alakjában tartalmaz, nem lehettek a wittenbergi barátinak inyére. A barátságos levelezés tehát nem is tarta tovább. Luther átlátta,

hogy nem számíthat Erasmusra, Erasmus pedig, hogy csak hírét vesztheti el mint tudós, és csak meghazudtolhatja magát mint az egyház tudora, ha, Luthert követve, zavart kelt és vakmerőségekre vetemedik. Melancton hasztalan erőködék őket egymáshoz közelebb hozni; megható és rábeszélő leveleket irt nekik, melyekben szelid lángesze igyekezett Erasmus szemében Luther nyersségét enyhíteni, másrészt pedig Luther előtt Erasmus eszélyét igazolni. Ő mindkettejük barátja maradt, a nélkül, hogy őket egymással kibékítette volna. Erasmus és Luther nem irtak egymásnak többé, csupán még egyszer, s csak azért, hogy egymást bántalmazták.

VII.

Erasmus hibái a reform első küzdelmeiben. — Lutherhez irt levelének hatása. — Csatározásai a két párt között. — Öt év folytán oda irányuló erőfeszítései, hogy el ne ragadtassék. — A két párt türelmetlensége. — Erasmus erkölcsi szenvedései. — Közzé teszi a szabad akaratról irt értekezéseit válasz gyanánt Luthernek. — E könyv hatása. — Luther második levele Erasmushoz. — Értekezés a szabad akaratról. — Erasmus levele Lutherhez. — Erasmus valódi hite. — A keresztyén bölcsелем.

Erasmus magatartása a reform első küzdelmeiben nem volt hibák nélkül. Mérséklete, mely nem hagyta el egy pillanatra sem, és a mely mindig erősebb maradt, mint önszeretete, nem mindig óvta őt meg az ellenmondások és bizonytalanságoktól. A fölvilágosodás sajátsága, hogy a becsületes szellemeket egyszerre csak kétkedésbe ejti az iránt, a mit egykor legjobb hiszemmel állítottak, és ekkép az ellenmondás és kétszínűség vádjának teszi ki őket. De sajátsága

ez egyszersmind a mérsékletnek is, mely mindenkinek a maga részét kimérni óhajtva, oda jut, hogy senki sincs vele megelégedve, akkor aztán a vádak és panaszok kitörnek; a mérsékelt ember enged azoknak, hozzá tesz vagy elvesz a mértékből, a követelmények arányához képest; de mindenkit ki akarván elégíteni, azt kockáztatja, hogy úgy tűnik föl, mintha mindenkit meg akarna csalni. Különben is a nagy tudás és nagy mérséklet kizár egy bizonyos eldöntést; nem kárhoztat egészen másokat, sem magának nem ad egészen igazat; módosít, helyreigazít; de midőn ekkép egy inkább ismeret- mint cselekvéssóvár lélek minden tapogatózásainak átengedi magát, istenre hagyván az eldöntést, melyet rendesen a szenvedélyes emberek bitorolnak, az ember a személyes érdek hullámzatának látszik engedni.

Ez esett meg Erasmuson is s épen legszebb tulajdonságainál fogva. Meg kell vallani, hogy némi szenvedélyviszketeg is vegyült a dologba, melytől nem menttek még a legmérsékeltebb emberek sem, midőn látják, hogy értelmiségükre nézve az első sorban, akarataijükre nézve pedig a másodikban állanak. Ekkor ezek kísértésbe jönnek, hogy elsőkké legyenek mind a kettőben; de azután, mikor tette kerülné a dolog, a nyugalom szeretete, egy könyv, egy kétely visszatéríti őket természetes mérsékletükre, de nem a nélkül, hogy hatálytalan akarhatnámságuk hitelüket ne kockázná és hogy az őszinte szavak, következmény nélkül maradván, hiú hetvenkedésekül ne tűnnének föl. Egyik-másik levelében Erasmus elejénte becsvágyas oldalát látszik mutatni; később azonban azt elrejtí.

Midőn Lutherhez irt levele folytán ezen akkorában oly tekintélyes és veszélyes emberrel való viszonyát nyilvánvágra hozta, minden oldalról a kimagyarázás követeléseivel rohanták meg. A barátok diadalmaskodtak. Az Eras-

mus és Luther közti összeesküvés nyilvános ténynyé vált. A szószékeken az ellenök való kikelés napi renden volt, s a két név jobban összekevertetett, mint valaha, holott a két ember távolabb volt most attól, hogy egymást megértse, mint valaha. Csakhogy Erasmust inkább bántalmazták, mint Luthert; és ennek oka egyszerű: renegátnak tekinték. E kitüntetés tetszett neki, ő azt leveleiben látni engedi. Azt hívé, jobban gyűlölik; pedig csak jobban megvetették.

A hány barátja volt, mind kérdőre vonta e levélért: mi mondani valója lehetne egy oly embernek, ki a pápát gúnyolta és bulláinak elégettetését emlegeté? Erasmus különféle változatban mindannyinak ugyanazt felelte, kimagyarozván szerepét, tagadván, hogy olvasta volna Luther könyveit máskép, mint csak futólag, bele pillantgatva, igen fölületesen arra nézve, hogy benne a mérget észrevegye. Csupán hangját változtatta az emberekhez képest, nevezetesen azoknak, kik a reformhoz hajoltak, kedvezőleg szolt Luther személyes tulajdonságairól, és nem tagadta, hogy több veszélyt lát az irodalomra nézve a barátok győzelmében, mint Lutherében; azok előtt pedig, kik a katolikus egység ellen intézett merényletek miatt nyugtalankodtak, pazarul hivatkozott keresztyén vallástételeire, gyanakodva beszélt Lutherről és abbeli aggodalmának ada kifejezést, ha vajon a reform zavara nem lesz-e ép oly gyászos az irodalomra nézve, mint a szerzetesek nyomása.

Mindezek nem annyira ellenmondások, mint kételyeinek szabad kiáramlása. Neki pedig őszinte kételyei voltak mind a két párt győzelmének következéseire nézve, és bármely oldalra tekintett, mindig az újra fölélesztett irodalom miatt nyugtalankodott; de a mint különböző kedélyű s hangulatú embereknek irt, fölhasználta e kételyeket arra, hogy kinek-kinek érzülete felé hajoljon. Erasmus amaz udva-

riasság mintaképe volt, melyet olyannyira szeretett volna látni a germánokban; szeretett volna az önzés és szenvedélyektől függetlensége és nyugalma megmentésével menekülni; s nem hazudott soha, hanem az igazságot mindenkinek jelleméhez és helyzetéhez alkalmazta és a nélkül, hogy átváltoznék, személyiségével azon félre szeretett nehezülni, melynek tetszését legbizonyosabbnak tartotta.

Vajon a mérsékelt és igaz ember hibája-e, vagy a szenvedélyeké és a tudatlanságé, melyek között élt, hogy mérsékletén a bizonytalanság és jellemhiány minden vonása megvan, és hogy az egész világgal jó lábon csak úgy állhat, ha mindenkivel szemben kissé tuloz? Ez minden esetre érdekes kérdése lenne a történelmi erkölestannak. Fölösleges mondanom, hogy részemről mily megoldás felé hajlok. Már előbbi elmékedéseimből látható, miszerint én nem ítélem el a mérsékletet, kivált ha e mérséklet értelmes, szabadelvű, türelmes, a megvesztegettetés szennye nélkül van, nyíltszívű azon kimélettel, mely a nyíltságot hasznossá teszi, midőn végre ez a legtisztább ész — az isteni gondolat e földi visszhangjának — gyümölcse. Már pedig ilyen volt Erasmus mérséklete, a gyöngeség némely hibáin kívül, melyeket földi sárból gyurt emberek ki nem kerülhetnek és a melyek nagyobb részét kimentik ama kor bizonyos állapotai, melyek közt e nagy ember élt.

Azonban Luther bátorsága és hatalma napról napra növekedett. Szórta a gúny- és védiratokat; személyesen megtámadta a pápát; a fejedelmeket pörébe keverte; gyűlések és értekezletek tartását tette szükségessé, hogy azokon a létező egyház összes ereje mérközzék meg ez egy barát eretnekségével. Erasmust barátai aggodalmaikkal és kérdéseikkel jobban megrohanták, mint valaha. Némelyek hiuságát igyekeztek ingerelni. „Miért késik a catholicismus lo-

vagjává lenni? Egyedül ő volna képes Luthert és tanait megsemmisíteni; egyedül ő lenne hatalmasabb, mint a pápai bullák és zsinatok.“ Mások meg vallásos nézeteire hivatkoztak. „Nem volnának hát azok egyebek hazudságoknál és szónoki óvatosságnál? Vajon szívvel vagy csak szájjal keresztyén-e? és ha szívvel, miért nem mutatja azt, fölkelvén Luther ellen?“

A barátok újra ekkép szájaskodtak. „Nyilván helyesli vagy sugalmazza, a mit nem akar megtámadni.“ A reformpártiak részéről, kik között volt nem egy barátja, ellenkező ostromoknak volt kitéve. „Miért nem segíti Luthert oly népszerű irataival? miért nem fékezi a wittembergai barát rohamosságát engesztelő hangjával és mérsékelt vitájával? Az egyiknek bátorsága a másiknak okosságával mérsékelve a reform kérdését diadalra segítené.“ Mindezen befolyások Erasmus nevéért víttak egymással. A pártok szokása nem tűrni a habozást és a függetlenséget. Ők csak azt értik, hogy ki van mellettük, vagy ki van ellenük; ők nem szeretnek látni maguk között egy magasabb egyéniséget, ki a csata pillanatában mozdulatlan marad, megelégedvén azzal, ha azt a hiedelmet kelti, hogy a hova ő megy, ott a győzelem bizonyos.

Erasmus kimerült be nem avatkozása kimagyarázgatásában. Felelnie kellett egy csomó jó barátoknak, kik zaklatóbbak voltak az ellenségnél; azonkívül volt még egy, mind a többinél erősebb ellensége, t. i. fontosságának természetes ittassága, vagyis a dicsvágy, melytől óvakodásra inté Luthert. Így tölte el öt évet, 1519-től 1524-ig, harezban barátaival, elleneivel s önmagával, igyekezvén föntartani függetlenségét és valódi természetét minden kívülről és belőlről jövő kísérletek ellenében, jelen levén tanuként ama pörpatvarban, melyben nem akart szerepelni; majd Luther mellett

nyilatkozván a barátok ellen, kik bízni kezdettek és képzeletökben már rakták Huss János máglyáját; majd a béke és a katolikus egység mellett, midőn a Luther által elragadott tömegek elváltak a római egyháztól, a béke e zálogától és az egység e középpontjától; fáradozván és működven az egyetértés, kimerülésig szónokolván a béke mellett mindig ékesen, élénken, természetesen, mivelhogy neki igaza volt.

Mindezen öt év folyamában irt levelek ama küzdelem történetét tárgyazzák, melyet vívnia kellett. Ezerféle alakban ugyanazon egy helyzetet látjuk itt magunk előtt, de a melynek élénksége, változatossága és őszintesége érdeket ébreszt, mint valamely dráma. Valóban rendkívül érdekes drámája ez egy, a szélső nézetek hullámai által csapkodott magas értelmiségnek, ki az általános izgalomban igyekszik megtartani egyensúlyát, és ellenáll a főszerep dicsőségének, mert azt nem fogadhatja el a nélkül, hogy meggyőződése határait át ne lépje!

„Én mindig kerültem, mondja ezen levelei egyikében, hogy valami zavargást okozzak, vagy valamely új tant hirdessek. Elég sok és hatalmas ember kért, hogy csatlakozzam Lutherhez; azt feleltem, hogy Lutherrel leszek mindaddig, míg ő a katolikus egységben megmarad. Kivánták, hogy adjak ki egy hitszabályzatot; azt mondtam, hogy a katolikus egyházon kívül nem ismerek hitszabályzatot. Én fölhivtam Luthert, hogy tartózkodjék lázító iratoktól; én mindig tartottam azok rossz következményeitől, és tán többet tettem volna, hogy azoktól visszatartsam, ha egyéb indokok közt, bizonyos aggodalom, hogy t. i. Krisztus szelleme ellenére cselekszem, attól vissza nem tartott volna. Intettem és folyton intek sokakat, hogy ne közöljenek botrányos iratokat, kivált névtelenül, melyek oly igen ingerlők; mondtam nekik, hogy így nem tesznek jó szolgálatot a keresztyén

békének és azon embernek, kinek pártjához tartoznak. Tanácsolni tudok; megakadályozni nem. A világ teli van nyomtató műhelyekkel, rimelőkkel és rosz szónokokkal; és mivel nem gátolhatom meg, hogy ez emberek ne lázongjanak, nem a legbosszantóbb igaztalanság-e, engemet tenni felelőssé a mások vakmerőségeért? ¹⁾

Az intelmek nem használván, imádsághoz folyamodott, de a nélkül, a mint gondolom ²⁾, hogy fölöttébb sokat várt volna attól. „Kérem a legjobb és legnagyobb ³⁾ Krisztust, mérsékelje Luther szellemét és irányát akképen, hogy abból sok haszon áradjon az evangeliomi vallásosságra; kérem azt is, hogy bizonyos emberek lelkét javítsa meg, kik dicsőségüket Krisztus gyalázataiban keresik és megrontásából nyereséget űznek.“ Ez bizonynyal oly embertől származik, kinek az imádság hatása iránt némi kételyei vannak. Nem fordulhatván egyenesen Lutherhez, Melanchtonhoz intézte békés intelmeit, azon reményben, hogy ez majd elolvastatja azokat Lutherrel. Említé, hogy vissza kell térni a szabad vitatáshoz a nélkül, hogy a szenvedélyek bele kevertetnének; ekkép a reform ügye annál inkább elő fog haladni. Luther olvasta e közvetett tanácsokat és kigúnyolta azokat Melanchton előtt, ki Erasmus jó szándékát védte. Erasmus ideje lejárt. Ő már nem tehetett egyebet, mint nevetséget kelteni mérsekletével.

Végre miután mi sem sikerült, sem az intelmek, sem az imádságok a legjobb és legnagyobb Krisztushoz, sem a levelek Melanchtonhoz, Erasmus a censura bizonyos neméhez folyamodott. Nagy hitele volt Froben nyomdájában,

¹⁾ Lettres, 545. B. F.

²⁾ Ibid., 599. D. E.

³⁾ Optimus maximus, így szólta a rómaiak Jupiterről. Erasmus ez imájában a tudomány helyettesíti a kenetet.

mely az ő irataival szerencsét csinált. Froben nyomatta Luther gúnyiratait is; e bázeli műhelyből indult ki azon kor összes vallási polemiája. Erasmus azzal fenyegette Frobent, hogy ő máshol fog nyomtatni, ha tovább is folytatja Luther iratainak kiadását. Legalább ezzel dicsekedett katolikus barátai egyik legtürelmetlenebbikénél. Vajon e fenyegetés komoly volt-e, vagy csak egy kis, közte és Froben között kicselelt hazudság. Bármint legyen, Froben tovább nyomta Erasmus és Luther iratait, és Erasmus folytatta ezen annál élvezetesebb, minél tiltottabb könyvekbe való belepillantgatást. Luthernek már azon előnye volt Erasmus fölött, hogy mellőzhette a kitünő író műveinek olvasását, s nem kelle időt venni magának, hogy Erasmus nyelvészeti fölfödéseit figyelemmel kísérje, mig Erasmus arra volt kárhozva, hogy mohón olvassa Luther legkisebb gúnyiratát.

Erasmus senkire sem gondolhata többször, mint Lutherre; Luthernek pedig lehető volt nem gondolni Erasmusra, csupán száz más dolog vagy személy után, melyek és kik az ő életében nagyobb fontossággal bírtak. Erasmus Luther ostroma alatt volt; minduntalan róla írt és gondolkozott, s akarata ellenére híresztelőjévé lett azon embernek, kiről dicsekedve állította, hogy nem ismeri, valamint iratainak is, melyekre vonatkozólag tiltakozott, hogy olvasta volna. Ellenben Luther, azon kívül, hogy Erasmusról olykor Melanctonnal beszélt, már csak mintegy ifjúkora és a megszűnt tisztelet emlékeiben kereste azt az embert, kivel wittembergai czellájának magányában untalan foglalkozott.¹⁾

A mérsékletnek megvannak a maga gyöngeségei; látuk azt épen Erasmusnak fenyegető föllépéséből Froben irányában, vagy legalább ama szenvedésben, mintha azt büsz-

---

¹⁾ Lásd Luther levelét Erasmushoz, mely föntebb idéztetett.

keségnek tartaná; de megvannak titkos gyötrelmei, aggodalmak is, esakhogy ez aggodalmak már diesőségére válnak. Erasmus már közeledett aggkorához. Legrégibb barátait látta két táborra szétválni, és a legkipróbáltabb érzelmeket kihülni a nézetkülönbség folytán; nemes fájdalommal panaszkodott ez iránt. „Mielőtt e viszály el nem mérgesült, írja Laurin Márknak, Németország csaknem minden bölesével rám nézve kellemes irodalmi viszonyban állottam. Ezen barátok közül némelyek meghidegültek, mások ellenfeleimmé váltak. Még olyan is van, a ki nyíltan ellenségemnek vallja magát s azzal fenyeget, hogy tönkre tesz . . . Elég nagy szerencsétlenség rám nézve e világvihar, mely életemnek épen azon szakában lep meg, melyben hosszas tanulmányaim után megérdemelt nyugalomra számítottam. Miért hogy nem lőn nekem megengedve e tragédia egyszerű nézője maradni, nekem, ki oly kevésbé vagyok alkalmas abban mint cselekvő személy szerepelni, kivált miután annyi az ember, ki a szinpadra rohan . . .“

A szenvedőleges ellenállás, melylyel eddig a két párt ostromát viszonzotta, végre csatává fejlődött. Az egyik öt hirbe hozni iparkodott, és önszeretétének vetett cselekkel valamely oly nyilatkozatot akart tőle kivenni, mely őt azután lekösse; mások nyílt erőszakkal fenyegették. Szavainak is, hallgatásának is neki estek, hogy azokban oly kedvelt eszméket fődözzenek föl, melyeket most már még kevésbbé akart mutatni, mint valaha. A lutheranusok avval vádolták, hogy kislelküségből elhagyja az evangéliom táborát; a katholikusok azt kiabálták rá, hogy tartózkodni annyi, mint csatlakozni. A barátok pedig mindezen tultettek; a barátok, Erasmus kérlelhetlen ellenségei, kiknek haragja sokkal régibb keletű volt Luther újdonságainál. Gyűlöletük nem hitágazatbeli különbségekben gyökerezett; Erasmus guny-

iratai jobban sértették őket, mint eretneksége; ők csak azért beszéltek eretnekségről, hogy a népet izgassák, mely nem jött volna tűzbe a barátok kedvéért, de Krisztus dicsőségére szívesen elégette volna Erasmust.

Egész az 1524-ik évig Erasmus nem törte meg nagy munkába került hallgatását, melyet minden párt annyira megtámadott, és a mely annyi szenvedélyes magyarázatra adott okot; Froben nyomdájából kikerült egyetlen egy irat sem adott reményt bármelyiknek a két párt közül. Egész élete abban telt el, hogy e tartózkodását magyarázta, és neki ép oly nehéz lett volna magát távol tartani, mint párt-hoz csatlakozni. A fejedelmek bizelgése, a nyugdíjak ígérgetése, a pápák sajátkezű levelei, a közel jövőre kilátásba helyezett püspöksüveg és a bibornokkalap mind sikertelenek maradtak részrehajlatlansága és őszinte nyugalomvágya miatt.

X. Leó utóda Adorján, egykori iskolatársa a louvaini egyetemen, szent Péter trónját elfoglalván, egy bulla lyrai hangján irt intelemben őt egyenesen kérdőre vonta. „Láttam a hitetlent, mondja a próféta, a mint fejét a libanoni czédrusok fölé emelte; tovább haladtam, és ő már nem volt ott; kerestem és nem találtam helyét. Ez fog történni okvetlenül Lutherrel és társaival, ha eszükre nem térnek. Ők mint érzéki és minden felsőbbséget megvető emberek, mindenkit magukhoz hasonlónak tenni igyekeznek. És te még tovább fognál habozni, hogy tolladat e hitetlenek ellen fordítsd, kiktől isten oly láthatólag elfordította arcát? Kelj föl Erasmus, kelj föl, és jöjj az isteni ügy segítségére, használd az ő dicsőségére nagy tehetségeidet, melyeket ő tőle vettél. Gondold meg, hogy csupán te vagy hivatva isten segítségével az igaz utra téríteni azok egy részét, kik azt elhagyák, hogy

Luthert kövessék, megszilárdítani azokat, kik még nem estek el, és föltartani estükben azokat, kik ingadoznak.¹⁾“ Végül Adorján meghítta, hogy menjen Rómába, hogy ott, szent Péter trónja lábainál, katolikus védíratait annál nagyobb tekintélylyel bocsáthassa ki.

„Haj, haj! felelé Erasmus, én a minden zsarnokok legkegyetlenebbike parancsának engedelmeskedem. Ki e zsarnok? kérded. Ennek kegyetlensége fölülmulja Phalarisét és Mezcenciusét: neve pedig vesekő . . . . Vajha birnám a befolyás mindazon eszközeit, melyeket nekem tulajdonítasz! nem haboznám, még életem árán sem, meggyógyítani a közbajokat. De egyébiránt sokan fölülmulnak engem az irás mesterségében, azonfölül, hogy efféle ügyek nem is tárgyalhatók bizonyos tollal. Tudományom közepszerű, és a mi kevésselel bírok, régi szerzők forrásaiból lévén merítve, inkább alkalmas a vitára, mint a harcra. Mi tekintélye lehetne egy oly kis embernek, mint én? A népkegy, melyben egykor részesültem, részint kihűlt, részint gyűlöletté változott. Engemet, kit egykor száz meg száz iratban háromszorosan nagy hősnek, a tudósok fejedelmének, Germania csillagának, a szépirodalom főpapjának, a valódi hittan kivívójának neveztek, jelenben vagy agyonhallgatnak, vagy egészen más elnevezésekkel illetnek. Nem sajnálom e hitvány czimeket, melyek legfeljebb untattak; de hány ember van fölzúditva ellenem, kik gyűlöletes gunyiratokkal üldöznek, halállal fenyegetnek, ha egy mocczanást teszek az ellenpárt javára! . . Nincs-e okom sajnálkozni öregségemen, mely e századba ugy esett, mint a patkány a szurokba, hogy a nép nyelvén szóljak? Ha nekem azt mondod, jöjj Rómába, nem annyi-e ez, mint

---

¹⁾ Lettres, 745—746.

ha valaki azt mondaná a ráknak: repülj? — adj nekem szárnyakat, felelné a rák. Én is azt mondhatom: add vissza ifjúságomat, add vissza egészségemet. Adná az ég, vajha ne volnának ilyen jó kifogásaim!“ Engedelmet kért rá Adorján-tól, hogy neki egy-két tanácsot adjon. „Kérlek, szent atya, részesítsed báránykádat azon kegyben,¹⁾ hogy kissé szabadban szólhasson pásztorához. Ha az illetők arra határozták el magokat, hogy e bajt börtönnel, kínzásokkal, elkobzásokkal, száműzetésekkel, kivégzésekkel fojtsák el, akkor nines szükség az én tanácsomra. De azt hiszem, hogy szelid jellemednél fogva, mint én azt ismerem, az emberibb nézet inkább fog neked tetszeni, és hajlandóbb leszel a bajt inkább gyógyítani, mint ostromozni.“ És némi kényszerszabályokat hoz a javaslatba, melyek mindig hatástalanok szoktak maradni, a javaslok örökös csufságára. „Addig is, míg netán a hatóságok és fejedelmek elnyomnák a mozgalmakat, melyek lázadást keltenek a nélkül, hogy a vallásosság előnyére válnának, óhajtanám, ha lehetséges, a gunyiratok terjesztésének megakadályozását.“ De hiszen ez a legbiztosabb mód leende arra, hogy azok még inkább olvastassanak. De ime egy bátor szó, mely e tehetlen tanácsot helyreüti, melyet azonban nem kell korunk fölfogása szerint megítélni. „A világnak meg kell adni ama visszaélésekből való gyors felgyógyulás reményét, melyek felől panaszkodnia annyi oka van.“

Egyébiránt Erasmus igazságot szolgáltatata önmagának. Nyavalyák és munkásság folytán kimerülten, öregén, betegén mi szerencsére számíthata egy életkora és tehetsége teljében álló, tüzes, bátor emberrel való viaskodásban, kit azonfölül fejedelmek és hadseregek támogattak? „Kegyetlenségnek látszhatnak, írám, ha egy már lesujtolt, megvert, jel-

¹⁾ Permittas hanc veniam oviculae tuae.

képileg elégetett emberen végesapást akarnék tenni tollammal, azonfölül, hogy nem igen lenne biztos dolog rám nézve egy oly fogas ellenséget bősízíteni magam ellen, kinek öklei hatalmasak, és a kivel, ha iratainak hihetek, nem könnyű elbánni.“ E két tétel közül az első csak szónoklati, a második az, mely Erasmus valódi érzelmeit kifejezi. Ő nem akart egyenlőtlen fegyverekkel küzdeni. Germania csillaga, roppant hire daczára, el tudta ísmerni Luther tehetségét; méltányolta e szilaj lángészt, ez achillesi jellemet, ki nem képes engedni.¹⁾ Mindent egybevéve, neki inkább tetszhetett, hogy hallgatásáról beszéljenek, mint hogy egy roszul irányzott csapás nevetséges voltával kockáztassa magát egy oly nyil ellövésével, mely mint Priamusé, erőtlennül hullana ellene lábai elé.

De ezen hallgatás kinszenvedéssé vált. Erasmus ebben elveszté nyugalma, mert neki több fáradságába és idejébe került, hogy hallgatását kimagyarázza, mint hogy azt megtörje. E miatt elveszté dicsőségét is; már is tehetlenségéről, a bukástól való félelméről beszéltek; kezdék igen is észélyesnek találni a keresztyén böleselem agg viadorának mérsekletét. Végre beismeré, hogy pártfoglalással nem teheti roszabbá helyzetét; hogy azok, kik eddigelé benne kétkedtek, mivel sem fogják se jobban se kevésbbé gyűlölni, ha nyilatkozott is; hogy nem javít ügyein, ha tovább hallgat, valamint nem ront azokon, ha állást foglal; hogy az oly nyugalom, melyet éjjel-nappal kell védeni az abból kicsalogató kísértések s mindazok alkalmatlan kíváncsisága ellen, kik annak titkait és bátsó gondolatait tudni akarják, mindazok rágalmai és gunyolódó elménczkedései ellen, kik azzal elégedetlenek, legjobb barátai csodálkozása és kérdezősködései ellen, saját nyugtalansága s azon általános felszólítás el-

¹⁾ Lettres a Melanchton, 822 C. D.

len, mely a nagy kérdésben érdekelt nézetűek részéről hozzá Európa minden pontjáról intéztetett, — belátta — mondom — hogy az ily nyugalom fárasztóbb, mint a nyílt küzdelem természetes és rendes izgalmai; hogy annyi szélső nézet között nem tarthatja magát sokáig kétes véleményével és a szemlélő gyanús és ingerlő szerepével, sem a két tábor hátravonalán nem maradhat a nélkül, hogy a gyűlöletnél bosszantóbb kaczajnak ki ne tegye magát; hogy ellenkezőleg, ha nyilatkozik, megmenekül mind ezen ostromoktól, megszabadul a kétértelmű feleletektől, melyeket adni kénytelen a tolakodóan kíváncsi levelekre, és hogy a nélkül, miszerint elleneit föltüzelné, vagy ujakat támasztana, a Wormsra és Wittembergára irányult közfigyelmet végre magára vonja és visszahelyezkedhetik az első rangra, melyre ingadozásai folytán Luther emelkedett és rajta magát állandósította.

Nincs is arra példa, hogy akár vallási akár politikai, összetűzni készülő pártok tiszteletben tartották vagy türték volna oly emberek hallgatását, kiket a közvélemény hivatottnak tart arra, hogy a vitában irányadó nézetet nyilvánítsanak. Az ily emberek függetlenségét olyannyira megke-serítik, hallgatásukat úgy elgyalázzák, hogy végre sikerül őket színpadra hurczolni, reszkető, félig megvetett, saját lelkiismeretük iránt bizonytalan állapotban, mérsékletük indokait vizsgálni nem merve, legtöbbször valamely, mult-jokhoz jól-rosszul illő nézetet kapva fel hirtelenében, mint oly színész, ki a függöny fölgördülte után érkezvén meg, az első keze ügyébe eső jelmezt veti magára, hogy a nézőket ne várassa.

Erasmus elhatározá magát, hogy — a kor nyelvén szólva — lándzsát tör azon emberrel, kinek a világ véleménye szerint, egyedül ő lehe- te méltó ellenfele. Végre tehát bemutat- ta magát mint pártember, megfeszítvén izmait, előké-

szítván fegyvereit; de a mint ez történni szokott a mérsékelt emberekkel, kiket inkább külső befolyások mint természetes ösztön hajt előre, ő sem tudott egyszerre pártember lenni. Ez álhevélye közben, melyet egyfelől a tapsok, másfelől a gúnyos üvöltések még inkább élesztének az érdemesült öreg bajnokban, eszélye és józan érzéke őt mindig visszatarták a szélsőségektől; és a helyett, hogy a katolikus párt fejévé lett volna, alig mutatkozott egyébnek, mint e pártnézet egyik rég elveszett és csak félig föltalált gyermekének.

A mérsékelt emberek, kiket sikerül ama szenvedőleges tartózkodásukból kivenni, melyben egyedül képesek becsülettel önmagukra és sikerrel az igazságra nézve ellentállani a szenvedélyeknek, mindig csak féllépést tesznek, a mi mindenkor hiba. Erasmusnak, midőn hallgatását megszakította, ki kellett volna törnie; ő azonban értekezett. Ki kellett volna vennie a pápa kezéből a bullák sokszor használt fegyverét, és azt Lutherre sujtani, még pedig nem a kérdésessé vált hatalom, hanem minden vallásos és türelmes ember s a réginek helyét elfoglaló új iskolásság miatt fölháborodott irodalom nevében; — s ő mindezek helyett a hittan egyes pontján rágódott. Erasmusra nézve lehetlen volt hűtelenné lenni önmagához és ama keresztyén böselemhez, melyet nem fenyegete csekélyebb veszély a katolikus, mint a protestáns táborban.

Valóban Luther merészsége és erőszakossága, a mint egyre jobban elrontá ügyét Erasmus szemében, nem tette jobbá a barátokat, kik már 30 év óta fölléptek ellene. — Másrészt a reformatorok heveskedései nem tévők jobbakká a római katholicismus visszaéléseit, és Erasmusnak, mihelyt Luther ellenfele lőn, meg kelle emlékeznie a beszélgetésekben (*colloquiumokban*) előforduló katolikus kifogásairól. Erasmus tehát a helyett, hogy eleven oldalán fogná

a dolgot, miután megelőzőleg engedélyt kért a pápától, hogy Luther könyveit hivatalból olvashassa, egy közbeneső kérdést ragada meg, himbálózott, kikerülte a homloktámadást, s a helyett, hogy birokra ment volna vele, Luthernek egy feledségbe ment könyvét kereste elő: szóval, egy ellenértekezést írt a szabad akaratról, feleletül Luthernek egy értekezésére, melyben Luther, a mi különös, Luther az új ember, azt tagadta volt.

Azonban Erasmus neve oly nagy volt, hogy a hir, miszerint Luther ellen tollat ragadott, szinte nagyobb zajt keltett Európában, mint a páviai csata előkészületei. Értekezésének tervét megküldé Anglia királya VIII. Henriknek, ki mielőtt nőket ölt, nagy katolikus vallásítész volt, és a ki, hogy kedvesei egyikét egy évi időre nejévé tehesse, összeveszett a pápával és a misét predikációval helyettesíté. Ez idő szerint a dolgok olyannyira megváltoztak, Luther ügyei oly igen jól álltak, hogy Erasmus nem nyomathatta értekezését azon Frobennél, kit négy év előtt kegyvesztéssel fenyegete, ha Luther iratait kinyomatja. A közszellem egész Németországban olyannyira lelkesült a reform mellett, hogy a rajnai városok egyetlen könyvárusa sem mert volna kinyomtatni katolikus védíratot, sőt életveszélyes lett volna ilyent írni. Megemlítem ezt azért, hogy az olvasó ne siesen bátorsághiánynak tulajdonítani Erasmus fél ellenzését Lutherrel szemben.

Egyébiránt a várakozás füstjében, melyet Európaszerte okozott, s a szerencsekívánatok közben, melyekkel minden oldalról elhalmozák, egy keserű kétely remegtette a tollat meggyöngült kezében. Leveleiben oly szomorú szavakat ejte el, melyek nagy belső zavart árultak el. Új életet kezdé azon korban, melyben a világból való elköltözésre kelle gondolnia, vagy legalább arra, hogy abban maradását minél

továbbra biztosíthassa a nyugalommal és a napi dolgok iránti közömbösséggel. „A koczka el van vetve“, mondá egy barátjának ¹⁾, mint valamely játékos, ki magát kigyógyultnak hívé, és a ki mégis végnapjaiban újra kiteszi magát régi szenvedélye minden viharainak. „Leszállok a küzdő-terre“ jelenté egy másiknak, csaknem azon korban, melyben Publius, a mimus-ok szerzője, lépett a szinpadra; nem tudom, mi történik velem; de vajha küzdelmem a keresztyénség javára szolgálna!“ ²⁾ — „Hogy nem lőn nekem megengedve a muzsák kertjében vénülni meg! Ime én, a hatvanas agg, erőszakosan a viadorok küzdő-terére vagyok lökve, vívó-karddal kezemben, lant helyett . . .“ ³⁾

A szivreható siralmak közé, melyeket nyugalmának elveszte, irodalmi munkáinak fölfüggesztése, s a miatt hullatott, hogy öregségére a férfikor küzdelmeibe taszítottak, az önszeretet némi dicsekvéseket vegyíte. „Könyvem a szabad akaratról, ha nem csalódom, meglehetősen vihart keltend. Már is nem egy mérges gúnyiratot vágtak fejemhez.“ ³⁾ Ám hadd gyűlöljenek, csak féljenek tőlem!“ ⁴⁾ Szegény Erasmus, mint majmolta Nero egy mondatát, sőt még azt is hívé, hogy epéje van, mivel Enniusnak egy a zsarnokok ellen irt böngészetére emlékezett! És másutt: „Én a farizeusok zsarnokságát meg akartam dönteni, nem pedig helyettesíteni egy másikkal. Ha szolgálni kell, inkább leszek a pápák és püspökök rabszolgája, bármilyenek legyenek, mint e faragatlan zsarnokoké, kik sokkal türhetetlenebbek, mint elleneik.“ ⁵⁾ Hogyan, Erasmus boszankodik? Erasmust elhagyja mérsék-

¹⁾ Lettres, 813. B.

²⁾ Ibid., 812. E. F.

³⁾ Ibid., 935. E. F.

⁴⁾ Ibid., 813. B.

⁵⁾ Ibid., 812. E. F.

lete? Erasmus tán a tiszta katolikusok pártjára áll? Olvasuk kissé föntebb: „Anglia felséges királya és VII. Kelemen pápa kissé fölbizgattak leveleikkel.“ Ime Erasmus föllelkesülésének titka. Ime a haragot Rómából és Angliából küldték beléje.

De már másnap, midőn egyedül van, mérséklete, türelme, kételyei ismét vissza fognak térni. „Szivesen tartózkodtam volna a lutheri küzdő-térre leszállani“, írja majd a canterbury-i érseknek, ha barátaim le nem kötöttek volna a szent atyáknak és a fejedelmeknek, és ha nekik magam meg nem ígertem volna, hogy közlök valamit e tárgyban.“ ¹⁾ — „Ön üdvözl diadalaimért“, fogja mondani szomoruan a rochesteri püspöknek; „én nem tudom, ki fölött diadalmaskodom; de azt tudom, hogy egy helyett három harczt kell kiállanom. Megcsináltam ez értekezést a szabad akaratról, azon tudatban, hogy nem saját csatatéremen verekszem. Végzetem úgy hozta magával, hogy agg koromban muzsakedvelő létemre viadorrá legyek . . . Laberius, kit Caesar hatalma szinpadra tolt, siránkozik a gyalázaton, mely ott érendi hatvanadik évét; s hogy ki házából mint római lovag távozott, oda mint bohócz térend vissza. Nem úgy vagyok-e én is mint Laberius?“ ²⁾ Ime Erasmus a maga természetességében; most ő igazán szól, és mint az oly emberek, kiknek igazuk van, ékesen is.

Hittanilag szólva, Erasmusnak igaza van a szabad akaratról irt egész védelmében. Bizonyítékai jól választvák, állításai ügyesen megvitatvák; élénk, gyors, észszerű; ékesszólása erőteli, melyet Rotterdam fiának bizonyos természetes atticismusa fűszerez; de minden eszméje holt, összes tudománya csalékony; ez a szélbe szórt értelmiség, hiú küzdelem árnyékok ellen. Ez értekezés, melyet Európa minden

¹⁾ Lettres, 814. A.

²⁾ Ibid., 815. A. E.

fölvilágosult embere szenvedélylyel volt olvasandó és értelmezendő, jelenleg alig volna képes egy tudós magán figyelmét lekötni; megírása biztosított neki némi életet; az anyaga elveszett . . . Sajnálkozunk saját fajunk fölött, s közönyt érzünk minden iránt, a mi foglalkoztatja, midőn látjuk, hogy meddő, üres, holt külsőségek emésztik föl a legszebb elméket; hogy elsőrendű lángelmék gyermekes polemiák foliánsai alá temetik magukat; hogy oly emberek, kik képesek lettek volna örök igazságokkal megbirkózni, egész életükben sophismák ellen hadonáznak; és hogy az emberiség történetének bizonyos korszakaiban az ember elméje, mely világokat fődöz fel és az egekben olvas, merő, száraz, mit sem gyümölcsöző magokat hint a földbe, habár tévedései és a vadállati szenvedélyekkel való szövetkezése e vetést embervérrel áztatná is.

Akartok látni oly dolgokat, melyek VIII. Henriket, VII. Kelement, V. Károlyt, Morus Tamást, Fishert, Sadoletet, Etienne Henriket, Melanchtont, Oecolampadiust, Budét, Németország legtudományosabb fejedelmeit, Európa legkitünőbb főpapjait föllelkesíték; oly dolgokat, melyek csaknem kiengesztelék az Erasmus ellen annyira ingerült Sorbonnet; a miket a barátok és hittudósok, noha képesek lettek volna, nem akartak olvasni, nehogy engesztelhetlen gyűlöletük a szerző ellen némileg csillapuljon; miket Melanchtonnak bámulni maga Luther megengedett, és a miket nem tudott másképp megczáfolni, mint csupán sértésekkel. Ime egy meghatározása a szabad akaratnak, kiegészítve isten malasztjával s előtudásával; ime az, a mi Sadolet ciceroi asztaltársait ódon alaku fekhelyeikről fölpattantá.

„Minden emberi cselekménynek van kezdete, fejlődése és vége. A szabad akarat párthivei a két szélsőt a malasztnak tulajdonítják, és a szabad akarat hatályos nyilatkozását

csupán a fejlődésben engedik meg, olyképen, hogy ugyanazon egy személy cselekvésére egyszerre két indok működik össze, az isten malasztja és az ember akarata; ugy azonban, hogy e két ok közül a malaszt a fő; az akarat csupán másodrendű, és mit sem tehet a fő ok nélkül, mely, ellenkezőleg, magában is elegendő. Épen, mint a hogy a tűz ég a maga természetes tulajdonságánál fogva, de a melynek fő okozója mégis az isten, ki a tűz által működik; ez ok maga is elegendő volna a tűz előidézésére, míg a tűz maga mit sem tehet, ha amaszt nélküli. Ezen igazságos mérseklet kívánja azt, hogy az ember üdvösségének egész munkáját az isteni malaszttra vezesse vissza, a szabad akarat nyilatkozásának abban igen csekély része levén, és még e csekély rész maga is az isteni malaszttól függvén, mely egykor a szabad akaratot megteremté, azután fölemelé és meggyógyítá azon esésből, mely Ádám személyében érte. E magyarázat megnyugtathatja türelmetlen hittudósainkat, — ha ugyan meg tudnak nyugodni — a kik nem akarják elismerni, hogy az emberben lehessen valami jó, a mivel nem kizárólag istennek tartozik. Szerintem is neki tartozik, de ime hogyan:

„Egy atya még járni nem tudó gyermekének egy almát mutat, mely a szoba másik végében van. A gyermek elesik; atyja fölemeli; a gyermek igyekszik az almához futni, de lábai gyöngék levén, újból elesnék, ha atyja neki kezét nem nyújtja, hogy föntartsa és lépteit intézze. Vezetve általa, elér az almához, melyet atyja neki fáradsága jutalmául kezébe ad. A gyermek nem birt volna fölkelni, ha atyja nem segíti, nem látta volna az almát, ha atyja azt neki nem mutatja, nem haladhatott volna előre, ha atyja folyvást nem támogatta volna roskatag járásában; nem ért volna el az almához, ha atyja azt neki kezébe nem adja.

Mi az tehát, a mit a fiu ez egész dologban egyedül önmagának köszönhet. Ő kétségkívül csinált valamit; de az egészből a kis gyerek ugyan sok dicsőséget nem arat, sem inával nem lehet nagyra, melyeket atyja gyámolított. Az isten az reánk nézve, a mi az apa a fiúra nézve. Mit tesz a gyermek? A karra támaszkodik, mely őt vezeti, elfogadja a feléje nyújtott segítő kezét, hogy az gyöngye lépteit vezesse. Az atya őt akarata ellenére is az almához vezethetné; az atya neki adhatná az almát, a nélkül, hogy őt jártatná; de jobban szerette, hogy azt ő vele szereztesse meg, mivel ez előnyösebb a gyermekre nézve.

Néhány őszinte katolikuson és néhány önzetlen emberen kívül, kik Erasmust irodalmi képességeiért szerették, a szabad akaratról szóló értekezés csak még engesztelhetlenebbé tette ellenfeleit és még követelőbbé barátaikat. Még mielőtt a munka megjelent, Erasmus bókokat kapott, melyek alatt azonban vádak rejlettek. „Nagy kár, hogy ő ezt hamarabb nem cselekedte. Ha már Erasmusnak megkelle támadnia Luthert, miért nem tette azt mindjárt kezdetben? Akkor nem lennénk ott, a hol vagyunk.“ György, Szászország hercege, azt mondá neki: „Elég szerencsétlenség, hogy az isten nem sugallta önnek e gondolatot ezelőtt három évvel, s a helyett, hogy Luther ellen titkos harcot folytat, nem lépett föl nyíltan mindjárt az első napon.“ Tehát legjobb barátai nézete szerint is könyve lejártá magát, mielőtt megjelent; azt három évvel előbb kellett volna kelteznie. Sokkal rosszabbul állott a dolog, midőn elvégre e kétes könyv megjelent: bámulói maguk adtak jelt a rostálgatásra. Nem találtak benne sem sértést, sem gyűlölséget, sem rágalmat, sőt a vége felé, némi jóakaró szavakra találtak benne ellenfele első éveit és első iratait illetőleg; ez tehát egy tárgynélküli könyv volt; a mi jó volt benne, az nem

volt alkalmi; a többit pedig jobb lett volna soha meg nem irni. A kevésbbé követelők készek voltak megelégedni vele, de csak úgy, hogy ez kezdete legyen egy szakadatlan háborúnak, és csak az első hasontárgyu száz értekezésből. Ők tehát rendelkeztek a dicső öreg utolsó éveiről; lefoglalták nyugalját, eltilták jövőre az alvástól. A pártok e követelései közé a kíváncsiság hiu érdeke is vegyült; egymás elleni harcban akarták látni a kereszténység két legnagyobb nevét, mert ez a látvány kettős gyönyört ígért: egy elméletit és egy szinpadit; a két ellenfél közül jaj annak, a ki soká fog magára várhatni!

Erasmus e szerint több tekintetben kijátszá barátai várakozását. A mi engesztelhetlen elleneit illeti, értekezése a barátok és a hozzájuk tartozók üvöltéseit kétszeressé tette. Ők e nagy viszályban Erasmus szerepét ösztönszerűleg helyesen fogták föl. Igen jól meg tudák különböztetni a rationalismus-keveréket, mely hitvallásába vegyült, és nem akarának tudni oly katholikusról, ki hitéről úgy beszélt, mint valami személyes birtokról. Nem szüntek meg őt továbbra is Luther ügyébe keverni, sőt még feketébbre is festeni, mint magát ellenfelét: „Erasmus tojta ki a tojásokat, mondák durva nyelvükön; Luther költé ki a csirkéket. Luther csak dögvészes beteg, Erasmus hozta be a dögvész magvát. Erasmus a Pilátus katonája, az a sárkány, melyről beszélnek a zsoltárok.“ — „Jobb lett volna,“ — mondá egy barát — „ha ez ember soha sem születik vala“, mi alatt közvetve a máglya követelése rejlett, mely a gonosznak véget vessen. A szerzetesség egynémely vitéze Erasmus arczképét felfüggeszté szobájában, vad gyönyört lelve abban, ha mindennap ráköphetett, mások azt kiabálták, hogy az mégis vérlázító, hogy annyi embert kivégeztek Németországban azért, mivel

Erasmus eretnekségét terjesztették akkor, midőn ez eretnekség szerzője maga életben van.

A mi Luthert illeti, mindjárt meglátjuk; a következő levél, melyet kevéssel a szabad akaratról szóló értekezés kiadása előtt irt, kétségkívül azon szándékkal, hogy Erasmust a választól való félelem visszariaszsza, mutatja, minémü hangulatban fogja találni Erasmus hadüzenete.

Luther Márton Rotterdami Erasmushoz.

Áldás, békesség a mi urunk Jézus Krisztus nevében.

Sokáig hallgattam, érdemes Erasmus, várom, hogy te, kettőnk közt a nagyobbik, fogod először megtörni a hallgatást; de oly hosszú és hiú várakozás után, azt hiszem, a keresztyén szeretet kényszerít a megszólalásra. Először is, sajnálom, hogy azért mutattál irányomban ellenséges indulatot, hogy ellenségeim, a pápisták előtt magadat szépítsed. Másodszor, tapasztaltam, — bosszankodás nélkül — hogy kiadványaiddban itt-amott harapdalsz és ingerelsz bennünket, akár hogy kedvüket keresd a pápistáknak, akár hogy gyűlöletüket enyhítsd. E részben minden esetre állást kell foglalni, miután látom, hogy isten nem adott neked elég bátorságot és érzelmet, hogy teljesen szabadon és bizalommal csatlakozzál hozzám az ellenem lázadó szörnyek ellen. Én különben nem vagyok olyan ember, hogy tőled azt követeljem, a mi saját erőmet és képességemet fölülmulja. Mi több, türtem és tiszteletben tartottam benned saját gyöngeségemet és istentől nyert adományrészedet. Mert senki sem tagadhatja, hogy az irodalom emez uralma és virágzása, melyek a szent könyvek helyesb felfogására vezettek, ne az isten nagyszerű és magasztos adománya volna, melyért neki hálát kell adni. Én bizonyynyal sem kívántam, hogy tereget elhagyva vagy félreismerve, barátaim közé állj s táboromba

jőjj; mert, noha eszed és ékesszólásod nagy segítségünkre volna, de bátorságod hiányozván, jobb ha úgy szolgálod az ügyet, hogy házadból ki nem lépsz. Én csak egy dologtól féltém, tudniillik, hogy te valamikor elleneimtől elcsábítatván, s könyveidben a mi elveink ellen támadván föl, engem a szükség arra kényszerít, hogy neked nyíltan ellenálljak. Már volt is alkalmam némelyeket barátaim közül lecsillapítani, kik készen álltak arra, hogy tégedet a sorompók közé idézzenek, és ez értelemben óhajtottam, vajha Hutten támadása ne nyomatott volna ki, főleg pedig, hogy te arra ne feleltél volna szíva csoddal¹⁾, melyben, ha nem csalódom, magad is érzed, hogyha igen könnyű irni a mérsékletről, és Luthert annak hiányáról vádolni, de fölöttéb nehéz, mit mondok! lehetlen azzal birni a sz. lélek különös adománya nélkül.

Hidd vagy ne hidd, elég ha Krisztus a tanúm rá, miszerint én szivemből sajnálom, hogy annyi jelentős ember gyűlölsége és szenvedélye támadt föl ellened. Hogy téged az ne bántana, azt nem hihetem; e teher fölülmulja erkölcsi erődet. Azt is meg kell adni, hogy tán van is okuk boszankodni a tőled eredt méltatlan kihívásokon. Megvallom neked őszintén, hogy vannak emberek, kik nem elég erősek elviselni a te szurásaidat és tettetésedet, melyet szeretnél mérséklet- és eszélynék vétetni; nekik van okuk neheztelni, nem neheztelnének, ha több lelki erővel bírnának. Én magam, ki ingerlékeny vagyok, sőt odáig hagytam magamat ragadtatni, hogy igen keserű hangon írjak: ezt csupán csak a konokok és engesztelhetlenek ellen tettem. De egyébiránt

---

¹⁾ Ez a különös czime volt Erasmus feleletének, melyet Hutten Ulrik támadásaira adott, ki Luther egyik előörsi katonája, tanult, de könnyelmű s kicsapongó ember volt: *Spongia adversus aspergines Ulrici Huttini*.

mindig kegyelmes és szelid voltam a vétkesek és hitetlenek ellenében, bármilyen esztelenségeket és igazságtalanságokat követtek el; lelkiismeretem tanúskodik e mellett, és számosak tapasztalása szolgálhatna bizonyítékaul. De nemcsak, hogy visszatartottam tollamat, midőn te nem kiméltél szurásaidtól, de sőt kijelentettem barátaimhoz irt leveleimben, melyeket alkalmasint olvastál, hogy e tartózkodást mindaddig folytatom, míg te a sorompók közé nem lépsz. Mert ha való, hogy te nem osztozol érzelmeimben, és ha hitelenség- vagy tettetésből elítéled vagy megoldatlanul hagyod a hittan bizonyos pontjait, nem tudom és nem akarom hiinni, hogy ez konokságból származnék. De mit tehetek. A dolog mindkét részről sajátságosan elmérgesült. Részemről, ha meg volna engedve közbenjárónak lennem, tanácsolnám nekik, hogy ne támadjanak meg téged oly erővel, és hagyják öregségedet az úr békéjében elszenderülni, és fölfogásom szerint bizonynyal nem mulasztanak el így eselekedni, ha tekintettel volnának lelki gyöngeségedre, és ha föl tudnák fogni az ügy nagyságát, mely már jó ideje, hogy fejedre nőtt.

Jelenleg, midőn a dolog azon pontig jutott, hogy elveinkre nézve igen kevés veszély rejlenék abban, ha Erasmus összes egyesült erejével támadná is meg azokat, távol attól, hogy szurkálásaival és harapdálásaival árthatna neki; neked, édes Erasmusom, jobb lenne e fegyverek gyöngeségére gondolkodni, és tartózkodnod ily éles és maró retorikai képektől, bár ha te se nem tudsz, se nem mersz egészen meggyőződésünkhöz sorakozni, legalább ne avatkoznál beléje és szorítkoznál csupán saját ügyedre. Ha igaz, hogy ezek, mint panaszod, nem igen szenvedhetik harapásaidat, aligha nem lesz rá okuk, ha inkább ismerjük az emberi gyöngeséget, mely retteg Erasmus tekintélyétől és nevétől, és a mely érzi, hogy egy harapást kapni Erasmustól, vagy

egészen tönkre tétetni az összes pápisták által, ez két igen különböző dolog.

Óhajtom, érdemes Erasmus, vajha te e figyelmeztetéseket tőlem, mint oly embertől fogadnád, ki őszinte akar lenni irányodban, és a ki azt kívánja, vajha az Ur neked nevedhez méltó lelket adna. Ha netán az Ur még várat e kegyére, én azt kérem, hogy időközben, egyéb szolgálat hiányában, tedd meg azt nekünk, hogy maradj tragédiánk egyszerű nézője, ne növeld ellenfeleink csapatját, és mindennek fölött ne irj könyveket ellenem, valamint részemről fogadom, hogy mit sem teszek ellened . . . Legyen elég a harpdálásokból; ideje arra gondolnunk, hogy egymást föl ne fadjuk, a mi annál sajnálatosabb látvány lenne, minél bizonyosabb, hogy szive mélyén egyikünk sem táplál rossz szándékot a valódi vallásosság ellen, és hogy nem konokságból történik, ha mindegyikünk hű marad elveihez. Légy elnéző írásbeli járatlanságom iránt, és ezzel az Ur nevében, fogadd üdvözetemet. Az 1524-ik évben.

Luther Márton.

Mennyi a megvetés e levélben! Valóban különös keresztyéni szeretet, mely Luthert minden tisztelettől fölmenti egy öreg iránt, ki az ő magányos és önzetlen ifjúságának mestere volt! Mi dölyf lövell e gunyoros dicséreteken át! A szabad akarat mily teljes gyűlölsége dolgozik ez emberben, ki nem tűri az ellenmondást. Mondjam-e azt is, hogy mily zavarosak eszméi? Heves és lázongó fej, hus és vér, de nem egy szép szellem sugallta e szavakat. A reform szárnyfalai közt vagyunk. A kis szenvedélyek a nagy dolgok mögött vannak, a színész a hős mögött. Ő még csak tegnap óta győző, és már szédül a feje. Az ellenmondók ellen azt a fegyvert sujtja, mely neki is szolgált ellenmondásaiban; megsérti előfutárjai öreg mesterét. Oh! legyen

szabad ismételnem; mennyivel kevesebbet érnek az emberek, mint az ügy, melyért harcolnak!

Luther e levele sejtette Erasmussal a szabad akaratról szóló értekezésre adandó válasznak hangját. Midőn Luther olvasta ez értekezést, egy pillanatra meg volt lepve; ő sértéseket várt; ezek helyett okokat, tudományt, mérsékelt vitát talált benne, s kiméletet személye iránt. Eleinte méltányolta vetélytársa mérsékletét; de a mint tollat érze kezében, első benyomása csakhamar engedett szelleme hevének és sértegető szokásának. Egy értekezést irt a szolga akaratról¹⁾, feleletül Erasmuséra, melyben inkább bizonyítja, mint gondolá, hogy az ember valóban szenvedélyének rab-szolgája; hogy minden időben, bármely zászló alatt és ügyért küzdjön, szereti a maga szabadságát, és gyűlöli a másokét; hogy a győzelmes szabadság csakhamar zsarnoksággá válik; hogy ha ő, Luther, nem gyűjtja meg Huss máglyáját, hogy azon elégesse Erasmust, ez csupán azért van, mert nem rendelkezik a szabad akaratról szóló értekezés nagy bámulója VIII. Henrik hóhér hadával. A kérdés érdemét illetőleg, egy csomó ellentudományosságot halmoza össze feleletül Erasmus tudományosságára, csűrte-csavarta a szövegeket, hazudságot adott a szerzők szájába, s mindezt heves és sértő szavak kíséretében. Sajátos polemia, melyből isten a lelkiismeret elévülhetlen szabadságát fogja kihozni, nem ugyan e polemia igazolására, hanem, hogy megmutassa, miszerint képes jót előállítani még a roszból is, őket egymásra következtetvén, ha ugyan nem egymásból származtatván, miután a jó és rosz között nincsen atyafiság.

Erasmus két hibát követett el, megannyi diadal Lutherre nézve, ki azt jól ki tudta zsákmányolni. Az első volt elég-

---

¹⁾ De servo arbitrio.

tételt kérni a „Servum arbitrium“ rágalmaiért Frigyesről, Szászország választó fejedelme, Luther barátja és pártfogójától; ez annyi volt, mint bajos dolgot kérni, és pedig a megtagadás bizonyosságával. A másik volt, hogy kivetkőzve saját természetéből, a Luther nyomaiba tévedt a sértegető polemia terén, eredetiség s ékesszólás nélkül, nem úgy mint Luther, kiben annak gyakorlata természetes volt, a mit azonfölül nagy bátorsága még emelt is, holott Erasmus csak nyomorúságos szónoklatot használt, és a sértéseket ősz fejével csak töredező hangon szórhatta. A következő levél, válaszul Luthernek, ki midőn értekezését megküldé, kétségkívül irt neki, néhány méltó s nemes szóban elárulja abbeli szerencsétlen erőködését, hogy sértésekkel ne maradjon adósa Luthernek.

Rotterdami Erasmus Luther Mártonnak.

„Leveledet későn adták át nekem. Ha idején érkezik, nem indít vala föl. Nem vagyok oly gyermekes természetű, hogy miután annyi halálos sérelmeket szenvedtem, egy-két jó szó lecsillapítson vagy a hizelgés meglágyítson. A mi a te természetedet illeti, a világ azt ismeri már régóta; de ezúttal úgy alkalmaztad irányodat, hogy mindeddig sohasem irtál dühösebben, és a mi gonoszabb, soha ennyi rossz akarrattal senki ellen. Kétségkívül kezded belátni, hogy nem vagy egyéb, mint egyszerű bűnös, te, a ki más alkalommal arra szoktad kérni az embereket, hogy épenséggel istennek ne tartsanak. Te heves természetű ember vagy, s szeretsz dicsekedni cselekményeiddel e feltűnő mentségével. De ugyan miért nem fejtél ki már régóta ily szilajtságot a rochesteri püspök vagy Coceus ellen, kik téged névszerint ingerelnek és sértegetésekkel illetnek, nem úgy mint én, ki illedelmesen vitáztam veled értekezésemben. Ugyan kérlek, magára a kérdésre vonatkozólag, mit ér az a tömérdek aljas sérte-

getés, az a sok rágalmazó hazudság: hogy én istentagadó, epicureus, a keresztyén vallás dolgában kétkedő, káromló vagyok, és mit tudom én mit nem mondasz még? Ezek oly becstelenségek, melyeket annál könnyebben tűrök, minél kevésbbé vádol lelkiismeretem e rágalmak bármelyikével. Ha istenről és a szent könyvekről nem úgy gondolkoznám mint keresztyén, egy nappal sem akarnék tovább élni.

Ha ügyedet szokott kevésségeddel véded, de dühösködés és sértegetések nélkül, bizonynyal kevesebb embert ingerelsz magad ellen; de ime könyvednek több mint egy harmadrészében engedsz szabad utat az e fajta dialektika iránti szeretetednek. A mi az irányomban való figyelmedet illeti, a dolog magától beszél; míg te annyi világos rágalommal halmozol el, én tartózkodtam bizonyos dolgoktól, melyek a világ előtt nem ismeretlenek. Te azt képzeled, úgy látszik, hogy Erasmusnak ninesenek párthivei; több van, mint gondolnád. Utóvégre mit törődni azzal, hogy mi történhetik velünk, különösen velem, kinek nem sokára távoznom kell a világból, még ha általános tapsolnának is? A mi engem mélyen bánt, és velem együtt a jobbakat és a szépirodalom kedvelőit, az, hogy te fegyvert adsz a gonoszaknak és a változást sovárgóknak a lázadásra; végre, hogy te az evangéliumot védve, úgy összezavarod azt a mi szent, azzal a mi fertőzetes, mintha meggátolni akarnád, hogy e viharnek jó vége ne legyen, nem úgy mint én, ki azt mindenkép óhajtom és igyekszem siettetni.

Nem vitázok a fölött, hogy mivel tartozol te nekem, és mikép róttad azt le; ez kettőnk között magánügy; a mi szívemet szaggatja, az a közös szerencsétlenség, minden dolgok eme gyógyíthatlan zavara, melyet a te jót tanácsoló barátaidra nem hallgató, féktelen szellemeknek köszönünk, és a melylyel néhány tudatlan szeleburdi tesz, a mit akar.

Nem tudom, kik azon emberek, kiket a sötétség országából kivettél, de az való, hogy jobb lenne sértő tolladat e hálátlanok ellen hegyezned, mint egy mérsékelt vitázó ellen. Kivánnék neked jobb szellemet, ha oly igen meg nem lennél elégedve a magadéval. Kivánj nekem, a mi neked tetszik, csak természetedet ne, föltéve, hogy azt az úr meg nem változtatja. Bázelben, ápril 11-én azon napon, melyen leveled nekem átadatott, az 1526-ik évben.“

Ime, mire akarta Luther birni Erasmust. Erasmus ereje a mérsékletben volt; Luther őt onnan kiüzte; és az már maga nagy diadal, ha sikerül az ellenfélt kiemelni a maga valódi jelleméből, hogy mástól vagy a szónoklattól kölcsönözzön magának jellemet. Luther sugallta a hibákat Erasmusnak, ki vele megküzdendő, kivette kezéből a gorombaságot, de a melyet nem birt oly ügyesen forgatni, mint amaz; és az a hely, melyet irataiban ellenfele szerencsétlen utánzására szánt, a megczáfolásra nézve elveszettnek tekinthető. A szolga akaratról szóló értekezést olvasván maga Melanchton, noha Luthert oly igen kedvelte, sóhajtozott annak szilajsága fölött, és meghazudtolá azt a hirt, mintha Luther iratának e sértegető részétől nem volna idegen. Erasmus e felelete után, diadalérzettel szólhatott így neki Luther: „No lásd a te Erasmusodat és oly igen magasztalt mérsékletét! Ez egy kigyó!“ A szél kedvező lett Luthernek. Ez ember elveszítetté az öregekkel koruk tekintélyét; rávette a haldoklókat, hogy multjok méltósága ellen vétse- nek; kényszerítette a mérsékletet, hogy szégyenelje magát; világos, hogy a szerencse mellette volt.

Az 1534-ik évig, vagyis két évvel Erasmus halála előtt, a két nevezetes férfiú a főtebbi hangon még néhány levelet váltott egymással. Egyébiránt Erasmus nem csupán Luthernek volt kénytelen felelni. Utolsó éveiben minden

ellenşége rárohant; Froben összes sajtója alig győzte nyomni védiratait. A Sorbonne, a hittudósok, a casuisták, a két párt hevesebbjei, Stunica, Beda, Carpi, (ez utóbbi herczeg), kiknek neveit a heveskedés nem halhatlanítá, őt élete fogytaig fegyverben tarták gáncsolódásaikkal. Bármily haszontalan ember, ha néhány sértő szót tudott firkantani, vagy valami hittani zagyvaságot elnyefegni, dicsőségének tartotta háborgatni a hirneves öreg végnapjait, nem bánva, ha annak haldokló keze bélyeget hagy is homlokán. Az egész világ föladatának tartá őt rossz hirbe hozni; mindenki egy-egy részt tulajdonított magának azon tekintély-vesztés előidézésében, melybe őt Luther a vallási kérdések terén taszítá. De főleg, még megmaradt, vagy szabatosabban mondva, vallási függetlensége ingerelte számtalan ellenfeleit; e fölött akartak győzedelmeskedni, ki akarták ragadni a tulzók és eselekvő férfiak által képviselt két párt között elfoglalt közvetítő állásából, erre dolgoztak amaz erőszakos emberek, kiket tartózkodása fárasztott, és a kik meg akarták tisztítani a reform terét a béke és a keresztyén bölcsелеm fontolgatóitól.

Annyira már mentek vele, hogy üvöltött a farkasokkal; rossz hirbe keverték alakilag; most ugyanazt akarták tenni lényegileg is, kicsikarni igyekeztvén tőle egy végrendeletet, mely a katolikusok kezében fáklyául szolgáljon máglyáik meggyújtására, a protestansok kezében meg jogczimul az ő egyház birtokainak elvételére. Erasmus jól megállta helyét. Ő igen is föl tudott hevülni beszéd közben, de hű maradt a béke, a keresztyén erkölcs, a barátságos reform eszméihez, védelmezvén élete fogytaig saját függetlenségét, és nem bocsátva ki ölelő karjai közül a keresztyén bölcsелеm ama szép képét, mely minden hitágozati vitát túlélendő vala.

Vajon Erasmus inkább protestans mint katolikus, vagy inkább katolikus mint protestans volt-e? E kérdésre egyebet nem válaszolhatni, mint hogy talán kissé több volt benne a babona, mint a vallás, és több a vallás, mint a kétely. Már láttuk őt hálát adni szent Genovénak, a miért megmenekült a montaigni fötanoda bűdös tojásaitól és egészségtelen szobáitól; láttuk őt fogadást tenni a rómaiakhoz írt levelek értelmezésének bevégzésére, ha szent Pál meggyógyítja a lórul leestében kapott sebeiből. Máskor látjuk, hogy némi félelmet érez az ördögtől; történetkéket beszél el az ördögüzésről oly ember hangján, ki egy kissé hiszi a megszállás lehetőségét; az emberi nem ellensége felől olyan fajta kíváncsi kételyeket táplál, mint mi az alvájárok jó esalhatlansága felől. Az egymással vitában levő két hittanról pedig következőkép gondolkozott:

A csak tegnap született protestans hittant, mint lázas és beteg agyvelők termékét, annyi jó és rossz dolog, komoly szükség és közönséges becsvágy, tudomány és tudatlanság, kiváló emberek és vak tömegek, szellem és hús, eszély és esztelenség e gyümölcset még csak nem is vette komolyan, és egy ily az ő korabeli golyhók (nebulones) által gyártott vallást, épen úgy nem óhajtott, mint nem a római katolikusok kizsákmányolt és árucikké vált vallását. A katolikus hittan, ellenkezőleg, tiszteletre gerjeszté régisége, hagyományai és az értelmiség hosszú tartamu birtoklásánál fogva; ő hitt abban, érzületből és szokásból. Ha egyfelől, követve e hittant azon változataiban, melyeken keletkezte óta átment, nem tudta szemet hunyni mind az előtt, a mit emberi kéz isten műve közé kevert; ha tanulmányai közben kétsége támadt, valahányszor a keresztyénséget az evangéliumon és az emberi egyenlőség magasztos elvén át vizsgálta; másfelől, katolikus gyermekségének benyomásai, a katolikus hitre

alapított építmény nagysága és régisége, a polemia, melyben a vita heve egy hozzá hasonló embert, olykor valódi hitén túlmenni kényszerít, s ennek következtében napról-napra egy-egy kételyt veszít el s utóvégre hívővé válik önszeretettől; összeköttetései a királyokkal és a pápákkal s a velük egy hiten létel tisztessége; mindezen dolgok őt a katholicismushoz csatolák, és ha már egyik vagy másik hitben kelle meghalnia, ő a római egyház régi biztosítékait a tegnapi kelt protestantismus ígéreteinek bizonyosan elébe tévé.

De valójában, sohasem volt más párté, csupán önmagáé. Közeledheték majd eme, majd ama párthoz, a szerint, a mint abból előnyt remélt a türelmesség és az irodalom javára; de emberül megmaradt azon tartós dolgok mellett, melyeket az emberi szenvedélyek harcziáltássá vált formulák alá vontak; és az isten, a keresztyén bölselem magasztos eszméjét sugallván neki, örömet talált abban, hogy szép és jámbor értelmiségében azon igazságok egyikét nyilatkoztatá ki, melyek soha meg nem halnak.

VIII.

Más hasonlat Erasmus és Voltaire között. — Erasmus erkölcsi hatalma. — A vallásbeli mérsékelt párt és az európai tudósok főnöke. — Roppant levelezése. — Kis háza Bázelen. — Munkássága a frankfurti vásár közeledtével. — Levele a lengyelországi apáczákhöz, kik neki czukor-golyókat küldtek. — Levele Thurzó János püspökhöz vesekő betegsége közben. — Erasmus a munka és a hírnév martirja.

Anyagilag az író jelentőségét írott és vett leveleinek száma s a levelezők véleményeinek különfélesége szerint lehetne megítélni. Sok levél és pedig mindenféle nézetűek,

minden párt és mindenféle állásuak részéről a szellemi fensőség bizonyos nemének bizonyítékaul szolgálnak, melyet mindenki fölkeres, hogy rokon- vagy ellenszenve számára a jelszót átvegye. Nagy ember az, ki felé mindenki törekszik, mint kora tudományossága és értelmisége központjához, és a kinek ideje és szelleme a köztulajdon egy nemét képezik. Így a tizenhatszodik század összes bölcseleme Voltaire köré, a tizenhatodik század újjászületett irodalmi és vallási mozgalma pedig Nyugot-Európában Erasmus köré csoportosult. Az eszmék és hiedelmek bizonyos delejtűje korukat az ő részükre hajlítá. A formák tőlük eredtek; kortársaik törekvései többé-kevésbé a sejtés körébe tartoztak; egyedül ők voltak képesek e törekvéseket népszerű nyelven kifejezni. Azok a nagy emberek, kik azt mondják ki, a mit az egész világ tud; de e tudalma az egész világnak zavaros, bizonytalan, kimagyarázatlan; az ő dicsőségük az, hogy azt legvalódibb szabadságában kifejezik, annak nyelvet adnak, és ellenállhatlan hitté avatják.

A meggyőződés eme bizonytalanságában, mely a reform kezdetét kísérte és annak kedvezett, a kortársak mind Erasmus felé fordultak. Mindenki bizonyos eszme-átalakulást érzett önmagában, melyet azonban szavakkal nem tudott kifejezni. E szavakat várták ő tőle, ki a dolog legtökéletesebb ismeretével látszék birni, és a ki már egyes pontokra nézve bizonyítékait adá annak, hogy ujjai eltalálják ama sebet, melyben koruk szenvedett. Mindenki tudta, ezek homályosan, azok a jó-hiszem és személyes érdek vegyülete folytán valamennyien aggasztóan, türelmetlenül, hogy valami újság történik a világban, de senki nem tudta meghatározni, hogy mi az. Erasmus szerepe volt fölvilágosítani mindenki sejtelmét és óhaját, megtalálni a kifejezést ama köz reményre nézve mely a szellemeket egy ismeretlen jövő felé ragadta.

Egy pillanatig, hogy úgy mondjuk, az emberek gondolatát egészen kezében tartotta, és részben a tétlen hitelenség, részben a teljes forradalom felé vonakodó elméket egy félig bíráló, félig hívő középnyezet felé terelte. Luther csakhamar előjött, s elragadta tőle az utóbbiakat; ő jobban érte ezek dolgához, ő a forradalom embere volt. Erasmus, utolsó napjáig maga körül marasztá az értelmes, türekeny és önzetlen embereket mind a mozdulatlan katolikusok, mind a nyílt reformatorok közül. Ez volt az ő utolsó királysága, szilárdabb és valódibb királyság annál, melytől Luther megfosztotta.

E szép szellemek tömegének, mely fajunk dicséretére legyen mondva, elég számos volt akkoron is, volt ő mindig közege, s miért ne mondjam, királya? Mert, mely alattvaló mondott valaha olyast, mint a mit Nausea Frigyes, Ferdinánd király tanácsosa, mondott Erasmusról. „Ámbár tartományok választának el tőle, érzők, hogy oly nagy hatalom vonz feléje bennünket, miszerint sohasem tudtunk gondolkozni, írni, tollba mondani, enni, inni, alunni, virasztani a nélkül, hogy rágondoljunk, és képét magunk előtt ne lássuk. E nagy ember szemlélete minden egyéb gondolatot háttérbe szorított; hallottuk, láttuk őt untalan, s kérdezők minden távolból jövőtől: él-e még! mit csinál? egészséges-e? vajon mit fog nekünk ujlag küldeni?“¹⁾

E gyöngéden hódoló emberek közt, kik majd meghaltak érte, mint Nausea mondja, volt néhány fejedelem is. „Átadtam a herczegnek leveledet és irásodat, írja neki bizonyos Berselius. Elolvasta a levelet és több ízben átölelte a leírást, fölkiáltva örömeiben: Erasmus! . . Egy napon az udvarnál maradtam. A mise után asztalhoz ültek. Az ünnepély

---

¹⁾ Friderici Nauseae Monodia, I-ső kötet. (Leydai kiadás).

termébe léptünk, melyet nagy és számos szőnyeg ékített. Nagy sokára vizet hoztak kézmosás végett. A herczeg leült, mellette fivére Róbert, a nagy katona, századunk Achillese. A hős neje, kinek élete Penelopeéhez, erkölcei Lucreciához hasonlítottak, foglalta el a harmadik helyet. Negyedik helyen ült férjhez menő leányuk, vonásaiban Vénushoz hasonló. Azután következtek az ifju hösnő két testvére, azt hinné ön, Leda ikrei. Ennyi isten és istennő között, én, szegény bogár, maga Jupiter által névszerint fölhíva, a hetedik helyre ültem, gyönyörködve a sok arany, drágakő, bársony szemléletében, bájos hangok, ambra- és nectár-illat közt. Evés után a teríték leszedettvén, az isteneknek ¹⁾ hálát adva, fölkelünk; az egyik koczkáz, a másik sakkoz, én a herczeghez hívtam; itt egy beszélgetés kezdődik teli bókkal iránnyodban. A herczeg téged látni, téged karjai közé szorítani akar, mint atyját, mint egy az égből a földre hullott istenséget. Jöjj hát késedelem nélkül; légy rajta, kérlek a halhatlan isten nevére, hogy egy oly nagy hős ne szenvedje sokáig a reád várakozás gyötrelmeit.“

E kitűnő emberekkel, kik a tiszta catholicismus és a lázadó protestantismus közt Európaszerte a közvetítő véleményt képviselték, élete két utolsó évében Erasmus mindennapos levelezésben állott. A legszámosabbak és a leg részletesebbek a reform ügyére és előhaladására, tanárainak könyveire, az Erasmus és ellenségei a Stunica, Beda és a Sorbonne közti viszályra vonatkoztak. Tanácsot, irányadást kértek tőle; ő azokra nagy részletességgel válaszolt, és leveleit úgy olvasták és terjeszték, mint valamely értekezéseket. Egy jelentős részük az irodalom állását tárgyalta, más

---

¹⁾ E levél érdekes részletet tár föl az akkori szokásokból. E keresztyének, szellemileg pogányok voltak.

részük ítéleteket tartalmazott néhány, világi műveltségben kitünő ember fölött, nemkülönben elhalt jelesek életrajzait. — A harmadik csoport a legbensőbb barátaihoz bizonyos időszakokban intézett leveleit foglalja magában, mint megemlékezésének meg-megújuló tanúságait, ama szép leveleket, melyekben többnyire belső életéről, oly sok lelki erővel viselt testi szenvedéseiről, öregségéről, tanulmányairól, roppant munkásságáról beszélt. Végre a negyedik csoport tisztán udvariassági levelekből állott; válaszból a vett dicséretekre; oly embereknek írt levelekből, kik azokkal barátaik előtt dicselkedni akartak; tisztelgő levelek fejedelmekhez, kik magántanácsosaik által őt üdvözlözteték; magas személyiségek ajándékait köszönő levelek. Erasmus mindezt megbirta.

Képzelem őt bázeli kis házában, a frankfurti vásár közeledtével, amaz időtájon, midőn leveleit és értekezéseit nagy csomagokban Európa különböző részeibe küldi. Vesekő bántalmi oly erővel, oly kinteljesen rohanják meg, hogy „ha vannak ellenségei“, mondja maga szomorun, „ez ellenségeknek meg kell szünniök őt gyűlölni, mert szenvedéseiben eléggé megboszulva láthatják magukat.“ ¹⁾ Beteg ágyán ülve, gyöngye, láztól remegő állapotban, mialatt Kristóf bázeli püspökhöz, az étkek megválasztása és a vallási fegyelem egyéb pontjaira vonatkozó levelét javitgatja, titkárai egyikének tolába különféle leveleket mond barátai számára. Négy futár várja Bazelben sürgőnyeit, egy Róma, másik Franciaország, harmadik Spanyolország, a negyedik Szászország ²⁾ számára.

A komoly irodalomnak szentelt néhány nap multával, gondolnia kell az udvariassági levelekre, és mosolyognia szívélyesen az erőteli emberekre, betegsége daczára, mely a

¹⁾ Lettres, 787. B. C.

²⁾ Ibid.. 777. E. F.

tollat gyakran kiejteti kezéből. Itt vannak egyebek közt egy lengyelországi zárda szüzei, kik neki több ízben czukros-golyókat és egyéb édességeket küldtek, hogy cserében némi iratot kapjanak tőle, a mit levéltárunkba tegyenek.³⁾ Ő tollba mondja e feleletet, közbe-közbe erős nyögéseket hallatva. „Önök, nemes szüzek, dicséretes nyereményre akartak szert tenni, midőn némi édességek árán, melyek a testet üdítik, oly dolgokat kívánnak vásárolni, melyek a lelket táplálják. Kegyeletes megvesztegetés, szent mohóság, okos és nyereséges csere, ha én azon ember volnék, ki egy testi morzsáért szellemi morzsát tud adni.“

Erőszakos roham állítja meg levele közepén. Orvosát hívják elő; néhány kanál burgundi bor helyreállítja; ez a gyógyszer, melyet vesekő bántalmai ellen használ. A válság elmúltával arcza nyugodt és derült lesz, azután folytatja:

Az önök vőlegénye szent leányok, dicsőségét találja a szentekben, de főleg a vértanúban és a szüzekben. Ez ékes-ségekre leginkább büszke az egyház, mely e dicsőségét vőlegényétől kapja; ezernyi erény környezi őt, mint megannyi drágakő; ezernyi virág diszíti, de a melyeket mindenekfölött szeret, ezek a vértanúk rózsái és a szüzek liliomai.“

Következik a szüzesség dicsőítése ezen, kissé izetlen irányban. Mily szálnalmas a dicsőség! Nevetnie kell a fájdalomtól rángó ajakkal, közhelyeket fejtegetni azon órákban, melyekben álmra volna szüksége. Tollba kell mondania, kinteljes hangon, levélbeli édességeket feleletül az apáczák czukros-golyóira; szónoklati virágokat keverni a csillapító gyógyitalok közé, és orvosra szorulni két csinos mondat közben. De még ez nem minden.

Tegnap este egy hírnök érkezett Boroszlóból. Thurzó János püspök, tudós főpap, Erasmus szenvedélyes bámulója

³⁾ Ibid., 778. D. E.

részéről négy legujabb találmány szerint készült fővényórát hozott neki, melynek észrevétlen hulló fővénye az órákat jelöli; továbbá, négy tiszta arany rudat, a püspökség bányai-ból, jelképeit a halhatatlanságnak, mely Erasmusra vár; egy hermelin sipkát, melynek kedves melege és selyemlágy szőrmeje, ugymond a jó Thurzó János, Erasmust az ő iránta érzett szeretetére fogják emlékeztetni. Az ajándékok az állványon szétrakvák, várván a jól kidolgozott, műbecses irodalmi köszönőre. Erasmus elszánt tekintetet vet rájuk és e szavakat mondja tollba:

„Ha némi bölcselkedést engedsz nekem apró ajándékaid fölött, szerencsét kívánok püspökségedhez, melynek aknái ily tündöklő, tiszta aranyat teremnek; de sokkal szerencsésebbnek tartalak azért, hogy a szent írás sokkal értékesebb bányájának ereiből az evangéliumi bölcsesség aranyát szeded ki, ez aranyat, melylyel a rád bizott nyáját gazdagítod.“

E perczben belép Froben, nyomdásza és barátja. Azért jött, hogy közölje vele kételyeit az étkek megválasztásáról szóló értekezés egy helyére nézve, s annak átoltvasására kérje, s hogy továbbá szükség esetén olvasná el Vivèsnek egy kéziratát, melyet ő nem szívesen nyomat. Erasmus karját kérte, hogy a szobában egy-kettőt forduljon, s néhány percznyi várakozást, hogy bevégezze levelét Thurzó Jánoshoz. Egyfelől egy szolgától vezetve, másfelől Froben karjára támaszkodva, leszáll ágyáról és a szobában hurezoltatja magát, a szenvedéstől görnyedező testtel; mialatt így folytatja levelét:

„Két fővényórának fölirata: lassan járj. Erasmusra figyel a fővény, mely lassan hull a kis lyukon át; de életünk gyorsan repül, és a halál ép oly gyorsan előterem, még ha már e fővény megszűnt is aláfolyni. E fölirat alatt: lassan járj, én a halál képét látom. Vajha az, óh Thurzó,

minél később érjen téged, ki méltó vagy nem csupán hoszszú, hanem halhatatlan életre is!“

Mily vontatott, szenvedett, gyermekes mindez! Mily szomorú fecsérzése az időnek, melynek perceit szokott fájdalmai számlálni kényteték. Most a sipkához ér:

„Sipkát csak itthon használhatom. Részemről igen drágának találom oly csekély ember számára, mint magam, — ha ugyan te nem tartasz valamit Erasmusról; — egyébiránt eltérő is ez ország divatjától. Másszor, a közmondás szerint, minden jól állott a becsületes embereknek; ma minden csak a hatalmas embereknek áll jól. Egyébiránt én megörzöm azt, mint zálogot, mely engem Thurzó Jánosra emlékeztet.“

Holnap aztán újra kell kezdenie egy haldokló e szármalmas színjátékát, ki elméskedik a neki küldött ajándékok fölött. Holnap ugyanezen hangon köszönetet kell mondani valamely magas személyiségnek, egy vésetes ezüst pohárért, vagy egy gyűrűért, vagy egy lóért, melyet neki Angliából küldenek azok, kik arra őt még elég fürgének tartják, és a kiknek azt fogja felelni, miszerint ő már aligha eléggé jó lovas arra is, hogy egy felnyergelt számaron is megüljön.

Ha valaha volt a munkának martinja, bizonynyal Erasmus volt az. Hirnevének, barátainak, ellenfeleinek, a kíváncsiaknak, a közönyöseknek rabszolgája, azon napon, melyen nyugoti Európa fölvilágosult emberei őt a mérsékelt párt vezérévé kiáltották ki, belátta, hogy bele kell hálnia e földadatba, de hogy hozzá kell látni lélekzetvétel nélkül. Nem volt szünete soha, csak ama különben gyakori órákban, melyekben a betegség kitörése megkötötte kezeit, hangját és elméjét. Sajátságos valóban! ámbár ő senki ügyeit nem vezette, és csak egy oly vélemény közvetítője volt, melynek elve a tartózkodás, az ő földadata mégis nehezebb volt, mint

azon emberé, ki egy eseménysovár sokaságot vezérlett. De mi sem egyszerűbb. Egyetlen izgató szónoklattal egy szenvedélyes párt el van több napokon át; de a várakozó és fontolgató emberek jól nem tarthatók észrevételekkel, elmélkedés- és elemzéssel. Erasmusnak tehát, vezetői és tanítói minőségében, mint őt nevezték, meg kelle írni csaknem mindennapi történetét oly tényeknek, melyekben semmi része sem volt. Sőt egyik győzelme volt Luthernek az, hogy Erasmus volt mindennapos történetírója.

De istenem! milyen élet volt ez! Mi nehéz talajt kelle fölszántania, mekkora sisyphusi követ görgetnie! Soha nem birni egy napot, melyre elmondhatta volna: ez az enyém! látni, mint mulik el egymásután minden tavasz, minden nyár, a nélkül, hogy megizlelte volna, a mit mi az üdülés élvezetének nevezünk, a mi voltakép a vénülés feledése; nem tudni mi a különbség a szép vagy esős nap között, csupán vesekő bántalmainak váltakozása vagy súlyosodása folytán; fölkelni minden reggel, hogy mindig ugyanazon terhet viselje, ugyanazon követ hengerítse, és lefeküdni annak sajnálatával, a mit elmulasztott, a mit barátai látogatásai és az evés, idejéből elraboltak; érezni egész éjen át, kinos álmokban, a hirnév lidércznyomását, mely fölemészti a gondolatok utolsó irmagját is; nem tudni menekülni a munkáktól, hanem oda lánczolva lenni hozzájuk, mint a napszámos, egész életén át; nem ismerni a magány, a csönd, a pihenés érzelmét, e kiváló gyönyörökét, melyek iránt eltompul érzékünk, ha nem vagyunk élvezetőkben; élni örökké az emberekkel, az emberek által, az emberekért, akár a multban, akár a jelenben, könyveik s vizsályaik között, és nem ismerni egyikét sem azon perczeknek, melyekben egyszerre gondolkozunk és érzünk; melyben egy oly istenről álmodunk, ki se nem a felekezetek, se nem a bölcsek, se nem a szabványok

vagy rendszerek istene, hanem az a jóságos isten, ki eget földet teli tölt étellel, beszéltet minden lényt és forgatja az égiköröket; s elvégre az örökös munkásságtól lassu és folytonos lázt kapni, mely kénytelenné tesz a pihenésre: ime ilyen volt Erasmus élete, ilyen volt az ő dicsősége!

De ilyen volt átalán az ő korszakában az élet és a dicsőség! A forradalmak és hódítások e korszakának nem volt tavasza, nem volt pihenése, egyetlen elvesztett órája, egyetlen cél nélküli gondolata, egyetlen szeszélye! Soha egy-egy nemzedékre rettentőbb föladat nem nehezült. Föl-találni a multat, darab ideig bizonyos egyensulyt tartani fönn a fövenyként mozgó jelenben, előkészíteni a jövőt, ez volt a hármas föladat. Ez idő szerint azon egy ember tudós, államtanácsos és reformator volt; érintvén e hármas munkásság által a multat, jelent és jövőndőt; azon egy ember forgatta a tollat és a kardot, járt a szószerékbe, irt értekezéseket, kutatta ki a régi könyveket; azon egy ember három világban élt egyszerre.

Korunk egyik félszege, hogy megveti a hagyományt, és hogy benne mindenki minden dolognak, társadalomnak, vallásnak és művészetnek kutfejévé és irányadójává teszi magát. Erasmus idejében szerényebb világ volt; az akkori ember alig érezte magát biztosnak, ha őseihez fordulva megtanulta tőlük mindazt, a mit ők birtak az élet tudományából. A mult és a jelen egymással kapcsolatban állottak; ők azt hívék, hogy a tudomány fája egy napon született az emberrel, és hogy azon egy törzs hajtja szakadatlanul az újabb ágakat. Senki sem képzelte, hogy kezében új ág csiráját tartja. Ez időkbén nem ismerték a költőt, ezen, az égből földre szállott lényt, ki atya nélkül születik és gyermek nélkül hal meg, kire nézve a jelenkor nem egyéb, mint talapzat, honnan ama világba száll, mely csupán az övé és

az istené, s a hová olykor, megfáradt szárnyait pihentetni, le-leszáll; de ismerték és tanulmányozták a költőket, az emberi bölcsesség e lángelmű dalnokait, kik ugyan emberek, mint mi, csak hogy egy kissé többet tudnak, mint mi. E korban az öregek a sir szélén tanulták Homér és Plato nyelvét. Őszhaju tanítók, kiknek éven át nem volt négy szünnapjuk, hetven éves embereket tanítottak, kik nem akartak meghalni a nélkül, hogy az ókori bölcsesség emlékeivel elméjüket meg ne ifjítsák. Igaz, hogy az ilyen öregek ritkák voltak ama korszakban, melyben annyi fiatal ember halt el korai, tulságosan nagy munkásságban, és a kik lelküket Plato ama szép lapjain lehelték ki, melyeken az nekik halhatatlanságot ígért. Erasmus szól valahol ama csekély számuakról, kiknek megadatott, elérni az öreg kort. „Vajon annak tulajdonítsuk-e ezt, hogy a világ hanyatlik, vagy hogy most sokkal nagyobb fáradságba kerül a tudományok birtokába jutni.“

IX.

Miért szeretett Erasmus Bázelen lakni. — Froben neki házat és fizetést ajánl. — Froben jelleme. — Halála; Erasmus bánata e fölött. — A reformatio Bázelen is tanyát üt. — Oecolampadius. — A reformatio ott urrá lesz; templomok pusztítása. — Erasmus el akarja hagyni Bázelt. — Találkozása Oecolampadiussal. — Elutazási terv. — A nagy és kis kikötő. — Erasmus Freiburgba vonul. — Két négy-soros verse.

Bázel volt azon hely, melyben Erasmus viszonylagos magányra talált, az egyedülire, mely korszakában lehető volt. Hosszú habozás után végre megtelepedett e városban, a honnan Német- és Franciaországokat előzőnlé irataival. E választása nem volt szeszély; Bázel egy közvetítő város

volt, csöndes, jól kormányzott, a hol a hittudósok mérsékeltek voltak, a hol a régi és új dolgok harcza nem járt semmi erőszakkal. Erasmus itt békében és tiszteletben élt, Froben János és néhány barátja társaságában. E nevezetes ember által alapított roppant nyomdára támaszkodva, egész Németország vallási és irodalmi mozgalma fölött uralkodott, és elég jól képviselte kora sajtóját annak termékenysége és befolyása tetőpontján.

Mindenfelől érkeztek hozzá a vendégül hívások; Angliából, melynek királya, VIII. Henrik, társa volt a polemizálásban; Franciaországból, hova a pompázó de őszinte irodalombarát I. Ferencz hívta, arany hegyeket ígérve neki; V. Károlytól, királya- és urától, ki visszatartatá fizetését, hogy éhséggel hódítsa meg és tartsa vissza brabanti tartományokban; Németország három négy fejedelmétől, kik vele tudós és bizalmas levelezésben álltak; több egyes várostól, egyebek közt Besançonból, melynek tanácsa kérte, adná elő föltételeit, minden áron óhajtván egy oly kitűnő vendég választott hazája lenni; érsekektől, kik neki palotájuk egyik szárnyát, asztaluknál tisztelethelyet és évidíjt ajánlottak föl. Erasmus megfontolta mindezen ajánlatokat, és személyes függetlenségére, biztonságára, egészségére való ezernyi tekintetből, főleg pedig a pártfogói lánczok iránt érzett nemes és változatlan visszatetszésénél fogva, mindannyira elmésen kitalált tagadásokkal válaszolt, melyeknek ürügyül rendesen betegsége és öregsége szolgált.

Ez udvariasságok alatt rejlettek valódi indokai. Angliát illetőleg személyes biztonságára való tekintet határozott; át kelle kelni a tengeren, azon a tengeren, a melyen már egyszer hajótörést szenvedett, és a hol a háboru rendesen a kalózok egy nemét tartá fönn, kiket a kormány türt, vagy azért, mert része volt a zsákmányban, vagy, mert nem volt

elég ereje saját tengerészete fölött rendőri hatalmat gyakorolni. Franciaországban életveszéllyel járt volna rossz hangzású tantételeket írni és ezáltal a Sorbonneval összekocczanni. Ott megégették, vagy megégetéssel fenyegették az oly embereket, kik habár betegek, börtben hust ettek. Ott főbenjáró pört indítottak egy ember ellen, a ki azt mondá, hogy az egy roppant kolostor építésére kidobott pénzt helyesebb lett volna egy árva menház alapítására fordítani. I. Ferencznek volt ugyan elég hatalma és jó akarata arra, hogy a vádlottat ez egyszer kiragadja a Sorbonne kezeiből, a mint ezt tette Marot Kelemenért és Berquinért Erasmus barátjaért; de a hibába visszaestekor ott hagyta a pápi kezek közt, ama királyi önzéssel, mely nem képes egy ember életeért kétszer érdeklődni. Brabantban ott voltak a hittudósok, e dühös fajzat, mely a csöcselék által köveztette volna meg Erasmust. Németországban a reformatio erőszakos emberei törték volna be ablakait és tépték volna szét könyveit, mint azt a pápai bullákkal cselekedték. És végre ezek fejedelmek ajánlatai voltak, melyekben Erasmus kételkedett, előre látván a jövőben magára nézve vagy a hízélgés elviselhetlen kötelezettségét, vagy az elhagyatottságot.

A főpapoknál Germania csillagának híusága kényelmetlennek érzette volna az önmaga alatti asztaltársaságot, valamint a Gíl Blasféle tetszelgéseket a granadai érsek előtt. Egyetlen meghívás hozhatá kísértetbe, a besanconi. Ott a dolog egyenlő felek közt forgott; a nép ajánlá föl városát a nép emberének. Erasmus nem találta a jótétmenyt terhesnek, sem a hálát kellemetlennek, sem a szakitást, ha megtörténik, súlyos következményűnek; azonkívül vonzotta Burgund szomszédsága, melynek bora vesekövét enyhítette. És mégis ellenállott. Szerette Bázelt; ott ő köztisztelet tárgya volt; ott ő a város vendégszeretétét megfi-

zette munkássága termékeivel és dicsőségével; ott szivviszonyai voltak, egyebek közt egy keresztfia, egy fia Istenben, mint az angolok mondják, Froben egyik gyermeke, kit ő Erasmusnak nevezett, és mivel e név a görög szószármazáshoz közelebb állott, mint Erasmus, sajnálta, hogy gyermekora óta maga is nem e nevet vette föl. Ezen szerinte nagy reményű fiu számára nevelési értekezéseket irt. Ragaszkodott Bázélhez, „mint az osztriga és a szivacs a sziklához“, ő, ki egykor a barátoktól könnyelműséggel vádoltatván, mely szerint ő se nem osztriga, se nem szivacs, azt felelte, hogy ez a vád nem igen illik oly emberekhez, „kik untalan változtatják legelőiket, oda költözvén, a hol a kémény füstje vastagabb, és a hol a tűzhely csillogóbb“. ¹⁾

Erasmus 1531-ben telepedett le Bázélben. Froben neki egy házat és teljes ellátást ajánlott. Nem fogadta el sem egyiket, sem másikat, és inkább óhajtja Froben barátja, mint lekötöztetnie lenni. Vett egy házat, a hol néhány kezdett utazás kivételével, melyeket megrongált egészsége miatt félbe kelle szakítania, Froben és családja barátságában éldegélt, ama munkásságban, melyet némi joggal nevezett herkulusinek. E házhoz egy eléggé terjedelmes kert is tartozott, közepén egy kis nyaralóval, hova Erasmus szép napokon eljárt, nem ugyan pihenni, hanem hogy szent Vazulból vagy szent Chrysostomusból fordítson. ²⁾

Az első szivbeli bánat, mely Bázélben érte, barátjának váratlan halála volt. Fivére elvesztése csak mérsékelt fájdalmat okozta neki ³⁾, de Froben halála leverte. Szerette őt viszonyuk kellemes voltáért; szerette mindazon jókért, melye-

¹⁾ Lettres, 370. F.

²⁾ Ibid. 955. D. E.

³⁾ Lettres, 1053. F. P.

ket a szabadelvü tudományért tett; szerette nemes jellemeért, erkölcsi tisztaságaért, megbízhatóságaért, s barátjaihoz való ragaszkodásaért.

E Frobenről csinos képet lehetne adni. Ez egy epétlen és gyanútalan ember volt, ki inkább elszivelte, ha meglopják, semhogy a kémlélődéssel bántsa meg az embereket. Elfeledte a legsúlyosabb sérelmeket, de nem — még a legcsekélyebb szolgálatokat is. Nyájas, kedves és engedékenyebb, mint a mennyire egy ház főnökének és családapának lennie kell, de nem tudta udvarias lenni azok iránt, kikre gyanakodott, sem nyílt arcza alá rejteni a bizalmatlanság hátsó gondolatait, és kísértetbe hozta az embereket ama könnyűséggel, melylyel őt rá lehetne szedni. Erasmus e miatt korholta őt. Froben mosolygott és másnap megint ugyanazon verembe esett.

Egyetlen egy dologban mutatott némi ügyességet és tervelő képességet, tudniillik abban, hogy némi ajándékokat tudott elfogadtatni Erasmussal. Soha se volt oly vidám, mint azon napon, melyen akár esel, akár esdeklés folytán kivihette, hogy barátja elhagyta magán követni ez édes erőszakot. Erasmus összes ékesszólása megbukott e tolakodó édeskedéseken. Ha Erasmus új ruhát csináltatandó, inasait elküldte, hogy vegyenek neki egy darab kelmét, Froben azt megszagolta ¹⁾, előre kifizette a kelmét Erasmus tudta nélkül. Se kérelem, se harag nem bírhatta arra, hogy pénzét visszavegye. Ezek voltak egyedüli viszátkodásaik; „nem épen közönséges viszátkodás“ ugymond Erasmus, „oly időben, melyben mindenki azon van, hogy lehető legtöbbet sajtoljon ki másoktól és lehető legkevesebbet adjon nekik.“

Foglalkozása ártatlan örömeket szerze neki. Mikor valamely nevezetes szerző első iveit lenyomatta, a kinek mű-

¹⁾ Subodoratus. Lettres, 1054. A. F.

véből kiadást rendezett, diadaltól ragyogó areczzal jött azt mutatni Erasmusnak és barátainak, mintha ez lenne az egyedüli jutalom a nyomatásra fordított gondokért. Froben kiadásai híresek voltak correctségökről. Egyébiránt ő csupán komoly könyveket nyomatott, s kizárta nyomdájából a gúnyiratokat, noha ez igen nyereséges ág volt; ő nem akarta hitelét rontani rosszul szerzett pénzzel. Egy napon, midőn egy lábtón, egy magasabb polczon levő könyvet akart levenni, mint a menykő-ütött, lebukott; eszméletlenül, összezúzott agygyal vitték ágyába; két napig tartó eszméletlenség után meghalt. Erasmus két sírverset írt rá; egy görögöt és egy latint; mindkettő szellemdús és megható; ritka példája a becsülésnek és kölcsönös barátságnak egy szerző és kiadója között.¹⁾

Egy sokkal fontosabb esemény azonban őt Bázeltől el vala távolítandó. A reformatio, melyet a tanács bölcsesége jó sokáig féken és tervezgető viták határai közt tartott, végre elég erőhöz jutott, hogy nyílt elismertetését követelje. Erasmusot rossz szemmel kezdték nézni; ovakodtak ugyan valamit kezdeni egy a közbecsület védszárnyai alatt élő ember ellen; de morogtak ellene a fiókértekezleteken, és már a leghevesebbek azt a kérdést vetették föl, vajon nem volna-e található egy más semleges város, melyben kétértelmű pártatlanságát rejtegethetné. Másfelől pedig katolikus barátai panaszkodtak, hogy egy az eretnekségtől megfertőzött városban marad; és ámbár munkásságát bámulatra méltólag megfeszítette, hogy a legkövetelőbbeknek zálogot adjon; ámbár tanui voltak, mint olvasta el nem több mint tizenkét nap alatt Luthernek egy még meg nem jelent értekezését, és mint írt rá feleletül egy keserű birálatot, azt kinyomatva,

---

¹⁾ Lettres, 1855. D. E.

átjavítva, sajtóba adta, hogy a válasz egyidejűleg jelenjen meg a támadással; mindamellett oly czélból, hogy Luther barátai két vásár közti időben, egy ellenmondó hiányában ¹⁾ ne diadalmaskodjanak. Ellenfelei azt a hirt terjesztették, hogy ő két kulacos, és hogy Bázelen a tanárokkal szőtt titkos cselszövények közben, Luthernek adott feleletében kifejtett tanait megtagadta.

Oecolampadius, a bázeli párt egyik vezértagja, ki eddig jó viszonyban volt Erasmussal, adta a jelt a meghasonlásra, apró sértésekről panaszkodván, melyek rendesen a nagyobbak ürügyeként szolgálnak. A Cyclops című beszélgetésben szereplő személynek jelvényül egy bárány van a fején, egy róka a szívében és hosszú orra van. Oecolampadiusnak hosszú orra, s jelleme félig róka, félig birka levén, abban magára vélt ismerni. Innen szóváltás fejlődött ki Erasmus és ő közte.

„Ez az én inasom Miklós, mondá neki Erasmus, ki engem arra kért, szerepeltessem őt egy beszélgetésben hosszú orrával, gyapjú sipkájában és sárga színével.

— De én is gyapjú sipkát hordok, mondá Oecolampadius.

— Azt én nem tudtam, viszonzá Erasmus.

— És egy napon, midőn az utczán elibed jöttem, nem visszafordultál és más utczába tértél-e, hogy ne légy kénytelen engem köszönteni?

— Nem vettem észre jöttödet. Én azon utczán haladtam, melyen rendesen Froben kertjébe megyek, mint a leg-rövidebb uton és a melynek levegője legkevésbé büdös. Inasom mondván, hogy te arra még, én feléd indultam, de épen ott levő barátaim visszatartottak.“

---

¹⁾ Ibid. 1056. A. C.

E gyermekes szóváltások alatt mély egyenetlenségek rejlettek. Oecolampadius sokkal inkább húzódott Lutherhez, semhogy Erasmus barátja maradhatott volna; és ez ember mögött egész néptömeg állt, mely kész volt vele mindenre. Erasmus látta a vihart közeledni, azt gondolá tehát, hogy jó lesz sátorfáját összeszedni és több mint hatvan éves korában zárandók életét újra kezdeni.

Mielőtt a kellő intézkedéseket megtette volna, a forradalom kiűtött Bazelen. A tanács egy legujabb rendelete daczára több nap óta kisebb gyülekezetek tartattak, melyeken a hevesebbek arról beszéltek, hogy le kell foglalni a katolikus egyházakat és összetörni a szobrokat. A katolikus polgárság fegyvert ragadott, hogy támogassa a tanács végzését. A gyülekezetek szintén felfegyverkeztek és a pártok sikra szálltak, hogy csatát kezdjenek. A tanács közbelépett; a polgárság letette a fegyvert, a nép szintén, de csak azért, hogy rövid idő múlva újra fölvegyék. A reform pártja elhatározá a szobrok és a katolikus istentisztelet minden jelvényeinek lerombolását. A térre vonultak ágyúval, és itt több éjen át egy roppant máglyát emeltek általános rémületre. Mindamellet nem bántották a házakat és személyeket, és egyébbel nem is lehet őket vádolni, mint hogy a polgármestert nyakrafőre megszökni kényszerítették, a ki egy bárkára menekült, és ekkép megszabadult a bizonyos haláltól. Mások Bázelt elhagyni készültek; de a tanács, egy éjen át megtisztítva katolikus tagjaitól, maradásra szólítá fel őket, polgárjogaik elvesztésének terhe alatt, — és többen megmaradtak. A nép kebeléből választott új hatóságnak sikerült a rendetlenséget megakadályozni; napszámosokkal, zaj nélkül, mintegy hadmozdulat (manoeuvre) szabályosságával, elszállíttatá mindazt, a mi az egyház butorzataiból meg-rabolható volt. A többit átengedék a népnek, mely va-

lahára kiöntheté mérgét a képek ellen. A mi fából volt, azt elégették; a márvány, kő vagy érc darabokra töretett. „Mindez annyi gúnykaczaj közt ment végbe, hogy csodálom“, úgymond Erasmus, „miszerint a szentek csodát nem műveltek, ők, a kik hajdan kisebb sérelmek miatt is oly nagyokat míveltek.“ ¹⁾ Kétértelmű szavak, mint e kétkedő böles mondatainak nagy része; t. i. egyrészt a szentek ellenségeinek gúnyos észrevételeként, másrészt a képek tisztelőjének kegyeletos fölkiáltásaként vehetők.

A mise csakhamar eltörültetett Bázelen, valamint az egész környéken, és megtiltatott a polgároknak, hogy azt házaikban titkon szolgáltassák. A visszahatás itt megállapodott. Oecolampadius a nép és tanács előtti hitelét mérséklett szabályok tanácsolásra és az erőszakosságok megakadályozására használta. Egyetlen polgár vagy idegen is meg nem sértetett sem személyében, sem vagyonában. De mindennap tulzó indítványok tétettek és újabb végzések hoztak a tanácsban. Erasmus megijedt, titkon Ferdinánd királyhoz küldött, egy rendeletet kérve ki tőle, melyben őt Ferdinánd hívja magához és engedjen neki szabad átmenetet államain és a császáráin. Egyidejűleg, hogy a tolvajokat kísértetbe ne hozza, előre küldé pénzét, gyűrűit, edényeit, s egyéb, barátaitól kapott értékes tárgyait. Nem sokkal ezután két kocsit rakatott meg nyilvánosan könyveivel és podgyászával. Végre maga is útra kelt; de éjjel erős nyálkabajba esván, Bázelen kelle maradnia; igen nyugtalankodva a titkon előkészített elutazásán, mint a melyet a tanács sérelemnek vehete.

A mint ennek híre terjedt, Oecolampadius mindjárt kifejezte roszalását. Erasmus magához kérte őt. Oecolampa-

---

¹⁾ Lettres, 1188. és 1189.

dius embersége senki járt el, eljött, és hittudós és győztes létere megengedte Erasmusnak, hogy a hittanra vonatkozó értekezés némely pontjában ne legyen véle egy véleményen. Azonfölül Erasmusnak pártfogást és biztonságot ígért a város részéről, sőt ezerféle őszinte okokkal maradásra bírni is megkísérlé. „De, úgymond Erasmus, minden podgyászom Freiburgban van.“ — „No jó, hát menjen, de ígérje meg, hogy visszajön.“ — „Néhány hónapig Freiburgban maradok, azután megyek, a hová isten akarja.“ S ezzel kezét szorítva, elváltak.

Nyálkabaja elmúlván, egy bárkát bérelt és kitűzé elutazása napját. Vajon titokban vagy fényes nappal hagyja-e el Bázelt? A második elhatározás szebb, az első biztosabb. Ő a másodikra határozta el magát, állítja nekünk; de kétségkívül voltak oly barátai, kik nem véltek kedve ellen cselekedni, ha azt tanácsolják neki, hogy valami középútat válasszon a titkos szökés és a nyílt elutazás között. A bázeli rakparton két kikötő volt, melyeken tetszés szerint lehetett hajóra szállani, hogy a Rajnán föl vagy lefelé induljon az utas; az egyik a nagyhid közelében, a város legnépesebb táján, a másik a Szent-Antal templommal szemben; ez volt a kisebb kikötő, a hol rendszeren halászbárkák és kisebb teherhajók horgonyoztak. Ez utóbbit ajánlák barátai Erasmusnak hajóra szállás végett.

Minden készen volt. A matrózok lapátjaiknál; nem hiányzott egyéb, csupán a tanács úti engedélye; de ez az engedély nem jött. Előbb Erasmus egy szolgálójának holmija miatt volt akadály; ez elintéztetvén, a bárka tulajdonosa hivatott a tanácshoz, kikérdezték először, azután másodsor, de mi iránt? Erasmus nem tudta, és annál inkább nyugtalanzkodott. A hidon állva, bélelt köpenyébe, a jó Froben utolsó ajándékába takarózva, nyugtalanul tekintgetve, azt

hihetne volna az ember, hogy a félelem minden gyötrelmeinek zsákmányául esett. Igaz, hogy nem volt ismeretlen előtte a tanács egy jó részének hangulata irányában; fenyegető szavak ejtettek el; miért tartóztatják vissza a bárka tulajdonosát? kiadják talán a bázeli képrombolóknak? Ápril havában volt az idő; a folyamból csipős köd párologott föl. Erasmus tetőtől talpig remegett. Vajon a félelemtől-e! Ő azt mondhatá, hogy fázik. Valamint minden cselekményének, úgy minden szavának az a természete volt, hogy bizonyos kételyeket hagyja fön.

Végre a bárka tulajdonosa visszatért a tanácstól. És miféle parancsot kapott? Azt, hogy a nagy kikötőből, a hid közeléből, induljon. Vajon ez az új hatóság rendőrségi szabálya-e? Vagy csupán Erasmust akarja akadályozni? Akármint legyen a dolog, tovább habozni nem lehetett; a bárka tehát a folyamon fölúszott a hidig, és Erasmus kényszerítve látta magát a nyilvános elutazás tisztességével szembeszállani, melytől barátai, összhangban ama titkos érzelmek egyikével, melyet az ember még barátai előtt sem szokott bevallani, megkimélni akarták. Megjelent hát a nép előtt, mely a nélkül, hogy egyetlen mozdulatot vagy szót tett volna, nézte távozását. Erasmus örült ennek, mint oly ember, ki rosszabbat várt. A nyugtalan szellemek ama hiusága volt meg ő benne is, mely azt hiteti el velők, hogy nem közönséges érzelmeket keltenek, és hogy legalább is gyűlölik őket. De valóban nem ébreszte egyebet közönytől; nem viseltettek iránta annyi jó akarattal, hogy sajnálkozva búcsuzzanak tőle, sem annyi gyűlölettel, hogy személyében a vendégszeretet törvényét megsértse.

Freiburgba érve, két négy-soros verset irt, melyek bámulatosan festik jellemét, mely a zajos kedv és szelid örömelvezet vegyülete volt, s miért tagadnám, ő minden

dologban közép jellem volt, ép oly távol a dühös szenvedélyektől mint az igen élénk gyönyörködéstől, ki bánatot csak azért érze, hogy legyen mivel megtölteni egy sirverset vagy versszakaszt.

E négy-sorosok elseje czélzás a folytonos esőre, mely őt Freiburgban fogadta:

Mit jelent e vihar, mely a magas égboltról
Zúdul ránk éj napon át?
Mivel a földlakók nem siratják bűneiket,
Helyettük az ég ontja könyeit.

A második búcsu Bázeltől, melyet hazájának fogadott. Ha elhihetjük neki, e verset ő hajóra szállása pillanatában írta, midőn róla azt gyanítottam, hogy a távozásánál jelen volt nép hangulata miatt igen nyugtalan volt.

Isten veled Bazel, isten veled; te ama város,
Mely mindenek közt, sok éven át, legnyájasabb vendég-
szeretettel fogadál;
E hajóról, mely elvisz, kívánok neked sok szerencsét, és
mindenek fölött —

Hogy soha se legyen alkalmatlanabb vendéged Erasmusnál.

Ez kedves és éppen nem szomorú búcsuzás. Froben árnyéka e négy-sorosnál többre tarthatott volna igényt.

X.

Erasmus egészsége újlag veszélyben. — Épített. — III. Pál pápa bibornok kalappal kintlja. — Nem fogadja el. — Hordszéken Bazelbe viteti magát. — Utolsó tervei májusban 1536-ban. — Halála két hónappal később. — Temetése. — Miképen emlékezett Bazel Erasmusra? — Kivonatatos rajzát adni lehetetlenség.

Elhagyva Bázelt, Erasmus beérte podgyászt, mely egy rajnaparti kis városban várt reá, honnan szárazföldre

Freiburgba utazott. E város hatósága őt nagy tisztelettel fogadta, és Ferdinánd főherczeg nevében neki egy házat ajánlottak, melyben ott tartózkodása első idejét töltötte. Az égalj tetszett neki; Freiburg levegője enyhébbnek tetszék előtte, mint Bázelé, hol rajnai ködök miatt, melyek egész testét átjárták, gyakran didergett. Meglehet, csak azért hitte, hogy jobb ég alatt van, mivel megszabadult a bázeli fölkeléstől, és mivel tán az utazás, munkái félbeszakítására kényszerítvén, némi rugókat kölcsönze gyöngé gépezetének. Néhány havi tartózkodás után a csalódás köde eloszlott; Freiburg ege ép oly kegyetlen volt, mint Bázelé; a munkálkodással, melyhez, tevékenyebbül fogott, mint valaha, vizszatért a test bágyadtsága, a levertség, az ájuldozás és mindazon kéjelmetlen érzet, mely a legtisztább égen is felhőket láttat. Egészsége már nem egyéb volt, mint az éles fájdalom mulékony szünete; sebészi fájdalmas műtét után egy kis alvás, vagy amaz elgyöngülés, mely a nagy fájdalmakat szokta követni. „Az álom ismét kegyeibe vett“, írja egy barátjának, „mindazáltal mégis csak bágyadtan vánszorgok.“ Ezek voltak legjobb napjai; e ritka és rövid fegyverszünetek alatt kezdett meg, végzett be, vagy javított át oly munkákat, melyekre két erőteli mai ember egészsége alig volna elegendő, ama rengeteg leveleken kívül a hittan egyes pontjai vagy egyéb tárgyak fölött, melyek aztán szenvedéstelen bágyadtságából újabb válságokba dönték. Ő tudta, mondta ezt panaszkodva barátainak, és még sem irt kevesebbet egyetlen mondatl sem. A dicsőség kegyetlen zsarnok, ő több adót szed az embertől, mint maga a becsület: az ember tudva érte adja életét, a legtöbbet a mit adhat; és lassankint föláldozza magát oltárán.

Erasmus a már szinte hetven éves kimerült, kihalt aggastyánt némi hiuság is sarkalta arra, hogy gyorsítsa

öngyilkosságát. Tudta, hogy ellenei minden héten meghaláloztatták, az egyik lórul való leesés folytán, miközben fejét zuzta össze; egy másik valamely gyógyíthatlan betegségben; a legtürelmetlenebbek hozzá tették a helyet, az évet, a hónapot, az órát; esküdvén, hogy jelen voltak temetésén és egyet rugtak sirdombján. Ő meghallotta mind e híreket; felelt is rájuk a freiburgi és bázeli összes sajtó utján, és úgy látszik, mintha megsokszorozná életét, hogy még türelmetlenebbül várassa halálát.

De ez még nem minden; ha nem ültetett, hát épített. Félig függetlenségből, félig pedig azért, hogy meneküljön ama rozzant egészségtelen palotából, melybe Ferdinánd elszállásolá, vett egy házat és változtatásokat tett rajta, mintha sokáig ott akarna lakni. „Ha azt jelentenék neked, — írja Rinckiusnak, — hogy Erasmus a hetven éves agg megnősül, nem vetnél-e kétszer vagy háromszor keresztet magadra? Igen bizony, Rinckius, és pedig méltán. Nos hát, én mégis egy oly dolgot követtem el, mely ennél se nem nehezebb, se nem unalmasabb, sem jellememmel és izlésemmel nem ellenkezőbb. Vettem egy elég csinos külsejű házat méltányos áron. Ki kételkedhetnék a fölött, hogy a folyamok nem térnek vissza forrásaikhoz, látván, hogy a szegény Erasmus, azon ember, ki az irodalmi foglalkozást minden egyébnél mindenkor jobban szerette, egyszerre pörvívővé, vásárlóvá, szerződőféllé, építővé lett, és nincs többé dolga a muzsákkal, hanem az ácsokkal, lakatosokkal, kőmivesekkel és üvegeseikkel? ¹⁾ Haj! e szép házban nincs egyetlen egy fészek, melybe kis testét biztosan elhelyezhetné.“ Sebtében alakíttatott benne egy szobát kandallóval és padlóval; de a mész szaga még lakhatlanná teszi. Ime tehát két ház

---

¹⁾ Lettres, 1418 D. F.

közül egyikben sem lakhatik veszély nélkül; az egyik egy fejedelemé, de rozzant s egészségtelen, mint rendesen a kölesönzött házak; a másik készületlen vagy sokkal nedvesebb, semhogy lakható volna. Holott már is oly hasmenésről panaszkodik, mely a más világra fogja vinni.

Ugyanakkor, midőn kiadásai szaporodnak, jövedelmei kevesbednek. Két fizetésből, melyet Angliából huzott, alig egy negyedrészt jött meg; és még e negyedrészt is némileg megcsorbított a bankárok leszámítása által.

Flandriai fizetését ellopta egy régi barátja, kire mindent rábízott, kire életét is rá merte volna bízni. A mi az V. Károlytól rendelt fizetést illeti, abból egy forintot se kapott. „Hát Erasmus — így kérde önmagától — az evangéliumi szegénységre jut?”

A pillanat alkalmas arra, hogy ajánlatokat tegyenek neki. Annyi fejedelem, miután rendes hittudósai fárasztó fecsegését elunta, szívesen keresne szórakozást a hirneves öreg finom és fűszeres társalgásában. Annyi magas főpap, kinek szelleme szegény, óhajtaná Erasmusénak hasznát venni! De az ígéretek nem hozzák többé kísértetbe Erasmus; ime félszázada már, mióta tudja, hogy az ígéretek csupán azt kötelezik, a ki azokat elfogadja; de nem azt, a ki azokat teszi. Bernard, trienti püspök, sürgeti őt, hogy használja föl az ő befolyását Ferdinándnál; kíván állomást, fizetést? „Mit érne nekem az egyházi méltóság? feleli Erasmus. A teher nagyobbítása volna egy tántorgó lovon. S a mi azt illeti, hogy pályám végén pénzt gyűjtsek, nem ugyanolyan botorság volna-e ez, mint az utravalót szaporítani az út végén? Minden, a mit én kívánok, egy, ha bár nem vidám és bővelkedő, de legalább békés öregség, a minőt, látom, sokan élveznek.“

III. Pál pápa valamely tudóst akarván a bibornokkarba fölvétetni; Erasmust emlegették. Neki ellenvetései voltak; mindenekelőtt egészsége, a mi őt nem igen tette alkalmassá a bibornokságra; továbbá szegénysége; bibornok csak az lehetett, kinek hármezer arany jövedelme volt. Erasmus barátai azt kívánták, adjanak neki bizonyos egyházi megbízásokat, melyeknek haszna őt a bibornoksüveg követelte alapjövedelemhez segítse. Ő tudomására jött ezek eljárásának és élénken kárhoztatta azt. Hogyan gondolnak ők arra, hogy papi hivatalt bizzanak oly emberre, ki mindennap halálát várja, ki azt gyakran óhajtja, olyannyira kegyetlen kínjai közt? „Alig merem lábaimat kitenni a szobából“, mondja, „s még egy szamar hátára is félek ülni. E sovány és átlátszó test már csupán fött levegőt képes beszívni, és egy ennyi bajtól gyötört embernek akarnak megbízásokat és bibornokkalapot szerezni!“

E visszautasítás őszinte volt. Lelkiismerete, izlése, végnapjainak nyugalma mind eltilták e kései dicsőségtől. Mennyire meghazudtolta volna egész életét, ha felölti vala a római bibort, ő, ki az ősi egyház egyszerűségét magasztalta s megtámadván — közvetve bár — egy más korszak magasztalása által, a főpapok gazdagságát és fényűzését. Miféle alak volna ő a meneteken és a conclaveban, e magas, harczias főurakhoz hasonló bibornokok kíséretében, kik mint a császár apródai kormányozzák szilaj lovaikat, — ő, a megtört öreg, egy öszvérre kötve, vagy hordágyon vitetve, mint egy asszony?

Eltanulja-e a római egyház bizonyos főpapjainak tetető vagy szilaj nyelvét, buzgólkodják apostolilag a reformatio ellen, ő, ki mindig szeretett szabadon beszélni, és annyira ostromozta az ál buzgalmat, az erőszakot és képmutatást? A pénz ép oly kevésbé hozta kísértetbe, mint a

hivatalok. Ha van miből fizetni inasait, fűtheti kandallós szobáját, időnkint néhány gyűszűnyi édes gyökerekkel vegyített burgundi ó borát ihatja, ha minduntalan a környék legjobb orvosát hivathatja, új kabátot, új téli öltönyt varrat-hat Froben segedelme nélkül, Németország és Flandria országútain néhány hirnököt tarthat, ha mindez megvan, mi kell neki több?

Hét évet tölte Freiburgban, csaknem szakadatlan szenvedések és szünet nélküli munkásság közepett; — a cicerónianusok és lutheranusok, a nagy vallási és a nagy irodalmi viszály, Luther és Budé, egyre a nyakán voltak; — s hozzá még két-három dögvész, mely elragadta köréből barátait és inasait. Bajai türehtlenekké váltak. Nyájas humorát s szeretetreméltó elméskedését, melyet még szenvedéseiben is megőrzött, lassankint sejtelmes szomorúság váltotta föl. Megunta Freiburgot és kis házát. Látni akarta valódi hazáját Bázelt, Froben kis kertjét, a nyaralót, melyben szent Chrysostomus néhány munkáját lefordította; ügyelni akart Ecclesiastája nyomtatására, melyet Froben nyomdájára bízott, mint isten és emberek előtti utolsó érdemleges cselekvényét.

Az 1535-i év egész május havában oly élénk fájdalmakat érzett, hogy orvosai, nem tudván neki másképp enyhülést szerezni, légváltozást ajánlottak. Elvitték tehát egy hordszéken Bázelbe, azon egyetlen városba, melyet szeretett, mivel ott szabadságot és barátokat talált. Hét év előtt mint nyugtalan, mint zavaroktól fenyegetettet hagyta el azt; most viszont látta, mint csöndes, komoly erkölcsű várost, s egész lakosságát az új hit első buzgóságában. Barátai egy kedve szerinti szobát rendeztek be számára, kicsinyt és kényelmeset, kemence nélkül és keletnek fekvőt. Itt egy kissé megkönnyebbült; a helyváltoztatás jól esett neki; kü-

lönben pedig augustus hava volt, az év azon hava, melyben legkevesebb ember hal meg, és a melyben a haldoklók remélnek. „Itt egy kissé jobban érzem magamat“, írja innen, „a mi azt illeti, hogy egészen jól érezzem magamat, arra már többé nincs reménysem, legalább nem ebben az életben.“

Mind a mellett még terveket szőtt. Egy 1536-ban május 17-én kelt levélben kér bizonyos Bonvalot pénztárnokot, hogy mentse ki egy gonosz pörből Cognat Gilbert nevű inasát, kire, ugymond, nagy szüksége lesz besançoni utazásában, miután ez ember tud francziául. Rhenanus Beatus, Erasmus életírója, hibásan tulajdonítja neki a Brabantba utazás szándékát, hova Mária, Magyarország királynéja, hitta. Brabant igen közel volt Louvainhez és hittudósaihoz. Erasmus be akarta végezni Ecclesiastáját Bázelen, azután Besançonba volt menendő, melynek tanácsával régóta levelezésben állott; e város akkor a császár államaihoz tartozott.

Bázél némi nyugtalanságot okozott; ott voltak ugyan legjobb barátai, de több ellensége is volt mint Freiburgban. Aztán meg a halál is elérhette egy eretnek városban, és nem akarta, hogy halálát szembe állítsák életével. Mint mindvégig a közép ut embere, bevallott pártszinezet nélküli várost akara választani, melyben a római katholicismusnak nem lévén komoly ellenei, a harcizulások sem kaphattak lábra. De isten máskép végzett. Az a kis szoba, melyet bázeli barátai rendeztek be számára, lön halálos kamarája. A reformatio, melynek tulzások ellen tizenkét éven át harczolt, adta meg neki a végtiszteletet, és fegyverül használta a katholicusok ellen részint utolsó sóhajainak titkát, részint ravatalát, mely a protestáns egyházzá lett bázeli templomban tétetett le.

A halálos válság, tervei közben lepte meg. Eleinte nem hitte azt halálosnak; mert rá nézve néhány év óta, minden betegség halálosnak látszhatott, és a végveszély megszokása már könnyelművé tette. Tovább folytatta hát az írást, borzasztó szenvedései daczára ama rövid pillanatok alatt, melyekben a baj engedni látszott és egy értekezést készíte az egyház tisztaságáról és egy Origenesről írt munkát újra átdolgozott. De ereje egyszerre elhagyván, végre a tollat kihagyta ragadtatni kezéből és be kelle valania, hogy le van győzve. Ő ezt, ha szabad mondanunk, bizonyos megható kellemmel tette, megtartván mindvégig ama nyájas és jóakaró gúnyort, mely gondolata forrásának fő alkatelemét képezte. Néhány nappal halála előtt barátai meglátogatván: „Nos hát, mondá nekik mosolyogva, hol vannak eltépett ruháitok, hol a hamu, melylyel homlokotokat behintitek.“ Az 1536. július 15-ének estéjén, a halálvonaglás megkezdődött. A küzdelem alatt, mely a legutolsó minden emberi küzdelmek közt, többször megújítva hallották tőle latin és német nyelven a következő szavakat, melyekben a keresztyén bölcsész mintegy tovább folytatta elválását a hitágazatos katolikustól: Istenem, szabadíts meg engem. Én istenem, vess véget bajaimnak! Istenem, könyörülj rajtam! Ezek voltak utolsó nyögései. Éjjél felé kiadta lelkét.

Az egész város, a polgármester, a tanács, az akademia tanárai megjelentek temetésén. Testét a tanulók vitték és a főegyházban tették le, a chorus mellett levő egy, régebben a szűz anya tiszteletének szentelt kápolnában. Bazel úgy őrízte Erasmus emlékezetét, mint egy anya fogadott fiáét. Ott mutogatják a házat, melyben meghalt, gyűrűjét, pecsétnyomóját, kését, sajátkezüleg írt végrendeletét, melyben vagyonát a szegény és beteg öregeknek, és férjhez adó

leányoknak, kiknek erényét szegénységük veszélyezteti és a szép reményű ifjaknak, hagyja. E végrendelet nem egy hitágazatos katolikusé — ez a kolostornak hagyta volna vagyonát — nem is egy reformatoré, ki az új vallás terjesztésének szentelte volna örökségét, hanem oly emberé, ki szereti a jót és tudja azt mivelti, és a ki egyáltalán minden dologban a középútat választja.

Itt volna helye Erasmusnak egy teljes és kimerítő jellemrajzát adni. Kevés történetíró áll ellen a kísértésnek, hogy a nagyobb emberek jellemét és életét néhány kifejező mondatban összevonja, és kezeiben megmérje, mint a költő mondja, Hannibal dicsőségének súlyát. Az efféle rajzok becsületére válhatnak a festő tehetségének, de az igazság nem nyer velük semmit, ha ugyan nem veszít.

Másrészt pedig a nevezetes emberekre nézve, kik valamely szenvedély behatása alatt működnek és a kik magukat kitüntették az által, hogy egyedül és erőteljesen egy nagy dolgot akartak, az általános rajz sok egyes igaz részletet foglalhat magában és még sem egyéb elmés iránygyakorlatnál.

De a nagy embereket illetőleg, kiknek dicsősége abból állott, hogy sokat tudtak és keveset állítottak, kiket inkább a számítás mint a szenvedély mozgatott, ezek vonásai számosabbak és különfélebbek, semhogy azokat aránylagos keretbe lehetne foglalni. Ki az, ki azzal merészelne hizelegni önmagának, hogy Erasmust néhány fővonásba foglalja, a nélkül, hogy meghazudtolja a történelmet és az emberi természetet? Ez oly arczkép, melyet nem lehet megalkotni és a melyet nekem sem szabad megcsinálnom, még azon szempontból sem, a melyből az általános szokás erre fölszólít.

Egy oly ítész, ki őt amaz alig átlátszó árnyékban venné szemügyre, melyen át korszakát látjuk és a ki őt megbírálná a nélkül, hogy elolvassná, vagyis az emberek közt róla fönmaradt zavaros vélemény után, mindenesetre kevesebb nehézségre találna és talán még dicsőségének tartaná egy hazug vázlatot adni e nagy emberről. De az, a ki őt fölkereste könyveiben, ki tanulmányozta ezen, a szó szoros értelmében megírt nagy életet, azaz a kinek minden gondolata és tette papírra volt vetve, azt épen nem hozza kísértetbe e könnyű dicsőség és inkább bevallja, hogy a személyiség sokfélesége őt megzavarja, mintsem megcsönkítsa őt, csakhogy egy szűk keretbe beerőszakolhassa.

Igen eltérő eszmerendben és a kellő távolból tekintve, Rétif de la Bretonne termékeny regényíró a mult század végén, az eszme föltalálása és az illető munka kiadása egyidejűségének majdnem olyatén fajtáját tünteti föl, mint a minőt Erasmus munkás életében látunk. Ez ember, szerző és nyomdai szedő egy személyben, nyomatta könyveit a nélkül, hogy előbb megírta volna és mondatait a gép fölött csinálta. Így tett Erasmus is. Csakhogy Froben nyomatta nyakra főre a mit Erasmus gondolt. Mondata, alig hogy papírra tette, többé nem volt az övé; Froben egy munkása elvette tőle és még nedvesen vitte a nyomdába. A sovár közvélemény az író t hihetlen munkagyorsaságra kényszeríté és ő a türelmetlen olvasó elé alaktalanul adta lenyomásait, melyeket azután barát és ellenség mint átgondolt nézeteket ítélt meg. Erasmusra e szerint a jelen és jövő, a pillanat eszméi voltak döntők s agyának azon hevültsége, melyet a megfontolás később csillapított volna, sőt, ki tudja, tán olykor szellemének bal hangulata és a munka tulságos volta is, mely aztán a maradandó írásban, akarata ellenére, mint átgondolt és végleges ítélet tünt föl. És mivel mindent

érintett s egy kissé hitt mindent, mielőtt minden iránt kételkedett volna, és mivel a részleteket az események hullámzásához képest, melyek a legszilárdabbakat is ingadozóvá teszik, különfélekép adta elő: nem maradhatott el az ellenmondás vádja, noha az ellenmondás csak a szavakban és nem a dolgokban és gyakran csak ama tényekben volt, melyek közt Erasmus élt, és nem magában Erasmusban.

Igy tekintve a dolgot, ugyan melyik nyilvános ember nem mondott ellent önmagának? Képzeljünk egy legállhatatosabb, nyilvános életében legkövetkezetesebb embert; legyen mindig mellette egy láthatlan tanu, ki minden gondolatát kikémleli, és azt elmondja a világnak, vajon nem lesznek-e azok közt ellenmondások? Tegyük föl most, hogy ez ember magasabb és emberileg lehető legpártatlanabb értelemmel van — sokszoros levertsége és gyöngesége mellett is — megáldva; azután a mindenkori láthatlan tanu helyett adjuk melléje a nyilvánosságot, mely lefoglalja alig szülemlett gondolatait, és nem engedi neki sem a tegnapot azok megérlelésére, sem a holnapot azok ellenőrzésére. Nos hát, őt a részletek következtelensége vagy azon egység szerint kell-e megítélni, mely egybeköti egymással főbb cselekményeit és mondhatjuk-e, hogy ellenmonda önmagának, mivel önmagát helyreigazította? A szó valódi értelmében nincs más ellenmondás, mint az, midőn a nézetváltozás önérből történik és a melyet mintegy pénzértékben lehet kifejezni. A többi nem egyéb, mint ki- és visszafolyása ezen hullámozó és változatos lénynek, kinek lelke sokáig libeg-lebeg a valónak és álnak minden pontján, mielőtt bizonyos mozzanat viszonylagos bizonyossága és változatlansága fölött megállapodnék.

Montaigne, kinek azon szűk értelemben, mely ellen érvelünk, egyik lapja ellenmond a másiknak, vajon azt a

benyomást teszi-e ránk, a mit egy erkölcsi alap és megállapodás nélküli ember? Kevés ingadozóbb ember elméje volt szilárdabb, kevés nálánál őszintébb ember jutott közelebb az embernek elérhető bizonyossághoz. Ő azon ember, ki mindent meglátott és elvetett, kivéven némely az életuton bizonyos távközökben lerakott sarkpontokat, melyekben őt mindenkor következetesnek és változatlanak találjuk. A mérőrudakig kell követnünk és ott fölismernünk a jellemeket; a mi közöttük van, az csak por, mely ott röpked és megmegujul a közvélemény minden szelére.

Erasmusról csinos képet lehetne adni, ha csupán azon tényekre és gondolatokra szorítkoznánk, melyekben ő állhatatos volt, és fölmentenők őt kora bizonyos gyöngeségeitől, mint például a pénzkéregetések, melyek tisztességesek voltak azon korban, midőn bevett szokás volt, hogy a kinek kenyere nem volt, kért azt, de a melyben nem volt szokás, hogy a szorult ember az ablakból leugorják vagy a vízbe ölje magát. De ez arczkép, ha főbb részeiben hű is, de nem lenne teljes. Kiterjeszteni azt a mellékeselekményekre, a részletekre, belévenni világosságot és árnyékot, erényeket és gyöngeségeket, a megállapított nézeteket és a muló benyomásokat, a jellemet és a vérmérsékletet, ez annyi lenne, mint arczképe festése helyett történetét megírni. Igenis, a történet az egyedül lehetséges arczképe a roppant látkörű embereknek, kiknek gondolata mindent beért; ez Erasmus, Montaigne, Voltaire egyedüli arczképe.

Ily emberek története, munkáik egyszerű krónikája több tanulságot rejt magában az emberiség számára, mint egy egész nép története. De hol az író az ily föladatra? Részemről, ki megmértem, a mennyire gyöngé látásom engedte, az egész tért, melyet ily emberek elfoglálnak, én legalább éreztem, mily tárgy lenne ez oly írónak, ki képes

lenne egyszerre a legkényesebb elemzésre és a legemelkedettebb gondolatfűzésre és a ki menekülni tudna e munka legnagyobb veszedelmétől, t. i. a kíváncsiságtól, mely nem bírja magát kielégíteni és nem tud választani. Egyébiránt oly időben élünk, a melyben az e fajta föladatok kevés embert kísértenek. A gyermekeknek nincs idejük megismerkedni apáikkal; multunknak legnagyobb része ismeretlen előttünk, s azt hiában kutatjuk.

XI.

Erasmus irodalmi befolyása. — Olaszország féltékenysége Német-, Francia- és Angolországra. — Erasmus irodalmi munkáinak sorozata. — A közmondások könyve. — A bolondság dicsérete. — A beszélgetések. — A viszály Erasmus és a ciceronianusok közt. — Keresztyén írók pogány szokásai. — Longueil a capitoliumban római polgárnak fogadtatik el. — Erasmus a szabadság és a hagyomány embere. — Záradék.

Erasmus irodalmi műveit nem szabad a művészet szempontjából megítélnünk. Erasmus műveiben, őszintén szólva, nincs művészet; van bennök szellem, képzelem, rend, élénken színezett kifejezések; de mindez még nem művészet. A művészet, mint ezernyi kellék kényes gyümölcse, melyek egyrészt az író szerencsés természetétől, másrészt korától és nyelvétől függenek, a szó szabatos értelmében, nem lehet sajátja oly írónak, ki nem ír anyanyelvén, sem oly korszaknak, melynek föladata halomra gyűjteni az anyagot a művészetnek későbbi időben fölépítendő nemes és állandó csarnokához. Maga Erasmus és mindazon kitűnő emberek, kik művei olvasása folytán képezték ki magukat, nem voltak egyebek nyelvészeknél, kiknek nehánya képzelő erővel birt, és hevétől vagy lelkesedésétől elragadtatva az

ékesszólás bizonyos fokára emelkedett, de a mely rideg lett ama tudós-nyelven, melyet használtak. Legjobb könyveik nem állanak ki az olyan valódi irodalmi korszakok remeikeiből kiinduló kritikát, melyekben egy a nemzeti talajból született eredeti nyelv tökélyes alakot adott az igazságok ama közös tökéjének, mely minden későbbi irodalomnak alapul szolgál. Ez embereket tehát, és mindnyájok legjelesbjét Erasmust, tisztán történelmi szempontból kell megítélnünk; számba kell venni nem annyira azt a mit csináltak, mint inkább a mit előkészítettek s nem a mit teremtettek, mint inkább a mit fölfödöztek.

Egész Lutherig Erasmus munkáinak nagy része irodalmi volt. A vallási viszály őt szent és világi nyelvészeti tanulmányai közben lepte meg; mert az akkori tudomány és pedig mint nevezék, a jó tudomány, a pogány és a keresztény régiség egyidejű tanulásában állott. Erasmus negyven éves koráig huszonöt évet nyelvtani, szótári foglalkozásnak, tanulmányi rendszernek és barbarellenes irodalmi polemiának szentelt, a mint ő elnevezé, a barátok tudatlansága és szellemi féltékenysége ellenében. Mikor a hirneves Agricola Rudolf által alapított deventeri iskolába küldték, még akkor eretnecség volt a görög irodalomhoz nyulni. Konyhalatinsággal irt rosz értekezések, Aquinói Tamás és Duns-Scot modorában tett felolvasásokkal és okoskodásokkal; szónoklattan, mely a fiatal embereket az okoskodás minden alakjában előkészíté az oktalankodásra; és a baj netovábbjaul: egyetlen régi szerző sem elemeztetett, ki értelmüket helyre igazíthatta volna! Im ez volt a nyilvános oktatás Németországban és Hollandiában, Francia- és Angolországban.

Olaszország akkor már a barbárságból kiszabadulván, megveté Nyugot-Európát, és ép oly hiún mint a hajdani

Róma, mindent a mi az Alpokon túl volt, barbarnak nevezett. Kincseit magának tartá, és a mint történni szokott, már meg is rontotta azokat ama követelésével, mely szerint azok értékét egyedül ő ismeri és a kezdeményező ama nevetséges büszkeségével, mely elveszti saját titkainak értelmét. Mindamellet a németek behatoltak a szentélybe, és néhány görög és latin könyvet magokkal vittek. Németország már leleményes és kitartó nyelvészeti hazája volt; rövid idő múlva Olaszország tudósaival tudósokat, kiadásaival kiadásokat tudaszembeállítani. Olaszország ez által sértve érezte magát; haragját elég együgyűen mutatta ki az által, hogy az egyetemi rangfokozatok jelöltjei elé oly kérdéseket tett, melyek megoldásánál ezek a könnyen engedő ellenmondóknak Olaszország fölényét Németországgal, a rómaiakét a barbarokkal szemben bizonyíták.

Erasmus, Hegius tanítványa, ki meg Agricola Rudolfé volt, folytatta e két jeles mester művét, de tevékenyebb és vállalkozóbb szellemmel levén megáldva, a helyett, hogy tudományát és buzgalmát egy iskola korlátai közé zárta volna, az időszaki sajtóban Német-, Angol- és Franciaország azon egész közönségéhez fordult, mely sovár tekintetet vetett az Olaszországból jövő világosságsugarakra, boszuságára a tudósoknak, kik azt véka alá akarták rejteni. Mig egyrészt néhány gúnyos iratban, czélzásokban, levelekben nevetségessé tette a barátokat és a nép tudatlanságából élő kiváltságos tudatlanokat, másrészt görög és latin szerzők fordítása által¹⁾, nyelvtanok és szótárak²⁾, általános és különleges értekezé-

---

¹⁾ Euripides két darabjának *Heeuba* és *Iphigenia*, és *Lucianus* párbeszédeinek fordítása.

²⁾ Értekezés a beszéd részei fölött. — Gaza Tódor görög nyelvtanának fordítása. — Görög szótár.

sek¹⁾, tanulmánytervek²⁾ útján egyszerre minden pontját érinté úgy az elemi, mint a magasabb oktatásnak. Sőt a nyelvészeti irodalom körén is túlment, mert részben Galienus értekezésének fordítása, részben az orvostanról írt beszédek írása által igyekezett e tant kirántani a kuruzslat és csillagjóslatból vegyült állapotából, s mely a józan ész legalább is sérté, ha ugyan több embert nem ölt meg, mint az ok-szerű orvostan. E munkák vagy értekezések nagyobb része, majd beszélgetések alakjában, majd komoly tudományosság-gal irva, s a régiak modorában szónoki beszéddel ékítve, itt apró világos és magvas szakaszokra osztva, ott elhintve példákkal, melyek elősegítik a fölfogást és emlékezetbe vésik a tanulságot, az ifjuság képzeletét leköték és elméjét élesíték. Erasmus birta a szellemi művek terjesztésének titkát; tudott kellemes és hasznos könyveket írni. Hogy sokat ne mondjunk, neki ösztöne volt arra, a mire Voltairenek lángesze.

Egy más, nem kevésbé emelkedett s még jelenben is figyelemre méltó szempontból, mialatt a fiatalság nevelésére vonatkozó értekezéseket írt, nevelési terveket készített, és lefordítá számukra az ó-kori erkölestanról szóló szép munkákat. Ez érdemet nem alap nélkül tulajdonítom Erasmusnak. Egy 1524-ben írt előszó-félében, melyben műveit egy összes kiadás czéljából osztályozza, két rendbe sorozza irodalmi termékeit, az egyik tartalmazza a tanításra, a másik a nevelésre vonatkozó munkákat. Kis értekezése a gyermekek udvariasságáról, melyet Were herczeg fia, Burgundi Henrik számára írt, teli van kellemmel és ildommal,

---

1) Beszélgetés a jó görög és latin kimondás fölött. — De duplici rerum ac verborum copia. De ratione conscribendi epistolas.

2) De ratione studii.

melyben azok, kik e tárgyakból üzletet csinálnak, meglepetve találnának tegnapiaknak vélt nézeteket, holott azok negyedfélszázad óta alusznak, mivel a holt nyelv rendesen megöli az általa kifejezett új-kori eszméket.

Erasmus munkái közül a közmondások gyűjteményének volt legtöbb hatása a tanulmányok irányára. Sokan mellőzik e könyvet, és talán nem is tévednek; mert minő érdekes, élő, erős eszmének szolgálnak formájául a közmondások! Mi vonzhat bennünket egy nagy szellem ez elfeledett művéhez, mely már nem egyéb, mint csupán név? Én magam is csak úgy olvastam el a közmondásokat, mint a hogy az ügyvéd elolvassa az ügyiratokat, vagyis mivel az ügy követeli. És ez mégis egy oly könyv, mely egy pillanatra megvilágította (nem képes értelemben veszem e szót) a tizenötödik század végét és a tizenhatodik elejét. Képzeljük az ó-kori bölcsesség összes közmondásait, a nép józan eszének szüleményeit, kivonva görög, latin, zsidó könyvekből, Erasmus által magyarázva, értelmezve, saját gondolatainak fűszeres vegyülékével, tapasztalataival, ítéletével és korának egész gyakorlati bölcsességével. E könyvnek döntő hatása volt az akkori irodalom jövőjére. Első nyilatkozása volt ez ama kettős ténynek, mely szerint az emberi szellem egy, azaz a mai ember fia a réginek, és hogy az irodalmak nem egyebek, mint az emberi bölcsesség raktárai.

Gondolkozzunk csak egy pár perczig: az Erasmust megelőző korszak nem tartott meg egyebet az ó-korból, mint néhány meddő formát, melyek fölött az iskolákban öklözödték; a szavak elfeledteték az eszméket, a betű megölte a szellemet. Egyszerre csak előáll Erasmus, ki azon egy könyvben egyszerre föltámasztja a régi kor erkölceit, szokásait, nyilvános életét, szellemét, képzelmét és józan eszét. Kimu-

tatja, hogy minden bölcsesség és világosság tőlük ered, és az ó- és új-kor dolgai közötti számos párhuzamban láttatja azoknak egymástól való leszármazását, valamint azt, hogy az apák józan esze mennyi botlástól és hibától kimélheti meg a gyermekeket. Ilyen lehete e könyv hatása, ha hihetek a jelentős dicséreteknek, melyekben az minden oldalról részesült, és főleg a mi Budénk kifejező szavainak, a ki azt mondá a közmondásokról: Ez Minerva raktára¹⁾; úgy folyamodhatunk hozzájuk, mint a sybillák könyveihez.“ A megjegyzés egy részről találó, a mennyiben tisztán kijelöli a könyv célját, más részről lényegesen franczia, a mennyiben már akkor egy könyv értékét annak gyakorlati hasznosságához méri. Az eszme, egy könyvbe foglalni az ó-kor szellemét, vagy, mint Budé mondá, Minerváját, annyira megfelelt azon korszak általános szükségletének, miszerint ugyanakkor, midőn Erasmus a közmondások anyagát előkészíté Virgil Polydor egy értekezést irt a közmondásokról. A verseny csaknem ellenségévé tette őt Erasmusnak; de némi kölcsönös felvilágosítások után jó barátokká lettek. E munka eszméje tehát megvolt minden előhaladott szellemekben; de csak egy volt képes azt valósítani és népszerűsíteni: Erasmus.

Még azok is, kik a tudós czímre semmi szín alatt sem tartanak számot, szívesen olvashatják Erasmus két legirodalmibb művét, a beszélgetéseket és a bohóság dicsőítését, az érdekes szokásrajzok, szellemes, kedves párbeszédek s a szerencsésen választott terjedelem s a természetes latinság kedvéért. A nagyobb keresettséggel s tudósabb latinsággal irt utóbbi mű kritikai csarnokát képezi az Erasmus korabeli államoknak.

¹⁾ Logotheca Minervae.

A bohóság, egy nő alakjában, kinek hosszú füleiről esengettyük lógnak, szószerűkre lép és minden állásu emberre rásüti a maga bohóságát. A papságnak legjobban kijut a beszédből. A bohóság a baráttól kezdve a pápáig, az egész papi hierarchiának egyébként óvatos leczkéket ad, kivált midőn az első rangfokozatokhoz ér, s a püspök-süvegről, öltönyről szól. Meg kell olvasni e kis könyvet a bázeli kiadásban, a valaha készített legjelesebb értelmezéssel; értem azokat a rajzokat, melyeket Holbein a szöveg közé vegyített. Erasmus személyei, kik kissé nehézkesek a latin körmondatokban, élnek és mozognak Holbein rajzaiban.

Erasmus időnkint egy-egy beszélgetést csatolt gyűjteményéhez. Lehet, hogy valami újabb nevetségést látott fölmerülni, vagy a hittan valamely pontja fölött az értekezésénél könnyedebb modorban nézetét akarta nyilvánítani; lehet, hogy egy kis ártatlan boszút akart állani valamely ellenségén, adván neki egy hitvány szerepet valamely párbeszédében, s e végre összeállíta egy kis keretet, melyben aztán saját véleményét egy görög nevű személyiséggel elmondátá, kinek természetesen mindig hálás szerepe volt. Begetéseinek nagy része vallási vitáinak legmelegebb mozzanatai alatt kelt; ezek hosszabbak, idézetekkel rakottabbak, orthodoxusabbak és unalmasabbak. Fordulataik nem oly élénkek s a latinság nyujtottabb; — Erasmus szelleme hanyatlott. A mi a befolyást illeti, Erasmus kevés munkájának volt annyi és oly termékeny befolyása, mint a beszélgetéseknek. E befolyás nem oly különleges, mint a tanítási és nevelésieké, az elmék sokkal nagyobb számára terjedt ki és sokkal több eszmét érint. A beszélgetések fejlesztették ki a szabad gondolkozás szellemét, mely a tizenhatodik század-

ban oly igen virágzott. Marot lefordíta egyet, mely nem a kevésbé csipősek közül való.¹⁾ A Sorbonne megcensurázta; s aztán jobban kelt, mint azelőtt.

Erasmusnak egyetlen egyszer volt irodalmi polemiája és ez erősebb volt minden vallási polemiájánál. Valamint a többi, ugy ezen pörében is az igazság embere maradt, a legjogosabb és legtermékenyebb eszme védője, tudniillik a szabadságé és eredetiségé a minták utánzásában.

Ezt ő a ciceronianusok ellenében állította, kik az eredetiséget abban látták, ha egyetlen szó, egyetlen fordulat nem alkalmaztatik, mely Ciceróban meg nem volna. Erasmus erről tréfás képet rajzol. A ciceronianusnak van házában egy szobája, vastag falakkal, kettős ajtókkal és ablakkal, melyeknek minden hasadéka be van tömve gipszszel és szurokkal, hogy abba se világosság, se zaj ne hatoljon. Hogy valaki ciceronianus lehessen, minden vétektől és gondtól mentnek és oly sajátságos előkészületen kell átmenni, mintha bűvész és csillagjós akarna lenni. A ciceronianus nem nőszül, nehogy neje háborítsa szentélyét; nem vállal sem munkát, sem hivatalt, — mi alól ugyan voltak kivételek, — hogy idejét másra ne pazarolja, miután ideje egészen Cicerónak van szánva. Ebédje tiz szem apró szőlő és három szem czukros coriandrum. Akarjuk ismerni levelezési modorát? Tatiusz kéziratokat kölcsönze tőle, melyekre nagy szüksége van; azokat most vissza kell kérni levélben. Hogy

---

¹⁾ E beszélgetés czíme volt: *Abba et eruditae*. Ime a mit Marot irt elébe:

Qui le seaovir d'Erasme voudra veoir
Et de Marot le rythme ensemble aveoir,
Lise cestny Colloque tant bien faict;
Car c'est d'Erasme et de Marot le faict.

megirhassa e levelet, átolvass Ciceróból annyit, a mennyit csak bír; keresgél a lapokon, följegyzí a legcicerósabb kifejezéseket, a körmondatokat, a tropusokat, a frázisokat; azután igyekszik elhelyezni az epistola összeszedett virágait. Egy téli éjszakán megcsinál egy körmondatot, és mivel Tatiushoz irandó levelében kevesebb, mint hat körmondat nem lehet, Tatius még hat nap és hat éjjel megtarthatja kéziratát. A ciceronianusnak megvannak a maga cicerós formulái, melyekkel barátját köszönti, annak egészsége fölött örvend, megköszöni valamely apró szolgálatát, üdvözli, midőn megnősült, vagy sajnálkozik fölötte, ha özvegygé lett.

Ez a Ciceróban található összes szavak, amaz az összes szólásmódok tárát állította össze; egy másik a szavak mértékes mennyiségét, melyekkel minden körmondat kezdődik és végződik; ismét egy másik a tropusok, figurák, epiphonemákét, egy negyedik az általános gondolatokat és mondatokat; az ötödik a finom tréfákat, és Erasmusként, szónoklata összes gyönyöreit. E különféle szótárak összeállítva, négyszer akkora kötetet adnának ki, mint az egész Cicero.

A ciceronianusok között voltak egyházi szónokok, az evangelium hirdetői vagy szolgálói, kik hivebbek voltak ennek, mint saját rendjüknék szabályaihoz. Mikor Erasmus Rómában volt, e szónokok egyike meg volt bizva Jézus Krisztus halála fölött tartani szent beszédet husvét napján. Erasmust élénken sürgették, hogy jöjjön el e beszédre. „A világért, el ne mulassza ön oda elmenni; valódi római beszédet fog ott hallani római szájból.“ Elment és lehető legközelebb ült a szószékhez, hogy egy szót se veszítsen el. II. Gyula pápa is jelen volt. Sok bibornok, püspök, pap és nagyszámu nép jelent meg. A ciceronianus egy előbeszédben, mely hosszabb

volt mint maga a beszéd, II. Gyula magasztalásában áradozott, mennydörgő Jupiterként mutatván be őt, ki mindenható kezéből a háromszögű menyköveket szórja, és szemöldeinek összehúzásával mozgatja a világot. Az emberekért meghalt Jézus Krisztus áldozatának mérlegeléseül hivatkozott Deciusra, Curciusra, Cecropsra, Regulusra, és mindazokra, kik előtt hazájuk üdve és a becsület drágább volt az életnél. Azután összehasonlítja a dijt, melyben e jeles férfiak részesültek, avval, melyet Jézus Krisztus kapott áldozatáért; azok ugyanis isteni tiszteletet és arany szobrokat; emez keresztet. És csinált belőle Socratest, Phociont, Epaminondást, Scipiot, Aristidest, — és mindezt a nélkül, hogy őt megnevezné, miután a Jézus szó nincs meg Ciceróban.

Kénytelenek levén mintájuk nyelvén vallási tárgyakról beszélni, az istent Jupiter optimus maximusnak, az egyházat szent gyülekezetnek, az eretnekséget lázadásnak, a schismát fölkelésnek, a keresztyén hitet keresztyén meggyőződésnek, a kiközösítést száműzésnek, a püspököket tartományi elnököknek, a bibornokok gyülekezetét összeirt atyáknak (patres conscripti), az isten malasztját az istenség bőkezűségének, az örök életet a halhatatlan istenek társaságának nevezék.

A római ciceronianusok jogosítva érezték magukat „római polgár“ czimével fölruházni oly tudósokat, kiket méltóknak ítéltek a ciceronianus czimre. Longueil Kristóf francia nyelvész, az egyetlen barbár az Alpokon túl, ki előttük kegyelemre talált, a capitoliumba hivatott, hogy ott a római polgár czimét vegye föl. Ez ünnepélyt úgy készíték elő, hogy az Olaszország és Cicero legnagyobb dicsőségére szolgáljon. Egy csinosan szónokló fiatal ciceronianus volt megbizva a föladattal, Longueil érdemeit tagadni, hogy neki ez

Chris
tyhon
Long

által alkalmat adjon egy még szebb beszédre. A vád főpontjai voltak, hogy Longueil irataiban Franciaországot Olaszországgal egyenlőnek merte állítani, s néhány kedvező szót mert mondani Erasmusról és Budéről, mint oly barbár, ki diéséri a barbárokat; hogy e két ember ösztönzéséből elvivé Olaszországból a legjobb tudományos könyveket, hogy azokat a barbárokhoz vigye; és hogy végre egy oly alacsony származásu barbár, mint ő, nem követelheti magának e diesteljes czimet. Longueil ugy felelt, mint a hogy felelt volna Cicero Rómában. Beszért a veszedelemről, mely fejét fenyegette, a viadorok csapatáról, mely a fenséges tanács (senatus) szólásszabadságát tönkre tette. Beszért Rómáról, a világ e régi királynéjáról, alapítójáról Romulusról, quiritesei kíséretében; ábrándozott az összeirt atyákról, a királyok fölött uralkodó tanácsról, a törzsekről, a praetor jogáról, a tartományokról, a gyarmatokról, a törvényhatóságokról, a szövetségesekről. „Mit tudom én? — ugymond Erasmus tréfásan — miért nem emlékezett meg a homokórák-ról is?“

Ugyanezen Longueil, Luthert ezáfolva, alig merte kimondani a keresztyén szót, mely Ciceróban nincs meg, és a hit helyett a meggyőződés szót alkalmazta.

A latin régiség imádói között akadtak még olyanok is, kik Proteussal megjövendöltetik Jézus Krisztus eljövetelét, kik szüz Máriát emberek és istenek reményének nevezék, kik Jézus Krisztus szenvedésének elszavalásában Homer és Virgil verseit utánozták; ciceróbbak Ciceronál, pogányabbak Homernál és Virgilnél, azon együgyű emberhez hasonlítottak, ki egy más utánzásnak levén betege, midőn látta, hogy Erasmus egy kis nyélbe ütött tollal ir, minden tollának nyelet csinált, azt hiven, hogy a toll teszi az irót.

A ciceronianusok eme bohóságát, mely Olaszország főntebb említetem büszkeségéből eredt, Erasmus egy cicerói párbeszédben ¹⁾ megtámadta; ez egy kis mű, teli észszel és bírálattal, melyben Cicero mély belátással van fölfogva, másolói pedig finomul gunyolva, és nevetséges voltak oly kézzel érintve, mely az öregség és a vallási vitatkozások gyakorisága daczára könnyűségét megtartotta. *Boulophorus*, (a jó tanácsadó) védi az író szabadságát és egy új irály szükségét az új eszmék számára, s pedig keresztyén irályt keresztyén eszmék számára. Ellenmondója *Nosoponus*, (a munka ellensége) a beszélgetés végén megjavul.

E párbeszédben, valamint minden irataiban Erasmus közelebb volt Ciceróhoz, mint badar utánzóí. Irályá alakzatai helyett utánozta őt gondolkozásában, eszmemenetében, fogalmai összeállításában, melyet a jeles írók egymásra hagynak, a nélkül, hogy egymást meglópnák. Erasmus latinul gondolkodott, latinul lelkesült, latinul szeretett és gyűlött. Hollandi vagy német nyelven soha nem született egyetlen eszméje is. Dajkája nyelvén beszélt inasával; de e szükség kényszerén tul, gondolatai csupán latin jegyekben alakultak, és lelke, midőn a közönséges nyelveken kifejezett eszmék körén tul emelkedett, természetszerűleg latinná változott, és e kiholt nyelvbe élte bele magát. Innen ama természetesség, egyszerűség, erő és kellem, melyet Erasmus irataiban bámulunk, ama hibák mellett, melyeket a ciceronianusok nem követtek volna el, és ama vulgata-féle nyelvújítás mellett, melyre a keresztyén hittan eszméinek kifejezése végett volt szüksége.

---

¹⁾ *Dialogus Ciceronianus, seu de optimo dicendi genere.*

A ciceronianusok nem követtek el hibákat, de viszont nem birtak Erasmus természetes bájaival, s hozzá még azon nevetséges dolgot is elkövelték, hogy noha keresztyének voltak, nem mertek azok lenni a szavakban is. Erasmus e szerint a hagyomány és a szabadság embere volt. Mint oly egyén, ki a latin nyelv kihalta után lépett föl, s ki kénytelen egyrészt hű maradni a nyelv szelleméhez, mert különben meg nem értik, másrészt átvinni abba az új eszméket, nehogy cselekvés és szerep nélkül maradjon, ő ugyanazt védelmezte, a mit mi francziák védünk, kik két nagy századra következünk, és hasonló akadályok közt, kényszerítve lettünk hivek maradni e nagy századok nyelvéhez, mint a mely a magunkénak minden eszméit kifejezi. Szabadság és hagyomány volt Erasmusnak is az iránytűje, a nyelvet és a különböző újításokat illetőleg.

Erasmus összes eszméi közül, a sok műből, melyek terjedelme annyi, mint Voltaire művei, a fele rész elveszett örökre, a másik fele rész átalakult, a mi szintén az enyészet egy neme, az emberi szellem nem ismervén el az eszméket, csupán azok legutóbbi alakjában. Művei vallásos részéből nem maradt meg egyéb egy szónál, a keresztyén bölcsелеm magasztos szavánál, de a melyet talán nem úgy értettek mint mi. Irodalmi műveiből azok, melyek a tanítás ügyét tárgyalják, tulszárnyaltattak; a polemiák kihültek; a legirodalmiabbakat egyik nemzet se vállalja el magáénak, egyetlen élő nyelv nem ismeri el őket; nem olvastatnak, csupán néhány tudós által, kik kénytelenek olvasásuk közben két ezer év előtti szótárhoz folyamodni. Erasmus tehát meghalt, hogy soha többé föl ne támadjon; nem is a végből ismertetem lényét és tetteit, hogy fölélesztését követeljem, csak egy kis tünékeny elismerést akartam szerezni a munka és tudomány e jeles mátyrjának, ki elvetette, a mit mások

fognak learatni, és nagyjából kidolgozta, a mit mások tökéletesíteni fognak, mindig a legnehezebb és legkevésbé dicséltjes munkával terhelve, mindig más számára dolgozva; de kinek szelleme élénk, szabad, leleményes volt, noha elhalandó eszmék és egy kihalt nyelv súlya alatt; páratlan ember, kiben a régiség az új időkkal ölelkezik, és a ki nyugot Európában a legértelmesebb szereplő volt ama nagyszzerű jelenetben, melyben az apák és a fiúk, a múlt és a jövő egymásra ismernek, s melyet a tudományok újjászületésének nevezünk.

MORUS TAMÁS.

I.

*VII. Henrik halála. — Utódja, fia VIII. Henrik. —
VIII. Henrik házassága arragoniai Katalinnal. —
A menyegzői költemény.*

VII. Henrik meghalt, békés és tekintélyes országot, szilárd közigazgatást és telt állampénztárakat hagyva hátra. Hosszu uralmát megunták és nem sajnálkoztak fölötte, mert mindezen javak népszerűtlen forrásokból eredtek: az ország békéje, t. i. diestelen külpolitikából; a közigazgatás szilárd-sága kegyetlen zsarnokságból; a pénzügyek jó állapota harmincz évi fukarságból és zsarolásokból. Az angol nemzet e királya iránt oly érzelmet táplált, mint egy örökös oly rokon iránt, ki csak azért hagyta rá kincseit, mivel nem vihetette el magával a sirba. Élete vége felé Henrik csak azért szerzett, hogy arany rúdjaít szekrényeiben megtarthassa. Tizennyolczszázezer font sterling örökség, ifjuság, csinos arcz, némi képzettség, az elhunytal való elégtelenség, mely annyira kedvező az őt túlélőre, VII. Henrik utódát az összes keresztyénség leggazdagabb, leghatalmasabb, legnépszerűbb fejedelmévé avatták.

Koronázásának ünnepélyeit a legőszintébb örömmel ülték meg. A gazdagság most már mutathatá magát, megszabadulván az utóbbi király adószedőitől való félelemtől, ki az egész országra a fősvényesség és szegénység bélyegét ütötte. A hölgyek derekán és nyakán újra megjelentek az arany övek és lánczok, mióta nem kelle attól tartani, hogy a király kincstárnoka azt elveszi tőlük, atyjaik vagy férjeik hátraléka fejében. VIII. Henrik és neje arragoniai Katalin, kik a boldogult király életében kénytelenek voltak szintén igen összehuzódni, maguk adták a példát egész London nemességének és jámbor örömet látszottak érezni királyi öltözetök pompáján. Minden fövegen fénylett a gyémánt. Az udvar, melyet VII. Henrik, a kicsinyeknek épen úgy barátja, mint XI. Lajos, de nem odáig, hogy megossza velük a nagyok zsákmányát, az udvar — mondjuk — melyet VII. Henrik a fényűzés ellen kiadott törvényeivel az illendőnek határai közé szorított, most verőfényben tündöklött. A nép tapsolt e fényűzésnek, mert a népek jobban szeretik a fejedelmekben a fényes hibákat, mint a közönséges erényeket; és jobban a sokat költekező, mint a takarékos királyokat; s ez előnynek van értelme, mert elvégre, miután mind a kétféle jellem költségeit ők fizetik és mivel mind a két esetben fizetniök kell, okuk van azt, ki a mit elvesz tőlük, annak egy részét visszaadja nekik, elejébe tenni annak, a ki az egészet megtartja magának.

VIII. Henrik házassága arragoniai Katalinnal, fivére Arthur herczeg özvegyével, az új király tanácsában vita tárgya volt. Az uralkodás egy oly ügygyel kezdődött, mely annak másik felét véressé vala teendő, tudniillik egy házasság ügyével. Henrik sógornőjét szerette; és talált oly tanácsosokat, kik a vele való egyesülést helyeselték, hitbölcselőket, kik azt az isteni törvények szerint érvényesnek

nyilváníták, és egy pápát, ki mit sem tudván megtagadni ama spanyol háztól, melyből Katalin született, az egyház által ily esetben követelt fölmentést megadta. Az ifju királyné szüzessége tisztos aggnők által ünnepélyesen igazoltatott és esküvel bizonyíttatott. Férjhez adása a szüz leányok menyegzőjének szertartásaival történt; hosszú fehér ruhában, kibontott hajjal. Az egész úton, Westminsteről a királyi palotáig, a nép üdvkiáltásai kísérik a két koronás szerelmest, kik boldogok leendének, mint egyszerű halandók, mivel Henrik hajlama Katalin részéről viszonztatott; s gyakran ígérte neki még az előbbi király életében, hogy nőül veendi. Az 1509. év júniusában tartották a házassági ünnepélyeket, melyek egész az év végeig huzódtak.

Az újjászülető irodalom leróttá adóját az ifju párnak. VII. Henrik az irodalmat nem igen serkentette. Szegény az ugyan minden időben, de még szegényebb volt ez általános tudatlanság korszakában, midőn csak a királyi asztalok morzsáiból élhetett; de a boldogult király, ki a morzsákat összegyűjtötte, hogy falatokká gyurja, nem akarta hallani az irodalom dicséreteit, hogy munkáit ne kelljen megfizetnie. Az irodalom sokat várt VIII. Henriktől, ki már trónra lépte előtt jó akaratot mutatott irányában és a kinek gazdag örökségéről, noha a politikai ügyektől igen visszavonult, hallhatott már valamit. Magasztalták tehát az írók görögül és latinul, Nyugot-Európának akkoron nem lévén több irodalmi nyelve e kettőnél. Alakja, jó képe, kellemes volta, vonásai kedvessége, katonai bátorsága, melyet — mint fiatal fejedelemben — föltételeztek, egészsége, lovaglásbeli ügyessége bő tárggyul kínálkoztak költeményekre, melyek a nemzetnek a király testi képességeivel összhangzatos erkölcsi tökéletességeket ígértek. A hitregetan, akkorában a költők valódi sugalmazója, isteneinek összes bájait VIII. Henriknek

kölcsönözte. Benne megvolt Jupiter méltósága, Minerva bölcsesége, Mars hősiessége; egyébiránt ama két századon át, melyekben a hitrege uralkodott, minden trónra lépő királyt ugyanezen változatlan dicsérettel, vagy gúnynyal¹⁾ illettek.

Mindezen költemények közt legérdekesebb az, melyből néhány tételt ezennel lefordítok. ¹⁾ Meglehetősen erélylyel bírálja a megelőző uralkodást; becsületes, komoly, független szellem lengi át a szokásos közhelyeket, s a jó tanács nyomban követi a hizelgést. Olvasván vagy elolvastatván magának e verseket, VIII. Henriknek pirulnia kellett atyja miatt. E szempontból tekintve, e mű sokkal inkább vétett az illedelem ellen, sem hogy egy becsületes embertől ne került volna. Egy közönséges hizelgő talált volna benne módot, hogy dicsérje a fiut a nélkül, hogy megtámadja az apát, e költemény szerzője pedig megtámadta az apát, hogy leczkét adjon a fiunak.

Anglia boldogságáról szóló szokásos bevezetés után a költő a nép örvendezésével szembeállítja a megelőző uralom nyomorát.

„A nemesség, mely régóta a csöcselék sértéseinek volt kitéve, fölemeli ma fejét és diadalt ül ily király alatt; és van oka rá! A kereskedő, kit imént még az illetékek sokasága elijesztett, hajóit újból a tengerre küldi, melynek már-már elfeledte utait . . . Minden polgár örül, mindenki számít a jövődöbeli javakra, melyek a mult vesztéseit kárpótolandják. Kincseit, melyeket ijedtében sötét szekrényekbe rejtett, mindenki tetszelgve mutatja és merészel gazdag lenni. . . A félelem nem sugdos rejtélyes szavakat; senkinek nines oka sem elhallgatni, sem halkan mondani valamit.

---

¹⁾ E darab latin distichonokban, mintegy kétszáz versben van írva.

Kedvet érzünk megvetni a hizelgőket és senki sem fél az elárultatástól, hacsak maga nem volt áruló . . .“

Következik az általános tolongás festése: „az utczákat ellepi a nép, az ablakok és tetők nézőkkel vannak megrakva, kíváncsiak különböző helyeken várják be a kíséretet, hogy újra láthassák a királyt, kit már láttak; azután a király arczképe, a legszeretetre méltóbb tárgy, mely valaha a természet keze közül kikerült. A fejedelem nem kevesebb ügyes kezű, mint a mily bátor szivű, akár ha kardra kell vivnia, akár ha kiszegzett dárda ellen kell gyorsan rohannia, vagy egy nyilat célba kilőni. Szemei tüztől szikráznak, ábrázata Vénus honol, arczain rózsák pirulnak. Ez alak, melyen a kellem az erővel versenyez, egy ifju leány és egy férfin végyüléke. Ilyen volt Achilles, midőn egy nympa ruhái alá rejtőzött; ilyen, midőn Hector hulláját vonszolta kocsija mögött.“

Mindez szoros értelemben véve igaz volt. VIII. Henrik szépsége híres volt Európában. A követek beszéltek arról sürgönyeikben. Tíz évvel utóbb, VIII. Henriket, akkor huszonkilencz évest, mint szép külsejű királyt, még jóval I. Ferencz fölé helyezték, noha I. Ferencz az által, hogy komolyan kedvelte az irodalmat és művészeteket, és csatákat nem a tornákon, de Olaszország síkjain nyert, előnyökkel bírt VIII. Henrik fölött, ki akkoron a vallásirodalmi társaság tagja volt. A költő tehát nem hizelgett VIII. Henrik testi külsejének; meglehet, hogy gyakorlottabb vagy gyanakodóbb szemekkel észrevette volna ez egyszerre parancsoló és hizelgő szemeket s mindenekfölött ábrázata nehézkos, vastag, állatias alsó részét, minőnek azt Holbein előtűnteti, és a minél fogva ez arcz mint leghivebb visszatűkrözője e fejedelem összes vétkeinek, gyűlöletet kelt. De a reményteljes napokban nem szokták a királyokat oly kö-

zelről szemügyre venni; különben pedig az arczisme 1519 körül még se tudomány, se divat nem volt.

VIII. Henriknek erkölcsi képét adni már nehezebb volt. Mint kormányférfi, a volt király alatt sokkal inkább elenyészett, semhogy reményeknél egyebet kelthetett volna. Mint harczfi csupán néhány lándzsát tört a tornákon és néhány fogadást nyert a nyíllövészeteken. Mindazáltal dicésérni kelle őt erkölcsi oldaláról is. Majd látni fogjuk, mennyire meghazudtolják az uralkodás évei a trónralépés esalképeit.

„Mily érett ítélet! kiált föl ugyanazon költő; mily mozgalom e békés lélekben! Mily erős kebelvel fogja elviselni vagy mérsékelni a jó és a balszerencsét! Mily gondosan őrzi szüziességét! a kegyesség mily kincsét ápolja nyugodt szívében! Mily idegenkedés a csillogástól! mindezen jelek, melyeket nem lehetne eltagadni, láthatók fejedelmünk arczatján. És a mi mindnyájunk arczán látható, a mi az általunk élvezett javakban nyilvánul, az az ő igazságos volta, helyes kormányzati módja, királyi jósága népe iránt. Az erkölcsök féktelensége rendesen megrontja a legjobb lelkeket, a legnagyobb szellemeket. Henrik, noha vallásos érzületű, mielőtt királylyá lett, a trónhoz méltó erkölcsöket vitt e trónra. Ő nekünk mindjárt az első napokban azon javakat adta, melyek csak némely fejedelmek késő öregségétől várhatók. A főbbek rég óta megvetett rendje visszanyerte jogait; a tisztségek és hivatalok, melyek egykor a gonoszoknak pénzért adattak el, most jóra való emberek kezére kerültek; a tanultak kapják a jutalmat a tudatlanok előtt; a törvények ismét erősekké és tiszteltekké lesznek. . .“

VII. Henrik Angolországnak XI. Lajosa volt. Mint XI. Lajos, ő is a hűbériséget sujtotta a főrendűekben; de Anglia végzete nem az volt, a mi Franciaországé, hogy t. i. a

szabadsághoz a korlátlan uralmon átmenve jusson. S ekkép a költő hálálkodása, a nemesség visszaállításaért jó angol s előrelátó szellemtől származott.

A király arczképe után a királynéét írja meg. Ez ama fejedelelemnő, ki „erényben túl tesz a régi Sabinákon, méltóságban a szenteken; Tanaquilhez hasonló a tanácsadás gyorsaságára, Cornelia fölött áll ékesszólásra, Penelope fölött házas hűségre nézve“. A költemény a szokásos üdvkívánatokkal végződik. „Az istenek áldják meg, úgy mint idáig, e házasságot, és vigyék át Henrik és Katalin koronáját gyermekeikre, gyermekeik gyermekeire, unokáik unokáira!“

A kíséret elvonulása alatt, az egész diszszertartást egy hirtelen jött eső harmatozába, mint a költő mondja. „Mindazáltal a nap nem tűnt el, és a város fölött borongó felhő elvonult. Ez eső épen kapóra jött, hogy a hőséget csillapítsa, és akár magában tekintve, akár jóslatot keresve benne, mi sem lehetett volna kívánatosabb. Phöbusz sugarai, Juno esője, fejedelmeinknek bő esztendőket ígérnek.“

A koronázás alkalmával tornajátékok tartattak, melyeken, a mi ritkaság, sem haláleset, sem sebesülés nem történt. Ez arra szolgál a költőnek, hogy Henrik királyt jambusokban külön is üdvözlje. „A lovag-játékokat rendesen valamely baleset teszi nevezetessé. Majd egy bajnokot vernek át lándzsával, kinek vére a porondra hull; majd a tömegben valamely szerencsétlent gázolnak el a lovak, vagy valamely emelvény szakad a nézők fejére. De a látványokat, melyekben te részesítél bennünket, óh király, balesetek nem történte teszi emlékezetessé; s ártalmatlanságuk méltó a te jellemedhez.“

Végre egy kisebb versben, mely a nagyobbak toldaléka lehet, a költő, Platónak egy eszméjét értelmezvén a dolgok korszakonkinti visszatéréséről, azt mondja Henriknek:

„Plato azt mondotta, hogy mindaz, a mi egyszer bizonyos korszakban megtörtént, vagy már megtörtént egyszer valamikor, vagy meg fog történni egy napon. A mint a tavasz eltűnik és hajtván őt a sebes év, visszatér a maga idején; a mint a tél rendszerint megjelen, hogy kifujja mérgét; azonképen, az ég hosszas forgása után, minden elmúlt dolog újra kezdődik, megszámlálhatlan viszontagságokon át. Az arany kor volt az első; azután jött az ezüst kor; azután a vas, végre a réz kor. Az arany kor visszatért a te uralmad alatt óh fejedelem! Vajha Plató jóslata csak idáig tartana!”

Ez utóbbi óhaj aligha pusztá szónoklati virág volt. Az ember, a ki írta e verseket, fiatal volt ugyan még, de még sem annyira, hogy könnyelműségből szalasztotta volna ki száján e szomorú fölkiáltást, melylyel nász költeménye végződik. Minden esetre lett volna oka rá; mert ez az ember — Morus Tamás volt!

II.

Morus Tamás születése. — A jövőndölések. — Morton bibornok pártfogolja Morust. — Sikerei Oxfordban. — Első költeményeinek jellege. — Szigorúsága. — Vallásos társalgások Colettel (szent Pál dekanjával). — Morus két ízben nősül. — Az alsó ház tagjává lesz. — Szökése Franciaországba. — Angolországba VIII. Henrik trónraléptekor visszatér.

Morus Tamás — az ujjászületés-korszaki írói nevén nevezem, — született Londonban, 1480-ban. Atyja More János lovag, a királyi ítélőszék egyik bírása, anyja mistress Handcombe de Holiewell volt, a bedfordi grófságból, ki meghalt, a mint őt a világra hozta. A mint ez többnyire minden nevezetes emberrel, haláluk után, történni

szokott, a családi kegyelet az ő születését is rejtelmes jóslatokkal és mesékkel vette körül. Menyegzője éjjelén mistress More álmában látni vélte jeggyűrűjén jövődöbéli gyermekeinek számát és különböző sajátságait. Azok egyikének vonásai oly sötétek és határozatlanok voltak, hogy alig birta azokat kivenni; a másinak alakja ellenben rendkívüli fényben tündöklött. És valóban, az első idéetlenül született; a másik Morus Tamás volt.¹⁾

Nem sokkal születése után, midőn egyszer dajkája, őt karján tartva, lóháton egy kis patakon ment át, a ló hirtelen földre ugrott, és egy mély vízbe zuhant, mi által a dajkát a csecsemővel együtt halálos veszedelembe hozta. A dajka, hogy legalább a gyermeket megmentse, azt a patakot szegő sövényen át a mezőre dobta, nem mulasztván el istennek ajánlani. A ló uszva kimenekült az örvényből, s a dajkát ép egészségben a partra kitette. A szegény nő gyorsan a gyermekhez futott, és őt fölemelvén,²⁾ sérületlennek találta, nyájasan mosolyogva dajkájára.

Első nevelését a londoni szent Antal kollegiumban nyerte, a hol a tanulásban szorgalmat és könnyűséget tanúsította. Hire eljutott egészen Morton bibornokig, ki canterburyi érsek és Anglia kanczellárja volt; ez elkérte a fiút atyjától, mestereket ada melléje és barátságába vette. Ez időben nem vala ritka dolog, hogy magas rangu egyházi személyek valamely szegény, de jó házbéli gyermek nevelését elvállalták, de rendesen azért, hogy aztán papot csináljanak belőle. Morus Tamás a bibornok házában gyorsan fejlődött. Karácson ünnepein a főpap nagy lakomát szokott adni, melynek végét latin szövegű darabok eljátszása képezte; ezek legjobb-

---

¹⁾ Life of Thom. More, by his grandson.

²⁾ Life of Thomas More, by his grandson.

jai rendesen Morus Tamás művei voltak, ki egyuttal szerepelt is azokban. Morton dicsekedett barátai előtt pártfogoltja tehetségével. Nem volt fukar jóslatokkal sem, mondván, hogy ily korán érő gyermek még sokra viheti. Majd aztán Oxfordba küldte a felsőbb osztályokba. Morus ekkor mintegy tizenöt éves volt.

Oxfordban a szónoklati, észteni és bölcseلمي osztályokat egymásután bámulatos sikerrel végezte. Feltűnőnek találták szorgalmát és buzgalmát a tanulásban, valamint visszavonulását mindennemű mulatságoktól, holott azok felé természetes vidámságán kívül még egy más tulajdonsága, tudniillik szikrázó elméssége is csábithatta, oly képesség, melynek birtokosai keresni szokták a társaságot. Egy körülmény egyébiránt a félrevonulást okszerű kötelességévé tehetette volna, ha arra már tanulmányszomja magában is nem ösztönzi. Az oxfordi tanulók mulatságainak nagyobb része ugyanis költséges volt; More János pedig, noha sokkal becsületesebb volt, semhogy meggazdagodott volna, kissé szűk marku volt. Úgy látszik, hogy a bibornok nem igen látta el pártfogoltját a mulatságokra való költségekkel. A fiatal embert tehát kényszerűség és kedv egyaránt sarkalák a munkára. Szelleme az egyenlőtlenség és szegénység kemény iskolájában érlelődött. Tizennyolcz éves korában Morus már ismeretes volt Európa tudósai előtt; tizennyolcz éves korában már irodalmi ellenségei is voltak. Ez már anyja álmánál biztosabb jósjel volt. A tehetséget legelőször is az ellenfél szokta fölfedezni.

Verseket irt angol és latin nyelven. E versek nagyobb része közönszerű. De tárgyaik érdekesek; azok már visszatükrözik Morus jellemét, mely vidám és komoly volt egyszerre, világi enyelgésekre és ascetai szigorra egyaránt hajlandó. Angol művei közt, a Cupidóhoz és egy szerzetest játszani

akará katonáról írottak mellett, vannak versei az örökkévalóságról, a világi javak mulandóságáról szólók; egy költemény a szerencséről, annak kedvezéséről és mostohaságáról.¹⁾ A latin munkákban, melyek distichonokból, vagy görög utánzatu — részint eredeti — epigrammokból állanak, találunk apró satírák mellett, melyek tárgyait általános emberi gyarlóságok képezik, keresztyén szomorúsággal eltelt darabokat, melyekben, ha nem csalódom, a jövő iránti bizonyos homályos félelem is nyilatkozik. Ezek czimei: Az élet rövidsége. Az élet egy futás a halál felé. A szerencse változandóságai.

Azt vélnők, hogy oly ember írhatta ezeket, ki már sokat szenvedett, vagy sok szenvedést látott. Morus megírta, tudtán kívül, saját élettörténetét. „Midőn az ember a legnagyobb javakkal bir, mondja e művei egyikében, a legnagyobb roszak legközelebb vannak; és viszont, a legfőbb rosz szomszédos a legfőbb jóval.“²⁾ Nem maga-e a kancellár ez, ki a szerencse legmagasb tetőpontjáról a Tower börtönébe esett? Nem ez-e ama keresztyén, mindenétől megfosztott, ostromolt fogoly, ki epedett a halál után, mint a mely őt megszabadítja és neki örök elégtételt ad? „Azt hiszem, Nestor hosszú életkora van számodra föntartva, mondja másutt; a hosszú életkor számtalan bajokkal viselős. Játssunk az élettel, azt gondolván, hogy a halál még jó távol van tőlünk; de a halál keblünkben rejtőzködik. Életünk első órájától kezdve, az élet és a halál, egymás mellett, lépést tartva, haladnak. Lassan lassan, folyton halunk; mi alatt beszélünk is, egyre halódunk.“

¹⁾ English Works of Sir Thomas More, knigh: in Fol. 1557. Bibl. Sainte-Geneviève.

²⁾ Thomae Mori opera latina, in Fol. 1556. Biblioth. de la ville.

Ime a szomorú, mély keresztyén gondolatok. Morus Tamásnak ezekkel kellett kezdenie és végeznie.

Tizennyolcz éves korában Pic de la Mirandolet választá hőseül, kinek jámbor és böles életét angolul irta meg, és a kinek tizenkét szabályát, melyek az embert a szellemi harcban lelkesítik és kormányozzák, versekbe foglalta; ¹⁾ ez egy sajátságos költemény, melyben a szabályok tizenkettesével advák, a melyek közt föltűnők a tizenkét szabályon kívül, a szerelmes férfi tizenkét tulajdonságai vagy föltételei, természetesen vallási értelemben, és a tizenkét kard, melyek e rejtélyes harcban használandók. ²⁾ A fiatal Morus a Pic de Mirandoléhoz hasonló életről ábrándozott, mely egészen a tudományoknak és istennek vala szánva. A tanulmányban és az elmélkedésben keresé ama nagy tudás és ama nagy vallásosság titkát, melyek Pic de la Mirandolet se bölesesé se szentté nem tették.

Morus Tamás írói föllépése némi hatást kelte a tudós Európában. Beszéltek róla Louvainben, Londonban, Párisban; Erasmus, Budé, Beatus Rhenanus — ismerték és irtak róla. A szerzőt természetesnek, leleményesnek és jó latinnak találták. ³⁾ Epigrammái különösen igen tetszettek és elterjedtek; azok nem nyomattak ki, de lemásoltattak és terjesztettek. Immár közös megegyezésből, Morus Tamást bevették

¹⁾ Oeuvres latines — English Works p. 21.

²⁾ E tizenkét kard a következő: 1. Kevés és rövid gyönyör; 2. A baj és szomorúság; 3. A legjobb dolog elvesztése; 4. Ez élet csak álom és árnyék; 5. A halál kezünkben és mégis előreláthatlan; 6. A bűnbánat nélküli haláltól való félelem; 7. Örök vigalom, örök fájdalom; 8. Az ember természete és méltósága; 9. Egy jó lélek békesége; 10. Isten nagy jótéteményei; 11. Krisztus kinos keresztye; 12. A vértanúk bizonyágtételei és a szentek példái.

³⁾ Candidus est, argutus, latinus. (Lettre de Beatus Reenanus.)

ama keresztyén irodalmi köztársaságba, melynek fejedelemsége fölött Erasmus és Budé versenygettek, de a melynek Erasmus maradt fejedelme mindnyájuk beleegyeztével. Ők mintegy finomabb és válogatott nemzet éltek az ez idő szerint harczos és barbár Európában, kik szellemi keresetet űztek harczy zaj és politikai mozgalmak között, melyeket nem értettek s érteni nem is akartak. A fiatal Morust e nemzet tagjául vállalta el. Erasmus, ki őt első angolországi útjában látta, úgy fogadta, mint a muzsák és a szent irodalom papját, ahogy akkorában nevezék. És úgy látszik, hogy ő erre nem volt fölöttébb hiú; akkoron a vallás tölté be egész lelkét.

Husz éves korában az érzelmek kezdének beszélni. Ridg szokásai, szegénysége, munkabuzgalma daczára az oxfordi tanulót ismeretlen vágyak izgaták; a test föllázadt a szellem ellen. Morus az önkinzás mindenféle nemeihez folyamodott, hogy érzelmeit elhallgattassa. Szőr inget horda, melyet soha el nem hagyott végkép, még mikor az államügyek vallásos buzgalmát alább szállíták is, és a melyet élete vége felé ismét felölte, hogy soha többé el ne hagyja. Gúnyolták, élcelték a hőségért, melyet nyárban a szőr ing okozhata neki. Az önkinzások egyik neme volt az is, elnyelni e gúnyolódásokat és szőr ingét le nem vetni emberi tekintetből. Azonkívül minden pénteket és böjtnapot megtartta, „hogy — mint unokája írja — megfenyítse a test lázadását, és ne engedje az Érzékiség szolgáját az Ész urnő fölé kerekedni.“¹⁾ Gyakran böjtölt és virrasztott, kemény fekhelyen aludt legfőlebb négy-öt óra hosszant, fejét egy hasáb fára hajtva vánkos helyett, „ugy bánván testével — mondja ismét őszinte életírója — mint valamely

---

¹⁾ Life of Sir Th. More, by his grandson John More, p. 20.

számárral, ütve, verve és rozszul táplálva azt, hogy menekedjék a bö lakoma izgalmaiktól. ¹⁾

Ily sanyaru életmód nem volt összeegyeztethető a házas étellel, és igen gyakran kitette Morust a gúnyolódások és társadalmi tekintetek ama kísérleteinek, melyek fiatal emberre nézve oly igen veszélyesek. Ő érezte azt és egy karthausi kolostor mellé ment lakni, részt vevén a szerzetesek vallási gyakorlataiban, de a nélkül, hogy fogadást tenne. Így élt négy éven át.

Ez idő közben vágya támadt a Ferencz-rendiek szerzetébe lépni. De közelebből tekintve a dolgot, lelkiismeretét bántotta e szerzet szabályainak meglazulása és általában az a romlottság, mely a szerzetes rendekben mindenütt elharapódzott. Megváltoztatta tehát szándékát, és szabad maradt, mint előbb, de az önkorlátozás és fékezés egyre növekvő szükségérzetével és a szüziesség lassu martírságának minden gyötrelmeivel. Ez idő tájon Colet ²⁾ tudor Londonban sok tudománnyal és kenettel szónokolt. Az ifju Morus gyóntatójának választá és igénybe vette tudományosságát és vallásosságát, hogy segítse őt a küzdelemben, mely emészti a nélkül, hogy csillapítaná.

Az egész idő alatt, míg a tudor Londonban volt, Morus nyugodtnak érzé magát. Eljárt meghallgatni gyóntatója szent beszédeit, este pedig vagy négy szem közt, vagy néhány barátai társaságában figyelt szavaira, melyekkel az őket oktatta, valamely vallásos olvasmány értelmére nézve. Colet szent Pál dekánja volt, és e minőségében nyílt asztalt kelle tartania az idegenek és a káptalanbeli egyházi személyek

---

¹⁾ Ibidem.

²⁾ Ugyanazon Colet, ki Erasmus pénzkérésére az isten segédelmébe való ajánlással és dicsőségére vonatkozó bókokkal válaszolt.

számára. Előde alatt dicsérték a szentpáli dekan asztalának bőségét és a vacsorák hosszúságát, melyek az éjszakába mélyen benyultak; Colet azonban takarékoságánál s némileg a pénz iránti ama szereteténél fogva, melyet Erasmus kiméletesen szemére vetett, a dekáni asztalt a szükségesnek határai közé szorította és megrövidítette a vacsorákat. A fölösleges ételeket olvasásokkal, a hosszas iddogálást vallásos beszélgetésekkel helyettesíté. Morus jelen volt olykor a lakomán, és az azt követő társalgásokon — mindig.

Mihelyt a vendégek asztalhoz ültek, a dekan egyik embere érthető fönnhangon Szent Pál leveleinek vagy Salamon példabeszédeinek egy szakaszát olvasá föl.¹⁾ Colet kiválasztott valamely bizonyos szöveget, és miután a jelenlevőket kikérdezé e szöveg értelme iránt és nézeteiket meghallgatta, végre ellennézeteit szelídséggel, de nyomatékosan indokolva — ő maga adta annak oly magyarázatát, mely mindenkre nézve épületes volt. A vacsora elvégződván, és a hála-ima elmondatván, a társalgást folytatták; ha a vendégek nem voltak Colet inyére, akkor csak fölolvadás történt, melyet mindenki csöndben hallgatott, és a minek folytán Colet föl lett oldva a beszélés alól. Egyébiránt ő türelmesebb volt a nézetek, mint a nyelvhibák iránt; s csaknem jobban boszankodott az idegenszerű kifejezésen (soloecismus) mint az eretnekségen. Legkedveltebb asztal- és vitatársa Morus volt, mivel a hittan és a nyelv kettős szempontjából ő volt az, ki leginkább egyezett vele a keresztyéni hit nézeteiben és a latinságra vonatkozó kifogásaiban.

De a szentpáli dekan gyakran távol volt; Londontól néhány mértföldnyire egy falusi lakással birt, hova a dekan-ság fáradalmait kipihenni járt. Mig ez elválás tartott, Morus

---

¹⁾ Lettres d'Erasme, 455, 457.

rendesen kísértetbe esett, és a hús és szellem közti harc kiújult. „Idáig, — írta távollevő mesterének — ön nyomdokait követve, ki tudtam szabadúlni az oroszán torkából. Jelenleg, mint egy második Eurydice, — azzal a különbséggel, hogy Eurydice a pokolban maradt, mivel Orpheus feléje fordította fejét, hogy őt lássa, míg én hasonló veszélyben vagyok, mert ön nem fordítja felém fejét, hogy meglasson — jelenleg, űzve, hajtva egy ellenállhatlan erőből és szükségből, visszaestem ama sötét homályba, melyből ön engem kirántott. Mert ugyan kérem, van-e e városban valami, a mi az embert jámbor életre vezetné, sőt ellenkezőleg, el ne tántorítaná, és a vétek mindenféle nemei közé ne taszítaná az oly embert is, ki minden erejét megfeszítve, el van szánva az erény meredélyét megmászni? Kivel találkozhat útjában, ha nem a képmutató szeretettel és a hízélgés méz-mérgével; itt az ádáz gyűlölet, ott viszályok és viták; itt-ott korcsok, mészárosok, szakácsok, hal-, madár- és süteményárusok, kik csupán arra gondolnak, hogy gyomrukát megtöltsék, szolgálván e világ fejedelmét, az ördögöt?”

„Igen, maguk a házak megfosztanak bennünket az ég világosságának egy részétől, látkörünket födeleik magasságával korlátozván. Ez okból megbocsátom önnek szivemből falun való tartózkodását; ott ön jó emberek társaságára talál, kik távol állanak a városi lakosok minden fondorlataitól. A hova ön tekint, mindenütt kellemes látvány tárul szeméi elé; a lég enyhe mérséklete felüdíti ön érzékeit; a szép ég szabad látása gyönyörködteti; ön nem lát egyebet, mint a természet nagyszerű ajándékait és az ártatlanság szent jelképeit.“ ¹⁾

---

¹⁾ Life of Sir Thom. More, by his grandson p. 21.

Morus belső harezának e megható rajzából láthatjuk, mily erővel birhattak akkoron a vallásos eszmék, és mire képesíthettek egy érzelmei által háborgatott fiatal embert, kit annyi kísértés, tör, a bukás annyi alkalma vett körül. Változtassuk meg az időket, vonjuk el a vallásos eszméket, a keresztyén ember köteleességét önmaga és isten iránt, dobjuk az embert hasonló kísértések közé, a maga szabta erkölcsi törvényen kívül minden egyéb fék nélkül: és nem borzadunk-e el, ha az ifju Morus erőfeszítésére és bánatára gondolunk, attól, hogy hova jut a vallást eldobó ember szabadsága?

Mindazáltal a fiatal ember legyőzetett. A kibontakozás két módja állott előtte: a kolostor és a házasság. A kolostor ellen föltámadt lelkiismerete; ott ő vagy elkedvetlenedik, vagy a rossz példák kísértetbe ejtik. A házasság tetszett neki, noha epigrammokat irt a nőkre; végre is egy szent egyesülés karjai közé menekült a kicsapongás elől. Maga ez egyesülés is keresztyéni gyöngédség ténye volt. Sir Colt, essexi nemes embernek két leánya volt; Morus, ki előbb a fiatalabb iránt gyúladt szerelemre, meggondolá, mily keserű fájdalom és némi megszégyenítés lenne az az idősbre nézve, ha hogy húgát elébe tenné, annálfogva egész vonzalmát amahoz fordítá és nőül vette.¹⁾

A házasság elvonta a szemlélődő élettől. Valamely pályára kelle magát szánnia. Az ifju pár nem volt gazdag, és gyermekeik is majd lesznek. Morus, atyja tanácsára, kinek minden akarátát teljesíté gyermekora óta, a jogot tanulta és magát e pályára szánta el. Négy év tölt el a gyakorlatl egybekötött tanulmányokban. Ámbár nős és minden évben egy-egy gyermek atyja, családi életében is megtartá

---

¹⁾ Ibidem.

rideg keresztyén szokásait. Józanul élt, vacsorára beérte egy tál étellel, bor helyett sört ivott, és az öltözködésbeli hanyagságot odáig vitte, hogy lyukas csizmákban ment ki az utcára, mire egy izben Harris nevű titkára figyelmeztette.

A fiatal asszony meghalt, a mint negyedik gyermekét világra szülte. A nőtlenség már ezentul nem volt czélszerű, Morusnak, ki négy apró gyermek atyja és sok ügye volt. Két év múlva ujolag megnősült, nem érzéki vágyból, mondja Erasmus, mert a nő, kit elvett, özvegy volt, rút és már jó éltés; de csak azért, hogy gyermekeinek dolgos és gondos anyát adjon. Ez mistress Alice Middleton vala, egy kissé világias nő, ki férje vallásossága fölött gúnyolódott, „ki egy gyertyadarabbal fősvénykedett, mondá Morus, de a ki egyszerre a legszebb bársony ruhát is tönkre tette; ki vele zsémbelt ügyvédi önzetlensége miatt, és nagyobb becsvágyra sarkalta gyermekeiért; egyébiránt jó szívű, hű nő, kit szintoly komolyan, ha ugyan nem oly gyöngéden szeretett, mint Colt Jankát, ki bájos volt, ha Erasmusnak hitelt adhatunk.¹⁾ Morus mindig jól bánt mistress Alice-el, noha okunk van reá hinni, hogy ő sugallta neki ama tréfás és ismert összehasonlítását a házasságnak egy kigyó-zsákkal, melyben egy ángolna is van. Middleton Alicetól nem születtek gyermekei.

Ügyvédi hírneve, hitele a kereskedők testületénél, mely előtt a kereskedelmi ügyekben való jártassága folytán nagy tekintélyben állt, széket szerzének neki az alsó házban. Ott a parlament ülésében ellenállott VII. Henrik királynak, ki leánya számára nászajándékot kívánt. Már egy előbbi alkalommal, midőn épen misén volt, a király őt hirtelen magához hívatván, merő vallási aggályból, megtagadta a palotába való menetelt, mondván, miszerint az isten szolgálata előbb

---

¹⁾ Suavissima illius conjux. L. 238. A.

való, mint a királyé. A csupasz képű ifjonecz e függetlensége, a hogy őt nevezé Tiler a király kamarása, roszt vért csuiált az udvarnál. Fenyegelve szabadságában, sújtva atyja személyében, kit a király a törvényszolgáltatásnak állítólagos megtagadásáért a Towerbe záratott, azután megszaroltatott, a mi rendesen minden alattvalója ellen emelt perének indoka és végczélja volt, Morus Tamás, barátai unszolására Franciaországba hajózott. Itt várakozott egy ideig, míg a vihar elvonult, megtanulván a francia nyelvet, a szám- és mértant, számüzetése unalmában olykor hegedün, e kedvencz hangszerén játszva, mire még gyermekeit is taníttatá, sőt még az öreg Middleton Alicet is, ki egyébiránt lantolt és hárfázott is és mindennap egy darabot tanult be, e részben szigorú és követelő férje számára.

VII. Henrik hirtelen halála visszaadta Morust Angliának. Visszatértével azon kegyre számíthatott, mely őt mint a megelőző uralom számüzöttjét, mint a zsarolás és fősvénység rendszerének ellenzőjét illethette, mely miatt a később királylyá lett walesi herczeg szenvedett leginkább. Ezen fölül ajánlotta még őt e fejedelemnek ügyvédi és írói kettős hirneve, Erasmus barátsága, a mi akkor érdemül rovatott fel, végre koronázási költeménye. A király akarta tudni, ki írta ezen rá nézve oly hizelgő verseket. Értesíték, hogy ez Morus ügyvéd, a királyi ítélőszék egyik bírójának fia, s királyi atyja alatt ellenszegülő alsó ház tagja, a tudós Erasmus barátja. Magához hivatta tehát, megkedvelte és végzetes kegyelmével kitüntette. Ez volt ama végzetesség, mely alatt Morusnak huszonöt éven át kelle szenvednie és meghalnia. \

III.

Wolsey bibornok Morust bemutatja VIII. Henriknek. — Különféle megbízatásokkal külföldre küldetik. — Levele Erasmushoz e tárgyban. — Házi szokásai. — Hogyan lel időt írásra. — Az Utopia első cizméje. — A csodálat, melyet e mű Európában előidéz.

Morus Tamás becsvágya olyan volt, melynél fogva ő jó hirnevével és tehetségeivel inkább mintegy kísértette semhogy kereste a kitüntetések, avagy azoknak elejök ment volna. Az ő becsvágya nem vala hasonló a minden korszakbeli amaz udvaroncokéhoz, kik szerencsájüket mindenféle szolgáltság és kellemetlenség tüskén-bokrán át vadászszak, kik egy pillanatot se vesztenek el, kik nem szalasztják el az alkalmakat, kik előtt mindenkor nem annyira a becsületesség, mint inkább az ügyesség szempontja az irányadó; kik megalkusznak a fejedelmek bűneivel s jó és rossz tulajdonságaikat egyaránt fölhasználják ügyeik előmozdítására, kik elfogadják mindazt, a mit nekik adni akarnak, és a kik soha sem törődnek annak az árával, a mit elnyerni óhajtanak. Morust a szerencse ugy szólván akarata ellen ragadta föl és az udvar kebelébe vitte erkölceivel, becsületességével s inkább az elvek mint jelleme erejével, minek folytán ő ugyan soha egészen nem, de mégis mindig és nem keveset engede; elvei föltartóztaták jellemét, de a mint ez történni szokott, mindig későn. Becsvágya erélytelen, ingatag volt, az alkalmat rosszul választá, engede magát vitetni, a sikert magának soha nem köszönhetvén, következőkép ugy látszék, mintha azt egészen a király jóságának kellene köszönnie, ki aztán aránylagos hálát követelt. Morus sem megvédeni nem tudta magát az udvar ellen, sem an-

nak magát teljesen átengedni. Mikor, meggyőződése szerint, igát vett magára, bizonyos kegyért való köszönetet vártak tőle; mikor gyöngeségénél fogva engedé magát vitetni, úgy bántak vele, mintha ő teljes erejéből cselekednék, és mintha némiképen más tulajdonát bitorolná. Ily embernek egy VIII. Henrik jellemével bíró zsarnoktól vagy meg kelle gyaláztatnia, vagy megöletnie; meggyaláztatnia, ha mindvégig enged, megöletnie, mihelyt megállapodik. Végzete az utóbbit tartá föl számára. Halála volt egész életének egyetlen szabad és önkéntes tette, az egyetlen, melyben jelleme és elvei összhangban állottak egymással.

A Morusnál jóval alacsonyabb származású Wolsey volt az, ki az ifju ügyvédet a királynak bemutatta. Wolsey azon, egy kegyencben ritka fölényvel birt, mely szerint nem láta vetélytársat vagy utódot egy emberben sem, ki urának figyelmét magára vonta. Morus általa ajánltatván, különféle követségekkel bizatott meg V. Károlynál és I. Ferencznél. Ez állások őt elszegényíték és nem voltak kedve szerintiek; engedé magát beléjük tolatni, valamint később más hivatalokba, ama becsvágyánál vagy inkább természeténél fogva, mely nem képes sem ellenállani, sem választani, és a mely a robotot előléptetés gyanánt veszi. „A követi állomás, írja Erasmusnak flandriai követségéből való visszatértekor, soha sem volt rám nézve fölöttebb kedvező. Az kevésbbé való nekünk laikusoknak és nős embereknek, mint önöknek, papoknak, kiknek otthon se feleségük, se gyermekük, de találunk azt mindenütt, a hová mennek. A mi minket illet, alig vagyunk távol néhány napig, már nőink vagy gyermekeink siránkozása hí haza. Azon felül egy pap minden-hová magával viheti háza népét és a király költségén tart-hatja azokat, kiket otthon a magáéból tartana. De nekem két házat kell vinnem, egyet Londonban, a másikat a kül-

földön. A király elég bőkezűnek mutatta magát azok iránt, kiket magammal vittem; de nem gondolt azokra, kiket otthon hagytam. Azonban, akármilyen jó férj, engedelkeny atya és szelid családfő vagyok is — a mint tudod — nem tudtam őket rábírní, hogy kedvemért visszatértemig böjtöljenek. Végre a fejedelmek is könnyebben kielégíthetik a papköveteket valamely apátság adományozása által. De minket világiakat már nem lehet sem oly könnyen, sem oly nagylelkűleg jutalmazni. Meg kell azonban említenem, miszerint a király visszajövelemtkor úgy tisztesség mint nyereség szempontjából épen nem megvetendő évdíjt akart nekem adni; de én azt mindeddig visszautasítottam és el vagyok tökével e mellett maradni, egyfelől azért, mert azt elfogadván le kellene mondanom jelenlegi állásomról, melyet pedig még egy magasabbnál is jobban kedvelek; másfelől, mivel semmi esetre sem akarom azt polgártársaim netaláni visszatetszése árán megtartani; mert ha megtörténék, hogy valamely kiváltság fölött kérdés merülne föl a király és ő közöttük, kevésbbé őszintének és érdekeikhez kevésbbé hűnek vélnének engem, tudván, hogy a fejedelemtől húzott fizetéssel le vagyok kötve.¹⁾“ Morus néhány év óta London belvárosában egy a kereskedő-testület syndicusának megfelelő állást foglalt el; ez állás őt kikerülhetlenül az alsó házba vitte, valahányszor a királynak tetszett a parlamentet összehíni.

E syndicatus ügyei, hozzá járulván al-sherifi elfoglaltsága, nem engedének időt neki irodalmi működésre. Mint ügyvéd, mint bíró, ostromoltatva védenceitől, „sohasem leheté önmagáé, illetőleg az irodalomé“, a mint írta Egidiusnak. Haza menve, egy kissé csevegnie kelle feleségével,

---

¹⁾ Correspondence d'Erasmé, 221, 222.

dadognia gyermekeivel, közlekednie cselédeivel. Ezek is kötelességszerű ügyek voltak rá nézve, mert — ugymonda, — el kell intézni jól mindezen dolgokat, ha az ember nem akar idegen maradni saját házában. „Szükséges magunkat kellemeseknek mutatnunk azok iránt, kiket természet, véletlen vagy választás, életünk társaivá rendelt, nem ugyan odáig, hogy őket tulságos szeretetünkkel elkényeztessük, de annyira sem, hogy inasainkat urainkká tegyük.“ Az órák, a napok, az évek így teltek el a külső foglalkozásokban és a családi kör örömeiben.

Morus nem szólt még más két szórakozásról, melyek neki sok idejét rabolták el; ő tudniillik házában egy külön épületben különféle háziállatokat, szárnyasokat és négylábúakat tartott, s kedvét lelé ezek szokásainak megfigyelésében. Egyebek közt volt egy kedvencz nőtény majma, melyet Indiából kapott, s azután a belföldiek közül egy szép róka, egy vadászmenyét, egy más közönséges menyét, melyeket helylyel-közzel nagy áron vásárolt; továbbá volt egy értékes tárgyakat tartalmazó szobája, a melyben részint saját honabeli, részint külföldi ritkaságok voltak összehalmozva, ásványok, esigateknők az indiai tengerről, korallok, mind oly dolgok, melyekben sokat gyönyörködött, és a melyeket örömmel mutogatott az idegeneknek, kiket hozzá az irodalmi és keresztyén köztársaságnak valamely tagja utasított. Kiváltképen sok időt tölté az egyes darabok történetének előadásával, mulatságát lelve a csodálkozásban és gyönyörködésben, melyet e tárgyak vendégeinek okoztak.¹⁾

Mindazáltal Morus érzé szükségét annak, hogy Európa írói között helyet foglaljon. Barátai emlékezteték őt első föllépésére és saját reményeikre. A hivatalos ügyeknek és

---

¹⁾ Lettres d'Erasmé, 374. E. E.

családjának, a közönségnek és állatainak, a vendégek fogadásának szánt időn kívül, kiktől Budé, Erasmus és Petrus Egidius felől szokott tudakozódni, nem maradt neki egyéb szabad ideje, mint az evés és az alvás órái. Az evés idejét, mely rendkívüli józanságánál fogva különben is oly rövid volt, még rövidebbre szabta,¹⁾ s az egész rendszeren egy darab füstölt husból, tojásból s gyümölcsből állott, mire egy czinphárból vizet ivott. Minthogy az étlapból már nem lehetett semmit elvonni, elvonta a családjával való nyájas társalgást, a mi pedig a legsoványabb vacsorát is kedvessé teszi. Az alvást illetőleg, noha fáradalmai azt szükségessé tevék, mégis néhány órával megrövidíté, a mit könyvtárában olvasásra és ama könyvnek lassu és gyakran félbeszakított írására fordított, mely neki dicsőséget szerze, és helyét az irodalmi ujjászületés nagy munkájában megalapítá. E könyv az *Utopia* volt.

Morus ekkor harminczöt éves volt. Az *Utopia*, melyet 1517-ben végzett be, csak 1518-ban jelent meg. Ez évek, noha kissé terhesek, általában mégis szerencsés évek valának. Morus külföldön, Flandriában, Franciaországban találkozott az irodalmi köztársaságbeli barátaival; élvezé társalgásukat, elmerült könyveikbe. Visszatérve Londonba, itten tisztelettel, családja szeretetével találkozott, az udvarnál pedig mérsékelt kegygyel, mely még épen nem volt követelő, és a mely nagy reményekre jogosította. Egy szabad és elégtelt lélek e hangulatában írta Morus az *Utopiát*.

A körülmények sajátságos találkozásánál fogva, míg az *Utopia* közeli megjelenéséről beszéltek, egyszerre csak egy új török háború hire terjedt el, „új komédia, mondá Erasmus, melyet a fejedelmek és a pápa fognak játszani egy

¹⁾ Oeuvres latines.

szent háború ürügye alatt.“¹⁾ Selim, török császár, miután Egyiptomot és Syriát meghódította, nagy számú hadat gyűjtte, és fönnen fenyegeté Európát a keresztyén név kiirtásával. X. Leó pápa egy harcziás bullát adott ki, melyben minden nős embert, huszonhat évestől 50 évesig, kötelezett a fegyverfogásra. A bulla azon nőknek, kiknek férjeik a háborúba mentek, meghagyá, hogy házaikban ne kéjelegjenek, kaczer módra ne öltözködjenek, bort ne igyanak, minden másod nap bőjtöljenek, „hog — mondá a bulla — isten védelmezze férjeiket egy ily szent harciban.“ Hasonló utasítást kaptak azon nők, kiknek férjeik a harczzal össze nem férő foglalkozásaik miatt a katonai szolgálat alól kivétettek. Kötelesek voltak férjeikkel egy szobában, de külön hálai, s nem volt szabad édeskedést sem adniok sem elfogadniok a háború szerencsés befejeztéig. Az „Utopia“, mely a béke áldásait magasztalta, mely csupán az egymást szeretőket házasiá össze és a családoknak biztosságot és szabadságot ígért, jobb időben nem érkezhett.

Morus, mielőtt könyvét kinyomatta volna, megmutatta barátainak, Tunstall, Egidius, Budé, Deloine és Erasmusnak, ez utóbbinak mindenekelőtt. Őszintén kérte ki, nem dicséreteiket, hanem nézeteiket; hasonló őszinteséggel kérte Erasmust, hogy kéziratát mutassa be Tunstallnak, „hog — ugymonda — a mű, Erasmus által ismertette, csinosabbnak tűnjék föl előtte.“²⁾ Ártatlan következetlensége a becsületes embernek és az írónak, kiknek egyike igazságot keresett, a másika pedig félt tőle. Egy más e nemű következetlenség folytán ugyanakkor, midőn Utopiáját nagy szerénny barátai rostáján átereszté, büszke szerző gyanánt néze le a

¹⁾ Voluptuari. Lettres, 1672. E. F.

²⁾ Correspondance d'Erasmus. Supplément, 1664. C. D.

szegény közönségre, melyre szokás háritani mindig a siker elmaradását, és a melyet mindig visszautasítanak, mielőtt szavazatát és pénzét kérik. „A halandók izlése, írta Egidiusnak, oly különféle, a nagyobb résznek értelme oly nehézkes, ítéllete oly badar, hogy a sikerre nézve végre is mindegy, vajon az író könnyelműen és hanyagul ír-e, vagy pedig aggódva igyekszik, hogy valami hasznosat vagy kellemeset adjon e romlott vagy goromba izlésű gyomroknak. A bárbar visszaveti mint durvát azt, a mi nem teljesen bárbar. A féltudós trivialitással vádolja mindazt, a miben nem rajzik az elavult szó. Az egyik annyira rideg, hogy nem tűri a tréfát, a másik annyira eltompult, hogy nincs érzéke a esztanós iránt. Azután jönnek a koersmák széépészei, kik a szerzőket verseik zajából ítélik meg; majd a hálátlanok, kik habár kedvelik is a könyvet, mindazáltal ellenségei a szerzőnek, hasonlóan ama bárdolatlan vendégekhez, kik a kövér asztalnál torkig lakván tova mennek, a nélkül, hogy köszönetet mondanának azoknak, kik őket meghítták.“ Mindez való és az elevenre talál; de a valódi dícsőség azt illeti, ki mindezen izléseket összeegyezteti, vagy a kevés számú ellenmondót arra kényszeríti, hogy elnémuljanak az általános tetszészaj hallatára.

Az Utopia szerencsésen esett át ez első próbán; Budé akart hozzá előszót írni; Erasmus magára vállalta, hogy nyomatására föl fog ügyelni Froben barátjánál. Az Utopiának tehát, egy könyváruson kívül, kit kiadványai ajánlottak, a korszak legnagyobb írói neve lőn keresztatyja. A kisebb jelentőségű barátok a mesterek nézetei után indultak. Morus csupa üdvözetekkel és hizelgésekkel találkozott. Köztársaságát jobbnak mondták Róma, Sparta és Athen köztársaságainál. Morus Tamást isteni lángésznek nevezték. A mi őt illeti, ő az örömek legélénkebbikét és legne-

mesbikét érezte, tudniillik egy oly író és becsületes emberét, ki egy okos és méltatott könyvet irt. Ezek, a mint ez időben mondani szokták, „arany és selyem napjai“ voltak azon életnek, melynek oly sötéten kelle végződnie. Élvezé a di-esőséget, mely édes lehet oly embernek, kinek szive még tiszta, s kinek nyiltszivűségét az irodalom még nem vette el.

„Haljak meg, írá Erasmusnak, oh te legkedvesebb minden barátaim között, ha a helyeslés, melyet Tunstall köztársaságomra vonatkozólag nyilvánított, engem boldogabbá nem tett, mint ha egy attikai talentumot nyertem volna. Nem képzeled, mennyire örülök, mekkorát nőttem saját szemeimben, mennyivel föntebb hordom fejemet! Ugy tetszik, mintha Utopia-beli alattvalóim örökös királyuknak akarnának választani; látom magamat élükön haladni, buzakalászszal, az utopiai királyság jelvényével koronázva, ferenczrendi ruhámban és ez oly igen egyszerű pompában lépve az idegen követek és fejedelmek, e szerencsétlenek elé, kik büszkélkedve hordanak magukon asszonyi ékességeket és csecsebecséket, lánczokat aranyból, miket mi Utopiában mind megvetünk, bársonyt, gyöngyöket és egyéb cziczomát, mi őket oly nevetségessé teszi. Azonban nem szeretném, ha te vagy Tunstall engemet is oly embernek tartanátok, kinek természetét a szerencse megváltoztatja. És ha az isteneknek tetszenék is az én szerénységemet e legmagasb polczra emelni, melylyel egy király rangja sem ér föl, soha sem tapasztalnátok, hogy elfeledtem a régi barátságot, mely veletek egyesített, midőn még egyszerű magános voltam. És ha nem restellenétek egy kis fáradságot és engemet Utopiában meglátogatnátok, akkép intézkedném, hogy birodalmam minden alattvalója megadja nektek ama tiszteletet, melylyel királyuk legkedvesebb barátainak tartoznak. — Még folytatnám szívesen ez édes álmot, de a hajnal hasadása fölébreszte és kiűze királyságomból,

hogy belegyűrjön ama dagasztó teknőbe, melynek neve: ügyvédség.¹⁾ . . . .“ Ez ugyan inkább vidámnak mint finomnak, inkább gyermekiesnek mint gyöngédnek látszhatik, az izlés ama különféleségénél fogva, melyről Morus beszél, és a mely oly fölöttébb nagy szokott lenni azon egy korszakban, és változékony egyik kortól a másikig: de bizonyynyal mindenkit meghathat e bizalmasság szeretetreméltó nyájas hangja és mindenki föl fogja ismerni a jó szívű embert a megtapsolt író örömének nyilvánulásában.

Az Utopia 1518-ban jelent meg. A közönség megerősíté Morus barátainak egyes véleményét. E mű a csodálkozás zaját kelté föl egész Nyugot-Európában. Tudósok, politikusok, hatóságok, fejedelmek olvasták e könyvet. Erasmusnak sem beszélgetései, sem a bohóság magasztalása című munkája nem voltak kelendőbbek. A tudományos emberek olvassák még ma is Erasmus beszélgetéseit és a bohóság magasztalását; de senki sem olvassa az Utopiát, a mi nagy leczke a hatásra számított könyvekre nézve. Minden esetre dicsőség illeti az oly műveket, melyek egykor hasznosak voltak; mikor már nem olvassák is, tisztelettel említik azokat. Azok, melyek csupán gyönyörködtetésül irattak és csupán csak az egykorúak képzeletéhez szólnak, se nem olvastatnak, se nem emlegettetnek.

IV.

Az Utopia.

A mi századunk, tudtán kívül, sok utánzatát olvasta az Utopiának, noha ez utánzatok szerzői kétségkívül nem ismerék az eredeti munkát. Saint Simon és Fourier tanai az Utopiában megvannak; a tulajdonjog elleni támadások az

---

¹⁾ Correspondance d'Erasmus, Supplément, 1663—1664.

Utopiában benne vannak; a legszámosabb és legszegényebb osztály védelme az Utopiában ott van. Az Utopia — Fourier Károly népesapata; az Utopia — Saint Simon vagyongközössége. Nehány használható eszme valóban tündöklök ez ábrándokban; vannak benne alapigazságok, melyeket — úgy tetszik — Beccaria az Utopiából vett át minden következményeikkel együtt a „Bűnök és büntetések“ című könyvébe. Az Utopia, ez — a föltétlen jónak eszménye, melyet minden korszakban fölölelnék a becsületes és türelmetlen emberek, kik nem bírják meglátni a viszonylagos jót ama világban, melyben élnek.

Morus azon föltevésből indult ki, hogy Antwerpben létekor, mint Tunstall Cuthbert segéde, V. Károly melletti követségben, egy barátjánál gyakran találkozott bizonyos Hythlodæus Ráfaellel ¹⁾, Vespucius Americus egykori társával, ki sokat utazott és sokat látott. Beszélgettek bölcselmi tételek, az emberiséget sújtó bajok s azon módok fölött, melyek az embereket jobbakká, a kormányokat igazságosabbakká tehetnék s a lopásokat kevesbíthetnék. A lopás kérdése egy külön beszélgetés tárgyát képezi. Hythlodæus annak két főokát adja, melyek azon időt jellemzik. Az egyik a sebesült katonák sokasága, kik sem dolgozni nem képesek a mezőn, sem gépies iparágakat nem űzhetnek, és a kik kénytelenek lopni, hogy megélhessenek; a második az inasok nagy mennyisége, kik egykor nemes uraknál szolgáltak, „e herék, kik dologtalanul élnek, a nélkül, hogy egy csöpp mézet csinálnának.“ Ha urok meghalt, ez elbocsátott szolgák csapata nyomorba jut, és utonállóvá lesz, hogy kenyeret szerezzen magának. Ez okok vizsgálata után Hythlodæus a büntetések fölött elmélkedik. A mai Anglia még jelenben is hasznát ve-

¹⁾ "Υθλος, fecsegés; δέομα: szükségét érezni valaminek.

hetné e böles szavaknak: „Tudnia kellene mindenkinek, mily esztelenség a lopást úgy büntetni, mint az emberölést. Ha a tolvaj tudja, hogy nem kockáztat kevesebbet, ha csupán a lopásra szorítkozik, mint ha a lopás mellett öl is, akkor majd megfojtja a szerencsétlent, kinek kifosztásával beérte volna; mert azontúl, hogy a veszély rá nézve nem nagyobb, még büntetlensége esélye is gyarapodik, eltevéen láb alól bűne tanuját.“ A lopásnak halállal büntetése helyébe Hythlodæus oly fenyítő rendszert állít, mely sokban hasonlít a kényszermunkához. Beszél Perzsiának egy hűbéres tartományáról is, melyben a tolvajnak levágják egyik fülét.

Végkövetkeztetése az, miszerint a társadalom soha sem lesz mindaddig jól kormányozható, míg a tulajdonjog fönnáll. Erre a beszélgetők fölkiáltanak, és Morus, ki a beszélgetésben részt vesz, Hythlodæus eszméjét czáfolja, főleg mint kivihetlent. Hythlodæus azt feleli, hogy utazásai közben látta annak alkalmazását, mely tökéletesen sikerült. — Ugyan hol? — kérdik beszélgető társai. — Utopiában. — Sürgetik az utast, beszélje el mindazt, a mit e csodás országról tud. Hythlodæus hozzá fog és így vesz alkalmat Morus Utopia leírására. Ez előzmény egészen betölti az első könyvet, holott az egész mű csupán két könyvből áll.

Utopia szigete az Atlanti oceánon tul fekszik. Nevét Utopus, egy szomszédország királyától vette, ki azt meghódította, és neki azon törvényeket adta, melyek alatt áll ma is. Utopia fővárosa, az ország ötvennégy nagy városának elseje, Amaurota ¹⁾ nevet visel.

A kormányalak köztársasági. Minden tisztviselőt választanak, még a királyt is, ki nem más, mint egyszerűen

---

¹⁾ *Αμαυρότης*, sötét, homályos, és per analogiam, kétségkívül ismeretlen.

tisztviselő. Az egyetlen dolog, a mi őt megkülönbözteti a többi utopiaitól, egy buzakalász, mit királyi páleza gyanánt hord kezében. A főpap előtt, ki a király után első személy a szigeten, egy ember jár égő viaszgyertyával.

A polgári szervezet a családra van alapítva. Minden család negyven személyből áll, férfi és nőből, két rabszolgával, mivelhogy Utopiában rabszolgák is vannak. Minden harmincz család fölött egy úgynevezett philárk áll, a kinek hatalma kiterjed a családok főnökeire, és tiz philárk fölött egy főtiszt protophilárk czímmel. Ez évenként választott, szám szerint két száz protophilárk, a trón megürülése esetén, választja a fejedelmet a nép két jelöltje közül, és ők képezik az uralkodó király tanácsát. E tanács minden három napon összeül. Fontos ügyekben a nemzet elé terjesztik a kérdést. Minden philárk egybehíja harmincz családját, meghallgatja nézetöket és a tanács elé terjeszti. Százhatvankét polgár, vagyis minden városból három, képezi e tanácsot, mely évenként egyszer összeül a fővárosban. Ezeket az öregek közül választják. Minden hivatal, úgy törvényhozói, mint végrehajtói egy évig tart, a királyén kivül, kit élet hosszra választanak.

Minden vagyon közös, kivéven a nőket. Ha valakinek egy ekére, egy darab ruhára, vagy valamely szerszámra szüksége van, azt az illető tisztviselőtől kéri, ki neki megadja. Az utazás, melyre a tisztviselő engedélyét, az atya és anyja beleegyezését kell kinyerni, pénz és utraváló nélkül történik, miután minden javak közösek. Az idegen minde-nütt vendégszeretetben részesül, de azon föltétellel, hogy azt valami munkával megfizeti. Az utazás ideje ki van szabva.

A földmivelés az összeírás egy neme alá tartozik, mely alól senki nem menekül. Minden város évenként husz fiatal embert küld a mezőre, kik ott a földmivelést tanulni köte-

lesek. Azonban azoknak, kiknek arra nincs kedvük, szabad-ságukban áll visszatérni; helyettük azután másokat küldenek.

A földmivelésen kívül minden polgár köteles tudni valamely mesterséget. Takácsnak, kőmivesnek, ácsnak és asztalosnak kell lennie. Kik a tudományokra különös tehetséget mutatnak, fölmentvék e munkáktól; de ha az eredmény nem felel meg a várakozásnak, akkor ezek a kézművesek közé soroztatnak. A fejedelem is azon mesteremberek közül választatik, kik kiváló képességeiknél fogva a tudósok közé jutottak.

A munka mérsékelt. Az utopiainak napja három részre oszlik: hat óra van szabva munkára, tíz óra pihenésre vagy tetszés szerinti szórakozásra, nyolcz óra alvásra. Tanfolyam nyittatik a szünet óráiban azok számára, kik a szépirodalomban és tudományokban akarnak buvárkodni. Nyári estén a kertben dolgoznak; mert kertje minden családnak van. Télen át a nagy termekben gyülekeznek össze, a hol nem nyereszkező, hanem bizonyos erkölcsi játékot játszanak, a sakktábla mintája szerint; tudniillik a fabábokkal jelképezett erények és vétkek háborusdíját. Ez az egyetlen háború, melyet Utopiában ismernek. Idegenek támadása esetén az ellenséggel szembe zsoldos hadat állítanak, Utopia schweizait. E hadat a szekrényekben fölhalmozott pénzen tartják, melyet a külföldre eladott gabonáért kapnak. Erre terjed a pénz összes használata náluk, mert az ezüstöt ők maguk megvetik, mint az emberi nem bajainak fő kutforrását, és éjjeli edényt csináltatnak belőle. A gályarabok lánczai — mert Utopiában vannak gályarabok is — aranyból készítvék. Minden egyén, ki valamely súlyos bűnt követett el, arany fülfüggők viselésére van kárhoztatva.

Ebédelni nagy termekben közösen szoktak, tudniillik negyven-negyven tagból álló harmincz család, vagyis tizenkétszáz vendég, az asztalfőn ülő philárkkal. Az evés alatt mindig szól a zene e boldog szigeten. A lakoma végét mindennemű csemegék és nyalánkságok képezik. Az ünnepies terem legét illatos vizekkel teszik balzsamossá. Az utopiaiak elve szerint minden gyönyör, melynek következményei nem kellemetlenek, meg van engedve. Ők különben rendkívül érzékiek. Azt tartják, hogy az ember minden gyönyört élvezhet, csak vissza ne éljen vele. Azt hiszik, hogy midőn a gyönyörökbe merülnek, a természet szavát és isten akaratját követik. Az utopiaiak Fourier felekezetéhez tartoznak.

Midőn aztán e visszaélés nélküli gyönyörben, fáradság nélküli munkában, fényezés nélküli jólétben, tétlenség nélküli szabadságban folyó életközben egyszer a halálos betegség megjelen, a papok és a philárk azt javasolják a betegnek, hogy vegye be a csillapító italt, mely ez életből fájdalom nélkül a más világra szállítja. Inkább meghalni mint szenvedni, bölcselmük egyik tételét képezi. Azonban a betegnek szabadságában áll bevárni a pillanatot, melyben őt isten magához veszi. A csillapító italt senkire sem kényszerítik; ez atyai tanács és nem törvény. Az öngyilkosság, mely ez esetben tisztességes, minden egyéb esetben nyilvánosan megbélyegeztetik. Az utopiai embert, ha életunalomból megöli magát, nem temetik el, hanem a szemétdombra vetik.

A házasság a jegyesek közt, csupán egészségi állapotuk kölcsönös megvizsgálása, s illetőleg igazolása után történik. Ez igazolás két tapasztalt egyén, t. i. egy tisztas agg nő és egy ad hoc orvos jelenlétében történik, kik a két fiatal egyént olyatén vizsgának vetik alá, minőt ujonezozási bizottságaink szoktak tartani. Midőn a jövődöbeliek ekkép egymást szemtől szembe látták, és miután nyilváníták, hogy

egymással meg vannak elégedve, akkor őket összeházasítják. Ha, — a mit a testen nem lehet észrevenni, — a felek össze nem tudnak férni egymással, kölcsönös megegyezés folytán a vég elválás meg van engedve. A házasságtörő első ízben rabszolgasággal, második ízben halállal büntettedik. Ez az egyetlen bűn, melyért az illető életével lakol.

Minden vallást megtűrnék Utopiában, még a Krisztusét is, melyet az utopiaiak csupán Hythlodæus és három társa leírásából ismernek. „Az új megtértek egyike“, beszéli az utas, „tanácsadásaink ellenére nagyobb buzgalommal és hévvel mint eszélylyel beszélt Krisztusról és vallásáról; fönne hangoztatá, hogy a mi vallásunk fölötté áll minden többinek, és ez az egyedüli igazi; hogy minden többi vallás csak istenkáromlás, és az azt követők szentségtörők és örök tűzre méltó gonoszok. Miután lármájával a köztérre sok embert csöditte maga körül; elfogták, nem mint az utopiai vallást gyalázó vétkest, de mint néplázitót, és mint ilyent száműzték. A szigetet elfoglaló Utopusnak egyik legelső gondja volt, elrendelni, miszerint mindenki legyen szabad hitében, és ne lehessen másokat azon hitre bírni, mint csupán szelidséggel és rábeszéléssel; képtelennek és szemtelen vakmerőségnek tartá az egész világra, hatalommal és fenyegetéssel, egy vallást erőszakolni akarni, lenne bár ez az egyedül üdvözítő és a többi mind hazug és hiú. De előre látta, miszerint, föltéve, hogy a dolgok észszel és mérséklettel folynak, az igazság ereje elvégre győzni fog. Ez okból engedte, hogy higgyen kiki, a mit akar.“¹⁾

¹⁾ Idéztam e helyet, mivel a türelmetlennék benne rejlő eszméi, melyeket Morus Tamás nem adott képzelt hőse szájába a nélkül, hogy maga is ne hinne azokban, sajnálatos ellenmondást képeznek a Lanczellárrá lett Morus eljárásával szemközt. Majd látni fogjuk később, mit tarta meg e nagy ember ez eszmékből, és mit vetett el.

Ime főbb eszméi ezen, megjelenésekor oly nagy tetszéssel fogadott, s ma már elfeledett könyvnek. Vajon ez, eme korszak kormányainak, társadalmának, erkölceinek, vallásos buzgalmának bírálata-e? Vajon mind az a boldogság, melyet Morus az ő boldog szigetére fog, ugyanannyi ellenigazságot képez-e korával szemben? Nem. Az Utopia, mint a hasonnemű többi könyv, mint Plato köztársasága, mint Telemaque Salenteja, oly alkotás, melyben több a képzelem, mint a bíráló czélzat. Elmés és hozzávető elemzéssel e légi köztársaságokban két dolgot lehetne felfedezni, tudnillik, gunyoros czélzásokat az egykorú állapotokkal szemben, és a képzelem pusztá szüleményeit. De mindannyinak mély és gunyoros értelmet tulajdonítani, minden ábrándos részlet alatt minden áron keserű elégtelenséget, a lehetlen jónak festése alatt reformtervet, a képzelem ábrándjai alatt higgadt ítéletet keresni, gyermekesség volna. Némely részletet kivéve, melyek gunyoros czélzata világos, az Utopia inkább egy tudósnek kedves játéka, mint reformatori elvek kinyilatkoztatása. E mű közönkint Morus szellemének tetszetős és hű képe, azon évekből, melyekben ő minden eszme iránt legszabadabb, legrészrehajlatlanabb, legnyiltabb volt, még azok iránt is, melyek első ifjúsága vallásos rajongásával és élete végének hitágazatos szigorával legkevésbbé egyezők.

E kevesebb mint tiz évi időközben a fiatal vezeklő, ki oly kemény harcztot vitt saját testével, a keresztyén, ki nem talált eléggé szigorú kolostort, hogy lázongó ifjúságát abba elzárja, a polemikus író, ki oly buzgón védte a katolicismus ügyét, kezdé érezni a nézetek ama lazulását és a szellem amaz ernyedtségét, melyen e korban mindnyájan átesünk. és a mely bennünket türelmesekké tesz a vallási tárgyakban, értelmesekké és mérsékeltekké minden dolog megítélésében, újítókká gyűlölség nélkül, tartózkodókká tagadásainkban úgy

mint állításainkban. Kikiáltván az Utopiában a vallásszabadságot, és csak a lélekben és az istenben való hitet tartván kötelezőnek, ¹⁾ Morus közelebb állott a bölcseleő kételyéhez, mint a római valláshoz. Az ügyek intézése, az emberi érdekek ismerete és a dicsőség élvezete által, mely mindenkit jóakaróvá tesz, lelke megszelidült, a nélkül, hogy megromlott volna. Türelme nem egyéb vala, mint a dolgok kellő méltatása, szelid bölcselem a keresztyéni szeretet alapján, mely a közönytől és szenvedélyességtől egyaránt távol állott.

V.

Morus viszálya Brixiuszal. — Morus életének tíz irodalmi éve. — Arczképe negyvenéves korában Erasmustól. — Holbein rajza. — Erasmus jós szava.

Morus életének ez igen rövid szaka az, melyben Erasmussal való viszonya a legszorosabb és legbarátságosabb volt. Levelezésük merő bizalmasság és fesztelenség. Nem beszélnek vallásról, csupán közös barátaikról, az irodalomról, az évdijak negyedéves részleteiről, melyeknek bekövetelése végett Erasmus fölkéri Morust, számadásokról, melyeket Morus küld Erasmusnak Angliában eladott könyveiről, belső életükről, munkáikról, az idő fölhasználásáról, az irodalmi ellenfelekről, e nagy tárgyról az írók boldog panaszkodásának és kellemes bosszuságának. E két ember találkozik és egyezik egymással minden pontban. Erasmus okosságát Morus saját türelme színében látja. Erasmus hajlama a kétkedésre Morus elszunnyadt hitével találkozik, mely csak Luther dörgő szavára fog fölébredni. Majd midőn ez ember az ő pallosként pusztító szavait kikiáltja a keresztyén vi-

---

¹⁾ Utopie, I. II. p. 16.

lágba, az eddig oly gyöngéd viszonyban egyesült Morus és Erasmus kevesbbé fogják egymást szeretni, mint ez történni szokott oly barátokkal, kik egyszerre ellenkező táborban találják magukat, és a kiknek érzelmeit az eltérő nézetek lehűtötték.

Akkoron majd Erasmus azt fogja mondani Morusról, hogy, ha ő a vallási tárgyakban valamely oldalra hajol, inkább a babona, mint a vallás felé hajlik.¹⁾ Morus azt fogja gondolni Erasmusról, hogy ha vonakodik Lutherrel tényleges és mindennapos vitába keveredni, ez onnan van, mert titkon az eretnokség felé hajlik, és hogy csupán határozatlanságból engedé másnak azt a szomorú dicsőséget, hogy annak a zászlóját kitűzze. Erasmus úgy fogja találni, hogy Morus látköre nem eléggé kiterjedt; Morus pedig, hogy Erasmus határozatlan és bátortalan. Ők nem fognak meghasonlani, sőt irni fognak egymásnak koronként, de tartózkodólag és a nélkül, hogy nyilvános cselekedeteik valódi indokait bevallanák. Például Morus kanczellárrá levén, és két év múlva visszalépven, Erasmusnak csupán fölemeltetése közönséges okait fogja tudtul adni, valamint lemondása igazi okait is el fogja titkolni, mint valami idegennek, kinek hallgatásában van oka kétkedni. A bizalom meg fog szűnni a két jó barát között, és az igen eszélyes Erasmus, régi barátja halálának történetét álnév alatt ékesen megírván, a hajthatlan keresztyént, ki lelkiismerete vértanujaként halt meg, eszély és engedékenység hiányával fogja vádolni.

Tudjuk, hogy Erasmus a bohóság magasztalását Morus számára írta, nevére való czélzással.²⁾ Ő abban az iskolásságot, az egyetemeket, a nyelvtanítókat nevetségessé

¹⁾ Correspondance d'Erasme passim

²⁾ Μωϋσας ἐχθρόμην.

tette. Dorpion Márton, Louvainból, hit- és nyelvtudós, megtámadta Erasmus könyvét. Morus, kinek Dorpionnal némi viszonya volt, közbelépett, és szigorú levelet írt neki, melyben Erasmus személyét és tréfáit védi. Ő még túl tesz e tréfákon élceivel és adomáival, s még nagyobbitja Dorpion sebeit, de elég jó barátnek mutatja magát a két ellenfél iránt, megmondván egyiknek az igazat, védelmezvén melegen a másikat. Erasmus ezt viszonzni akarta Morusnak; de azonkívül, hogy erre az alkalom hiányzott, ő kissé lágyabb vitéz volt, mint barátja. Ezt bebizonyítja, nem nagy dicsőségére, Morusnak Brixiuszal, e német íróval való pörében, kinek Erasmussal közelebbi viszonya volt, mint Dorpionnak Morussal. E pör jellemzi ama korszak irodalmi erkölceit, és Morus jellemének nagy becsületére válik.

Ez a Brixius egy verset írt, egy francia hajót dicsőítve benne, melynek kapitánya Hervé, inkább légbe röpíté magát egész személyzetével együtt, semhogy megadja magát az angoloknak. A költemény az utóbbi angol-francia háború alatt jelent meg. Versei elég szabatosak, de dagályosak és idegen foltozásokkal kevervék, a mit az igazság érdekében meg kell jegyeznem, noha Brixius jó francziának mutatta benne magát. Morus előtt azonban, ki jó angol volt, és a ki nem szerette, ha valaki fölöttébb dicsérte Franciaországot, Brixius legfőbb vétke az volt, hogy e költemény néhány mérges nyilat lőtt ki ő ellene és epigrammjai ellen. E gunyos czélzatokra ő nyolcz epigrammal felelt, melyek a nevetni szeretőket az ő pártjára vitték, oly időben, melyben csekélységen is nevettek, és a midőn a latinság némi elmésséget adott oly költőknek is, kik annak híjával voltak. Hervé kapitány bátorságát Brixius a római Lucanus színeivel festé ki; Hervé a holtakat egymásra halmozza, kardvágásokat oszt, melyek egyszerre öt-hat embert hasítanak ketté tetőtől tal-

pig, beszél nyilakról (tela), — a mi már egy kissé tulságos kiterjesztése az utánzás szabadságának, mivel akkorában a nyil már nem tartozott a támadó fegyverekhez, — melyek a katonákat háttal egymáshoz szegeznek, és egyebekről, mint oly szakértő, ki sohasem látott háborút. Morus kérdé tőle epigrammjaiban, ha vajon hősenek öt keze van-e? Brixius Hervét a Deciusokhoz hasonlította. „Igen, mondá Morus, azzal a kis különbséggel, hogy azok önként haltak meg, ez pedig meghalt, mert futnia lehetlen volt.¹⁾

Brixius eleinte megzavarta a visszavágás. Évek teltek el támadás nélkül egyik és másik oldalról. De az Utopia sikere ingerlé Brixius; megírta tehát az Anti-Morust, melyben újra fölelevenítvén az epigrammok pörét, — mily szivós életű az irodalmi gyűlölség! — végig porolta Morus összes kis gyűjteményét, följegyezvén a mérték és hangzat elleni vétségeket, melyeket a tíz éves gyermek, vagy a még nem is husz éves ifjú elkövetett. Beárulta a VIII. Henrikhez irt híres nász költeményt, mint atyja VII. Henrik emlékeztétét sértőt, a mi már komoly gonoszkodás volt, mert akkor 1520-at irtak, s ez időtájt már az atya ellen irt kifogások a fiúra is illhettek. Azután következtek az akkora szokásos édességek, Brixius a Morus névre csinált szójátékkal Morust *Morusnak* (*μωρός*) írta, a mi annyit tesz, mint: bolond.

Erasmus hibája volt, úgy látszik, hogy idejében értesülvén arról, miszerint Brixius könyvet ír barátja ellen, nem használta föl eléggé befolyását arra, hogy kiadásától visszatartsa, és nem bírta rávenni Brixius, hogy az elkelt példá-

¹⁾ Sed tamen hoc distant, illi quod sponte peribant,

Hic periit, quoniam non potuit fugere.

(Oleuvres latines, p. 28.)

nyokat visszavásárolja és megsemmisítse. Mikor a baj már orvosolhatlan volt, Brixiusnak szemrehányásokat tett. „Senki sem olvasta ön könyvét, írja neki; nem hallottam dicsérni senkitől, még az ön franziáitól sem. Én azt tanácsoltam Morusnak, hogy ne feleljen rá, nem annyira hire mint nyugalma érdekében. Az írói méltóság és a tudományok érdekében áll, hogy az irodalommal foglalkozók ne háborúskodjanak egymással, és hogy a gráciák ne váljanak el a muzsáktól, kivált midőn úgy is annyi ellenség esküszik össze az írók tábora ellen.“ Erasmus valóban azt ajánlá Morusnak, vesse meg e viszályt és ne adjon súlyt a támadásnak a zajjal, melyet válasza keltene. E biráskodást maga vette magának, a szent és a világi irodalom nevében, az egyházi férfiak és írók közötti viszályban és távol attól, hogy valaki az ellen tiltakoznék, mindenki átengedte azt neki, mint a legkiválóbbnak mindnyájuk között.

Morus méltó volt az ő tanácsára. Az irodalomtörténet kevés oly nemes példát nyújt, mint az ő, Erasmusnak irt, válasza, melyben Brixiusnak adott néhány, még egy szerény írónak is megbocsátható, döfések daczára, Morus egyaránt méltónak mutatja magát, mint ember és mint barát.¹⁾ „A mi engem illet, kedves Erasmus, hogy lásd, mennyire hajlandóbb vagyok neked engedelmeskedni, mint Brixiusnak, — noha leveled, nem is mikor még könyvem sajtó alatt volt,

---

¹⁾ Legyen megengedve nekem Morus irányának egész hosszadalmasságát, bonyolultságát és kiterjedését megtartanom. Az igazság ellen cselekedtem volna, ha megrövidítem irányát, hogy azt élelkebbé tegyem, mint valóban volt, és oly fordulatot adjak neki, mely a korszakot és emberét illetőleg ellenkező értelmet adott volna. Ez időbeli minden írók között körülbelül Erasmus az egyedüli, kinek gondolata könnyed és kifejezése rövid volt. Ő kora fölött állt nemesak eszméivel, de kifejezéseivel is.

hanem akkor érkezett, mikor az már egészen ki volt nyomva (a miről magad meg fogsz győződhetni, mivel e könyv igen valószínűleg előbb fog hozzád érkezni, mint e válasszom) s noha számos barátom unszolt, — leveled vételekor egy oly ember levele vételekor, kinek véleményét mindenek felett tisztelem, nem utánoztam Brixlust, ki azzal dicsekszik, hogy legkisebb fejbőlintásodnak is engedelmeskedik, és a ki erszényét oly tömötnék állítja. Ő annyiban vette a te figyelmeztetéseidet, hogy nem birta elhatározni magát arra, miszerint visszaváltsa a példányokat és a tűzbe vesse; ő nem akarta elvonni a nyilvánosság elől e badarságokat, holott ezek gyalázatot hozhatnak a Brixlus névre, melyet ő nagy fáradsággal híressé igyekszik tenni. A mi engem illet, kedves Erasmus, két példányon kívül, melyek leveled érkezése előtt innen elküldettek, és pedig egyik számodra, másik Petrus Egidius számára, és öt más példányon kívül, melyeket a könyvtár eladott, — mert leveledet akkor vettem, mikor a munkát már áruba bocsátottam, miután hónon keresték, — én az egész kiadást visszaváltottam és azt zár alatt tartom, várván, hogy elhatározd, mit tegyek vele?“ ¹⁾

Ez még csak fele volt az áldozatnak, melyre Morus csak némi ellenállás után szánta el magát. Egészen Erasmus elhatározására bizván magát, nem mulasztá el megtenni a figyelmeztetéseket, melyek a közzététel részére hajlíthatnák barátját. „Mily súlyos szerepet követel tőlem barátságod, oh Erasmus! — írja neki, — kivált ha tekintetbe veszem, hogy még mindig a halandók és nem a szentek között élek és némileg bizonyosnak tarthatom, hogy az olvasó megbocsátotta volna nekem, ha egy oly emberi gyöngeségnek enge-

---

¹⁾ Erasmus levelezései, 571. C. D.

dek, melyet senki sem képes egyszerre megtörni.¹⁾“ A szerzők e mentsége daczára, kik rendesen csak azért vádolják magokat, hogy azután fölmentsék és a kik önszeretetüket álérvekkel védik, Morus képes volt győzelmeskedni saját gyöngesége fölött. Lehet, hogy Erasmus, bölesen, a könyv megsemmisítésére sarkalta, lehet, hogy idő és meggondolás szelidítették a sérelmet és Morusnak megkönnyítették az egész áldozatot; — elég az hozzá, hogy a válasz Brixiusnak nem jelent meg.

Igy telt el a tíz év, melyek alatt Morus főoglalkozása az irodalom volt. Ez idő alatt Európában, hol ekkoron a magán ember méltósága nem ártott az író dicsőségének, hire neve oly nagy volt, hogy Erasmust mindenfelől ostromolták barátja arczképeért. Egy ilyen körvonalazott is 1519-ben, teli rakva kedves vonásokkal. Ez arczkép és jellemrajz egyben.²⁾ Morus akkorában irigységet költhete szerencsével. Negyvenedik évéhez közeledett. Termete a középnél magasabb, tagjai arányosak, tartása nemes, kivéven, hogy fejét kissé balra hajtva hordván, jobb válla valamivel magasabbnak látszott. Arca szőke s kissé piros volt, haja barnás gesztenyeszin, szemei kékek és foltosak, a mit akkor szerencsés ész jelének tartottak; tekintete jóságos és vidám, mit egy Holbein után készült szép metszetből látok,³⁾ csupán mosolyában lévén bizonyos kimagyarázhatlan szomorúság és szenvedés. Igaz, hogy Morus Anglia kanczellárja lett. Mikor Erasmus az arczképet készítette, a mosoly kedélyének rendes szokása volt; mikor Holbein őt lefestette, akkor már az csak a vonások szokása volt.

¹⁾ Erasmus levelezései. 571. E. F.

²⁾ Erasmus levelei Hutten Ulrikhoz, 471.

³⁾ Ez a metszet Vertue Györgytől van.

Erasmus beszéli, hogy kezei durvák és elhanyagoltak valának, s azonkívül, hogy öltözetére keveset adott, életmódjában sem volt egyáltalán kényes, selymet, bársonyt magán nem viselt, sem aranylánczot, ha csak ezt hivatala nem kívánta, vagy ha azt elhagynia illetlen lett volna; hangja kellemes, átható, beszéde se nem igen gyors, se nem igen lassu. Modora szeretetreméltó, vonzó, kora és hazája sajátosságos illem-modorosságát mellőző, mint a melyet ő asszonyok számára valónak ítelt. A nyugalmat és szabadságot szenvedélyesen szerette; de ha kötelesség intette, maga a tevékenység, buzgalom és türelem mintaképe volt. Mintha csak a barátság számára született volna, oly könnyed választásaiban, társalgásában fesztelen és igénytelen, barátaihoz hű, nekik áldozva föl saját ügyeit; barátja pedig sok volt, mondja Erasmus, daczára annak, a mit Hesiodus mond; és ha akadt egyre, ki megszűnt hozzá méltó lenni, azt inkább alkalmilag hagyta el, felbontván inkább, mint nagy zajjal szakítván meg a baráti viszonyt. Mindenféle játékot gyűlölt, úgy a szerencsétől mint az ügyességtől függő játékokat: a labdát, a koczkát, a kártyát, sokkal többre becsülvén a társalgást barátaival, kik közt a legbúsabbikat is fölvidítá jó kedélyével. Szerette a tréfát annyira, hogy azt még maga ellen is megengedte, és ha elmésséget talált benne, jobban szeretett gunyoltatni, mint dicsértetni. Mulattatónak talált mindenféle beszélgetést, úgy az ostobákét, mint a tanultakét; a nőkkel soha komolyan nem beszélt, még a magáéval sem, a nők még e korszakban nem levén egyenlők a férfiakkal, még az Utopiában sem; végre gyönyörködött a nép észrevételeiben, melyet a vásárokon szokott fölkeresni, mulatva magát az adók és vevők zshiváján, és ott sajátítván el ama házias és tréfás angolságot, mely később oly népszerűvé tette valláspolemikus iratait.

Azonban mind e tulajdonságai is ugyanannyi ellenséggé váltak. Tevékenységének, éberségének, ügyességének, írói tehetségének híre őt a kormányra hitták; vidámsága, élezei őt kellemessé tették és majdan szükségessé VIII. Henriknek, e lassu, nehézkes, s inkább kedélyénél mint higgadtságánál fogva komoly fejedelemnek, és a ki, noha maga is szerző, a könyvirónak inkább követeléseivel, mint szorgalmával birt. S csakugyan Morus néhány év alatt titkos tanácsosból a korona kincstárnoka, és kevéssel aztán Lankaszter kancellárja lett gyors előléptetésben, mire Erasmus a következő jós szavakat írta Pacoeus Rikárdnak: „A mint látom, az udvarnál oly nagy szerencséje van, hogy szánni kezdem miatta!“ ¹⁾

VI.

VIII. Henrik barátsága. — Morus háza Chelseaben — A király elhidegülése. — A parlament és Wolsey bíbornok 1523-ban. — Morus akarata ellen szónoknak neveztetik ki. — Wolsey száműzni akarja Morust valamely követségbe; Morus engedélyt kap a királytól Angliában maradásra. — Életmódja Chelseaben. — Gyermeknei nevelése. — Leánya, Roper Margit a görög és latin szent atyákat fordítja és értelmezi. — Erkölcsi szigor és növekedő vallásosság Morus házában. — Luthernek egy VIII. Henrik könyvére adott válaszát czáfolja. — Hitvallásának jelleme e korszakban. — VIII. Henrik Anglia lordkancellárjává nevezi ki.

VIII. Henrik egy férfit ép úgy megkedvelt, mint egy nőt, azután rájuk unván, egyiktől is másiktól is halálra ítéltetés által szabadult, a mi gyűlöletes eszköz, ha az áldo-

¹⁾ Erasmus levelei. 646. B. C. Pacoeus író volt, Erasmus és Morus közös barátja.

zat férfi, leggyűlöletesebb és leggyalázatosabb, ha az áldozat nő. Majdnem kevésbbé gyűlölöm Nerót, ki vad haragjának egy föllobbanásában hasba rugással öli meg Poppea nevű ágyasát, mint VIII. Henriket, ki szemérmetlen ágyába minden három évben halálra ítéltetés folytán szerez új háló társat. E fejedelemnek megtetszett Morus, a mint megtetszett volna neki egy bohóc, élceinek hireért. Wolsey parancsot kapott Morust minden áron az udvarba hozni. Ennek első kísérlete megtörött Morus őszinte vágyódásán a homályban és békében maradás iránt; de sikerült második ostroma, és elhozta őt a király lábaihoz, ki neki kezét nyújtá csókolásra, azt a kezét, melylyel később halálítéletét írja alá.

Különös végzetességnél fogva, az első, kivel Morus az udvarba léptét közlé, barátja Fisher József, a rochesteri püspök volt, azon ember, kinek ugyanazon vérpadon, ugyanazon kéztől, ugyanazon okból kelle kimulnia, melyen Morus Tamásnak. „Az udvarhoz — írja ennek — teljesen akaratom ellen jutottam (extremely against my will), a mint azt mindenki tudja és a mint a király maga tréfásan szememre veti. Ép oly esetlenül forgolódom ott, mint valamely ujoncz lovas a nyeregben. De királyunk oly annyira nyájas és udvarias mindenkire nézve, hogy mindenki kiváló kedvenczének véli magát, bármily csekély véleménynyel legyen is egyébként önmaga iránt. Ugy vannak vele, mint ama jó londoni polgárok, kik azt képzelik, hogy a Towerbeli szent szűz fülkéje mélyéről mindannyiszor reájuk mosolyog, valahányszor egy imát mondanak hozzá. A mi engem illet, én nem vagyok oly szerencsés, hogy azt képzeljem, miszerint rokonszenvét bármiben megérdemeltem, vagy hogy azt már birom. Mind a mellett az ő nagy erényeiért az udvaronezi

életet napról napra kevésbbé unalmasnak találom.“ ¹⁾ Szinte elszomorodunk, látva, mi kevés kellett volna e közepszerű megelégedéstől azon erélyes elhatározáshoz, melyet tennie kell vala, hogy meneküljön az udvartól. Haj! e csekély különbség volt a választó fal a tisztos békés élet és a vérpad között!

VIII. Henrik barátsága szerencsétlen kedvenceze iránt a kizárólagos tetszés élénkségével és a zsarnokság minden kellemetlenségeivel birt. Minden ünnepnapon — s ezek akkor számosak voltak — ájtatossága végeztével hívatta őt és bezárkozott vele kabinetébe. Beszélteté a tudományok, a hit-tan, az irodalom, olykor Wolsey kormányzásáról, ki ellen szeretett kifogásokat hallani, mint minden király, kik nem képesek valamely főminisztert sem nélkülözni, sem tőlük szabadulni. Máskor szép éjeleken, a palota ólom tetején sétálgattak, és a csillagászatról, a bolygó-csillagok mozgásáról és körpályájáról beszélgettek, mely tudományt Morus ifju korában szerezte meg magának, és a mely ez időkben a tökéletes nevelés egy részét képezte. A királyné osztozott férjének Morus iránti előszeretetében. Gyakran kedvük ke-rekedett őt vacsorára hívni, és a királyi asztalnál adtak neki helyet. Morus őket elmés ötleteivel és élceivel mulattatá s kellemesen szakítá félbe négy szem közt létöket, mi VIII. Henriknek már kezdett unalmassá válni. Anglia legbecsületesebb embere ekkép mintegy a király bohóczának szerepét játszá. De mert arra nem mindig érze kedvet, hogy királyi ura hívásaitól szabaduljon, kénytelen volt bizonyos szellemi szegénységet tettetni; egyébiránt élete, mely napról napra komorabbá vált, a tettetést igen megkönnyíté neki.

A Temzén fölfelé menve, Londontól két mértföldnyire Chelsea nevü falu mellett visz el az út. A folyó partján

---

¹⁾ Life of Morus, by his grandson.

épült templomot sokan látogatják a kápolna végett, melyet 1520-ban a déli szárnyon Morus építtetett, a hova aztán fejétől elválasztott teste temetteték. A faluban volt egy csinos háza a Temzére nyíló kerttel, egy szép könyvtára, és azon állatgyűjtemény, melyet annyira el kelle hanyagolnia mióta udvaronczezá lett. Nője és gyermekei ott laktak egész éven át; egyetlen öröme volt, ha különféle hivatalos foglalkozásai és udvari szolgálatai végeztével egy napot tölthete Chelseaben, családja, könyvei és állatai közt. Eleinte ez utazások gyakoriak voltak. Morus bárkája egy héten át többször állt meg a londoni hídnál, hogy a lankaszeri kanczellár egyenruháját viselő négy evezős öt Chelseabe szállítsa. De a királyi kegy növekedtével Morus már-már több időt töltte a király háztartásában, mint a magáéban. Kirándulásai Chelseabe egyre ritkábbak lőnek. Londonból nem mert eltávozni, minden perczben várva az udvar hírnökét, a ki untalan s a király minden szeszélyére megjelent, mintha Morus lett volna egyedüli orvosa amaz unatkozottságnak, melyet VIII. Henrik már érezni kezdte, és a mely a nője iránti növekedő visszatasztos és a tőle való elválás kételyei között oszlott meg.

Morus nem panaszkodhatott; se pedig atyai és férji nélkülözéseivel nem érdekelheté a királyt, ki már nője kiutasítását és leánya meggyalázásának szándékát forgatta fejében. Arra határozta tehát magát, hogy kijátsza e zsarnoki barátságot; komolynak mutatta magát, midőn legnagyobb szükség lett volna elménczkedésére, nem mervén szétszakítani, — ez vala szokása a közönséges baráti viszonyokban is — de igyekezvén föloldani e végzetes köteléket. A csel sikerült. Ritkábban hítták az udvarhoz. Igaz, hogy a király külön lakott a királynétól, s a négy szem közti ebédelések megszűnván, nem volt szüksége többé egy magasabb rendű bohócra, hogy unalmát elűzze. VIII. Henrik kevésbé szo-

rult Morusra, és azt neki bűnül róttá föl. Azonban a király időnkint meg-meg csak elővette régi kedvenczét, körülbelül, mint a gyermek teszi egy darab időre a sutba lökött játékszerével, és számon kérte elmés ötleteit addig is, míg majd lelkiismeretét veszi igénybe.

Az alkalmat erre az 1523. év hozta meg. A kincstár ki volt merítve. Wolsey politikája volt vendégelni az idegen fejedelmeket és megajándékozni kedvenceiket. Hogy pénzt kapjanak, Franciaországgal viszályt szinleltek, minélfogva kénytelenek nagy mértékben fegyverkezni. A parlament, melyet a király uralkodásának kezdete óta soha másért nem, csupán azért híttak össze, hogy neki segélypénzt szavazzon, Blackfriarsban egybegyült. A kívánt összeg ezuttal nem volt kevesebb nyolczszázezer fontnál, mely húsz százalék adóemeléssel lett volna behajtandó. Morus Tamás a parlamentnek tagja volt. Elnökké akarák tenni, hogy befolyásával a szavazatoknak urai legyenek. De Morus nem helyeslén a segélypénz megadását, az elnökségtől vonakodott. Wolsey, ki őt becsületesnek és lelkiismeretesnek ismerte, de a királylyal sokkal jobb lábon állónak és félénkebbnek is tartotta, semhogy merészelne az udvar kedve ellen cselekedni, ha őt azon válút elé állítja, melyen vagy támogatnia kell követelését, vagy nagy föltünéssel törésre vinni a dolgot, Wolsey őt akaratára ellenére kinevezteté. A háznak az udvarhoz és a miniszterelnökhöz ragaszkodó része azon számosakkal együtt, kik Morusban bíztak, a többséget képezte és őt elnöknek megválasztá. A király megerősíté a választást.

Morus hasztalan kísérté meg a királyt lebeszélni kineveztetéséről. VIII. Henriknek sokkal nagyobb szüksége volt a segélypénzre, semhogy Morus becsületeségét mellőzhette volna, mely annak titkos okát eltakarta s megszüavztatását biztosította. A király tehát megmaradt első vá-

lasztása mellett. Morus igyekezett magát fődözni; kérelem alakjában levelet irt a királyhoz, melyben elfogadva a kinevezést, bátorkodott magának szabadságot venni arra, hogy azt két föltételhez csatolja, melyek egyike saját magára, másika a parlamentre vonatkozott, melyben elnökölni fogott; az első az, hogy ha akarata ellenére megbízatásában elbuknék, már akár ügyetlensége, akár pontatlansága folytán, a király bocsássa meg ezt az ő gyöngeségének; a másik az, hogy a király határtalan jóságánál fogva ne történhessék semmi baja a gyűlés egyetlen tagjának sem véleménye szabad nyilvánításaért, és hogy a parlamentben kimondott minden szó, ha alakjában nem lenne is teljesen illendő, a király által úgy tekintessék, mint az ország java és a király személyes becsületének megőrzésére törekvő buzgalom bizonyítéka.¹⁾

Wolsey jelenté, hogy ő személyesen jő a házba védeni a biilt és végrehajtása eszközeit indítványozni. Kevéssel megérkezése előtt a ház a fölött tanácskozott, vajon csupán néhány főurból álló kísérettel fogadtassék-e, amint ezt a többség kívánta, vagy megengedtessek neki egész környezetével belépni. „Uraim“, mondá Morus, „miután a bibornok ur legközelebb önöket tette felelőssé minden szóért, a mi a kamarából a közönség elé jut, azt hiszem, elfogadhatjuk őt egész pompájával, pálczásaival, alabárdosaival, fejzéseivel, keresztjével, vörös kalapjával, sőt nagy pecsétjével is; mert ha oka lenne kifogást tenni hallgatagságunk ellen, mi a vádat azokra bárítjuk vissza, kiket ő kegyelmessége magával hoz.“²⁾

¹⁾ Life of Sir Th. Morus, by his grandson.

²⁾ Ropers Life of Sir Th. More.

Wolsey ünnepélyes, hosszú és szabatos beszédben bizonyítgatá a segélyösszeg szükséges voltát. A kívánt összeg azonban oly nagy volt, hogy a gyülekezet arra általános hallgatással felelt. A hidegség boszantá Wolseyt, minél fogva több tagot egyenesen kérdőre vont, s nevezetesen bizonyos M. Murrayt, az ellenzék egyik vezérét, és kérde tőle fenyegető hangon, mit szándékozik tenni. A válasz az elnököt illeti, mondá ez. Morus térdre ereszkedve, a ház hallgatásának okául azt adá, hogy a ház ily magas személyiség láttára megdöbbent, mint a ki az ország legbölcsebb és legtanultabb egyéneit is képes megdöbbenteni. Azután a dologra térve, bőséges okokkal bebizonyította, hogy ez eljárás se nem hasznos, se a ház régi szabadságaival össze nem egyeztethető. „A mi engem illet“, végzé, „ha csak az nem föltételeztetik, hogy összes társaim szellemét egyesítem fejemben, én magamat képtelennek tartom, ily fontos ügyben eleget tenni kegyelmességednek.“ Wolsey hirtelen fölkelt és távozott.

Kevés idő múlva találkozáván Morussal a whitehalli csarnokban: „Istenemre, mondá neki, miért, hogy nem volt ön Rómában, midőn önt szónokká tettem!“ — „Szerettem volna, Milord, mert e várost régóta igen óhajtom látni.“ A bibornok néhány lépést tévén, a nélkül, hogy egy szót szólna: „Ez valóban egy igen szép csarnok, mondá Morus, én fölibe helyezem a hampton-courtinak.“ Wolsey nem felelt. Elégületlenül váltak el egymástól; Wolsey azon szándékkal, hogy Morust a legelső alkalommal eltávolítja. És valóban, kevés idő múlva, az ügyek egy követnek Spanyolországba küldését tévén szükségessé, Wolsey azt tanácslá a királynak, hogy bizza meg azzal Morust. De ez kijátszá a cselt, és kinyeré Henriktől, hogy Londonban maradhatott.

Arra nézve, hogy miért nem akar Angliából távozni, indokul a király előtt nem annyira erős, mint inkább kényes egészségét hozá fel, melyet a munka fáradalmai közt csupán józanságával tart fenn; hivatkozott gyermekeire, kiket oly ritkán lát, és a kiket nem fogna többé látni. Már régóta minden gondolata ezek nevelése körül összpontosult. Három leánya közül kettő már férjhez volt adva, és vejei Chelseaben laktak, egész családjukkal. Mindnyájan részt vettek a közös nevelésben, a mi sokkal többől állott, mint mai napság, és sokkal több időt is vett igénybe. Mikor Morus Chelseaben volt, ő maga vezette a nevelést, és segített gyermekei külön tanárainak. Mikor ügyei Londonban visszatarták, oda küldette magának ezek föladványait és leveleket íratott irodalmi tárgyak fölött; a mikre aztán részletes bírálattal válaszolt, esetleg roszalva vagy dicsérve azokat.

E levelek egyikében jó kedvűen üdvözli gyermekeit, a Miklós mester növendékeit, ki értett a csillagászathoz, s ismeré nem csupán a sark és délövi csillagot, s az ég egyéb csillagzatait, de „a mi egy tökéletes csillagászra mutat, meg tudja különböztetni a napot a holdtól.“ Majd azután az évszakot kegyeletes intelmek alkalmául véve föl: „Ne mulasszátok el, mondja nekik, midőn szemeiteket égre emelitek a csillagok felé, megemlékezni a husvéti szent ünnepekről, és elénekelni amaz ájtatos hymnuszt, melyben Boethius arra tanít bennünket, hogy igyekezzünk lelkeinkkel az égbe hatolni, nehogy, míg testünk fölfelé emelkedik, lelkünk a földön az állatokhoz lealjasodjék.“

Más alkalommal tanácsolja nekik, hogy nagy gonddal vizsgálják meg a mit irni akarnak, mielőtt azt letisztáznák, hogy olvassák meg az egészet, aztán minden részét külön; — a mi üdvös tanács volt oly korban, midőn egy-egy mondat egész lapokat foglalt el; — hogy javítsák ki a hibákat,

azután tisztázzák le a levelet, és miután letisztázták, újra olvassák el; mert a hibák, ugymond, melyeket kijavítottunk a fogalmazványban, olykor a tisztázatba csúsznak. És hozzá teszi: „E figyelemmel azt nyertek, hogy csekélységek is fontos dolgoknak tűnnek föl előttetek; mert, a mint egyrészt semmi sincs oly szép, hogy badar fecsegés ruttá ne tehetné, másfelől semmi sincs oly visszatetsző, hogy a szorgalom azt tetszetőssé és kellemessé ne tehetné.“

Ismét egy más alkalommal dicséri leányait ékes irályú leveleikért; de sajnálja, hogy nem beszélnek neki eleget a férfi testvérökkel való társalgásról, idejük mikép töltéséről „a tudományok édes gyümölcsei közt.“ Egy napon Jánost, a család legifjabb tagját és egyetlen fiugyermekeit dicséri legutóbbi leveleért, mivel az hosszabb és gondosabb, mint nővéreie. És nem elég, hogy János izléssel és csinnal kezeli tárgyát, még atyjával okosan tréfálkozni is tud, neki élezzet élezzel adván vissza, de a nélkül, hogy az illő korlátot átlépné, és bármikor feledné, hogy kivel elménczkedik.

Morus kedvencz gyermeke legidősb leánya Margit volt, Roper neje, és már több gyermek anyja. Margitot bátran tudósnak lehetett tartani; egyaránt jól irt angolul és latinul, és saját műveit maga fordította angolból latinra, latinból angolra. Választ irt Quintilian azon szónoklatára, melyben egy szegény vádol egy gazdagot, hogy kertje mérges virágaival megmérgezte méheit, és ő, Margit, a gazdagot védte. Eusebiust görögből latinra fordította. Ügyes értelmező volt úgy a szent mint a világi irodalomban, s szent Cypriannak egy helyét úgy magyarázta, hogy azzal korszaka összes tudósait bámulatra ragadta.¹⁾ A csillagászatban

---

¹⁾ Nisivos sinceritatis helyett ő kiolvasá a nervos sinceritatem.

jártas volt; atyja sajnálta őt, hogy oly sok hideg éjet tölt künn „a mindenható és örök munkás“ csodáinak szemléletében. És mind e tudomány nem gátolta abban, hogy jó házi asszony, gondos anya, és hű feleség legyen.

Abban az időben az élet igen jól volt elrendezve. Oly foglalkozások, melyek ma egymást kizárják, akkoron csodálatosan megegyeztek; ugyanazon idő alatt kétszer annyi dolgot végeztek, és kevés volt a henye óra. A szemlélődésnek is cselekvés volt a czélja. Egy nő időt tudta találni férje, gyermekei, atyja, fi és nővérei számára, a mellett tanulmányozta a csillagászatot, értelmezte a szent atyákat, czáfolta Quintilianust, fordította a görög szerzőket, tudós volt a nélkül, hogy feszes, szellemi dolgokkal foglalkozott, a nélkül, hogy szórakozott lett volna, szerző volt, a nélkül, hogy megszűnt volna nő lenni. Mert a nők műveltsége akkorában nem volt sem divat, sem ritkaság, sem kenyérkereset; a keresztyén köteleesség eszméje volt annak alapja, a vallásos kötelezettségé önmaguk és isten iránt. A vallás megóvta a nőket a tudomány romboló hatásától.

Az irodalmi utasításokhoz Morus gyakran a keresztyén alázat intelmeit csatolta. Háborut viselt minden kicsinyes hiúság ellen, úgy vejei, mint ezek nejei, Alice asszony és János fiával szemben. Gúnyolta az igen szűk ruhát, a karsúság erőtetését, „a hajzat fölborzolását a homlok nagyítása végett“, mely nevetséges szokás e szerint nem mai keletű; a kis lábak fitogatása végett hordott szűk lábbeliket. Azt szokta mondani, hogy az isten igazságtalan lenne, ha őket pokolra nem küldené, mivel sokkal több gondot fordítanak arra, hogy e világnak és az ördögnek tessenek, mint a valóban vallásos emberek arra, hogy az isten előtt kedvesek legyenek. Attól tartván, nehogy magas állása az államban, hivatalai, kitüntetései elvakítsák gyermekeit, szün-

telen az arany és ezüst ékszerek megvetéséről prédikálnak nekik, hogy magukat ne tartsák jobbaknak azoknál, kiknek kevesebb pénzük van, sem kevésbbé jobbaknak azoknál, kik náluknál gazdagabbak; „hogy kerüljék el a kevélység ösvényeit, és járjanak a szerénység nyájas virányain“, végre, hogy az erényt tartsák a legfőbb jónak.

Házát ez elvek szerint rendezte el. A vallás mindenütt munka és gyönyör közt egyaránt ott volt. Vacsora után, mely alatt valamely épületes könyvet olvastak, és mielőtt zenéltek volna, a mi a virasztás gyönyöre volt, családja előtt vallásos dolgokról beszélt és ajánlta nekik a lelki üdvökről való gondoskodást. Nap közben mindenki valami hasznosat mivelt. Urak és cselédek közt férfiak és nők el voltak választva. Csupán az evés, az ima, a vallásos fölolvások ideje alatt jöttek össze, a családfő szemei előtt, mikor az Chelseaben volt. Morus háza lassankint egy kolostor színezetét vette föl.

Minél magasb állásokra emelkedett, annál inkább kezdte ifjúkori rideg vallásosságához visszatérni. Alázatossága napról napra növekedett, mint a kedvező szerencse ellensúlyozója. Boldogulása aggályt keltett benne; a kedvezmények megdöbbsenték, mint megannyi kísértések és csapdák, és ügyei vitelére csupán tehetségeit fordította, lelkiismeretét istennek tartva fönn. Mintha egészségében kétkedett volna, vagy mintha VIII. Henrik száraz és hizelgő mosolyában halálát látta volna, belső furdalásai egyre gyarapodtak, túlságosan szaporitá kötelességeit, megkettőzé ridegségét, mintha utolsó csatájának előestéjén lett volna. Pedig az ég még tiszta volt és semmi jel nem mutatott viharra. De a keresztyénre nézve a vihar ott van a legderültebb égben, és a kegyvesztés ott van a legmagasabb kegy mélyén. Morus tehát

készen állt minden eshetőségre.¹⁾ Ugy szoktatta magát, hogy a szokások ne váljanak szükséggé, és a veszteségek nélkülözésekké. Hazája történetéből, melyet ifju korában tanult,²⁾ tudta jól, hogy a királyok visszaveszik, a mit adnak, s ő a gazdagság ölében megőrizé szegénysége szokásait, hogy majdan a rosz napokban legfeljebb életének fölszine változzék meg csupán, alapja pedig a régi maradjon.

Egyébiránt, mint már mondtam, Luther iratai fölébreszték a hivatalos ügyek által elvont hitét, melyet a türelmes-ség engedelkenynyé tett, és a mely kissé az Utopia deismusa felé hajolt. Az a hang, mely az összes keresztyén-séget megrendítette, mely ellen a császárok gyűléseket híttak össze, és a melyet a pápák bullákkal sujtottak, őt is mélyen megrázta. Egy körülmény pedig személyesen a harcza vitte.

Tudjuk, hogy Luther ellenlábasai közé tartozott VIII. Henrik is, kinek Wolsey elég időt engede az eretnekek elleni lándsatörésre. Luther felelt VIII. Henriknek, ugy, a mint felelt a pápának, tudatlannak, koronás számárnak, istenkáromlónak, fecsegőnek nevezve őt. VIII. Henrik, miután előbb a Luthert pártoló választó fejedelemtől azt követelte volna, hogy fogja be ellenfele száját, egy szigorú iratban válaszolt, mint Singard tudor mondja, de a mely méltóság-teljesen volt tartva. Annak jobb részeit Wolseynek és Fisher rochesteri püspöknek tulajdoníták. Maga Morus sem volt attól egészen idegen. Bármint legyen is, a király ellen intézett sérelmekben ő magát is sujtva hitte, és mig Fisher egy tudományos iratban Henrik könyvének védelmére vállal-

---

¹⁾ Ego animum mihi in omnem eventum composui. Lettre à Erasme. Erasmus levelezései, 570. A.

²⁾ Megirta III. Rikárd történetét, meglehetősen gyöngén, latinul.

kozott, Morus, Ross Vilmos álnév alatt hosszasan felelt Luthernek, nem kimélvén a sértések durva savát polemiájában, s melyből inkább az ügyvéd mint az egyház embere szól.

Lingard tudor, nézetem szerint, téved, midőn Morus könyvét úgy ítéli meg, mintha annak czélja és alapja nem lett volna egyéb, mint mulatni magát a reformator sértegető irányának utánzásával.¹⁾ A könyv egészen módszeres; Luther minden ellenvetése meg van benne czáfolva; a hét szentség tana, melynek bajnokául VIII. Henrik lépett föl, abban a bizonyítékok nagy és bő készletével van bebizonyítva. De a gúny és vastag csúfolódás benne az uralkodók. Az élezek, a szójátékok és sértegetések a katholikus ember fölébredt hitbuzgalmát és orthodoxus nézetét rossz hirbe hozzák a nélkül, hogy azt élénkítenék. Morus fölteszi magában, hogy elsöpri a szavakat, melyek az olvasót netalán csalódásba ejtették és szétszórja az üres pozdorját, melyet a reformator tiszta buza gyanánt merészel árulni.“ Meg fogja mutatni, „hogyan a wittembergi bohóc ostoba tréfái önmagára esnek vissza.“ Morus mint az olvasó adója lép föl mindazon pontokért, melyekre nézve a reformator könyve feleletet igényel, azon kikötéssel, hogy ha tartozását le nem rójjá, nem bánja, ám mondja el felőle Luther, a mit Horatius monda egy dörgő előadású költőről: „Ugyan mit fog nekünk adni ez ígérető, a mi méltó lehetne ily nagy hanghoz?“²⁾

Im egy sajátos helye Morus iratának, mely az egész irat czélzata iránt könnyen meg téveszthetne. Ez egy burlesque előadása azon modornak, melyet Luther a VIII. Hen-

¹⁾ Hist. d'Angleterre. Henri VIII. P. 164.

²⁾ Oeuvres latines; p. 61.

rik könyvére adott válaszának készítésében, Morus föltevése szerint, követett.¹⁾

„A király könyvét vevén Luther és azt megízlelvén, ez üdvös ételt romlott gyomra keserűnek találta. Nem levén képes azt megemészteni, és ivással akarván elmulasztani az érzett keserűséget, összehívta borozó czimboráit. Itt, ámbár jobban szeretete volna, ha e könyv örök sötétségbe burkolva marad, miután szellemét gyakori hörpentésekkel megedzé, elhatározá magát azt a gyülekezetnek bemutatni. Az elolvasott első lapok mindjárt bántani kezdék e számár füleket. Beteszik, majd kinyitják, azután ürgetik-forgatják, ha nem találnak-e benne valami kifogásolni valót. Semmi sem mutatkozott benne alkalmasnak a rágalomra. Mint minden szorult helyzetben, tanakodni kezdtek. A tanács aggodalomban volt és már Luther készült magát fölakasztani, midőn Brixius őt a következő beszéddel vigasztalá meg:

„Mit törődnek ők azzal, hogy mit irt Anglia királya, és hogy mit kell tartani a vallásról, ők, a kiknek nincs más céljuk, mint lázadást és zenebonát kelteni, és ez által neveiket híressé tenni? Mit akarnak ők egyebet, mint pénzt szorítani ki az együgyűektől és mulatni magukat a náluknál tanultabb emberek iratain, kiket a vitába keverték? Mit árt-hat nekik a király szavainak igazsága és saját eretnokségük czáfolata? Elég ha Luther maga válaszol a maga szokott modorában, vagyis, jó adag sértegetésekkel és gunyolódásokkal. Csak ne ijedjen meg; és mindenek fölött ne képzelje, hogy észszel kell a támadást intéznie. Gáncsoskodások, gyalázkodások minden lapon minél sűrűbben: — ezek legyenek az érvek; és Luther azokban nem fog szükölködni, ő ki mindezek kifogyhatlan forrásával rendelkezik. Ezek ama

---

¹⁾ Ibidem.

fegyverek, melyekkel biztosan leverheti ellenfelét és a melyeket nem fognak ellene fordíthatni. Ugyan, ki fog Luther ellen harcolhatni; ő ellene, ki egy maga képes tiz legszajásabb és legszemtelenebb kofával szembeszállani? Egyéb-iránt czimborái sem fognak hátra maradni; csak vegye elő tollát, és a győzelem övé leend.“

„E tanács fölbátorítá Luthert, a ki már a hátsó ajtón elillant. De a mint látta, hogy ezuttal több durvaságra van szükség, mint a mennyivel ő rendelkezni szokott, fölhívá czimboráit, hogy induljon meg ki-ki azonnal, és a hol csak bolondságot és goromba szavakat találnak, szedjék össze rakásra és adják át neki. Ebből az anyagból aztán majd ő összeállítja feleletét. E rendeletet kiadván, a gyülekezetet eloszlatja. Az eloszlik, ki erre, ki amarra, a merre kiki jónak gondolja. Összejárják a bérkocsikat, a hajókat, fürdőket, játékbarlangokat, borbélyműhelyeket, korcsmákat, malmokat, és bordélyházakat. Itt mindannyian szemfülekké válnak, megfigyelik és följegyezgetik a mi gorombaságot, szemtelenséget, rágalmat, bolondságot, gyalázatossgágot, becs-telenséget hallottak a kocsisok, inasok, kapusok, tányérnyalók, örömlányok és fürdőszolgák között..¹⁾ etc... Nehány havi buzgó keresés után, a mi sértést, gonosz boszantást, bohócz ötletet, illetlenségét, cynismust, sarat, szemetet összehordtak, azt ama ronda szemétködörbe vetik, melyet Luther szellemének nevez a világ.“ De már itt a további fordítás lehetetlenné válik.²⁾

E csunyaságok, ha azok tréfa alakjában, és mint Lin-gard tudor mondja, mulatságból irattak volna, beszennyez-

¹⁾ Aut cacator obscene loquutus sit.

²⁾ Quum colluviem totam, in libellum istum convitiatorium per os illud impurum, velut comesam merdam, revomuit. C. 2.

nék Morus jellemét. De a katolikus főlháborodása iratta azok legerősebb részét és így a komoly szenvedély szempontjából, mely e nyomorú nyelv alatt rejlik, csak azt lehet mondani, hogy Morusnak csupán szellemét piszkolta be az. Egyébkint az ő lelkében már volt valami abból az engesztelhetlen hitből, mely Német- és Franciaországban a máglyákat rakta. Morus élete első keserőségeit önté ki Luther ellen. A világi könyveket mellőzé a vallási vita-könyvekért, a szent atyákért, kiket nem annyira hittudós mint ügyvédként olvasott, bennök inkább az ellenfél elleni érveket, semmint saját tana számára indokokat keresve. Buzgó katolikus meggyőződésébe a védőszónok meggyőződése, ügyvédi és hivatali rossz szokásai vegyültek. Azon ember, ki Erasmusnak a hittudósok gyűlölködéseért egy levele által elégtételt szerzett,¹⁾ leszállt a szinkör porondjára, hogy ott harcoljon szőrszálhasogatással a legügyesebb szőrszálhasogatók és dühösködéssel a legdühösebbek ellen. Azon ember, ki a predikátorokat, metaphysicusokat és az egyetemi iskola összes szokásait kiüzé Utopiájából, maga lett metaphysicus, türelmetlen thomista és vizsálykereső, nem annyira szavak fölött, melyek az iskolákban legfeljebb ökölviadalokat idéztek elő, hanem hitágazatok fölött, melyek az embereket életöktől foszták meg. A türelmetlenségbe e visszaesés elszomorít, de nem háborít fel bennünket. Morus, úgy látszik, akkorában a római vallást úgy védte, mint biztosítékát azon égi reményeknek, melyek nem sokára utolsó üdvét fogják képezni, az egyedülít, melyet a királyi dialecticus VIII. Henrik fönn hagy számára, azon okoskodó, kinek végső érve a vérpad volt.

---

¹⁾ Lettre à Martin Dorpion.

²⁾ Utopie, p. 10. bis. C. 2.

E hareztársi viszony ama vallási vitában, mely akkoron egész Európát mozgalomba hozta, a király vonzalmát Morus iránt újból fölleveníté. Baráti előzékenységből, a helyett, hogy magához hivatná, ő keresé föl majd londoni, majd chelseai házában, megjelenvén gyakran nála váratlanul ebédre, és kitevén magát egész készséggel egy szerény családi vacsora véletlenének. Evés után Morus és királyi vendége hosszú sétákat tettek a kertben. Henrik kedvence vállára támaszkodva hosszasan és élénken beszélgetett vele, a mi ezerféle találgatásra adott okot Alice asszonynak és a gyermekeknek, kik az ablakon kihajolva, hallgatózva nézték a sétálók mozdulatait. Egy ily séta után, melyen a király fél órán át beszélgette Morussal és karját barátságosan nyaka köré fonta, veje Roper üdvözlé őt a barátság e jeleért, melyben a király még Wolseyt sem részelteti. Morus búsan ezt felelé neki: „Valóban, fiam, magam is úgy találom, hogy a király igen jó hozzám, és hogy több kegyben részesít, mint bármely más alattvalóját. De mondhatom önnek, nincs vele mit nagyon dicsekedni; mert ha fejemmel egyetlen egy várat nyerhetne Francziaországban, nem habozna azt leütetni.“ Ez volt az első eset, hogy Morus elárulá titkos gondolatát e halálos barátságról, melybe egyre jobban bebonnyolódott, s épen azon erőfeszítés miatt, melylyel abból kibontakozni igyekezett. De már sem a hátrálásra nem volt erős akarata, sem arra, hogy tovább ne menjen. A buzgó keresztén Henriknek ép oly szükségessé lett, mint a jó ötletek monddója. Mégis azonban más szolgálat végett volt reá szükség.

Rövid idő múlva a chelseai jelenet után Morus Anglia lord kancellárjává neveztetett ki.

VIII.

Wolsey kegyvesztése. — Az új kancellár székfoglaló beszéde. — Morus atyja kilenczven éves korában a királyi ítélőszéken elnököl. — Henrik Morustól kedvező véleményt kér az elválást illetőleg. — Morus megtagadja azt. — Szorgalma birói hivatalában. — Igazságszolgáltatásának jelleme. — A szegények folyamodványa. — Morus felelete. — Polemiája Tyndallal. — A püspökök pénzbeli ajándékát visszautasítja. — Lemondása a kancellárságról. — Házi személyzetét elbocsátja. — Megírja siriratát.

Nem tartozik ide elmondanom Wolsey kegyvesztésének történetét, sem a meglehetősen bonyolult körülményeket, melyek azt kísérik. Elég megjegyezni, hogy az új kormány, mely a bibornok helyére lépett, Boleyn Anna műve volt; voltakép ez az elválás és az új házasság minisztériuma volt. Wolsey, ki eleinte mindegyiket ellenezte, mig később, hivatala kedvéért és a veszélytől való félelmében, hivatala elvesztése esetén, e kettős cselszövénynyel kissé kiengesztelődött: elbukott azért, hogy az elválást nem mindig akarta, és mivel nem aratott sikert, mikor magát közbeveté. Illető helyeken tanakodni kezdettek, ki vállalhatná el a kancellár czimét és kötelességeit, azon egy hivatalét, melyről a király nem rendelkezett mindjárt a kormányzat alakításánál. Egyházi embert alkalmazni már nem akartak; Wolsey meguntató az olyan minisztereket, kik két úrnak voltak alattvalói, s az egyiket rendesen elárulták a másiknak. „Azt hiszem“, mondá a payonnei püspök, Franciaország londoni követe, „hogy

a papok nem nyulnak többé a pecséhez.“ Henrik meguntta őket, s különben sem lett volna helyén egy magas egyházi méltóság egy a pápa ellenére kinevezett kormányzatban, melynek valódi főnöke, mondá gonoszul ugyanazon püspök, „kiválóan Anna kisasszony.“

A király Morus Tamásra veté szemeit, ki elég hibás volt azt elfogadni mint oly ember, ki engedni szokott a mikor rászorultak, s ki mások nógatására nagyravágyóvá lesz. Őt kettős célból választották; mindenek előtt meggyőzni a parlamentet, melylyel erős harczok álltak kilátásban; azután, hogy lelkiismeretét hálaérzetével elnyomják. Ő a kormányra az elválást ellenző véleménynyel lépett, holott ez lett volna egyedüli dolga, talán azon reményben, hogy a király látván, miszerint azt kivinnie lehetlen, kigyógyuland végzetes szenvedélyéből. És csakugyan, Henrik egy pillanatra fölhagyott Boleyn Anna látogatásával, és óhaját nyilvánítá, visszatérni a királynéhez.

Morus fáradt elmével és mélyen elszomorodott lélekkel fogott hivatásához. Kivül a háború Franciaország és a császárság közt, a reformatio előhaladása, Németország szakadásai; belül az elválás boldogtalan kérdése gonddal és balsejtelmekkel tölték el. Egy napon Chelseaben létekor a Temze partján Roperrel sétálgatva megragadá veje karját és a folyóra mutatva, mondá neki: „Három dolgot szeretnék megérni, fiam Roper, s akkor nem bánám, ha zsákba kötve e folyóba dobnának is. — Mi lehet az a három dolog, melyekért ön életét adná? — Hallgasson rám, fiam; először azt óhajtanám, hogy a háború helyett, melyet most a keresztyén fejedelmek egymás ellen viselnek, általános békében élénk; másodszor, hogy Krisztus egyháza, melyet most az eretnekségek darabokra szaggatnak, a katolikus hitben egyesülne; harmadszor, hogy a király házassága, mely most annyi

vitát kelt, isten dicsőségére és az egész világ békességére jó véget érne.“ ¹⁾ E házasság és elválás kérdését illetőleg ő mindig tartózkodott nézetét formaszerűleg nyilvánítani, még pedig inkább keresztyéni szeretetből mint eszélyből; de mivel lelkiismeretében mindenki olvashatá a mit nem mondott is, Roper megérté, mit jelenthet a jó vég szerény óhajtása.

Ez volt az első eset, hogy Anglia pecsétjét egy oly ember kezébe adták, ki se nemes, se főpap nem volt. Igazolni kelle ez ujdonságot. Norfolk herceget bízták meg ezzel, az új kormány névleges főnökét, ki mint ilyen Morus hivatalába volt igttatandó. A dicséretekre, melyeket a herezeg az új kanczellár erényeiről és tudományáról mondott, mint a melyek alacsony születése hátrányát kárpótolták, Morus szerény köszönettel felelt. „Ő kényszerítve volt, mint ő fölségének kijelenteni tetszett, szolgálatba lépni és udvaronczezá lenni. Mindazon méltóságok közt, melyekkel elhalmozák, ez utóbbi legmagasabb volt az, melyet legkevésebbé óhajtott és csak kedve ellenére fogadott el. De a király kegye oly nagy, hogy legesekélyebb alattvalója hűségét is számba veszi, és a ki nem csupán az arra méltókat jutalmazza nagylelkűleg, hanem azokat is, kiknek egyedüli érdeme, hogy e kegyre magukat méltókká tenni óhajtják.“ E szavak, melyek hasonlónak látszanak minden nagyraavagyó emberek szavaihoz, kik úgy mutatják, mintha nehezen szánnák el magukat arra, a mit leginkább óhajtottak, Morus ajkán őszinték voltak. Sőt talán azon szavakban, melyekben a királyt híja föl tanuságul arra, mint állt ellen saját szerencséjének, némi homályos kérelem is rejlett,

---

¹⁾ Life of Sir Thom. Morus, by his grandson.

hogy ne kívánjon sokat tőle az engedelmisségből elfogadott hivatalban.

Beszédében bámulatos volt az illedelem és bátorság, midőn a szék felé fordulva, melyet el volt foglalandó, és a melyről Wolsey lebukott, az egész gyülekezetet megható megindulással következőket mondá;

„De ha e székre tekintek, és megfontolom, mily nagy egyéniségek ültek abban előttem, midőn főleg azon emberre gondolok, ki azt utóljára elfoglalá, bámulatos elmeélére, tapasztalatai teljére, kinek mily nagy vala szerencséje néhány éven át, és mily szomorú bukással végződék mindez, kimulván becsület és dicsőség nélkül, van némi okom az emberi méltóságokat mulékony dolgoknak és a kanczellári széket sokkal kevésbbé kívánatosnak tekinteni, mint azok vélik, kik az által engem megtiszteltnek tartanak. Ez az, a miért én abba ugy lépek, mint egy munkával és veszélyekkel teljes és minden valódi és szilárd dies nélküli állásra, melyen annál inkább kell félni a bukástól, mivel a bukás a legnagyobb magasságból történik. És valóban, ingadozva teném mindjárt első lépteimet is, ha a király jósága nem támogatna és a becsülés jelei nem biztosítanak, melyeket önök mutatnak irányomban. E nélkül e szék mivel sem volna rám nézve bátorságosabb, mint Damoklesé, kinek feje fölé egy lószőrön függő kardot akasztottak, midőn egy királyi ünnepélyes lakomán, önfeledten üle Dionysius syrakusai király trónján. Egyébiránt két dolgot fogok szüntelen szem előtt tartani; egyik az, hogy e szék csak ugy hoz nekem becsületet és dicsőséget, ha kötelességeimet buzgalommal, szorgalommal és híven teljesítem; másik, hogy annak élvezete rövid és bizonytalan lehet; de munkásságom és jó akaratom alkalmasint biztosítani fogja nekem az elsőt, elődöm példája pedig okulásul szolgáland a másakra nézve.

Ezekből látható, mennyiben tetszhetnek nekem úgy a kancellári méltóság, mint a nemes herczeg dicséretei.“ ¹⁾

Megható vala látni a westminsteri palotában a királyság két legnagyobb testületét, ugymint a királyi ítélő székét és a lordokét, melyek egyikében Morus az apa, másikában a fiu elnökölt. Morus apja ekkor kilenczven éves volt. Naponkint, mielőtt hivatalába ment volna, a kancellár térdén fogadta az aggastyán áldását, kinek az a szerencséje volt, hogy az alatt halt meg, míg fia még hivatalát viselte, s így a nélkül, hogy végperceit háborította volna a bukás félelme, melyre Wolsey utóda magát készen tartá.

Alig foglalta el Morus hivatalát, már a király kérte annak az árát, tudniillik, hogy nyilatkozzék az elválás mellett. Henrik ügyesen járt el. A helyett, hogy közvetlen beleegyezést követelt volna, megelégedett azzal, hogy a tárgyat elmélkedésébe ajánlja, mintha nem arról volna szó, hogy a kedvesnek a törvényes feleség ágyát vesse meg, de csak hogy Mozes harmadik könyvét szent Pállal kiegyeztesse. Morus, a ki megérté, mire törekszik a király, térdre esve kérte, hogy tartsa meg őt előbbi kegyeiben, hozzátevén, hogy a világon mi sem volna oly kedves neki, mint az, hogy ez ügyben találjon olyat, a minél fogva lelkiismerete megengedné, eleget tenni ő felségének. Emlékezteté az esküre, melyet a király vele tétetett, midőn szolgálatába fogadá, mely szerint mindenek előtt istenre gondoljon, s isten után a királyra, a mit ő mindig teljesített és teljesíteni fog. Henrik lehangoltan fölemelé és jóakaró szavakba burkolva visszatetszését, kegyesen azt felelé neki, hogy ha lelkiismerete szerint ez ügyben nem tehet neki eleget, szolgálata egyéb ügyekben neki mindig kedves leend; hozzá tévé,

---

¹⁾ Life of Sir Th. Morus, by his grandson.

hogy mind a mellett, hogy e kérdésben meghallgatja azon tanácsosai nézetét, kiknek lelkiismerete az ő szándékával megegyez, őt továbbra is eddigi kegyeiben megtartja és e kérdéssel többé nem háborítja.

Morus egy időre megszabadulva, állása birói teendői közé temetkezett. Soha sem vett részt ama tanács-ülésekben, melyeken az elválás rettenetes kérdése tárgyalatott, és nem avatkozott az ügyek legfőbb igazgatásába, alább szállítván a kancellár magas hivatalát, melyet Wolsey a trón színvonaláig emelt, árnyékot keresve és a bokros foglalkozású tisztviselő mögé rejtve a rideg katolikust, kitől Anglia véleményre várt egy egész Európát izgató kérdésben. De Morus oly ember volt, ki nem rejthetné el magát, és a kinek lelkiismerete, miután a közönségének régóta irányadóul szolgált, súlyos körülmények közt nem hallgathat a nélkül, hogy minden oldalról igénybe ne vétessék. Őt egész Anglia becsülése nyilatkozatra vala szólítandó, és noha egyáltalán nem láttatá gondolatát, a közvélemény, szokva levén abban olvasni, nem engedé meg a királynak, hogy hallgatását semmibe se vegye. Állása szerencsétlensége volt, hogy maga e hallgatás, nem hogy könnyítette volna Henrik erkölcsi felelősségét, mint azt Morus jó keresztyénként és hű alattvalóként akarta, többet ártott a királynak, mint a nyílt ellenzés, azon modornál fogva, melyben azt a közönség magyarázta. Ekkép az állás hibája az ember bűnévé vált.

A csaknem kizárólagos gond, melyet Morus a tisztán birói ügyekre fordított, föleleveníté az igazságszolgáltatásban ama tevékenységet, melyet Wolsey alatt elvesztett, ki sem jogász, sem szakember nem volt. Az inkább fényes mint szilárd kormányzata alatt végtelenül elhúzódott perek Morus alatt újból elővették és erélylyel folytattattak.

Az új kanczellár minden felfüggesztett ügyet folyóvá tett, és a magasb ellenőrzés hiányában hanyaggá lett birói testületeknek erős és hasznos lökést adott. Mint tisztviselőt, senki őt a hivatali erényben, becsületesség, tisztakezűség és éberség dolgában fölül nem multa. Rendes időkben, midőn az ítéletek gyorsasága és biztossága egy nagy birodalom legfőbb javai közé számíthatók, Morus kormányzata eléggé hasznosnak és diesteljesnek találtatott volna, arra, hogy őt minden egyéb teendők alól fölmentse. De a kedélyek és a polgarosultság akkori állapotában, állásbeli kötelességei teljesítésében tanúsított buzgalmit nem méltányolták, és azt senki számba nem vette, ha csak néhány pörös fél nem, kik az ítéletet várva várták, és a kiket ő az alattas bíróság kezeiből kirántott. A nemzet, mely tőle egyebet várt, alig vett tudomást arról, hogy oly szolgálatokat tőn neki, melyekre nem kérte föl.

Azon esetekben, melyekben a törvény és a józan ész megegyeztek, Morus azon egyetlen tulajdonságban tüntette ki magát, mely a tisztviselőtől követelhető, tudniillik a gyorsaságban. Ott, hol a józan ész összeütközött a törvénnyel, egyiket a másikkal mérséklé. Az előreláthatatlan esetekben némileg a Salamon modorára emlékeztető leleményes igazságszeretettel járt el, mely inkább érdekes mint emelkedett, és ha szabad mondanunk, némi kis parasztossággal volt vegyes. Erre vonatkozólag oly vonások jegyeztettek föl róla, melyek a hajdankorra emlékeztetnek. Egyszer egy szegény asszonytól ellopott szép kis kutyát eladtak Morus nejének. Az állat jogos birtokosa megtudván hol van ebe, megjelent a kanczellár előtt a ki épen tárgyalásban volt, és elpanaszlá, hogy lady Morus magánál tartja az ő kutyáját. A kanczellár azonnal előhivatá nejét. A kutyát kezébe vette és lady Morust rangjánál fogva a terem felső, a szegény asszonyt

pedig annak alsó végére állítván, mindkettőt felszólítá, hogy hívják magukhoz a kutyát. Az állat, hallván előbbi úrnője hangját, azonnal hozzá futott. „Az eb nem az öné; mondá nejének Morus; ebben meg kell nyugodnia.“ Miután neje felszólalt ez ítélet ellen, Morus háromszoros áron megvásárolta az ebet, a mi mindkét félt kibékítette.

Mikor még csak London belvárosának al-sherifje volt, a newgatei ülésekben részt vevén, észrevevé, hogy egy éltés bíró untalan dörög azon szegény emberekre, kiknek pénztárczáikat ellopták, mondván, hogy ez csak az ő hibájuk, ha oly sok tolvaj áll a törvényszék előtt. Morus a newgatei börtönben kikeresteté a legügyesebb zsebmetszőt, és megígéré neki, hogy védeni fogja, ha az agg bíró erszényét a másnapi tárgyaláson ellopja. Másnap az ülés kezdetén elővették ügyét. A tolvaj azt állítá, hogy ártatlanságát okvetlen be fogja bizonyítani, ha megengedik neki, hogy a bírák egyikével külön szólhasson. Kérdék tőle, melyikkel. Kimutatja az öreget, ki a meglopott embereket korholni szokta. Ez időben a pénztárczát a derékövre akasztva szokták viselni. Mialatt a bíró füléhez hajolva őt vallomásaival elfoglalá, ügyesen levágja erszényét és azzal helyére megy nagy ünnepelesen. Morus azután szót emelvén, fölkéri a bírákat, sziveskednének alamizsnát adni egy jelenlevő szegény ördögnek. Ő maga megy elől példával. Mindnyájan erszényükhöz nyulnak. Az éltés bíró nem találván a magáét, fölkiált, hogy meglopták. — „Ej ej, mondja tréfásan Morus, csak nem fogja ránk, hogy mi loptuk meg önt?“ — A jó ember boszankodni kezdett, Morus előhivatá a gaz kópét, átveszi tőle az erszényt és azt visszaadván az öregnek: „Tanácsolhatom önnek, ugymond neki, hogy máskor legyen kevésbbé szigorú a szegény emberek iránt, kik erszényeiket el enge-

dik lopatni, miután ön maga, nyilvános ülésben, el hagyja azt lopatni.¹⁾

Birói teendőin kívül Morus saját nevében folytatá a vallási polemiát, melyet álnév alatt kezdé Luther ellen. Különböző hittani munkák jelezék azt e vita kezdete óta a reformáltak bosszújára. A kancellári méltóságra emeltetése előtt érdekes feleletet adott egy a szegények folyamodása czim alatt a barátok ellen megjelent munkára. Abban a szegények panaszkodnak, hogy a nekik szánt alamizsnát a dologtalan barátok fölemésztik. Ellentétbe állíták a valódi szegények sanyarát e névszerinti szegények kövér lomhaságával, sőt a támadást a szent székre is kiterjesztvén, azt állíták, hogy a pápák kárhoztatandók, mivel a purgatoriumot csupán azok számára nyitván föl, kik adományoznak, kizárják onnan a Krisztus előtt annyira kedvelt szegényeket. Morus felelete mintegy a purgatoriumbeli lelkek ellenfolyamodása volt. Leirta e lelkek szenvedéseit, és azt a jót, melyet a barátok miséi szereznek nekik. Számos bizonyítékkal védte a purgatoriumba való hitet, melyet a szegények folyamodása kétségbe vont. A barátok ügyvédjének érdekében állott megmenteni a purgatoriumot, amaz intézményt, melyben ők a közbenjáró szerepét játsszák isten és a megváltható lelkek közt. Morust megczáfolták. Ő visszafellett. Egyéb eredmény hiányában az angol próza nyert vele. Morus szilárdan, élénken, itt-ott hatással kezeli azt ez irataiban, és e közbeszúrt mondatokkal rakott, aránytalan és kellem nélküli hosszú frázisok szövedékében látjuk megalakulni az angol nyelvet, melyből a szabadság a valaha emberek által használt legszebb politikai nyelvek egyikét lesz megalkotandó.

¹⁾ Life of Thom. Morus, by his grandson, p. 37 és 177.

Ez első vizsály óta a vita általánosabbá vált. Angol reformáltak, kik Antwerpenbe menekültek, hogy kikerüljék a szigorú törvényt, melylyel a zsinatok fölfegyverzék a püspököket, könyvekkel és gunyiratokkal özönlék el Angliát, melyekben az egész római katholicismus föl volt forgatva. Tyndall, a legbátrabbak egyike, nagy zajt ütött egy művével, mely botrányosan érinté a hit minden pontját. Morus, akkora Anglia kancellára, polemiába ereszkedett vele, mely hat kötetre szolgáltat Morusnak anyagot. Ennek csupán fele jelent meg, míg kancellár volt; a másik részt csak hivatalából kilépte után írta meg és adta ki. A kérdések itt több tudománynyal, mélységgel és szigorral vannak kezelve, mint a purgatoriumi lelkek folyamodásában, mely műben inkább a védszónoklat, mint a hittan uralkodik.

Tyndall könyvének czáfolatában fölleljük ama durva élczelést, az inkább élénk mint finom gúnyt, és ama kimaradhatlan jó ötleteket, melyekkel Morus minden munkáját meg szokta rakni, de bizonyos tompa és rejtett harag is érezhető ki azokból, s Erasmussal szólva, a babona már feltünőbb bennök mint a hit, mert hiába, Morus már nem szabad. Kezde már szenvedélyesebb lenni az emberek mint az ügy iránt, biztos jelül annak, hogy e szép és nemes értelem a hitből a vakbuzgalomba kezde átsikamlani. Morus ezért az okoskodás ama véghatárához, a hol ellenei erőszakos elnyomásának eszméje vegyül azok érvekkel való megtérítésének eszméjébe, a hol már úgy látszik, mintha a kéz, mely a tollat vezeti, türelmetlenkedik s szeretne a bárdhoz nyulni. Ő Anglia kancellárja, és az ország leghatalmasabb embere volt a király után; vajon nem fog-e erőhatalomhoz nyulni? Akarja-e magát gyilkolással beszennyezni? A kereszténynek napról napra növekedő alázata nem fog-e válni Morusban azzá a mivé annyi kérlelhetlen orthodoxusban,

tudniillik csalétekké, mely eltakarja az ember elől saját szel-
leme kevélységét? Az utókor, azt fogja-e mondani a VIII.
Henrik által törvényesen meggyilkolt Morusról, hogy valamint
kardot rántott, úgy kard által vészett el? De ne vágjunk az
események elé.

Ama szünetek rövid közeiben, melyeket előde előtt ismeretlen
ezernyi föladattal gyarapodott kanczellári állása engede neki, éjjel, az álomtól elvont percekben, írta Morus
feleletét Tyndallnak, melyet igen olvastak és a mely igen
tetszett. Vajon Morusnak, midőn így a tiszta hitágazat dol-
gaiba merült, az volt-e célja, hogy minden illetékességtől
fölmentse magát egy politikával kevert ügyben, minő a
király elválása volt, és mint tisztviselő és a protestansok ellen-
lábasa folytatott roppant munkásságával azon gondolatra
térítse Angliát, hogy nem lehet véleménye oly ügyben, mely-
nek tanulmányozására nincs ideje? Bármint legyen a dolog,
iratainak általános benyomása az volt, hogy azon ember, ki
oly világosan olvas a szent dolgok mélyén, egyedül lehet
képes arra, hogy az elválás kérdésében megoldja a Sz. írás
szövegebeli ellenmondásokat. Minél inkább igyekezett Morus
kibujni az illetékesség alól, melyet Anglia neki felajánlott,
annál több okot talált Anglia, hogy őt arra szorítsa. Két kér-
lelhetlen zsarnok, a király és a közvélemény közé állítva;
kiknek egyike gyalázatot, másika dicsőséges engedetlenséget
követelt tőle, Morusnak mindenek előtt nem arra kelle-e gon-
dolnia, hogy vértanúsággal meneküljön?

Kanczellári állását, mely oly ember kezében, ki annak
minden alattomos és tilos apró járulékait, ugymint a felek
ajándékai, kedveskedései stb. elfogadja, a legjövedelmesebb
Angliában, ő maga jó szántából a királytól húzott fizetésre
szállítva le, oly szegényen hagyta el, mint a hogy azt el-
foglalta. Anglia püspökei, többnyire buzgó katolikusok, és

kik közül némelyek igénybe is vették a zsinatok által az eretnekek ellen hozott törvényeket, megadóztatták magokat, hogy Morusnak nyolez ezer fontnyi összeget adhassanak. Ez, ugymondák ők, némi gyöngé hála az egyháznak tett szolgálataiért és a hosszú virrasztásokért, melyeket munkáira fordított. Morus a püspökök küldöttségét nagy elismeréssel fogadta, de a pénzt visszautasította. A püspökök akkor lady Morusnak és a gyermekeknek akartak adni némi ajándékot. „Ne tegyék azt uraim, kiálta föl Morus; inkább lássam e pénzt a Temsébe dobálni, semhogy akár én, akár bárki az enyéim közül abból egy garast is elfogadjon. Önök ajánlata, uraim, engem a legnagyobb mérvben megtisztel; de én oly nagyra becsülöm lelki nyugalmamat és oly kevésre érdekemet, hogy ennél sokkal több pénzért sem veszteném el munkáim írására fordított éveim nyugalmát. És mégis, tévé hozzá szomorúan, örömmel látnám összes műveimet elégettetni és szélnek eresztetni, ha ez áron elérhetném, hogy minden eretnekség elenyészne.”

VIII. Henrik, Morus egykori harcztársa a pápa védelmében, nem igen gyönyörködheték ennek katolikus buzgalomában, a mióta ő maga a pápa ellen fordult. A dolgok még nem jutottak oda, a hová később, midőn canterburyi szent Tamás fölségsértéssel vádoltatott, és csontjai kivétettek a templomi ravatalából és nyilvános helyen megégettettek; de mindazáltal szörnyen visszatetszheték a királynak az orthodoxus katholicismus védelme azon pillanatban, midőn ő ez orthodoxus katholicismus fejével már meghasonlott. Morus állása továbbra tarthatlanná lőn.

Miután Henrik nem vala képes őt megszólaltatni, legalább egy oly próbára akarta tenni, a melyben hallgatása lázadásnak vagy gyávaságnak lesz tekinthető. Egybehitta a parlamentet, hogy tőle a nászra költséget kérjen. Mielőtt a

pénzt megkapná, le kelle rontani a pápa egy legközelebb Flandriában kihirdetett brevéjének hatását, mely megtiltá az érsekek, püspökök és ítélőszékeknek, hogy az elválás ügyében ítéletet mondjanak. A brevére az oxfordi és cambridgei egyetemektől az elválás dolgában kicsikart helyeslés fölolvásával kelle felelni és a parlament előtt dicsérni a jobbadán megfélemlített vagy megvesztegetett emberek buzgóságát. Ez volt a próba, melyre Morust akarák állítani. Ha, mint a lordok házának elnöke, kénytelen lévén több nemes és püspök kíséretében az alsó házba menni, s ott e kicsikart vagy megvásárolt hozzájárulást felolvasni, és azt, mint szabad véleményyt megdicséri, e kötelességét hidegen, de méltósággal s a nélkül tette meg, hogy lelkébe pillantani engedne. Ez nem volt sem lázadás, sem vak hódolat, és Morus így mentette ki lelkiismeretét a hálóból, melyben őt Henrik megakarta fogni. Mindazáltal e szerep egy oly emberre nézve, mint Morus, mégis sokkal inkább kétértelmű volt, és a próba sokkal fenyegetőbb, semhogy Morus azt utolsónak tekinthette volna. Elhatározá tehát, hogy lemond állásáról.

Ez iránt nyilatkozott Norfolk herezegnek, ki, majdan bírāja, barátai közé tartozott, és fölkérte, hogy közölje elhatározását a királylyal, némi betegeskedést adván okul, a mi őt hivatala fáradalmaira képtelenné teszi. A herezeg azon nézetben levén, hogy a távozás nagyobb veszélyt rejt magában mint a maradás, megkísérlé őt lebeszélni. Ő, mint jó barát beszéle, mert még biztonsága érdeke nem követelé, hogy ellene forduljon, és őszintén óhajtá, hogy a király kegyeit visszanyerje. Morus hajthatlan volt. Mindazáltal, hogy az újjhúzásnak még a látszatát is elkerülje, kérte a herezeget, eszközölje ki a király engedelmet arra, hogy a pecsétet királyi kezeibe letehesse, engedelmesnek és hűnek óhajtván ekkép mutatni magát, még oly dologban is,

a minek mellőzését az udvar megszökésnek tekintette volna.

Henrik a pecséteket kegygyel vette és Morust jó szolgálataiért nagy dícséretekkel és köszönetekkel bocsátá el.

Morus azt hívé, hogy a királytól némileg bocsánatot kapott élete legbecsületesebb és legszilárdabb tényeért. Ennek következtében lelke oly annyira megkönnyebbült és föl-szabadult, hogy egyszerre visszanyerte jó kedvét és sajátos humorát, mely a legkomolyabb dolgokat is tréfa tárgyaivá tudta tenni. Ez látható volt mindjárt a módból, melylyel lemondását tudatta lady Morussal. Szombaton volt a volt kanczellár a királynál. Másnap ünnep levén, kevesen tudták még, mi történt, s ő a templomba ment misét hallgatni nejével, vejeivel s gyermekeivel. Szokás volt, hogy a mise végével a kanczellár egyik nemese, lady Morus térdeplőjéhez ment és vele tudatá a kanczellár távoztát. Ezuttal maga Morus ment a térdeplőhöz és monda neki mély bókkal, kezében fővegével: „Ha Nagyméltóságodnak tetszenék elindulni, a lord kanczellár már nincs jelen.“ Neje nem érté meg e szavak rejtelmét és azt hívé, hogy férje tréfál; de Morus bús hangon megmonda neki, hogy igen is való, miszerint elhagyá állását, és hogy a király kegyeskedett elfogadni lemondását. Lady Morus eleinte hallgatott, majd azután fölindulván: „Bolondság, merő bolondság!“ kiálta föl. „És már most mit fog ön tenni Morus ur? Talán bizony a tűzhelye mellett ülve, figurákat fog rajzolni a hamuba? Elhiheti nekem, hogy sokkal jobb kormányozni, mint kormányoztatni.“

Ily éles hangon folyt a társalgás egész chelseai házig, melyben Morus most először érzé teljesen otthon magát. Lady Morus világi asszony volt, kire nézve, Anglia kanczellárja nejének rangjáról egy kegyvesztett ember nejévé leszállani, halálos csapás volt. Ennélfogva keserűen kár-

hoztatá férje eljárását, ki, úgymond, kanczellár korában soha sem gondolt gyermekeire, és a ki elhagyá állását, a nélkül, hogy jövőjéről gondoskodott volna, a henye életet családjánál jobban szeretvén. Morus, hogy e tárgyat megszakítsa, bírálni kezdé öltözetét és gúnyolá a szegény asszonyt, hogy oly kevés gondot fordít saját személyére. Több se kellett lady Morus meghökkentésére. Feledve a lemondást és csupán ez új bajra gondolva, leányaihoz fordult, s őket szemrehányással illetve panaszkodott, hogy miért nem veszik észre, mi hiány van öltözkéiben. A leányok azt felelték, hogy ők abban mi kifogás alá esőt sem találnak. „Ej mit!“ úgymond Morus nevetve, „hát nem látjátok, hogy anyátok orra egy kissé félre áll?“ Lady Morus ez utolsó szavakra türelmélt vesztve, hirtelen elhagyta férjét és leányait s egyedül ment haza. ¹⁾

Morus kevés idő múlva összehívta főbb szolgálait, kiknek egynémelyike jó házból való és érdemes egyén volt, s megmondá nekik, hogy őket tovább meg nem tarthatja, bármennyire óhajtja is azt, hanem minden tőle telhetőt el fog követni arra, hogy őket kielégítőleg elhelyezze. Ezek, könyekkel szemeikben azt felelék, hogy készebbek őt ingyen szolgálni, mint másokat a legszebb föltételek mellett. Morus vigasztalá őket, és néhány nap múlva mindnyájukat elhelyezé tisztességesen, egynehányat a püspököknél, másokat a lordoknál. Bárkáját nyolcz evező-legénynyel együtt, Audeley lordnak adá, ki utóda lett hivatalában. Patenson nevű boldkját a londoni lordmajornak ajándékozta, azon föltétellel hogy nem az embernek, hanem a városházának lesz boldja, és hogy minden évben az új polgármesternek lesz tulajdonává; sajátságos intézkedés, mely azt mutatja, hogy a

---

¹⁾ Life of Sir Th. Morus, by his grandson, p. 186.

bolondok inkább fényüzési, mint szórakoztató czikkek voltak, minthogy egymásután több ur tulajdonaivá lehettek.

Cselédjeit elbocsátván, életmódjának jövedelemforrásai színvonalára való leszállításával foglalkozott. Maga elé hivatá gyermekeit, és kérdé őket, mit gondolnak, ha vajon azzal a kevéssel, a mi neki megmarad, továbbra is magánál tarthatja-e őket, a mint neki ez leghöbbs óhaja volna. Látván, hogy mind hallgatnak és egyik sem nyilatkozik, így szóla hozzájuk: „Látom, hogy magamnak kell ez iránt nektek nyilatkoznom. Átestem egymásután az oxfordi életmódon, a kancellária iskoláján, a Lincoln's Inn-én, majd a király udvarán, a legalantibb hivataltól kezdve az állam legmagasabb méltóságáig. Mindezek után nekem nem marad több, mint száz font sterling évi jövedelemem. Ha tehát együtt akarunk maradni, szükséges, hogy mindenki megtegye a magáét. Ime tanácsom: ne essünk mindjárt eleinte az oxfordi, se nem a kancelláriai iskola életrendjébe; kezdjük a Lincoln's-Innin, melyhez igen jól tudnak alkalmazkodni nagy érdemű, kitünő s előhaladt korú egyének. Ha forrásaink arra nem elegendők, következő évben lealázzuk magunkat az oxfordi életrendre, melylyel bizonyos családtyák s több koros és tanult tudorok igen jól kijönnek, kik ott folytonos társalgás közben élnek. S ha még ez is sok lesz erszényünknek, akkor aztán tarisznyával hátunkon elindulunk együtt, kezeinket kinyujtva, azon reményben, hogy a könyörülő lelkek alamizsnát fognak adni, ha mindeniknek ajtaja előtt egy *Salve-reginá*-t énekelünk. Ilyeténképen nem fogunk elválni és vigasztalhatjuk egymást.“

Morus Tamásnak, a mint a magán életbe visszavonult, első gondja volt egy sírt készíteni. Oda szállíttatá első nejét, és fölül a falra fekete márvány táblát illesztete, a következő különös sírirattal, melyet ő maga csinált, mintegy rövid történetét adva életének:

„Morus Tamás, London városából, nem nemes de tisztességes családból, kissé jártas az irodalomban, miután ifjúkorában egy darabig ügyvédkedett és városában sheriffi minőségben igazságot szolgáltatata, a győzhetlen király VIII. Henrik udvarába hivatott, — minden királyok közt azon egyetlenébe, ki azon eddig hallatlan dicsőségben részesült, hogy jogosan a hit védőjének neveztetett, melynek ő kétszeresen, karddal és tollal megfelelt; — fölvetetett tanácsába, lovaggá, kincstárnokká, nemsokára lancasteri kancellárrá, végre pedig, e fejedelem bámulatos kegyéből, Anglia kancellárjává neveztetett. Ez időközben az ország tanácsa (alsó ház) által megválasztatott, hogy a népnek szónoka legyen (a speaker-nek eléggé merész magyarázata), a király követe különböző országokban, s utójjára a cambraii követségben, Tunstall Cuthbert akkori londoni, később durhami püspök, a követség főnöke mellé adva kartársi minőségben, azon egyén mellé, kinél tudósabbat, bölesebbet és jobbat nem mutat föl a világ.¹⁾ — Ő (Morus) örömmel látta az eredményt, melyekhez ő mint követ járult, a megújított szerződéseket a világ leghatalmasabb fejedelmei közt, és az oly sokáig epedve várt béke visszaadását a világnak. Az istenek erősítsék meg és tegyék örök-kétartóvá azt!

„Quam superi pacem firment, faxintque perennem!“

„E hivatalai és kitüntetései folyamában, a melyekben fölséges királya nem vala elégületlen az ő magaviseletével, és a melyekben nem vala gyűlöletes a nemesség, és nem visszatetsző a nép előtt, csupán boszus — a tolvajok, gyilkosok és eretnekekre; atyja Morus János, lovag, a királyi

---

¹⁾ Tunstall, noha VIII. Henrik részéről számos kedvezményben részesült, elég bátor volt tiltakozni a király követelése ellen az angol katolikus egyház vallási fejének czimére vonatkozólag. — Lingard, VIII. Henrik, 258.

ítélőszék biráinak egyike, mivel, kellemes, nyájas, könyörületes, igazságos és megvesztegethetlen ember, ki már nagyon idős, de korához képest csodálatosan élénk volt, látván, hogy megérte fiának kanczellárrá emeltetését, és gondolván, hogy elég sokáig volt már e földön, örömtelten fölszállott az égbe. Midőn az öreg meghalt, fia, ki atyjához képest fiatal embernek tartatott, és maga is annak hitte magát, keresvén az elveszett atyát s négy gyermekére s tizenegy unokájára tekintve, kezdé magát öregnek találni. E hangulatát növelé mellbaja, mely e vesztesége után támadt, és a melyet az öregség közeledésének jeléül tekintett. Ez okból, eltelvén a mulandó földi dolgokkal, azon kegyet kérte, melyet gyermekora óta mindig kívánt, azt, tudniillik, hogy élete végén néhány szabad éve maradjon, s elmélkedhessék a jövő élet örökkévalósága fölött; ő e kegyet végre a legjobb fejedelem hasonlíthatlan jóságából elnyeré, kinek kezei közé minden rangját letette. E sírboltot ő maga emelteté első neje hamvai mellett, hogy a halálra gondoljon, mely minden nap egy lépést tesz feléje. S hogy ennélfogva e sírboltot ne hiába emeltette légyen, hogy a kinek majdan itt nyugodnia kell, ne féljen a haláltól, sőt inkább azt örömmel fogadja Jézus Krisztus akaratóból, és hogy itt nem annyira halálra, mint egy boldogabb élet ajtajára találjon, tisztelt olvasó, mondj egy ajtatos imát az élő és a halott Morusért.“¹⁾

A hivatalából való kilépés és a sírat keletjének közelségéből azonban nem kell azt következtetnünk, mintha ő ezentul magát halottnak tekintette volna. Tulzás volna ezt mondani. A történet és az életrajz íróinak tudniok kell mellőzni az egyidejűség fényes hatását, hogy az igazsághoz

---

¹⁾ E síratot elküldte Erasmusnak, tudatván vele lemondását Erasmus levelezése, 1441—1442.

hívek maradhassanak. Ez időben sok keresztyén elkészítteté sirját még életében, nem várták be a katasztrófák közeledését hogy halálukra gondoljanak, azon időben, melyben a halál kevesbbé volt rémítő, „nem levén egyéb, mint egy boldogabb élet ajtaja.“ De ha e temetkezési készülétek nem bizonyítják is azt, hogy Morus ez idő szerint fenyegetve látta magát az erőszakos haláltól, még sem láthatjuk szívszorongás nélkül, mint készíté magát elő arra tudta nélkül, és hogy a két kelet közül az első, 1532. junius 14. oly közel van halálához, 1535. julius 6-hoz!

VIII.

A rehabilitatio. — Első kétélyeim a Morus Tamás ellen emelt vádra nézve, mely szerint ő protestans vért ontott volna. — Burnet, Hume, Voltaire, Mackintosh ítélete. — Erasmus tanuskodása. — Morus katolikus nézeteinek szigorúsága. — A közvélemény és a törvényesség följogosítja őt a protestansok lesujtására. — Ellenáll saját meggyőződésének és az általános fölhívásnak. — Nyilatkozata. — Frith története. — Polemia a Pacificateur-rel. — Morus belküzdelsei. — Mennyiben dicsőbb az ő következetlensége, mint bizonyos emberek okszerűsége.

Olvastuk Morus siriratában az oly igen kifejező tételt: „Boszus volt a tolvajok, gyilkosok és eretnekekre.“ Mily értelemben vegyük a boszus (facheux) szót? Egy rideg katolikus hideg vallomásának-e, ki úgy véli, hogy csak boszus volt azokra, kiknek halálát okozta? vagy pedig úgy, hogy ez szabatosan és betűszerint kifejezi Morus magavisetét a protestánsokkal szemben? Vajon vádolni fogjuk-e a tisztviselőt, hogy szigorubb volt, mint a törvények, vagy dicsérni az embert, hogy megtagadta a szigort, melyet

azok tőle követeltek? Sietek megjegyezni, hogy ez utóbbi szerep a Morusé, és a következő tényekből az ő teljes rehabilitációja ki fog derülni. Legyen megbocsátva nekem a bizakodás, melylyel azt előre bejelentem; nem akarok dicsekedni a bizonyítékokkal, csak örülök, hogy azokat föltaláltam, s velük az igazságnak szolgálatot tettem; nem annyira az boldogít, hogy egy hitelre jutott nézetet megczáfoltam, mint inkább az a tudat, hogy Morus nemes életét tisztára mostam a vérontás vádjától.

Morus nem annyira a tündöklő mint a szilárd emberek közé tartozik, kiknek jellemük egysége képezi megkülönböztető vonásukat. Könnyű őket megérteni és kimagyarázni, mivel épen nem változnak. Már vagy mivel jellemük féken tartja szellemüket, vagy mivel szellemük — terjemük csekélyebb voltánál fogva, — kevesbbé mozgékony, ők kevesbbé esnek ellenmondásokba, mint bizonyos nagy emberek, kikben a szellem uralkodik a jellem fölött. Ez utóbbiak, inkább a világban mint önmagukban élven, mozgékonyabbak lévén a szélnél, nem tudnak ellenni a közvélemény kegye nélkül; követik azt, ha változik, nem törődve azzal, ha önmaguknak ellenmondanak, és pedig nem annyira a megváltozásukból huzandó haszonért, mint ama lehetlenség miatt, melynél fogva ők magukra maradni és csupán önmagukért gondolkozni képtelenek. Morus nem ilyen. Az irodalomra és vagyongerésére fordított tiz évet kivéve, melyek alatt ezen, önmagának élni szokott szellem pillanatra a világba vegyült és meghajolt a reform és kétely szele előtt, mely akkor egész Európán végig fűjt, Morus a változatlan katholicust képviseli, ki a közös egyház összedőlése közben rendületlen állott, mint Cato a hajdankor köztársaságának romjain. Minél korosabb, annál magába vonulóbb, cselekvését és gondolkozását annál inkább fölszabadítja a külső behatá-

soktól, annál inkább hitvallásába zárkozik, és egységesebbé válik.

A katolikus buzgalmon kívül van még egy más vonás, mely őt megkülönbözteti és a római egyház rideg apologistáját szeretetreméltóvá teszi: szívjósága, mely szintoly állhatatos mint hite, és a mely meggátolta azt, hogy hite kegyetlenné váljon; ezen, inkább meggondoláson mint okszerűtlen odaadáson alapuló jóság, a jóakaró méltányosság egy neme, melyet az élet minden eseteire alkalmazott. Morus életében a szelid lelkű ember és a buzgó katolikus lépést tartanak; a szelid lelkű ember, hogy mérsékelje a buzgó katolikust, s emez, hogy megóvjá amazt a gyöngeségtől és bukástól.

E kettős tekintetből tűnt fel előttem Morus mindjárt első kutatásaim alkalmával. S a hajthatlan katolikus és a jó ember az, melyet föltalálok olvasmányaim bevégezése után, most, miután keresgélve itt is amott is, ezernyi jegyzetem életre ébred, testet kap, arczot és lelket, melyeket szeretek, mintha egy barátoméi volnának. Fölfogásommal eltelve, eleinte azon aggodalmat éreztem, melyet ismernek mindazok, kik történeti kutatásaikban valamely igazság földerítésére törekeshnek, valamely személyiség cselekményeinek és jellemének egyeztetésére, az emberi természet örök öszhangjának föllelésére, melyet gyakran elföd szemünk elől az ellenmondó tanuságok homálya. Hol találjuk föl a jó embert a kivégzésekben, melyeket Burnet, Voltaire, Hume Morusnak szemére vetnek, és az oly helyes ítéletű, nyugodt és tekintélyes Mackintosh, ki a vádat kimagyarázza, de meg is engedi?

Hiában vettem számba Voltaire és Humeban a bölcselői előítéletet, azt a kis könnyelműséget és fölületességet, mely szerint a Mackintoshban olvasható közvéleményben megbiztak, valamint Burnet protestans részrehajlását; mert vajon ítéletük szigorának túlsága meggyöngíti-e a ténnyt,

mely arra okot adott? A nélkül, hogy „buzgóbb lenne a római egyházért, és dühösebb üldöző mint a szent szék akármely inquisitora“, minőnek őt a történetíró Hume festi; „vagy oly barbár, ki méltó a halálra ama kegyetlenségekért, melyeket kancellár korában elkövetett, de nem azért, hogy VIII. Henriknek egyházi felsőségét tagadta“, — mint őt Voltaire festi; vagy „a nélkül, hogy babonás hűséggel szolgált volna az egyház emberei szenvedélyeinek és érdekeinek, elannyira, hogy saját házában kinoztatta és vesszőztette az eretnekeket, mielőtt őket máglyára vitette“, miről őt Burnet sajnálkozva vádolja, és a minőnek őt az utóbbi történetírók másolják; vajon mindezek nélkül is Morus nem engedhete-e a kísértésnek, hogy gyilkoltasson?

Az író egyszerű életében a szellemi fájdalmak azok, melyek őt elbúsítják, melyek őt kísérik övéi közé, mintha valamely nagy hibával terhelt közeli rokonról volna szó, és mintha bizonyos erkölcsi közösség volna az életíró és hőse között. Több napon át viseltem e bizonytalanság súlyát, nem tudván magamat még e hirneves történetírók tanuskodása nyomán is elszánni arra, hogy elfogadjam a véleményt, mely kedvelt emberemből ama szilaj és közönséges emberek egyikét csinálta, minőkkel a forradalmak bővelkednek, s a kancellár Morusból az utopista Morus vérengző ellenmondóját. Végre belefáradva a csak nem kinná vált kételkedésbe, kezdtem bizonyos közép vélemény felé hajolni. A ténynek igaznak kell lennie, mondám magamban; és számomra nem marad egyéb hátra, mint elvonnom őt a történetírók szenvedélyes magyarázata elől és tisztázni Morust, nem hibájától, de amazok személyes vádaitól és ama sajátlagos erkölcsi tantól, melynek nevében őt vádolák. Már csak elbátortalanozott kézzel lapoztam a régi könyvekben, midőn Erasmus levelezésének következő részére bukkantam:

„Mind a mellett különös kegyelmességének elég nagy bizonyítéka volt az, hogy kancellársága alatt senki sem veszté életét az új hitért, noha e tényért a két Germaniában és Franciaországban számosan lettek halállal büntetve.“ ¹⁾

Ezen oly határozott állítás egész buzgalmamat visszaadta. Volt mit ellenvetnem Burnetnek, a protestans főpapnak, bölcs irónak, ki Anglia keletkező egyháza üldözőinek arczképeit szerette minél jobban beárnyalni; ellenébe állíthattam Erasmus tanuskodását, a félig katolikusét, félig protestánsét, kinek talán szava kevésbbé biztos mint Morusé, de ki jelleménél fogva inkább hajlandó volt valamit gyöngíteni, mint hazudni, kimagyarázni, mint tagadni. A helyett, hogy tagadná hirneves barátja szigorát, Erasmus nem lett volna képes, a korszak elragadtatása közben, azt valamikép palástolni? Ő egészen közel volt az eseményhez; folytonos levelezésben állott Morussal és ennek barátaival. Ő tudott, neki tudnia kelle mindent; mi érdeke lehetett volna tagadnia egy általánosan ismert tényt, főleg neki, ki mit se szokott tagadni és valami nagyot állítani sem? Burnet, több mint egy század múlva, az ellenkezőt állítja. Honnan vette bizonyítékait. Egyet sem idéz. Bizonyynyal, ha Erasmus súlyos szavai nem volnának elegendők, hogy az általános nézetet meghazudtoljam, elegendők volnának arra, hogy azt legalább is gyanúsítsam. Ujra kezdém tehát kutatásaimat, belemerültem újra a Morus által hátrahagyott hittani ívrétekbe, melyeket Burnet csak szórakozva olvasott és ott a kérdéses tényre vonatkozólag oly nyilatkozatokat találtam, melyek a kétséget többé meg nem engedik.

---

¹⁾ Lettres, 1811. A. B.

Ha a történetírónak joga volna a véleményekből a tényekre következtetni, például, hogy a mit valaki helyesel, azt meg is kellett tennie, akkor bizonynyal Morus elkövet-hette volna mindazon törvényes gyilkosságokat, melyeket Burnet ráfog, sőt még annál többet is. De a szó és a tett, az ember belső meggyőződése és a tisztviselő végrehajtó határozata közt oly nagy a különbség, hogy azt a történet-írónak látnia és meg kell mérnie, ilyen különbség lehet például a tévedés és a bűn között, az észszel és a hatalommal való visszaélés között, a gyöngeség és a kegyet-lenség között. E távközben, melyre egyébiránt a közönséges mérték nem alkalmazható, fekszik az emberek által elnyer-hető dicsőség egyik legszebb és legritkább koszorúja, tudni-illik azon logicusé, ki visszariad saját logikájától, mihelyt az neki azt parancsolja, hogy vért ontson.

Morus Tamással a katolikus egyházra vonatkozó né-zetei meggyűlölteték a dissidenseket és e gyűlöletnek őt oda kellett volna vezetnie, hogy fejeiket leüttesse. Majd látni fogjuk hitvallásából, hogy mily erőfeszítésébe került diadal-maskodnia a jólelkű embernek a hitágazatos katolikus fölött, és mily fájdalmas és nemes harc állott be lelkében a ter-mészet és a törvény között, a nagy pillanat elérkeztével.

Morus a zsinatok hagyományai, s szent Tamás szive szerinti katolikus, kit ő a „hittan virágának“¹⁾ nevez. Neki a pápa és a zsinatok által képviselt egyház családkozhatlan; az nem csalódhatik, nem tévedhet a szent írás értelmét il-letőleg; az nem vesztheti el az isteni törvények ismereté-nek fonalát; az örök, és örökké fog tartani. Minden, a mit törvényes közegei, a pápa és a zsinatok kiadnak, egyenesen az istentől jön. Morus még módosítással sem tesz engedményt

¹⁾ English Works, 679 G.

a katolikusoknak, úgy mint Erasmus. Ő nem adja föl a hit egyetlen pontját sem; ő tudja, hogy elszakad a láncz, ha annak egyetlen gyűrűjét kiveszik. Ő mindent véd, keresztelést, gyónást, fogadalmakat, áldozást, szentek imáadását, a szűz tiszteletét, a szentségeket, mindent, még a szentelt vizet is, s bizonyos oly szertartásokat is, melyekre nézve számos akkori pap józanul és helyes politikából kész volt alkura lépni a hitetlenekkel. Védi a purgatoriumot; az átváltozást szigorú és hagyományos értelemben magyarázza. „Ez a Jézus teste és vére, melyet eszünk és iszunk az áldozás alkalmával.“ Szerinte a gyónás mellözhetlen az üdvösségre; az isteni intézmény; ¹⁾ isten jelen van a gyónásnál.

A lángoló hit, a kizárólagos, mindenre kiterjeszkedő, az ész fölött örökös és azzal ellenséggként bánó, a tudvágyat mint az ördög kísértését kiátkozó hit, mely azt mondja: „Óvakodjatok e szótól: h o g y a n? Ne kutassátok a h o g y a n t isten munkáiban;“ íme ez Morus katholicizmusa. Képzeltük már most, mi lehetett ő előtte egy protestans. Remeg az ember a gondolatra, hogy ha az élet és halál fölött rendelkező hatalom ily korlátlan keresztyén kezébe találna kerülni! Adjuk e buzgó hithez a legtisztább lelkiismeretet, mely valaha létezett, a szívet, melyben semmi világi, semmi önzés, semmi kétértelműség nincs; a tisztaságot, mely az angyallal hidegen végezteti a harag és rombolás munkáját; a belső bírót, mely előre fölold és minden felelősséget könnyűvé és szentté tesz, még embertársa megöléseért is! Összeborzadunk a gondolatra, hogy némi lelkiismereti és erkölcsi ittasság tállja megszállani Anglia kancellárját, a leghatalmasabb embert a király után!

---

¹⁾ Ibid. 250 A.

Elméletben senki nem ment tovább Morusnál. Szerinte az eretnokség a bűnök legnagyobbika.¹⁾ Az eretnokség a vallási és világi törvények kettős szempontjából teljesen hasonló a fölségáruláshoz. Egyik mint a másik bűnesetben, épen úgy mint a gyilkosokat és a tolvajokat illetőleg, a tanuk kihallgatása törvényszerű.²⁾ E szerint be lehet vádoltatni az eretnokség bűneért, és a gondolattal elkövetett bűnök ugyanazon eljárás alá tartoznak, mint az anyagi bűntettek! Az eretnekek rosszabbak, mint a törökök, zsidók és szaracznok.³⁾ Az eretnekek elégetése jogos, szükséges, igazságos.⁴⁾ A papság nem hibás, ha az eretnekeket a világi hatóságnak adja át, ha a halál lesz is következése. A fejedelmek tartoznak az eretnekeket megfenyíteni, és a mint nem engedhetik meg, hogy népeiket hitetlenek rohanják meg, azonképen kötelességük megakadályozni, hogy e népeket az eretnekek elcsábítsák és megrontsák. „Mert rövid idő múlva kettős veszély fog beállani: először az, mely azzal fenyeget, hogy a lelkeket istentől elrabolja; a másik az, mely a testet el akarja veszteni és a javakat tönkre tenni lázadás, fölkelés, nyílt háboruk folytán, saját birodalmaik szívében.⁵⁾“

Az eretnokség tanának e borzasztó könyvében két elfogultságot kell megkülönböztetni; az egyik a hiteért nyugtalankodó katholikusé, a másik a világi hatalom tisztviselőjeé. Mert hát akkoron egész Európában, mint mindannyiszor, midőn a társadalmat új eszmék ostromolják, összezavarák a lelkiismeret szabadságát és az anyagi lázadást. És e zavárt

¹⁾ English Works, 1052 G.

²⁾ Ibid. Ch. XII. de l'Apologie, p. 910. D.

³⁾ Ibid. 382. G. II.

⁴⁾ A Dialog, concernynge heresy, 274. II.

⁵⁾ Ibid. 279. D.

nagyon is igazolták Németország szerencsétlenségei, a parasztok lázadásai Sváборországban, a képtörök kihágásai és a temérdek polgári lázadások, mint a vallási viszályok rendes következményei. Morus se választá külön az eretnek eszméjét a lázadóétól; számos példából tanulta meg, hogy ott, a hol a lelkiismeret szabadságát megtörték, az csakhamar lázadássá fajult el!

Akár, mert az emberek soha sem érnek föl azon ügygyel, melyet védenek, akár mert a legnemesebb eszmék, arra levén kárhoztatva, hogy az erőszakos szenvedélyek segítségére szoruljanak, megingatják hitelüket az ezekkel való szövetkezés által, bizonyos az hogy a tizenhatodik század minden okszerűleg gondolkozó embere Morushoz hasonlóan ítelt a reformatusokról. Erasmus mindnyájuk gondolatát fejezé ki azt mondván, hogy a vallási viszály a vagyonosak és vagyontalanok közti viszály. Mint mindenki, ugy ő is helyeslé Morus azon tényét, mely szerint néhány lázadó hitágazatot bezáratott. „Ha nem nyultak volna már régebben e rendszabályokhoz, mondá ő, az ál evangelicusok a gazdagok szekrényeire és kincseire rohantak volna, és a ki birt volna valamivel, annak minden bizonnyal pápistának kelle lennie.“ ¹⁾ A forradalmak gyanusak a legkevesbbé elfogult szellemek előtt is, mert bennök a szenvedélyek szerepelnek az első sorban, és az eszmék csak e szilaj segédek kíséretében érkeznek meg. A tizenhatodik században nem vették észre a csatában a sorok mélységét, hanem csupán az első vonalt, mely kalandorok-, cselszövők-, izgatókból állott, és a reformatio ellenségei nem képzelhették el, hogy a lelkiismeret szabadsága a rablás szabadsága után jő meg.

---

¹⁾ Correspondance p. 1811. B. C.

E zavaron kívül Morus épen úgy mint a korabeli emberek, még egy más zavarba is esett, összezavará t. i. a testnek okozott bajt, a léleknek okozott bajjal. A szentírás ez szavainak: Isten mindenkire embertársa gondját is bízta, szellemi értelmet adott, e gond alatt nem a test, hanem a lélek gondozását értvén. Ennélfogva a lélekben okozott bajok a testnek okozottakhoz hasonlókul vétettek, a vallási megmértelyezés a fegyveres kézzel való ellenséges berontáshoz, a hívők toborzásának bűne a foglalás bűnéhez, a lelkiismeretre rontó eretnekség megtámadásának joga a hazai területre törő ellenség megtámadásának jogához.¹⁾ Morus a kancellár, egy bíróban az eretnekség egyszerű gyanuját mint kötelességmulasztást büntetett, és pusztá titkos értesítések alapján, melyeket ő e tárgyban elegendő bizonyítékoknak tekintett, elmozdítá hivatalából.²⁾ Akarta minden esetre hogy az eretnekeket figyelmeztessék, megintsék, de nem hogy velők vitába ereszkedjenek.³⁾ Az eretnokséget a fenéhez hasonlítván, mely a hozzá nyulónak kezére ragad, azt mondá, hogy soha egyetlen embernek sem szabad oly bátorinak lenni, hogy egy eretneggel gyakran beszéljen, vagy hogy vele gyakran találkozzék, „attól tartván, nehogy valamint a ragály elterjed az orvos kezén, mely azt gyógyítani akarja, a gyöngye hitű emberek megmérgeztessenek az eretnokségtől, melylye érintkeztek.”⁴⁾

Ez volt a nézete az eretnokségről és eretnekekről a római egyházhoz tartozó minden keresztyénnek, minden számító katolikusknak, valamint mindazoknak, kik nagy hivata-

¹⁾ English Works, 277 BB. C.

²⁾ Apologie, 909. D.

³⁾ Refutation of the frere Barns Church, 831. G.

⁴⁾ Preface of the Answer to the first part of the Lords supper 1036. A. B.

lokat viseltek a kormányoknál, és némi módosítással minden tekintélyesebb embernek is, kik mint Erasmus és számos párthive, nem fogadták el a Rómából elrendelt vagy meg nem tagadott hitczikkek minden részletét. Öt évvel Luther első támadása után a józan elméjű embereket kevesbbé sujtotta a jog, mint a joggal való visszaélés, kevesbbé a lelki ismeret szabadsága, mint annak rendetlensége. Mindazok, kik a közvéleménynyel nem értettek egyet a reformáltak kihágásainak okaira nézve, megegyeztek e kihágások fontosságára és azok elnyomásának szükséges voltára nézve.

Maga Luther is a saját logikája ellen oly gyakran elkövetett egyik fordulata pillanatában, megtámadván a képtöröket és Németalföld ujabban föllázadó parasztjait, helyeselte az összetévesztést, melyet általánosan tettek az eretneknek és lázadók, a lelkiismeret szabadsága és a lázadás szelleme között. Morus, ki oly szigorú volt a protestansokkal szemben, nem tett e szerint egyebet, mint hogy személyes ridegségével még fokozta az általános roszalást. A közvélemény és a törvényszerűség mellette volt. Európaszerte mindenütt törvények és törvényszékek álltak fönn az eretnekség megbüntetése végett. Angliában, a hol e törvények mindenkor szigorúan alkalmaztattak, és a közvélemény részéről mindig támogattattak, az ítélőszéken minden ülésben az eretnekség vádjai vétettek föl minden egyéb ügyek előtt.

A világi törvényhatóságon kívül létezett még egyházi törvényhatóság is, mely jogot adott a püspököknek a vallási bűnöket megállapítani, bullák alakjában ítéletet mondani, és a bűnösöket a világi karhatalomnak átszolgáztatni. A két törvényhatóság független volt egymástól, kivéven a kivégeztéseket, melyek esetében az egyházi igazságszolgáltatás mindig a világi igazságszolgáltatáshoz folyamodott. Az első emberinek, észszerűnek, könnyörületesnek látszott, a mennyi-

ben megengedte a bűnösnek visszavonás által megmenteni életét. Azt hívék, eleget tesznek, ha a szakadároknak meghagyják az üdvösség ez esélyét, és a fogalomzavar a lelkiismeret szabadságára nézve oly nagy volt, miszerint nem hitték, hogy valamely ember inkább meghaljon, mintsem kárhozatos hibáját megtagadja, kivéven, rossz akaratból, mely szót egyéb más bűnök közt, a fölségárulásra is alkalmaztak. Morus, ez igazságszolgáltatást védelmezvén, a saját hiteért meghaló emberben nem látta az ember legmagasb fokú erkölcsi tökélyét; nem vala képes megérteni másokban azon erényt, melynek tanuságát adni ő maga vala hivatva bámulatos halálával.

A legszámosabb vádat az eretnokség vétkeért a püspökök emelték, kik hozták az ítéletet, melyet a világi igazságszolgáltatás hajtott végre. Az első hiba elkövetése után a bűnös megjelent a püspök előtt, ki büntetést szabott rá. Ha hibáját visszavonta, újból fölvétetett a keresztyén egyház kegyébe. Ha ismét visszaesett előbbi hibájába, egy püspöki ünnepélyes ítélet a keresztyénség kebléből kiközösítette, és mivel egy ily kiközösítettnek érintkezése a keresztyén társadalommal veszélyes lehet, a püspök e körülményt a világi hatalomnak tudtára adta, a nélkül azonban, hogy a fejedelmet vagy bármely más embert arraszólitána, hogy őt halállal büntesse. A világi igazságszolgáltatás tisztviselője kikérte a bűnöst az egyházi hatalomtól, mely nem adta azt át, csak engedte elfogatni a világi karhatalom által.¹⁾ Az egyházi igazságszolgáltatás e jámbor szelidsége daczára, és noha a kar, mely engedé az elfogatást, igyekezett magát el-

---

¹⁾ A Dialog concernyng heresy, 276. G. H. 277. A.

rejtteni az elfogó kar mögött, látjuk mégis, miszerint csak azok adattak halálra, kiket az egyház elítélt.

A püspökök eme saját törvényhatósága folytán adattott át a világi karhatalomnak néhány reformált, körülbelül azon időtájon, midőn Morus Tamás Anglia kancellárjává neveztetett. Vajon e szigorra a püspököket VIII. Henrik utalta-e, ki, miután szüksége volt a pápára, igyekezett a szentszéket elválási ügyének megnyerni pénz- és vérbeli ajándékokkal? Vagy talán a katolikus buzgalom visszahatásának eredménye volt-e, melyet a reform előhaladása Németországban, s az angol menekültek könyveinek elégetése idézett elő? Bármint legyen, néhány ember élete föláldoztatott a római katholicismusnak, azon országban, melyben később, ugyanazon király nevében emberek fejei üttettek le a Rómához való hűségükért, és nem lehet tagadni, hogy ily kivégzések csakugyan történtek részint Morus előtt, részint utána. De mert a kétféle igazságszolgáltatást nem tudták megkülönböztetni, s mert mindent összezavartak, korszakot, neveket, keleteket, ebből eredt a hiba, hogy az ő emlékezetét oly kivégeztetésekkel terhelhették, melyekben részt nem vett, sem önszántából, sem mint az egyházi igazságszolgáltatás ítéleteinek végrehajtója. Nem, a kancellár Morus nem ölt! Nem, ő a kinek a közvélemény, a törvények, s az ezeknél is erősebb példák, lángoló és emberi hátsó gondolatoktól tiszta hit oly könnyűvé tehették volna a törvényes gyilkosság felelősségét, — ő nem követett el gyilkosságot! ő nem adott példát arra, hogy ki kell vonni a kardot, mely későbbben őt fogja lesújtani!

Halljuk, mikép igazolja ő magát ama különös előadásban, melyben egész jellemét kimutatja, bevallván keménységét, mint oly emberét, kit polemiák, az idő, a körülmények elkérgeztettek, de a ki mindamelletts elég jó maradt arra,

hogy nem követte el mindazt, a mit elkövetnie szabad lett volna. Némely pontokra nézve őszintén megadja magát, vádat emel maga ellen, a hol tudja, hogy fölöldhatja magát, s vidáman vall be dolgokat, melyeket korunk szelidebb vagy lazább erkölcsisége kegyetleneknek talál. Még ama nyilatkozataiban is, melyek jó emlékét helyre fogják állítani, nem kárhoztatja másokban azt a szigort, melytől magát tisztítja; ő csupán az igazságnak akar hódolni. Ha azt állítom, hogy e vallomás fölfödözése engem néhány napra oly boldoggá tett, mintha valami szerencse érte volna családomat, mindenki értheti és irigyelheti szerencsémét. E vallomás Morus véd beszédéből van merítve, egy oly műből, melyet senki sem olvasott végig, mivel címe helytelen, és mivel magatartásának védelme helyett abban alig találhatni egyebet vallási nézetei izetlen ismétléseinél. Csupán e véd beszéd ivrétes kétszáz lapjának utolsó negyed részében olvassuk a következőket: ¹⁾

„Részemről sokat tapasztaltam a reformáltakra vonatkozólag, és a hazugságok, melyeket e szent társulat több tagja az én rovásomra elkövetett és naponkint elkövet, se nem csekélyek se nem kevés számuak. Többen állíták, hogy mig kanczellár voltam, saját házamban kínoztattam az általam vallatott eretnekeket, hogy némelyeket kertemben egy fához

---

¹⁾ Az időt, melyet annak kísérletével töltöttem volna, hogy ez oly szomorú és érdekes előadást kellemessé tegyem, akár a mondatok megrövidítésével vagy megváltoztatásával, a nélkül, hogy az értelmét elferdítsem, ez időt jobban véltem használni, ha azt lehető világossággal, egész hosszában, túlterheltségében és bonyolultságában visszaadom. Mert ez irat, melyet Morus két évvel halála előtt irt, némileg végrendelet tekintélyével bír. Meg kelle tartanom kegyeletesen ennek alakját, mely egyébiránt, kivévén a két nyelv különbözőségét, annyira hasonló tizenhatodik századbeli íróinkéhoz.

köttetem és irgalmatlanul korbácsoltattam ²⁾ Ugyan mit nem mondhatnak ezek után e fráterek, miután annyira elvesztették szemérmüket, hogy úgy hazudnak? Mert hát, való a mi való, ámbár tetemesebb lopásért, orgyilkosságért, szent edények lopásával kapcsolatos szentségtörésért valamely egyházban, vagy azon bűnért, hogy ez edényeket megvetéssel félredobták, néhány bűnöst a börtöntisztek által megkorbácsoltattam; ámbár ennyire megérdemelt de egyébiránt nyomot nem hagyó fenyítések használván, több ily szerencsétlent (desperate wretches) elnyomtam, kik különben a világban elszaporodtak volna, és sokkal több kárt tettek volna a becsületes embereknek, mint a mennyit én nekik okoztam; ámbár ismételve így bántam el az e fajta orgyilkosokkal és szentségtörő tolvajokkal, és noha az eretnekek rosszabbak mindezeknél, mégis egész életemben soha ilyen mű fenyíték alá nem vetettem egyet is közülök, kivevén, hogy őket szorosán elzárva tartottam; — kivevén mégis kettőt, kiknek egyike egy gyermek volt s szolgálaim egyike, saját házamhoz tartozó, kit atyja, mielőtt hozzám hozta volna, az új tanokkal táplált és Jaye György szolgálatába adott, e lelkészébe, ki ez állása daczára, Antwerpenben megnősült, és két apáczáat fogadott házához, kiket zárdáikból Byrt János rabolt el, s belőlük kéjhölgyeket csinált.

„E Jaye György a gyermeket az oltári szentség ellen való kárhozatos eretnekségre tanította, mely eretnekséget a gyermek midőn szolgálatomba lépett, egy másik gyermekre is átszállított, ki őt aztán föladta. Midőn a ténynek végére jártam, inasaim egyikének megparancsoltam, hogy korbácsolja

---

²⁾ Ez Ierontja Burnet állítását, melyet Hume ismételt, és Voltaire nagyított.

meg a fiút egész háznépem szemei előtt, saját javulása és mások okulása végett.

„A másik egy ember volt, ki belemerülvén ez eszeveszett tanokba, sajátságos örültségbe esett. Noha a Bedlamba záratott, és ott verésekkel és egyéb javító módokkal őt magához téríték, alig hogy szabad lábra tették, régebbi képzelődései megint fejébe szálltak. Több oldalról biztos egyének értesítettek, hogy őt untalan a templomokban látják szédelegni, ott mindenféle csínyeket elkövetni, az isteni tiszteleten jelenlevő jó lelkek nagy megbotrányozására, és hogy a legnagyobb zajításra épen a legmélyebb csönd pillanatát választja, azt t. i., midőn a pap a szentséget fölmutatja. Hogy ha egy nőt lát imapadja előtt térdelni, fejét ájtatos elmélkedései közben lehajtva, nagy csöndesen háta mögé lopózik, és ha valaki elég gyorsan meg nem gátolja, fölemeli szoknyáját és a fejére borítja. Értesülvén mind e botrányok felől, és igen kéretve ájtatos személyektől, hogy csináljak rendet, egy napon, a mint házam előtt ment el, rendbiztosokkal megfogattam, kik őt az utcán egy fához kötézték, és addig vesszőzék, míg beérte vele, sőt egy kissé azon túl is. És úgy látszék, esze nem lehetne fölöttébb rossz, mert csak akkor ment az el, mikor ütésekkel vissza nem hitták. Ilyenkor igen jól be tudta vallani hibáit, okosan beszélt és ígérte, hogy jövőre megjavítja magát. És valóban, istennek hála, nem is hallottam azon tul, hogy panaszkodtak volna rá.¹⁾

„Mindazok közül, kik valaha kezembe estek eretnekiség bűne miatt, istent hívom bizonyosságul, egyetlenné egynek sem lett egyéb baja, mint

---

¹⁾ Ez oly őszintén kegyetlen szavakban föltaláljuk a fölfogás egész embertelenségét, melyet azon korszak közvéleménye a bolondokra nézve táplált. Mai nap már jobbak vagyunk a bolondok irányában; de vajon vagyunk-e olyan jók, mint Morus volt az épeszüek irányában.

hogy biztos helyen elzárattott, — mely egyéb-
iránt még sem volt annyira biztos, hogy onnan,
nevezetesen Constantin Györgynek, a szökés
ne sikerült volna, — ezenkívül én tölem soha senki
sem kapott sem egy ütést, sem egy lökést, de még csak
egy fricskát sem.

„Constantin Györgyöt illetőleg, azt állíták, hogy szö-
késének híre engem rettentő dühbe hozott. Bizonyos, hogy
én nem akartam, hogy ő megszökjék; de midőn úgy lát-
szott, hogy bármit beszéljenek is felőle, se annyira el nem
gyöngült az ételhiány folytán, hogy szét ne tudja törni
lánczait; se lábai nem voltak annyira megmarjulva a hosz-
szas földön fekvés miatt, hogy a falakat könnyedén meg ne
mászhatta volna, se annyira elbutítva a rossz bánásmód által
nem volt, hogy annyi lélekjelenléte ne maradt volna, mely
szerint tudhassa, hogy egyszer kimenekülvén, nem marad
egyéb hátra, mint csupán tova iramlani a maga útján; mi-
dőn, mondom, a dolog megesett, biz én nem voltam annyira
elkeseredve, hogy ne éreztem volna, miszerint még elég
ifjú vagyok és elég időm van a vigasztalódásra, sem annyira
meg nem boszankodtam egyik emberemre sem, hogy egyet-
len durva szóval illessem, kivévén, hogy kapusomnak aján-
lottam, miszerint a lánczot szorítsa meg, és tegye kettős
lakatra, nehogy a fogoly abba visszatérjen úgy, mint a hogy
abból elillant. A mi pedig Constantint magát illeti, valóban
csak örvendhettem neki, mert soha se voltam annyira okta-
lan, hogy haragudjam bárkire, ki, midőn ülését kényelmet-
lennek találja, föláll, ha azt megteheti.

„Egyéb hazugságok közt, melyeket az új fráterek
terjesztettek a kínzásokról, melyeknek én az eretnekeket
alája vettem, említenek egyebek közt bizonyos Segar
nevű cambridgei könyvárúst. Ez a Segar, ki négy-öt éven

át lakott házamban, a nélkül, hogy legparányibb rossz bánásmódban részesült, vagy egyetlen durva szót hallott volna, azt merte azóta beszélni, hogy kertemben egy fához volt kötve és irgalmatlanul megvesszőztetett, és hogy azonfölül fejét egy kötéllel úgy szeszeszoríták, hogy elájult, mintha meg lett volna halva.

„Tyndall, ki e történetet barátaim egyikének elmondá, hozzátevén, hogy mialatt e szegény embert vesszőzték, kabátja alatt egy erszényt pillantván meg, melyben szerinte öt márk volt, én azt elvettem tőle és ruhám alá dugtam. Segar mondja, hogy ő soha sem látta többé sem az erszényt, sem az öt márkot; és igaza van; mert ő azt sem azelőtt, sem azután nem látta soha, épen úgy, mint én nem.

„Valóban, ha én ily könnyű módon gyarapíthattam vagyonomat, egyáltalán nem lehet csodálkozni, hogy annyira meggazdagodtam, a mint azt Tyndall ugyanezen barátomnak mondá, állítván neki, hogy nem kevesebb, mint huszezer márk értékem van részint készpénzben, részint ezüst asztalneműekben és butorokban. Őszintén megvallom, hogy ha ennyi vagyonra tettem volna szert, annak legalább fele nem lett volna tisztességesen szerevezve. Annyi szent, hogy a tolvajok, gyilkosok, eretnekektől, kik kezem közé jutottak, soha nem vettem el, istennek hála, egy pennyt sem, de igen is adtam nekik a magaméból. Hozzáteszem, hogy ha ez emberek, vagy mások, kik ügyöket eléem adták, ennyire elszegényültek a miatt, hogy én őket kifosztottam, volt elég idejük arra, hogy fölszólaljanak. ¹⁾“

Frith, ~~kit~~ egy történetíró Morus kanczellárral elégettet, noha látjuk, mint keveredik vele a hivatalából kilépett Morus hosszú polemiába, mint czáfolja őt s mint czáfolja ez őt

---

¹⁾ Apologie, p. 901. 902. 903.

viszont, e Frith Morusnak bizonyos állítólagos szavait emlegeté, mintha azt mondta volna neki, hogy — „majd kiizzasztatja ő legjava vérét a testéből.“ — „E szavakban elég alapot találtak arra, mondja Morus, hogy egy alávaló hazugságot koholjanak. „Mert egy napon valakitől azt hallván, hogy Frith — ki akkoron a Towerbe volt elzárva — vért és vizet izzad, minthogy az áldozás szentsége ellen irt, nem titkoltam el hogy mennyire boszankodom azon, hogy e bohó ifjú annyit fárad egy ily ördögi munkában, és mennyire kíváncsós, hogy találkoznék egy jó keresztyén, ki őt figyelmeztetné a veszélyre, mely testét lelkét fenyegeti. Hozzá tévém, hogy attól tartok, miszerint Krisztus urunk még e világon egy máglyát talál gyujtani az ő számára, és miután vérét mind kiizzasztotta testéből, lelkét egyenest a pokolra küldi. De távol attól, hogy e szavakkal akartam vagy akarnám mondani hogy én azt óhajtom, ellenkezőleg, isten a tanum, nem is gondolják, mi sokért nem adnám, ha e fiatal embert Jézus Krisztus és az igaz hit számára meghódíthatnám, és őt megmenthetném teste lelke veszedelmétől.“ ¹⁾

Alább, az eretnekséggel vádolt személyekre vonatkozó véleményét összegezvén — azt mondja: „A mi az eretnekeket illeti, gyűlölöm eretnekségüket, de nem személyüket, és szivemből óhajtom hogy amaz lerontassék s emez megmentessék. És a mily való, hogy nem másképp érzek bárki más iránt is — bármennyire tagadják is ezt az uj testvérek, ez igazság-vallók és hirdetők, — ezt világosan és teljesen látnák, ha tudomásuk volna arról, mennyire jó és könyörületes voltam irántuk, és mennyit tettem megjavításukért, a miről bizonyítékokat hozhatnék föl, ha arra szükség volna.“

---

¹⁾ Ibidem, Ch. XXXVII. p. 903. C. H.

Mikép lehetséges az, hogy mit se tudtak egy ily világos vallomásról, melyből annyit lehet tanulni az illető emberre és korszakra vonatkozólag, vagy, ha tudtak róla, nem számították be azt legalább mentő tanubizonyságnak? Mivel kell vádolnunk Burnetet, Humet, Voltairt, Mackintosht, (ez utóbbi egyébiránt Morus iránt kegyelmesnek mutatkozik) Lingardot, ki semleges marad, és kihagyja azt, a mit megvilágítani nincs kedve vagy ideje? Hogy merik elítélni a történelem egyik legnagyobb személyiségét, mielőtt kihallgatták volna? Mikép terhelhetik egy ember emlékét oly gyilkosságokkal, melyeket nem követett el? Mikép alhatik valaki nyugodtan, ha adatok és tanuk nélkül ítél? És ha egyébről nem is szólunk, mint a kíváncsiság hiányáról, mikép lehet elmenni egy oly érdekes jellem mellett a nélkül, hogy igyekeznének belé hatolni, őt megérteni és önmagával kiegyeztetni? Hogyan, hogy ily embereket csak egyoldalról mutatnak be s csak azon szempontból, mely őket a kor eszméinek árába ragadta, és rágalomteljes bizonytalanság árnyékában hagyják a másik oldalát, a melyen ők szabadok és jók voltak.

De mely bizonyítéknál fogva mertem én, szerény életíró, ily tekintélyes történetírók ítéletét megmásítani. Morus írott szavára, fogják mondani. De hát mióta elégséges biztosítéka a vádlott szava az ő ártatlanságának? Oh! ha egy oly vádlott szava, mint Morus, nem záloga az igazságnak, ha azon ember, ki lelkiismerete megmentéseért kész a halálra, nem érdemes hitelre, midőn tagadja hogy vért ontott, akkor mi sem igaz, mi sem bizonyos, sem a külső világról, sem magunkról, sem az istenről, sem az erkölcsiségről, sem a lelkiismeretről, és a történelem nem egyéb, mint a szépész, és a szónok gyermekes játéka. Azoknak, kik Morus szavában kétkednének, azt fognám felelni a mit ő maga felelt a Pa ci-

ficateur szerzőjének, ki közbenjáróféle akart lenni a határozott és a türelmes katolikusok között. Az ártatlanság büszkesége e sorokban tör ki:

„Már most mennyi hitelt fog adni a Pacificateur szavamnak, melyet magam ügyében emeltem? Valóban nem mondhatom meg, és nem is sokat törődöm vele. De annyira sem kétkedem magam iránt, hogy meg ne volnék győződve, miszerint a becsületes emberek előtt, kik közé magamat számítani szeretem, az én szavam egy magában, még saját ügyemben is, több hitelre fog találni, mint az új testvériség két tagjának esküje oly ügyben, mely őket egyáltalán nem illeti?“ ¹⁾

A Pacificateur Morus apologiájára egy párbeszédben felelt, melyben Salem és Bysantius nevek alatt két angol annak tanait czáfolják. Az irat szerzője a „mondják“ „Some say“ név alá rejtőzött, a mivel magára vonta az inkább nevetséges mint éles M. Some Say gúnynevet, melyet Morus neki adott. Egyébiránt az apologiára adott czáfolatában épen nem kételkedett Morus nyilatkozatáról, minek bizonyossága az, hogy Morus, az apologia védelmében közvetve sem tér vissza e nyilatkozatra. Ő ott csupán iratának végtelen hosszúságát védi, mely fölött a protestansok eléggé jogosan gúnyolódtak.

Ez iratban, melynek valódi czíme egy hosszú egyveleg ²⁾, s a rövid czím „Salem és Bysantius leküzdése“, Morus igazolni törekszik az eretnekekre alkalmazott fenyítő törvényeket, részint a bűn nagyságából és az e törvények alkalmazásával megbizott bírák mérsékletéből merített, részint általános indokokkal, a törvények gyakori vál-

¹⁾ Apologie, ch. XXXVI. p. 902. II.

²⁾ English Works, 1034. B.

toztatásának helytelenségével, ama lehetetlenséggel, mely szerint a legbölesebb emberek gyülekezete oly fenyítő törvényt alkotkasson, mely ártatlant soha ne sújthasson¹⁾; — mind egy jó angol és tán egy böles politikus elvei, de a melyek az Utopia nem egy helyét czáfolják meg. E mű, mint általában Morus minden munkája, inkább terjedelmes, semmint jól fogalmazott és átgondolt, néhol ékesszóló, majd inkább elmés, mint ékesszóló. Benne a fogások megszokása Morus legkétségbevonhatlanabb jóhiszeműségére a *casuistica* bélyegét nyomja. Egy ima végzi be, egy szép és szeretettéljes ima, melyben Morus istentől bocsánatot kér mindenki számára, de a melyben a vitatkozó sehol sem tagadja meg magát, intvén az olvasókat, hogy imádkozzanak a purgatoriumban levő lelkekért, „mely valóban létez, úgymond, és melynek tüze ég, mint a pokolé, noha nem oly erősen és nem oly hosszasan.“

Tudom jól, hogy Morus minden tana egyenest az eretnekek törvényes meggyilkolására vezetett; hogy midőn őket e bűnért az orgyilkosok és tolvajok közé sorolta, nem meszsze állott attól, hogy őket a büntetésre nézve is azok közé sorolja; hogy azon ember, ki helyeselte Angolország püspökeinek eljárását, midőn ezek az eretnekeket a világi karhatalomnak átszolgáltatták, ha mindjárt halál lett volna is a következése, erkölesileg csatlakozott ahhoz, a mit meg nem rótt; tudom, hogy a szavak, melyek föloldják a bírót és a bakót, igen közel vannak külsőleg azon cselekményekhez, melyek ölnek.

De én tudom, hogy Morus Tamás nem ölt.

S most már nem marad egyéb hátra, mint bámulni a logicusnak magasztos következetlenségét, ki mint keresz-

---

¹⁾ Ibidem, 929, B. C. F. G.

tyén, részt vesz egyházának egész felelősségében és nem igényel oly ártatlanságot, mely hitsorsosait vádolná; de a ki, mint ember, saját okoskodása végkövetkeztetése előtt meghátrál, és magába szállván, zavarba jön, haboz és nem öl.

Kétségkívül nem közönséges harcokat állhata ki e lelkiismeret, midőn sarkaltatva ridegségétől, meggyőződésétől, a közvéleménytől, mely az eretnokség bűnét a lázadás bűnével egynek tartotta, a törvényektől, melyeket istentől származottaknak hitt, Francia- és Németország máglyáinak ragályától, a protestansok gúnyirataitól, kik megtámadák magán életét, ki testben lélekben beteg, bizonyos halálvágytól gyötörtetik, mely nem igen hangol mások életének kíméletére, egy kísértéssel teljes állásban, melyben a saját nézeteiért boszút álló ember, mint a közbiztonság fölött örökdő tisztviselő tekintheti magát, ki nem egy alkalommal ura elefe személyének, ő mindamellett visszahátrált ennyi szenvedély elől, melyek jóhiszeműséget keltenek és a jóhiszeműség előtt, mely még a gyilkosság alól is fölold!

Nem lehet eléggé bámulnunk e bátorságot, a legnehezebbet és leghősiesebbet mindenen között, mivel minden korszakban, még a miénkben is, a melyben, ha isten is úgy akarja, a polgárosultság és szelidebb szokások azt ritkává teszi, találkoznak becsületes, de észszerűeknek, okosoknak igen helytelenül nevezett szellemek, kik hiszik és el akarják hitetni a néppel, miszerint szükség esetén a vérpad a végső érv. Ha ez elmélők egynémelyike, kiknek hazafisága egész odáig megy, hogy az egyén megsemmisítését kívánják, olvasná e sorokat, melyekben magasztalom az embert, ki magának mint érvelőnek ellentáll, talán kinevetne vagy sértve érezné magát szavaim miatt. Ennélfogva nem is azért, hogy őket vak és kegyetlen nézetük megtagadására bírjam, hanem a tömeg kedvéért, mely rájuk hallgat és a mely kísértetbe

jöhet, hogy magát rájuk bizza, bátorkodtam visszautasítani Morusra nézve bizonyos történetírók engedékenységet, kik állítólagos bűneit erényeivel és halálával vélték hidegen kiegyenlítőnek. Mind ezen határozatlan lelkiismeretűekre való nézve, kik az erőszakot a félelem tiszteletében részeltetik, történt, hogy mondani bátorkodtam, miszerint ahhoz, hogy valaki az ölésnek ellenálljon, több bátorság kell, mint az öléshez, valamint ahhoz is, hogy valaki inkább következetlen legyen, mint okszerű, és hogy a történet által meghamisított Morus az Apologia Morusától annyira van, mint egy egyetlen jó tettel bíró közönséges ember a nagy embertől.

De Morus nagysága főleg az erkölcsi rendben rejlik, melyben a nevek kevésbbé ragyogók, de tisztábbak és kedveltebbek. Morus, mint nagy ember, egy rangban áll a Boethiusokkal, a L'Hopitalokkal, Paulai Vinczékkal, e nagy szellemek- és nagy lelkekkel, kiknek neve nem annyira a képzelemben, mint a szívekbe irvák. Dicsőségük a jó szív dicsősége, az az önmaguk fölött kivívott legnagyobb diadal, melynek a világ valaha tanúja volt.

És most már kezdődik az igaznak vértanúsága. A két év, mely még hátra van életéből, már nem egyéb, mint egy hosszú út a vesztőhelyhez, börtönbeli megállapodásokkal. El fog vonulni előttünk fehér öltönyében, melyről letörülte a rágalom által reá kent vért; meg fog halni, nem visszatorlás folytán, mert hiszen ő nem öletett meg senkit, hanem mert élete halálos szenvedéssé vált azon udvaroncok lelkiismeretében, kik egy hálósobai cselszövényből egy reformatiót és egy új egyházat fognak létre hozni.

IX.

Morus családja elszéled. — Nyugtalankodása. — Miképp készíti elő magát és övéit a végső szerencsétlenségre. — A püspökök pénzajándéka. — VIII. Henrik házassága Boleyn Annával. — Morus magatartása a házasság előtt és után. — Mint igyekeznek őt főben járó pörbe keverni. — A romlottság vádja. — VIII. Henrik könyvét Luther ellen neki tulajdonítják. — Morus minden vád alól fölmentetik. — Előérzete.

A szegénység szétszórja a családokat. A közös életmód terve, a mely célba vétetett és elfogadtatott az egymáshoz közeledés első szükségében, — mely minden nagy szerencsétlenséget szokott követni, — e könnyű és a vagyonbőség közepett kedves terv lehetlenné vált oly emberekre nézve, kik csak nélkülözésekkel lehettek egymás segítségére. A közös szegénységen nincs mit szeretni. Morus gyermekei Chelseat elhagyni és saját lakaikba térni kívántak. Morus beleegyezett. Az elválás megtörtént elhidegülés nélkül. A gyermekek meg-meglátogatták atyjukat a házban, melyből már hiányzottak a bútorok. Morus eladta azokat száz fontért, a mivel jövedelmét gyarapította.

Midőn e máskor oly élénk házban magát egyedül találta, titkos rémület fogá el. A nyugtalanság első éjei, melyeket már nem a kancellár külön ágyában, hanem a közös ágyban töltött, könyvek közt multak el. A hús, hogy az ő keresztyén nyelvén szóljunk, a szellem fölébe kerekedett. Morus irtózott minden testi fájdalomtól és főleg azok legrettentőbbje és legutolsójától, a haláltól. Ő ismerte a királyt; tudta, hogy feje, melyet többé nem főd a kancellári főveg, olesóbbá lett, és hogy egy ily fejedelem szemében a kere-

sett kegyvesztés sokkal nagyobb bűn, mint a keresetlen kegyvesztés. A világtól csupán személyét tudta elvonni; de ott hagyta hírnevét, és hírneve sokkal többet ártott a királynak, mint személye. Az ember, ki egy francia városért leüttette volna kedvence fejét, egy nő birásáért vajon kimélni fog-e egy kegyvesztett fejet? Morus tehát mind ez aggodalmai végén a halált látta, és tetőtől talpig reszkett, mert, mint maga megvallá, ő még egy friskától is irtózott.¹⁾ Azonban buzgó imádkozással végre megedzé magát. Vallásos rajongásának ereje végre odáig vitte, hogy többé nem félt a haláltól; sőt később azt már kívánta.

Gyermekeivel untalan e tárgyról beszélgetett. Szükségesnek érzé erről beszélni, akár hogy a természetet megcsalja, melynek változatai oly gyakoriak még a leghősiebb embereknél is, akár hogy arra családját lassankint előkészítse. Emlegette előttük a mennyek kibeszélhetlen örömeit, a pokol kínjait, a szent vértanuk életét, csodás türelmüket, halálukat, melyet azért szenvedtek, mivel istent megbántani nem akarták; mondá nekik, mennyire dicséretes dolog a Jézus Krisztus szereteteért börtönt szenvedni, javait és életét elveszíteni; azután, midőn lángoló szavaival mindenkit fölemelt, az általánosságok teréről lelépve fölfedé gyermekei előtt a veszélyeket, melyeket előre látott. Mindez némileg a keresztyénség első idejére emlékeztetett, midőn a nagy üldözések közeledtek a család feje előkészíté övéit a nagy csapásokra, melyek isten nyáját sujtandók voltak, és a midőn az egész ház a vértanuk imáját énekelte.

Morusnak minden cselekménye, minden szava az ember és a családapa szempontjából indult ki; az egyik fönn akarta magát tartani saját gyöngeségei ellen, a másik igye-

---

¹⁾ The Life of Sir Th. Morus, by his grandson, p. 204.

kezett övéit megkeményíteni a sors csapásai ellen, melyek fenyegették, hogy bátrabbak legyenek, vagy, hogy ne maradjon könnyük, melyet a végső perczben ejtsenek. E czélból egy napon felfogadott egy embert, a ki mint a törvényszék alattas tisztje, mialatt a család asztalnál ült, megjelenvén váratlanul, kopogtatott az ajtón, és a király nevében felszólította Morust, hogy másnap jelenjen meg a királyi biztosok előtt. Ez ál ijesztések megbarátkoztaták nejét és gyermekeit a valódi rémülettel, mely rájuk várt. Különös, de megható csel, mely a levertséget és aggodalmat mintegy házi szokássá teszi, és a mely a halált előre mindegyik tag szívébe elhelyezi, hogy kikerültesse velük a legnagyobb biztosságból a végső kétségbeesésbe való hirtelen átmenetelt.

Ez első ijedtség után, mert a király felszólítása még nem érkezett meg, Morus újból Frith elleni polemiájába fogott. Az engedékenységgé és szeretet hangja vonul ezen át. Morus Frithtel, ki még fiatal volt, és a kit később megégettek, szeretetreméltó gúny és atyai dorgálás hangján beszél, a mi vallásos ellenszenvei tetemes szelidülésére mutat. A szerencsétlenség azt eszközlé élete vége felé, a mit annak közepe táján az irodalom. Egyébiránt pedig az üldözők visszatetszést gerjesztének benne az üldözés iránt. Kemény leczke volt rá nézve a király, egykor Luther, ma pedig a pápa ellenfelének példája, ki nem tűrte a hitet másokban, midőn az neki nem akart engedelmeskedni. Morus eljutott oda, hova a becsületes emberek jutnak, kik nagy vallási botrányokat érnek meg, s látták, mint váltak ellenségek barátokká, s mint támadtatik meg minden vallás a szabadság nevében; szükségét érzé annak, hogy keresztyén legyen inkább önmagára nézve, mint mások ellen, s hogy imádkozék inkább, semhogy fenyegetsen. Ott hagyá a győzelmes-

kedő egyház táborát, és vitatkozott, mint egykor a vértanuk egyházának keresztyénei, kiket a császár egy rendelete ma vagy holnap a szinkör oroszlánai elé dobhatott. Különben csak az ember maga szelidült meg. A hívő ugyanaz maradt. A mennyei örökség elnyerésének előestéjén nem akará föladni annak legkisebb részét sem. Ő még mindig VII. Gergely, az angol egyház fejének és alapítójának, keresztyén hive volt; de azon pillanatban, melyben ez egyháznak a szent széktől való elválasztását feszegették, e hűség némileg a lázadás színével birt, mely a királyt mélyen bánthatta, ki VII. Gergely egyházi felsőségét bitorolta.

Ez idő tájon lett elhatározva Boleyn Anna házassága Henrikkel. Morus erről értesülvén, szomorúan mondá vejének Ropernek: „Adja isten, fiam, hogy nem sokára e házasságra eskük ne következzenek!” Roper, ki Morus jóslatait annyiszor látta teljesedni, igen elkomolyult e szavakra. A dolog úgy történt, a mint azt Morus megjövendölte. Sejtelmek mindig valósultak; a mitől félt, azt már jóval előbb látta a király szívében.

Néhány nappal a királyné koronázása előtt a durhami, winchesteri és bathi püspökök megkérték, hogy kísérje őket oda, és fogadjon el husz fontot, hogy ünnepélyes ruhát csináltathasson rajta. Morus átvette és megtartotta a pénzt, de nem ment el a koronázásra. Nem sokkal azután találkozáván a három püspökkel, vigan így szóla hozzájuk: „Nem haboztam elfogadni a pénzt, tudva jól, hogy önök nem szegények, és azt is igen jól tudva, hogy én nem vagyok gazdag. A mi a másik kívánságot illeti, az eszembe juttatja egy császár törvényét, mely halált mért bizonyos bűnre, már nem tudom mire, föltéve, hogy a bűnös nem szűz leány. Azonban úgy történt, hogy az első vétkes épen egy szűz leány volt, a mi nagy zavarba hozta a császárt, ki minden áron példát

akart adni. A tanácsülésben, miután sokáig vitatkoztak, egy tag fölkel és azt mondja: Ugyan mire való ez a sok beszéd? Vegyétek el a leány szüzességét, s aztán nyugodt lelkiismerettel ítéltethetek el. Ekkép, noha főtisztelendősegték megőrizék szüzességüket mindenben a mi a király házasságát illeti, vigyázzanak, hogy azt mindvégig megőrizhessék; mert majd találkozhatnak, a kik, miután kinyerték önöktől, hogy a koronázáson jelen lesznek, azt fogják kívánni, hogy írjanak könyveket a házasság igazolására, és a kik, miután önöket meggyalázták, nem fognak késni azzal, hogy önöket elveszítsék. A mi engem illet, nincs többé hatalmamban meggátolni, hogy tönkre tegyenek, de, isten levén az én uram, megbecsteleníteni nem fognak, mert isten az én uram.“¹⁾

A házasság után az eskü ügye következett, a mint azt Morus előre látta. A parlament elé törvényjavaslatot terjesztettek, mely minden angol alattvalót kötelezett, hogy Anna királynénak és utódainak hűséget esküdjék, és ismerje el a királyt az angol egyház fejének. Ez volt a vége ama nagy pörnek, mely Európa minden hittudósát tíz év óta foglalkoztatá, és a mely az angol nép vallását meg volt változtatandó. E szerint a házassági elválást nem másért erőltették, mint hogy az a király új házasságát előkészítse, és a király egyházi fensőségét nem egyébért, mint hogy a pápa helybenhagyását mellőzhessék.

Már ez ügy megindultakor Morus kijelenté a királynak, hogy ő nem helyeselheti az elválást. Ő nem püspök, se nem hittudós. Katalin és leánya Mária helyzetét ő nem Mózes és szent Pál törvénye, hanem férji és apai szive sugallatai szerint ítélte meg. Hampton-Courtban, egy száraz-

---

¹⁾ The Life of Sir Th. Morus, by his grandson, p. 102.

földi követségről való visszatérte után, nyilatkozott neki a király először az elválás dolgában.¹⁾ Néhányszor körüljárván a folyosót, Henrik egyszerre az elválással kezdte őt ostromolni, s egy nyitott biblia elé vezetvén, s rá mutatván Mózes III. könyvének egy bizonyos helyére, be akará bizonyítani, miszerint házassága Katalinnal nem csupán az isten, de magának a természetnek törvényeit is sérti. Elolvasta a verseket, melyek őt és más tanult egyéneket arra birtak, hogy vizsgálják meg a dolgot, és fölhíttá Morust, hogy ő is tegye azt. Morus azt mondá a királynak, hogy mivel az ő szegény elméjének nézete, egy ily fontos kérdésben, ő felségével a dolgot nem láttathatja sem többé sem kevésbbé helyesnek, ő nem haboz megvallani, miszerint neki úgy tetszik, mintha a biblia nem ítélné el házasságát a királynéval. Henrik nem vette rossz néven e nyíltságot, ajánlá azonban neki, hogy látogassa meg gyóntató atyját, ki neki majd egy e tárgy felől készülöben levő könyvet olvas föl. Morus bátorkodott nem lenni a könyvvel egy véleményen. Azonban míg a kérdés az egyházi törvényszék előtt forgott, jobbnak látta hallgatni; nem volna hozzá illő, úgymond, megelőzőleg akár kárhoztatni, akár helyeselni. Miután kancellárrá lett, s az egyház már nyilatkozott, láttuk, mint hitta föl őt a király a szólásra. A helyzet azóta megváltozott. Nem lenni egy nézetten Mózesrel, ez annyi volt, mint a királynak ellenállani. Morus kötelezte magát, hogy a tanács tagjaival, a canterburyi és yorki érsekekkel, a király gyóntatójával és egy olasz baráttal, Miklós mester hittudorral fog a dologról értekezni. Sikertelen értekezletek után a királytól engedelmet kért, hogy a tanácskozástól visszalép-

---

¹⁾ Th. Morus, English Works, p. 1426. 1427.

hessen; Henrik megadta azt, de nem bocsátotta meg neki soha.

Modora, melylyel a királynak ellenállott, óvatos és észé-lyes volt; pazarul szórta a hódolat jeleit, az alázatnyilvá-nítást; a király lábai elé tette ama szegény szellemet, mely minden csábításainak és egész hatalmának ellenállott. Egy okos ember se rohan vakon sorsa elé, és ritkán törté-
nik, hogy az utolsó pillanatig ne kérleljék a kezét, mely az embert lesujtja. Morus nem birta kivinni, hogy helyeslésének megtagadása ellenkezésnek ne vétessék; ő tehát legalább meg akarta fosztani azt a visszatetszés és roszakarat színétől, melylyel ellenei őt bevádolni siettek. Ő nem akarta lelkiismer-
etét az elválásba beleegyező püspökök belátása fölé helyezni; egyszerűen csupán azt kívánta, hogy ne kelljen nyilvános cselekmények által állást foglalnia, ajánlkozván hogy magán uton fölvilágosíttatja magát mindazok által, kiknek meggyő-
ződése az övével ez ügyre nézve nem egyez meg. Ez okból némi szenvedéssel mutatta, hogy ő csupán az elválást helyeslő könyveket olvassa, az azt ellenzőket pedig mellözi. ¹⁾ Ez észé-lye daczára, és noha mindentől tartózkodott, a mi által ellenzése hatékonyná válhatott volna, hirneve Henrik minden akaratának akadályul szolgált és összeesküvése nem annyira szavaiban mint hallgatásában rejlett. Elhatározáék tehát, hogy megbecstelenítik vagy megölik. De mivel pusztá hallga-
tásába belékötni mégis borzasztónak találták, magán életében kezdtek puhatolózni, ha nem találának e abban valamely kétértelmű tény, melyre főbenjáró vádat alapíthassanak. A király akkorában nem volt hijával sem oly embereknek, kik valamely bünt ki tudtak koholni, sem oly bírának, kik azt megbüntetni készek ne legyenek. Gunyiratokat fogtak reá,

---

¹⁾ English Works, 1427. F.

hogy kényszerítsék őt önvédelmében beszélni és hogy abban majd akad hassanak valamire, a mivel még jobban bekeverhetik. Megpróbáltatásai egy ily fajta vádoltatással kezdődtek.

A tanács egy könyvet nyomtatott ki, mely a királynak és minisztereinek az új házasság körüli eljárását védte. Egy reggel Morus egyik rokonát, Krustal Vilmost Cromwell titkár egy ügynöke látogatja meg, ki őt azzal vádolja, hogy kezei közt e könyvre egy válasz van, melyet, ugymond, Morus irt. Morus, miután Krustal értesíté, levelet irt Cromwellnek, és oly magyarázatot ada, mely minden üldözést lehetlenné tön. Ő mint jeles ügyvéd és mint a fenyítő törvényszék elnöke, e két minőségben kettős tapasztalatot szerze, t. i. a bizonyíték nélküli bevádolások és az ügyes védelmek tekintetében. Ki tudta kerülni a csapdát, melyet neki készítettek, a nélkül, hogy neki menne annak, melynek készítésére nem gondoltak. Hosszu leveleket irt, a nélkül, hogy kitette volna magát legkisebb félremagyarázásnak, és egy szent ártatlanságát derítette ki ügyvédi körmönfontságával.¹⁾

E részről vádat nem emelhetvén, hosszú birói pályáján, kutatták ha nem fogadott-e el valami tetemes ajándékot, mely a megvesztegetés vádját igazolná. Morus egy szóval, egy adomával, egy találó bizonyítékkal semmivé tette mind a vádakát, az udvar által bérelt vádlók szégyenére. Állítólag majd egy hölgy kínálta meg keztyükkel és pénzzel; — igen is, de ő csak a keztyüket fogadta el, úgy gondolván, hogy nem illik egy hölgy ajándékát visszautasítani. Majd egy peres fél küldött neki gazdag vésetű arany poharat; — igen, de ő neki viszont még értékesebbet adott, nem akarván ajándékot elfogadni és nem állhatván ellen azon vágnak sem, hogy a vésett műveket megtartsa.

---

¹⁾ English Works, 1422.

A legsúlyosabb vádat bizonyos Parnell emelte, támogatva Wiltshire marquis, Boleyn Anna atyja, Morus halálos ellene és a király vak eszköze által, ki nem röstellé, láttatni kezét egy elkésett igazságszolgáltatás ily nemtelen előkészítésében. Ez a Parnell keserűen panaszkodott, hogy elveszté pörét bizonyos Vaughan ellenében, kinek neje, szerinte, Morusnak egy nagyszerű, aranyozott ezüst edényt ajándékozott. Ez utóbbi bevallá a tényt, megjegyezvén, hogy az edényt sokkal a pör befejezte után, mint uj évi ajándékot kapta, s valóban ő nem tartotta illőnek visszautasítani a hölgy esedezését. Mire Wiltshire marquis diadalmas arczczal a bírák felé fordulván, fölkiálta: „Nem megmondtam-e, uraim, hogy önök e vádat alaposnak fogják találni?“ A bírák, kik az udvartól jutalmat vártak, már fölkeltek, hogy elítéljék Morust, midőn ez, szót emelvén, „uraim, mondá alázatosan, miután önök szivesek voltak meghallgatni e történet első részét, kérem önöket, hallgassák meg a végét is.“ Ezek leülvén, Morus elmondá, hogy miután elfogadta az edényt, pinczemesterével abba bort öntete, és azt a hölgy egészségére kiitta; és hogy miután a hölgy is ivott az ő egészségére, föl kérte őt, vegye vissza az edényt uj évi ajándékképen, a mit az némi ellenállás után elfogadott. S egyszersmind tanukat állíta elő e nyilatkozata támogatására. A bírák, a vádló és a marquis zavarba jöttek.¹⁾ Morus nem állhata ellen a tréfa ingerének, mely szerint első vallomásával reményt akara adni bíráinak, hogy magyarázatával aztán őket még inkább megzavarja. Itt az alsheriffnek ugyanazon természetes és egyszersmind gunyoros szellemével találkozunk, mely a vén birónak leczkét adata a zsebvágóval, s a kanczellárral nője ellen mondata ítéletet a lopott öleb ügyében.

---

¹⁾ The life of Th. Morus, by his grandson.

Mindezen vádaskodások, melyek szégyene az udvarra esett vissza, növelék Morus veszedelmét. Kiténtetvén ártatlanságát, multja dicsőségét följújtván, nevét népszerűsítvén csak súlyosbítja a király hátrányát, mely szerint őt épen azon ember nem pártolja, kit bármiben vétkesnek találni még a megvesztegetett birák sem képesek. VIII. Henrik és Morus nem élhetének meg egymás mellett. Az erősebb sietteté a gyöngébbnek vesztét. Ha a vádakkal nem sikerül őt bepizkolni, azok, ha egyremásra jönnek és nyugtot nem engednek neki, végre elfáraszthatják és lealázhatják és talán azon alkura vezethetik, mely rá nézve egy lenne ama megelőző becsutelenítéssel, melynek a már említett császári törvény a római szűzet alávetette, hogy aztán törvényesen kivégeztessék. Van a csömörnek oly neme, mely irtózatossabb a halálnál, és némely lelkültre nézve a késlekedő halál több kísértést és veszélyt rejt magában mint a rögtöni. Aprólékos üldözésekkel, fölélesztett és megszüntetett aggodalmakkal, hizelgésekkel és fenyegetésekkel, a végletek közti választással, hányva vetve a nemes áldozatot a hallatlan kegy ígérete és a verpad közt, a trón melletti hivatal és a toweri börtön közt, Morust maga megtagadására birni s halálára méltatlanná tenni remélték.

Ez okból keverék őt be, legcsekélyebb alap nélkül, Barton Erzsébet és büntársai elmarasztalását tárgyaló törvényjavaslatba. Ez a Barton Erzsébet, kit Kent szent leányának neveztek, göröcsökben szenvedett, s versekkel vegyes prózában összefüggés nélküli szavakat hadart össze, melyekből néhány darát égi jóslatot vélt kiolvasni. Megjósoltaták vele Anglia romlását és VIII. Henrik közeli halálát, ha Boleyn Annát nőül veszi. E leány írt Morusnak, midőn még kanczellár volt; de Morus nem akará őt kihallgatni és ajánlá neki, hogy hagyjon föl a jövőmondással és gyó-

gyíttassa ki magát. Megkérdezettvén mindjárt kezdetben a király által e szegény teremtés kiléte felől, úgy beszélt róla, mint egy egyszerű és nem gonosz leányról, kinek jóslatai hasonlítanak a beteg agyból származó minden egyéb bolondságokhoz. Ez óta Cromwell által az apátságok és kolostorok leromboltatása tervezettvén, és miután óhajtottak nagy bűnösöket találni, hogy az irtó háború igazolva legyen, hazaárulással vádolák a barátokat, kik Kent leányát fölhasználták és elvették tőlük kolostorukat. Ekkor bevádolták Morust is, mivel nem indított a leány ellen pört, és ez által hallgatólag ő is czinkosnak bizonyítá magát.

Néhány nappal a törvényjavaslatnak a parlament elé terjesztése előtt Morus irt Cromwell titkárnak, kérvén őt, sziveskednék a királylyal beszélni és kinyerni tőle, hogy neve töröltessék ki a javaslatból. Határozottan tagada minden egyetértést az állítólagos jósnő álmodozásaival. Már akár mivel Cromwell, ki nem akará Morus vesztét, de a ki még kevésbbé akart visszatetszeni a királynak, lanyhán járt el a dologban, akár, mivel ezentúl Morust illetőleg szelidséget tanácsolni sértheté a királyt, elég az hozzá, a volt kanczellár neve megmaradt a javaslatban. Ekkor Morus egyenest a királyhoz fordult, és egy alázatteljes levélben,¹⁾ szokásos hódolattal, kegyelmes lábaihoz borulva, kéré őt, kimélje szegény becsületességét, és ismert bölcseségével és jóságával gondolkodjék azon tárgyról, melyről előtte beszélni nem tartja illőnek. Midőn a királytól azt kérte, hogy gondolkodjék e tárgyról, ez esdeklő alakban téve, sértő kívánat volt; mert midőn a királyt részrehajlatlanságra kérte, úgy látszott, mintha azt kétségbe vonná. Henrik úgy mutatta, mintha a levélben oly

---

¹⁾ English Works, 1424, F.

ember lépését látná, ki a vitát ki akarja kerülni, mivel bizonyítékai hiányoznak. Elrendelé tehát, hogy a javaslat egészben terjesztessék elő.

Sértve e keménységtől, Morus arra a gondolatra jött, hogy a királyon azzal boszulja meg magát, hogy minél fényesebben védi magát, és már most maga kérte azt, hogy a parlament előtt védje magát. Kérelme elvettetett. Egy a canterburyi érsekből, a lord kanczellárból, a norfolki hercegből és Cromwell államtitkárból álló szék elé idézték. Ott nem beszéltek sem a Kent leányáról, sem annak bűnrészeseiről. A lordkanczellár hosszasan beszélt a király előbbi jóságáról és mindazon kegyeiről, melyekkel ő felségének őt újból is elhalmozni tetszett, gondolván, hogy hálaérzetével vagy netán még megmaradt becsvágyával megingathatja őt. Morus nagy szelidséggel felelé, hogy senki sem ragaszkodik hívebben a királyhoz, mint ő, de csodálkozik, hogy oly tárgyról beszélnek vele újlag, melyre nézve megigérték neki, hogy azzal többé nem zavarják. Az idáig illemes és hízgelgő lordok most már fenyegetésekhez fogtak és őt hevesen vádolák, hogy ő volt szerzője és javaslója ő fölsége könyvének „a hét szentségről és a pápa hatalmának föntartásáról“, és hogy a királyt odáig sodorta, hogy a szent szék kezébe egy kardot adott, melyet az most ellene fog fordítani.

A fenyegetések még kevésbbé hatottak Morusra, mint a hízgelgések. Ez ijesztgetésekkel, ugymond, legfőlebb gyermekekre lehetne hatni; azután a tényre térve, melylyel vádoltaték, elmondá e hirhedett könyv történetét, zavarba hozva a királyt, ki beleegyezett, hogy nevetségessé legyen a miatt, miszerint egy könyvet adott ki neve alatt, melyet pedig nem ő maga irt. Senki sem mondhatna többet a volt kanczellár fölmentésére, mint Henrik király. Morus nem ta-

nácsolá e könyvet és nem tett egyebet, mint letisztázta és a főbb tárgyakat elrendezte. A mi a tanokat illeti, melyek ott a pápa főhatóságára nézve fölállítvák, ő nyugtalankodva látta, mily roppant kör adatik a szent székek, és bátorzkodott megjegyezni a királynak, miszerint a pápa, mint világi hatalom, a többi fejedelmekkel szövetkezhetnék ő ellene, hogy ennélfogva nem eszélyes dolog annyira kedvezni egy oly hatalomnak, melylyel szakadásra is kerülhet a dolog. Henrik szilárdul a mellett volt, hogy a tan benn maradjon, mondván, hogy nem tisztelheti eléggé a római szent széket, melynek annyival tartozik. Morus emlékezteté az ország törvényeire, nevezetesen a *Premunire* határozatra, melyben a pápa egyházi hatalmának határai voltak kijelölve; de a király a vitát félbeszakítván, azt felelé, hogy királyi koronáját a szent széktől kapván, mi sem akadályozhatja, hogy e főhatóságot elismerje. Így folytak le a dolgok, és mondá Morus nemes büszkeséggel, „remélem, miszerint e fölvilágosítások a királynak tudtára adatván, ha Ő Főlsége vissza fog emlékezni arra, a mit én tettem és mondtam ez ügyben, ő nem fog erről szólni többet és ő maga fölment engemet e vád alól.“

Az ülés után Morus és veje Roper hajóra ültek, Chelseabe visszatérendők. Morus igen vignak látszott; élénken beszélt mindenféléről és oly hangon, melyhez az övéi szokva nem voltak. Roper, félelemmel és reménynyel vegyes tartózkodásból nem szólott vele a törvényjavaslatról; de az egész úton őt oly vidornak és fesztelen kedélyűnek találván, kedve jött azt gondolni, hogy fölmentették. Mikor a kertben voltak: „Azt hiszem, mondá Roper, minden jól megy, miután oly jókedvű.“ — Igen, minden jól megy fiam, és én hálát adok istennek! — Tehát ön megszabadult e szerencsétlen billtől? — Hitemre, én már nem is emlékezem rá.

— Mit? ön elfeled oly dolgot, mely önt oly közelről érinti? Aggódva hallom önt ekkép beszélni, akkor, midőn ön arczából azt olvasom, hogy vége van e billnek! — Akarja ön tudni, fiam, miért van oly jó kedvem? Valóban én örülök, hogy gáncsot vetettem az ördögnek, mert e lordokkal oly messzire mentem, hogy többé nem hátrálhatok a legnagyobb gyalázat nélkül.“ Henrik is így fogta föl őt.

Midőn a király az értekezlet eredményéről értesült, vad haragra lobbant, és mondá, miszerint megvárja, hogy a billt a további eljárástól el nem vonják. Ellenveték Morus népszerűségét a lordok házában. Henrik említé, hogy maga megy oda személyesen, velük a billt elfogadtatni. A tanács tagjai térdre esve figyelmezteték, mily veszélyes lenne rá nézve, ha cserben maradna; Morus, úgy mondák, nemhogy vétkes volna e Kentféle ügyben, sőt ellenkezőleg, csak dicséretet érdemel. A király engedett, de gyűlölete növekedett azon ember iránt, kinek ártatlansága erősebb, mint az ő akarata.

Morus fölmentetett a vád alól, de ő nem látta abban egyebet, mint az ügy elnapolását. Mikor azt neki tudtára adták, „az elhalasztott dolog nem marad el végkép“ mondá, mintha csak olvasott volna a király szívében.¹⁾

Norfolk herczeg, előbbi kormánytársa s olytén barátja, mint Cromwell, vagyis, a király tetszésének határáig, kis idő mulva meglátogatta őt, és az utóbbi ügyre térve: „A szent misére, Morus ur, mondá neki, fejedelmekkel vizsálgodni veszedelmes. Én mint jó barát, ajánlom önnek, engedjen a király kívánságának, mert, biz isten! Morus ur, egy fejedelem haragja annyi, mint a halál.²⁾ Csak ennyi

¹⁾ Quod differtur non aufertur. The life of Sir Thom. Morus, by his grandson. p. 215.

²⁾ Indignatio principis mors est. Sir Th. Morus life, by his grandson, p. 217.

az egész? felelé Morus; akkor hát nincs egyéb különbség kettőnk között, mint az, hogy én meghalok ma, és ön holnap. És ha egy fejedelem haragja csupán földi, ideiglenes halált adhat, annyival inkább kell félnünk az örök halált, melyre az egek királya ítélhet bennünket, ha tetszését kockáztatjuk egy földi király kegyeért!“

Két évvel ezelőtt ugyanezen Norfolk herczeg egy vasárnapon őt a chelseai templomban találván, a mint karingben, fönnhangon a misét énekelte, azt mondá neki, hogy eljárásával lealacsonyítja a kanczellári hivatalt. Pedig épen ez eljárásban, szíve alázatában és hite erejében találta Morus a fejedelmi haraggal való szembeszállás titkát, melyet a herczeg, ki jó udvaronc, de középszerű keresztyén volt, nem értett meg.

X.

A kettős eskü. — Morus azt megtagadja. — A Towerbe küldetik. — Levele Roper Margithoz.

Az 1534-iki parlament volt az, mely megszavazta a hódolati törvényt Anna királynő utódainak és az egyházi főhatóságot Anglia királyának. A királyság minden pontján követelték és a királyi biztosok kivették az alattvalóktól a kettős esküt. A londoni és westminsteri papság azt Lambethben, a Temze partján, Cromwell titkár palotájában tette le, Cranmer, canterburyi érsek kezeibe, egyéb kitűnő személyiségek jelenlétében. A püspökök, apátok, lelkészek mind meg voltak híva, és egyetlen világi: Morus Tamás. A papságra nézve, Fisher kivételével, az ülés merő alakiség volt. E nagy tüntetésnek czélja nem egyéb volt, mint megfélemlíteni a két makacsodót: Fishert és Morust.

Reggel, mielőtt Morus Lambethbe indult volna, misét hallgatott és megáldozott, mint ezt súlyos pillanatokban tenni

szokta. Nője és gyermekei szokás szerint a partig kísérek, és nem hagyák oda előbb, míg nem látták a hajóba szállani; de e napon úgy akará, hogy honn maradjanak és az ajtót maga után bezárván, csupán vejével Roperrel indult útnak. Midőn a hajóra lépett, elragadtatás hangján így szóla Roperhez: „Hála istennek, fiam, a diadal az enyim“, értvén ez alatt a mennyek országát, melyet vértanúságával fog elnyerni. Roper, ki rendesen csalódní szeretett, e szavakat is jóra akarván magyarázni, azt felelé: „Igen örülök rajta, uram.“ De nem sokára megtudta a dolgot, és fölöttébb elszomorodott.

A bírák elé érvén Morus, kívánta, hogy mutassák meg neki az esküformát. Nehány percznyi meggondolás után kijelenté, miszerint nincs ellene kifogása, és ő nem kárhoztatja sem azokat, kik szerkeszték, sem azokat, kik hajlandók magukat annak alája vetni, de a mi őt magát illeti, azt hiszi, hogy ő az örök kárhozat veszedelmébe esnék, ha arra megesküdnék. Mutaták neki a főbb nemesek névsorát, kik azt aláírták. Elolvasta e névsort, de előbbi szavain mit sem változtatott. Ekkor azt mondák neki, hogy sétáljon addig a kertben, míg az ítélőszék az egybegyűltek esküjét kiveszi. Időt akartak neki engedni a megfontolásra.

Már szeptemberben járt az idő, és a hőség mégis igen nagy volt. Morus, kinek egészsége igen ingadozó volt, jobban szeretett a palotának egy, a kertre nyíló szobájában tartózkodni. Itt, a helyett, hogy önmagával tusakodnék, nézdelé azokat, kik az esküt épen letették, s kik a fasorok közt sétálgattak. Ugy látta, hogy mindannyian vígan jönnek ki a biztosok terméből és könnyeden lépdelnek a kertben, derült kedvvel, vagy mert közönyösek, vagy mint nagy veszélyből menekült és megkönnyebbült félénk emberek. A csapatban legjobb kedve volt Latimer tudornak, a canterburyi érsek

káplánjának, ki harsogóan kaczagott néhány tudor barátjával, nyakukba borulván és karjai közé szorítván őket. Azután jött Croydon plébános, e vidám pap, követve néhány egyházi személytől, kiktől csupán formaság végett vették ki az esküt, és a „kiket nem váratnak soká, úgymonda Morus, mint ezt a magafélékkel tenni szokták“. Croydon ur, kit az érsek jól ismert, fesztelenül a konyhába ment, egy pohár sört adatott magának és azt egy hajtásra kiitta.¹⁾ A jó abbé szomszja követelőbb volt, mint lelkiismerete. Morus, az ablakból följegyzé ez apró körülményeket nem minden boszúság és a fölötti bámulat nélkül, hogy ez emberek oly könnyedén vesznek oly dolgot, melytől neki, hite szerint, földi és mennyei élete függött.

Midőn az eskü mindenkitől kivétetett, előhítták, és megmutatták neki az új neveket. Ő megmaradt előbbi kijelentése mellett, nem kárhoztatván senkit, de nem is akarván követni senkit is. Szemére veték makacsságát; mondták neki, hogy kettős vétket követ el, midőn az esküt megtagadja és okát nem adja. Ő azt felelé, miszerint megtagadása tisztán magában elegendő arra, hogy a király neheztelését magára vonja, ennél fogva nem akarja azt sulyosbítani az indokolással; hogy igen is, ha kellő biztosítékokat nyujthatnának az iránt, hogy okai kifejtése nem fogja a királyt még jobban fölingerelni, ő azokat elősorolná és megigérné, hogy ha ez okok ellenében oly okokat tudnak fölhozni, melyek őt megnyugtadják, ez esetben leteendi az esküt. Cranmer, ki ügyes vitázó volt és jól ismeré Morust, azt gondolta, hogy ez emberrel nem lehet másképp boldogulni, csak ha saját fölfogása iránt kételyt támasztanak benne, és lelkiismerete habozásai ellenében a királynak tartozó köteles engedelmességre hivat-

---

¹⁾ English Works, 1429. A. B. C. D.

koznak. Ezen, egy oly tekintélyes személyiségről oly hatásosan hangoztatott érv annyira meglepte s elnémítá Morust, hogy arra hamarjában nem tudott felelni.¹⁾ Az ellenvetés meglepő volt, ha nem is saját erejénél, de a válasz veszélyességénél fogva. Percznyi csönd és gyors meggondolás után egyelőre azt felelte Cranmernek, hogy „ha a király tekintélye mindent eldönt, akkor az ő parancsára minden kételynek el kellene oszlania a tudorok közt, akármely kérdésben“; s azután a westminsteri apátnak, ki az érseket támogatta, azt mondá, hogy „az összes keresztyénség tanubizonyyságát többnek veszi mint csupán egy ország véleményét.“ E felelettel lelkiismerete jogát megóvta a nélkül, hogy a veszélyt növelte volna.

Azután azt kérdezték, akarja-e letenni a hódolati esküt Anna királynénak. „Szívesen, mondá, de csak azon föltétellel, ha az úgy van fogalmazva, hogy leteheti a nélkül, hogy lelkiismerete ellen tenne.“ Ez annyi volt, mint közvetve megtagadni azt.

Az erre következő négy napon át Westminsterben volt zárva, az abbé őrizete alatt. Ez idő alatt a király értekezett ministereivel a teendők fölött. A tanács azt véleményezé, hogy meg kell elégedni valamiféle esküvel. Az volt Cranmer és kivált Cromwell nézete, ki, a lambethi ülés végén azt mondá és becsületével erősíté, hogy inkább egyetlen fia — egy nagy reményű ifjú — halna meg, mintsem Morus megtagadja az esküt. Az új királyné nem akart ez alkuba egyezni. Az esküt tehát, úgy mint volt, újból Morus elé adák, ki azt ismét megtagadta ugyan, de ezuttal oly gyöngéd és enyhítő szavakban, hogy egy kis politikával és jó akaratval e mellett maradhattak volna. A királyné azonban, anyává levén, kettős

---

¹⁾ English Works, 1430. A.

indulat vezérlé; az anyai szeretet és az a fölháborodás, hogy ő, eskü nélkül csak ágyasnak tekintetnék. Morus holtigtartó börtönre íteltetett és azonnal a Towerbe vitetett.

Mikor a főkapun bement, az ör felső ruháját kérte tőle. „Ime, mondá Morus, leoldván csuklyáját; csak azt sajnálom, ön érdekében, hogy nem uj.“ — „Ez még nem elég, mondá az ör, nekem öltönye is kell; ez a szokás.“ Morus leveté azt is és neki adá. Ekkor a Tower egy szobájába zárták és szolgálatára Wood Jánost, egyik emberét adták, kit megeskettek, hogy mindent föl fog jelenteni, a mit Morus netalán a király ellen mondana vagy írna.

Néhány nappal utóbb az alábbi levelet írta, szénnel egy darab papírra, kedvencz leánya Roper Margithoz, ki egész fogsága ideje alatt önkéntes közbenjáró volt a fogoly és családja között.

„Kedves jó leányom, istennek hála, jó egészségben vagyok, és, remélem, lelkem is teljesen nyugodt, s a földi javak közt ez az, mit leginkább óhajtok. Kérem istent, tegyen vidámmá mindnyájatokat a mennyei boldogság reményében. Sokat szeretnék nektek mondani az örök életre nézve; vajha isten maga tanítna meg azokra titeket, a mint remélem is, hogy megteendi szent lelke által! Áldjon meg és tartson meg mindnyájatokat!

Ezt írja szénnel, a ti gyöngéd és szerető atyátok, ki alázatos imáiban nem feledkezik el rólatok, sem babáitokról (kis gyermekek) sem dajkáitokról, sem férjeitek gonosz kis feleségeiről, sem atyátok nejéről, sem többi barátaitokról. Isten veletek, szivemből kívánom: papirom elfogyott.“¹⁾

---

¹⁾ English Works, 1430. G. H.

XI.

Morus beszélgetése leányával börtönében. — A lordkancz-lár hivatja mostoha leányát, Alicet. — A két mese. — Margit megkísérli rábeszél- ni atyját az eskü letételére. — Éva anyja. — Morus szénnel vallási értekezéseket ír. — Neje látogatását fogadja. — Lelkiismeretét minden- féle módon ostromolják. — Az ülés april utolsó napján 1535. — Morus kihallgatása. — Börtöne szigorítása — Rich, a közvádoló.

Margit engedélyt kapott meglátogatni apját a Tower- ben. Mikor először lépett be oda, az atya és kedvelt leánya térdre estek és a hét zsoltárt és a litaniát imádkozák el, és minden ömlengést megelőzőleg hálákat adtak istennek. Morus börtönéről beszélt; azt mondá, hogy az ég különös kegyének tekinti, hogy e szűk szobába van zárva; hogy isten őt ölébe vette és térdein ringatja; a mint azt legjobb barátaival, keresztelő szent Jánossal, Péterrel és Pállal tette. Ez imákkal és ily nemű beszélgetésekkel kezdődött ren- den az atya és a leány társalgása; míg a fölmagasztosult- ság véget érven, vidám hangon kezdtek szólni egymással. Morus a chelseai dolgokról tudakozódott. Beszéltek a gyer- mekekről, anyjukról, a fiu és nővérei jó magukviseletéről,¹⁾ kik egyre arra törekedtek, hogy megvessék a világot és istenben keressenek menedéket; a család barátjairól, a szom- szédokról, kiknek egyike sem mulasztja el imájába foglalni a szegény fogolyt. Morus elérzékenyült mind ez elvesztett jók emlékezetére. Ilyenkor koczkáztata Margit néhány fé- lénk tanácsot ama végzetes esküre vonatkozólag, mely őt

¹⁾ English Works, 1434. C. D.

övétől elválasztja. De Morus mosolyogván a csapdára, melyet neki készített Éva asszony, — így nevezé Margitot — erőteljesen utasítá vissza a kísértést, „kész levén elköltözni azonnal, úgy mond, ha istennek őt hívni tetszik.“ ¹⁾ És lelkesedése lassankint el kezdé ragadni Margitot is, ki szívében helyeselte atyja eljárását, forró könnyeket hullata, és nem vala többé ereje ellenezni a halál dicsőségét.

A tanács néhány tagja részéről lebeszélő üzenetek érkeztek hozzá, egyebek közt a lordkancellártól, és Cromwelltől, kik nem félhetvén becsvágyától, tisztelék őt érényeért. Az előbbi, Morus utódja, nem minden mellékterv nélkül, Alice — Morus mostoha leánya — férjének parkjába özvadászatra ment, ²⁾ és ott fölkérte ezt, látogassa meg őt másnap. Alice kora reggel nagy örömmel elment, várván valami jó hirt arra nézve, kit atyjának nevezze. A kancellár, miután Morus iránti baráti érzelmeit fölemlíté, megjegyzé, hogy nem győz eléggé csodálkozni atyja önfejűségén, miután mindenki beleegyezett abba, a mit ő ellenez, kivevén a vak püspököt (Fishert). „És valóban, tévé hozzá, szerencsésnek érzem magamat, hogy nincs egyéb utasításom, mint az, hogy Aesopusnak két-három meséjét fölemlítsem, s egyebek közt a következőt: volt egy ország, melynek lakói, néhány bölcsét kivéve, mind bolondok voltak. E bölcsék előre látván, hogy nagy eső lesz, melytől mindazok, kikre esni fog, megbolondulnak, a föld alatt nagy barlangokat vájtak maguknak, a hol majd bevárják, míg az eső elmúlik. Ezután előbújtak és azt hívék, hogy már most a bolondokkal azt tehetik a mit akarnak. De emezek visszautasíták őket és makacsul ragaszkodtak ahhoz, hogy ők maguk ma-

---

¹⁾ English Works, 1431. A.

²⁾ Ibid. 1433. C. H.

gukat kormányozzák. Ekkor aztán a bölcsek bánkodtak, de későn, hogy nem áztatták meg magukat, úgy mint a többiek.“ Alice fölfogta e mese értelmét és kérde a lord-kanczellártól, hogy alkalmilag nem tehetne-e barátságot atyjának. Audley, válasz helyett, egy más mesét monda el neki.

Egyszer egy oroszán, egy szamár és egy farkas gyónni mentek. Az oroszán azt mondá, hogy, minden állatot fölfalt, a melyeket utjában talált. — Ez önnek meg van bocsátva, mondá a gyóntató, mert ön király, és önt erre természete ösztönzi. — A szamár alázatos léptekkel közeledvén, elmondá, hogy egykor, majd meghalván éhen, ura csizmájából egy kevés szalmát evett meg, és már most azon aggódik, hogy ura nem e miatt kapott-e náthát. A gyóntató magát illetéktelennek nyilvánítá ily nagy bűn megítélésére, és a püspök elébe küldé. Ezután a farkasra került a sor, ki vezeklésül azon világos rendeletet kapta, hogy sohase egyék többet vacsorára, mint hat garas árát. E rendelet után néhány nap mulva, a mint az éhség hajtotta, egy borjas tehénnel találkozott. A nyála folyt a jó falatok után, de a gyóntatójától való félelem visszatartotta. Végre elhatározá, hogy lelkiismeretét teszi bíróvá ez esetben. Megkérdezvén ezt, azt a feleletet kapta tőle, hogy a tehén semmi esetre sem ér többet négy garasnál, és a borjut ennek felére becsülvén, az egész ár nem mulja fölül a gyóntató által kiszabott árt. Aztán megette mindakettőt, és lelkiismerete igen nyugodt volt.“ Alice nagyon is jól fölfogta e másik mese értelmét és az annyira megzavarta, hogy nem tudott mit mondani rá. Egyébiránt a lord kanczellárnak megvolt azon érdeme, hogy a bolondoknak és farkasoknak fogván pártját, nem szenvelge, mint ura a király, sem bölcseséget sem belső aggodalmakat.

Alice megírta mindezt Margit sógornőjének, ki azokat Morusnak tudomására hozta. Az egész, a fogoly és leánya közötti édes-bús társalgásnak újabb tárgyául szolgált. A mese az esőről, mely bolondokká teszi azokat, kiket megáztat, Wolsey szokásos szavajárása volt, melyet lord Audley, ki a maga eszéből ilyesmit nem tudott volna, a kanczellária hagyományai közt talált. Morus a mesét harag nélkül magára alkalmazván, igen okosan ítélte azt meg. „Ha a bölcsek, ugymond, kibujván lyukaikból, sajnálták, hogy nem lettek bolondokká, azon való bosszuságból, hogy a bolondok nem akartak általuk kormányoztatni, e bölcsekre alkalmasint néhány csöpp eső hullott földalatti rejtekükben.“ S hozzá tévé: „Azt hiszem, lord Audley engemet a bolondok közé sorolt, kik közé magam is számítom magamat, és a hova engem görög nevem is utal. Nagyon igaz, hogy isten és lelkiismeretem igen jól tudják, mily kevésbé érdemlem, hogy azok közé számítanak, kik oly igen óhajtanak másokat kormányozni.“

A másik mesét minden harag nélkül alkalmazta magára. A nélkül, hogy találgatná, mely személyiségek értendők az oroszán alatt, mely fölfalja az előtalált állatokat, és a farkas alatt, mely nem más, mint a casuistává lett oroszán, sem azt, ki legyen az a gyóntató, ki oly szelid a nagyok és oly szigorú a kicsinyek iránt, magára ismert az oly lelkiismeretes és aggódo szegény számárban, ki oly nagy súlyt fektete arra, a mit az ügyesek csak igen parányi véteknek tartottak. De, ugymond, ha barátja s második lelkiismerete lord Rochester, megróna is érte, azért ő nem cserélné el számár szerepét egyikével sem a mese többi három szereplőjének, sem fogoly ártatlanságát azon hatalmas ember élelmességével, kitől, erkölcsi mesék alakjában, e gyáva tanácsok származnak.

Ezen, a halálnak bennük lappangó eszméje miatt oly búskomoly beszélgetések alatt, Margit félénk kísérletet tön Morus azon barátainak igazolására, kik a kiegyezés felé hajlottak. „Nem azért akarják ők önnek lelkiismeretét megintgatni, jegyzé meg, hogy ön a nyilvános életbe visszatérjen; hanem, miután ők is jóra való és nagy tudományu emberek, s mint ilyenek nem hívék lelküket veszélyeztetni az eskü letételével, azt kérdik önmaguktól, vajon miért nem tett ön is úgy, mint ők.“

— „Kedves Margitom, felelé a fogoly, te nem játszod rosszul szerepedet, de kérlek hallgass meg.“ És azután számos érv és idézet kíséretében kimutató neki, mely esetben nem szabad az emberektől származó törvényekre esküt tenni. A tudósok nézetét illetőleg, melyet Margit ellene fölhozott: „Tudok eleget, mondá, kik, miután előbb kárhoztaták az elválást és a házasságot, azt azután pártolták. Vajon azért-e, hogy tessenek a fejedelemnek, vagy, mivel félnek, hogy javaikat elvesztik, s családjaikat és barátjaikat veszedelembé döntik? Remélem, hogy indokaik tisztességesek; de én nem akarom őket utánozni, mert hogy az esküt megtagadván, helyesen cselekszem, oly bizonyosan tudom, mint azt, hogy isten van.“

Margit látván, hogy így el van tökéelve, lehajtá fejét bánatteli szívvvel, s a veszélyre gondolt, nem arra, mely lelkét, de arra, mely testét fenyegeti.

„Nos hát, Éva asszony, ugymond Morus, mit csinálsz itt? Csak nem rejtegetsz tán kebledben egy második kigyót, mely arra csábít, hogy még egyszer kináld meg Ádámot az almával?“

— Valóban, folytatá Margit, már nem tudok mit mondani, és — mint Cressida Chaucerben, tudományom fogytán vagyok. Mert ha már annyi kitűnő ember nem

képes önt megingatni, mit mondjak én, kedves atyám, ha csak azt nem, a mit Patenson mester házi bolond mondott, a ki egyik emberüinktől kérdezvén hogy hol van ön, nagy dühbe jött, és azt mondá: „De hát ki akadályozza őt, hogy letegye az esküt, mikor már én is letettem!“ És én magam is, csak azt mondhatom önnek, én letettem az esküt! ¹⁾

„Nos hát igen! mondá Morus, ebben is csak jobban hasonlítasz Évához, ki nem kínálta meg Ádámot oly rozsgyümölcsessel, melyből előbb maga is ne evett volna.“ ²⁾

A Margittal való találkozásokon kívül még egyéb szabadságot is engedtek neki börtönében. Leányán kívül fogadhatta családja tagjait; a kápolnában misét hallgathatott; lemeheget sétálni a Tower kertjébe.³⁾ Hosszu napjait imádkozással, elmélkedéssel, vallásos értekezéseknek írásával tölté, tollat vagy szenet használva, ahhoz képest, a mint a király rendeletei enyhébbek vagy szigorúbbak voltak. Szénnel irta nagyrészt három könyvét a balsorsban való vigasztalásról, e képletes művet, melyben két magyar párbeszélgető neve alatt, kik a hazájukba rontó törökök közeledtével azt megvédeni és halni készek, Morus festi Anglia veszedelmét, melyet az eretnokség fenyeget, és azt bizonyítja, miszerint a jó katolikusoknak készeknek kell lenniök arra, hogy a hitért szabadságukat, vagyonukat és életüket föláldozzák. Szintén szénnel irta a szerencséhez irt verseit,⁴⁾ melyeket, unokája szerint, Cromwell titkár egy látogatása sugallt, ki neki a király megváltozása valószínűségéről beszélt:

„Mind hasztalan, hizelgő szerencse; ámbár soha sem tetszettél ily szépnnek, és soha sem mosolyogtál nyájasabban,

---

¹⁾ Letette az esküt, de megszorítással.

²⁾ English Works, 1434.

³⁾ Ibid. Margit levele, 1446. D. E.

⁴⁾ Ibid.

mintha csak az összes szerencsétlenséget, mely engem ért, akarnád helyrehozni; te nem csalsz meg engem többé, mert remélem, hogy isten nem sokára bejuttat engem biztos és rendületlen mennyei révébe.

„Szerencse, haj! szélesönded mögött mindig vihart látok én.“ ¹⁾

Midőn nője először meglátogató, félig önszántából, félig az udvar közvetett tanácsára, mely a befolyásolás eszközei közé számítá egy oly nő alkalmatlankodását is, kinek gyöngédsége és kedélye némileg hatott Mörusra, s ez őt szemrehányásokkal tetézte: „Ime hát ez amaz állítólagos böles, ki elszánta magát a patkányok társaságába zárva élni, holott visszanyerhetné szabadságát, viszont láthatná chelseai szép házát, könyvtárát, és gyűjteményét, kertjét, gyümölcsösét, nejét és gyermekeit, ha nem tenne egyebet, mint azt a csekélységet, a mit Anglia összes tudósai megtettek? — Egy kis szünet mulva: — Alice asszony, feleljen nekem egy kérdésre. — Nos? — Vajon ez a ház nem oly közel van-e az éghez, mint az én chelseai csinos házam?“

A jó asszony elveszté béketüresét.

„Lárifári!“ — mondá. — „Én nem tudom, folytatá Morus, miért tartanék oly sokat házamra és mindarra, a mi abban van; mert hiszen, ha tiz évig a föld alatt levén, kikelnék siromból és Chelseaba visszatérnék, ott oly embereket talál-
nék, kik engem kidobnának az ajtón és azt mondanák, hogy ez az én házam nem az enyim. Ismétlem, mit szerethetnék oly nagyon egy házon, mely gazdáját oly hamar elfeledné? Lássuk, Alice asszony, ugyan mit gondol, hány évet élhet-
nék és tölthetnék még Chelseaben? — Husz évet, mondá ez.

---

¹⁾ Az eredeti igen szép:

Euer after thy calme loke y for a storme.

— Valóban, és ha ezret is, nagyon meg kellene azt gondolni. És még akkor is rossz vásár lenne, elveszteni az öröklétet ezer esztendőért. De mennyivel rosszabb lenne még a vásár, ha igaz, hogy egy napról sem vagyunk bizonyosak.“ ¹⁾

A királynak, kinek Morus esküjére nagyobb szüksége volt, mint életére, terve kezdetben az volt, hogy családi érzelmeivel hasson rá, és harczba keverje elvesztett szabadsága fájdalmaival, szemrehányásaival, könnyeivel és emlékeivel, élénkítve azt azok jelenléte által, kik között addig szabadságban éle. De egész családja tehetlennek bizonyulván azon ember ellen, kinek hite azt parancsolá, hogy Krisztust övének elébe tegye, egyszerre megfoszták őt mind ezen apró vigaszoktól, és a kiméletre szigor következett. Ostromolták minden oldalról. Majd azt hiresztelték, hogy letette az esküt, és megfoszták a közvélemény támogatásától, melyre a legszilárdabb embernek is szüksége van; ²⁾ majd királyi ügynökök zárolák le házát azon ürügy alatt, hogy ott összegek vannak elrejtve és megmotozák nemes szegénységét, mint ezt az előbbi király valamelyik adózsarolójának titkos böröndjeivel tették volna. Morus egy erre vonatkozó levelében azon reményét fejezi ki, hogy a király nem fogja neje öveit és arany nyaklánczát elvenni, és nem fog ruhatárához nyulni. ³⁾ Majd arról beszéltek, hogy kinpadon fogják tőle az esküt kieroszakolni. ⁴⁾ Majd valamely megbizott vetette szemére, hogy még nem irt levelet a királynak mióta börtönben van, mintha tehette volna azt, a nélkül, hogy önmagát meghazudtolja, vagy a királyt még jobban felingerelje. ⁵⁾

---

¹⁾ The life of Sir Th. Morus, by his grandson. p. 237.

²⁾ English Works, 1450. E.

³⁾ Ibid. 1446.

⁴⁾ Ibid. 1450.

⁵⁾ Ibid.

Az ijesztés sokkal jelentősebb eszköze volt egy char-tauzi kolostor főnökének s egy papnak és négy barátnak kivégeztetése, kik Tyburnban fölakasztattak, azután élve levétettek a bitófáról, fölnégyeltettek és beleik kivétetvén hasukból, szétszórattak.¹⁾ E kivégeztetések benyomása alatt, midőn még az áldozatok vére párolgott, idézték a tanács elé; de ő nem hajolt meg. Családja megrémült. Irt nekik, hogy megnyugtassa őket. Nem akarta, hogy többet aggódjanak, sem hogy többet reméljenek, mint hajh! a mennyire okuk volt.²⁾

E tanácsülés az 1535. év april havának utolsó napján tartatott. Morus átöltözött, hogy illőbben jelenhessen meg annak tagjai előtt, és a folyosóra ment, a hol részint ismert, részint ismeretlen emberek közt foglalt helyet. Hasztalan kérék, hogy üljön le, állva maradt, akár alázatból, akár hogy azt mutassa, miszerint ezentul semmiféle kihallgatás nem lehet hosszú ő reá nézve. Említék neki a parlament újabb határozatait; azt mondá, hogy nem olvasá azokat kellő figyelemmel. Kérdék tőle, olvasta-e azt, mely a királyt Anglia egyháza főnökének czimével ruházza föl, és igenlő válasza után Cromwell titkár nyájas modorban fölhívá, mondja el, mit gondol erre nézve. „Jelenleg, úgymonda Morus, miután lelkemnek e tárgyakat illetőleg nyugalmat szereztem, nem vagyok oly hangulatban, hogy a pápák és királyok czímeit vitassam. De én hű alattvalója akarok lenni a királynak, imádkozom érte mindennap, valamint hozzátartozóiért, nem különben e tisztelt tanács tagjaiért, és az egész országért; ezen kívül nem elegyedem semmibe.“ — Ez nem fogja kielégíteni a királyt, felelé Cromwell; ő határozottabb

¹⁾ Doct. Lingard, Henri VIII.

²⁾ English Works, 1451. C. D.

feleletet kíván. Ő különben jó és részvétteljes fejedelem, kész megbocsátani a dacz cselekményeit, ha azokat megbánás követte, és a ki különösen óhajtja, hogy önt a világba, a többi emberek közé visszatérni lássa. — „A világ! jegyzé meg élénken Morus, s a szót másképp magyarázva: én nem akarok abba visszatérni, ha egészen nekem adnák is.“¹⁾ Azután folytatólag megjegyzé, miszerint nem akar semmibe sem keveredni, hanem napjait Krisztus kinszenvedése s e világból való elköltözése fölötti elmélkedésekben kívánja tölteni. Erre kissé eltávolíták, hogy értekezzenek, mit kérdezzenek még tőle.

Ismét a tanács elé hivatván, tudtára adák, hogy élethossziglan való fogságra elítéltetése nem menti föl az engedelmesség alól, és hogy a király őt a határozat iránti engedelmességre ugyanazon büntetésekkel kényszerítheti, melyekkel minden egyéb alattvalóit. Morus ezt nem tagadta. Cromwell figyelmezteté a hatásra, melyet példája elő fog idézni. „Mit kívánnak tőlem? kérdé Morus; én nem cselekszem roszat, és nem mondok roszat, én nem gondolok roszat; ha ez nem elég arra, hogy egy embert élni hagyjanak, ám akkor nem akarok tovább élni. Egyébiránt én már a halálé vagyok, és mióta ide beléptem, többször gondoltam arra, hogy nincs egy órai életem is. Szegény testem a király rendelkezésére áll. Adja isten, hogy halálom javára szolgáljon!“ A tanács, melyet e szép szavak igen meghatottak, újból föl akarta venni a kérdést; de Morus azt megtagadta, kijelentvén, hogy nem fog beszélni többet. Ekkor Cromwell az ülést bezárta, megígérvén neki, hogy utóbbi szavait nem fogják neki beszámítani. Hivaták a hadnagyot és átadák neki a foglyot, ki azt szobájába vezeté.

¹⁾ I woulde never medle in the worlde agayn, to have the worlde geven mee. English Works, 1452. A.

A király azt akarta, hogy Morus a határozat mellett vagy ellene nyilatkozzék. Ennélfogva ugyancsak a főttebbi személyek néhány nap múlva visszatértek a Towerbe, hogy újból kikérdezzék. Ezek valának: milord de Canterbury, a lordkanczellár, lord Suffolk, lord Wiltshire és Cromwell titkár, ki e kihallgatások lelke és a tanács összes tagjai közt Morus iránt legkedvezőbb hangulatu volt.

Tudták vele a király visszavonhatlan akaratát. Morus még egyszer emlékezetbe hozá Henrik alapelvét: „Szolgáld előbb istent, isten után a királyt.“ Ez volt a becsületes ember egyetlen boszúja.

Fölhozák ellene az eretnekek irányában követett eljárást, kik az ő kormányzata alatt kényszerítve voltak a pápát elismerni a keresztyénség fejének, és e pontra nézve hitöket szabatosan előadni. Morus tiltakozott a két oly különböző eset összezavarásának szándéka ellen. „A törvény, mondá, melynek erejénél fogva az eretnekek kényszerítették, egy általános hiten alapúlt; a törvény, melynek nevében tőlem a nyilatkozás követeltetik, csupán egy ország külön törvénye. Ám de hitvallási dolgokban az egyes ember a maga lelkiismeretében egy az összes keresztyénség törvényével ellenkező helyi törvény iránt kevésbbé van kötelezve, mint egy ezen egyetemes testülettől származó törvény iránt, ha szinte azt valamely állam külön törvénye ellenezné is.“ Ez aztán valódi katolikus tan.

A vita hasztalan húzódott tovább. A vége az volt, hogy e két kérdést tették eléje: —

„Olvasta ön a határozatot? — Felelé: igen.

„Törvényes az, vagy nem? — Ő hallgatott.

Egy tag azzal vélt reá hatni, ha kétségbe vonni látszik azon állítását, hogy az élettél nem törődik. Ez volt a kisértések legerősebbike. E tag így szóla Morushoz: „Ha

oly igen óhajt e világból menekülni, miért nem nyilatkozik kereken a határozat ellen? Ön hallgatása azt gyaníttatja, mintha kevésbbé óhajtana meghalni, mint a hogyan azt mondja!“

Morus arra a következő magasztos feleletet adta: „Én nem éltem egészen oly szentül, hogy merészelhetném magamat önként föláldozni a halálnak. Attól tarthatnék, hogy isten megbüntet, elhagyván engemet ez önhittségemért. Annálfogva a helyett, hogy előre tolakodnám, azt hívé, jobb lesz, ha visszatartom magamat és meghátrálok.“ ¹⁾

Cromwell azt mondá neki, hogy ezuttal kevésbbé van vele megelégedve, mint az utóbbi kihallgatás alkalmával, és hogy azt hiszi, miszerint ez uttal nincs jó szándéka. Rendkívüli léleknagyság gyanussá válik a közönséges lelkek előtt. Cromwell jóhiszemben lehe, midőn a rossz szándék kezdeténél egyebet nem láta ott, a hol már valóban a hősiesség legmagasabb foka kezdődik. Nem menthetvén meg többé Morust, és kényszerítve levén saját érdekében azokhoz csatlakozni, kik őt elveszteni akarták, meg kelle ragadni mohón és szükség esetén koholnia kelle mindazon látszatot, mely az igazság színét adván Morus törvényes meggyilkoltatásának, megkönnyebbítendő volt a szerepet, melyet ő abban játszott. Kénytelen vala gyanúsítani Morus lelkiismeretét, hogy enyhítse a magáét, azonfölül, hogy minden nagylelkűség elvégre sért és türelmetlenné tesz egy udvaronczt.

Ez utolsó kihallgatás után a király a Towerbe küldé bizonyos Rich nevű közvádlót — később lord Richer — ki szerencsés hivatalnok s azon nagyravágyó emberek fajtájából való volt, kik mindennemű szolgálatra készek, azon hivatalos ürügy alatt, hogy Morustól minden könyvet és

---

¹⁾ English Works, 1453—1454.

papirt elvegyen, de azon titkos utasítással, hogy tőle a határozatra vonatkozólag nézetét kivegye. Sir Richard Southwell és Palmer kísérik őt. Rich a beszélgetést ama jogra téríté, mely megilleti a parlamentet, hogy a királyt az angol egyház főnökének czimével ruházza föl. Morus nem akarván a vitát visszautasítani, mivel abban a siker az övé volt, elfogadá azt, de csupán azon téren, melyen eddig mozgott, tudniillik az igen, melyet kimondani nem akart és a nem között, melyet mindenféle alázatos és kerülő kitételekkel gyöngített. Ez elég volt Richnek. Szaladt a király elé és dicsekedett oly bizalmas vallomásokkal, melyeket nem kapott, „maga után, mint ezt Morus naiv életirója állítja, oly gonosz illatot hagyva, hogy a Tower hadnagya a fölött boszankodott és Morus azt megérzé.“ ¹⁾

Egy más alkalommal mindent elvettek tőle, papirt, tollat, tentát, könyveket. Nem végezheté be Krisztus szenvedéséről latin nyelven, paraphrasis alakjában, s a mi különös, saját helyzetére való czélzás nélkül irt munkáját. A következő ünnepélyes szavaknál hagyá azt félbe: Ekkor közeledének ők és kezeiket Jézusra veték; tunc accesserunt et injecerunt manus in Jesum... Nehány nap mulva ez az ő saját szenvedésének első versévé vált.

Rich közvádoló és társai elmenvén, Morus betette ablakát. „Mit csinál ön? kérdé tőle a Tower hadnagya. — Ha az áru mind elkelt, nincs-e ideje bezárni a boltot? felelé Morus.

---

¹⁾ The life of Sir Thom. Morus, by his grandson. eh. IX.

XII.

*A pör lefolyása. — Az elítélés. — A halál. — Végzó.
Május, junius, julius 1535.*

Föltéve, hogy Morus ellenkezése megszűnik, Henrik nem sokat törődött azzal, ha vajon azt becstelensége vagy halála folytán éri-e el. Reá nézve minden esetre többet ért volna becstelensége; ekkép egyszerre eltűnt volna az ember és példája; a halál nem vehetné el csupán az embert. De a mint látták, mint átkodik meg ellenállásában, és a mint reményüket veszték, hogy lelke árán testét megmentik, a király véget akart vetni e harcznak, melyet egy egész ország, összes erejével, egyetlen egy ember lelkiismerete ellen viselt. Morus a királyi törvényszék sorompói elé idéztetett 1535. május 7-én, hogy ott fölségárulási vádat emeljenek ellene. Már valamivel több volt egy esztendejénél, hogy a Towerben senyvede.

A börtönből a westminsteri palotába, daczára az ut hosszú voltának, gyalog ment, egy botra támaszkodva, mert a fogság szigora igen megviselte; teste a betegségtől meggyöngyedt, de arca nyugodt és tiszta volt.¹⁾ A bírák voltak: Audley a lord kanczellár; Fritz James az ítélőszék lord főnöke; Sir John Baldwin; Sir Richard Leister; Sir John Port; Sir John Pilman; Sir Walter Luke; Sir Antony Fitz-Herbert. E személyekből állott a királyi ítélőszék, melynek föladata vezetni a tárgyalást, átvenni az esküdszék ítéletét és megszabni a büntetést.

A főállamügyész egy roppant vádiratot szerkesztett, az illetén királyi tisztviselők rendes szokása szerint, mely

---

¹⁾ Erasmus levelezése, 1764. A.

abból áll, hogy ezernyi képzelt vétket csoportosítanak azon egy körül, melyet szabatosan megjelölni nem képesek. Azt hívék, megzavarják a részletek e zürjével, és védelmét elforgácsolván, azt meggyöngítik. Ő látta a hálót, és a főállamügyész végtelen hosszú fölolvása alatt négy főbb vádat jegyzett meg magának, melyek megezáfolásával eleshetnék az egész pör, s ártatlansága, ha ugyan nem élete is, meg lenne menthető. A főállamügyész a maga következtetéseiben őt a király és az ország árulójának nevezte, mivel tagadta a király egyházi felsőségét, s e fő vád mellett még ezernyi más büntettet sorolt föl.

Az okmány fölolvastatván, a lord kanczellár, mint az igazságszolgáltatás legfelsőbb feje, s Norfolk herczeg, mint a tanács tagja, megigérék neki, hogy a királytól kegyelmet fog kapni, ha véleményét visszavonja. „Kérem istent, mondá Morus, hogy engem abban megszilárdítson és halálomig megtartsa.” Fölhívák, hogy védje magát. „Ha meggondolom, mondá, mily hosszú a vádokmány, és mennyi rosszsza vádoltatom benne, attól tartok, hogy eszem és emlékezetem, melyeket a betegség testemmel együtt elgyöngített, nem lesznek képesek kellő gyorsasággal előhozni a bizonyítékokat, melyeket adnom kellene, és a melyeket más állapotban adhattam volna.” A birák széket hozatának neki, és ő a Towerből való távozta után, most először leült. Azután védni kezdte magát.

Az első vád vala a király második házassága ellen kifejtett ellenállása. Nem tagadta azt; de azt mondá, miszerint neki úgy tetszik, hogy ezért eléggé meg van büntetve a sok testi lelki szenvedéssel, melyet egy év óta visel, javai elvesztésével és az örökös fogságra való elítéltetéssel.

Második volt engedetlensége a parlament határozatának, mely a király egyházi felsőségére vonatkozott, és vona-

kodása ez iránt nézetét nyilvánítani. Ő azt mondá, hogy sem oly határozat, sem oly törvény nem létez a világon, mely valakit megbüntessen azért, hogy nem mond se jót se rosszat; hogy csak a cselekmények és szavak büntethetők, hogy a gondolatok fölött egyedül isten a bíró. „Épen e hallgatás az, melyért ön vádoltatik“, mondá hirtelen a főállamügyész. — A hallgatás megegyezést föltételez, válaszola Morus. De hogy ezen, az ügyvéd ajkáról kiröppent szavakat ne fordíthassák a keresztyén ellen, siette megjegyezni, hogy vannak esetek, melyekben inkább istennek, semmint az embereknek kell engedelmeskedni, és a lelkiismeretre többet kell adni, mint minden egyébre.

A harmadik fő vád a határozat elleni állítólagos fondorkodás volt, melyet a Towerből Fisher püspökhöz irt levelek tanúsítottak, melyekben Morus barátját az ellenállásra bátorítá. E leveleket Fisher elégette, minélfogva a főállamügyész azt olvasta ki azokból, a mi neki tetszett, és a mire a pörnél szüksége volt. Morus őszintén bevallá mindazt, a mit azok tartalmaztak. Egy részük magán ügyekről szólt, régi barátságuk- és jó viszonyukra vonatkozólag; egyikben Fishernek, ki őt arra kérte, tudatná vele feleleteit az esküre vonatkozólag, Morus azt válaszolá, hogy e pontra nézve lelkiismeretét megnyugtató, és hogy ő is végezzen a maga lelkiismeretével úgy, a mint legjobbnak látja.

Egy összeesküvési bizonyíték, a föntebbi leveleknél sokkal terhelőbb, képezé a negyedik vádat: ez a parlamenti határozatnak Fisherrel közösen egy két élű kardhoz való hasonlítása, mely megöli a lelket, ha annak aláveti magát, és megöli a testet, ha ellene áll. Morus ez összetalálkozást a két feleletben az észjárás és vallási meggyőződés egyformaságából magyarázta ki, mely őt annyi éveken át Fisherhez csatolta. Végezetül, mondá bezárólag, kinyilatkoztatom,

hogy soha egy szót sem szóltam a határozat ellen egyetlen élő embernek sem, s nem foghatom meg, mikép állíthaták az ellenkezőt ő fölségének.

A főállamügyész e védelemre egyetlen szóval felelt, melylyel az egész törvényszék már megbarátkozott volt: malitia. Nem tett hozzá második szót, ezt pedig nem igazolta. Richet kikérdezték Morussal való beszélgetése felől. Ő azt bizonyítá, hogy a fogoly tagadta előtte a parlament jogát. Morus hevesen válaszolt neki, megtámadta multját, fölemlítette rossz hírnevét, zilált helyzetét, s megjegyzé, mily valószínűtlen az, hogy ő nyilatkozott volna ily fontos kérdésben egy ily könnyelmű és rossz hírű ember előtt, ő, ki nem akart szólni e felől sem a királynak, sem azon tanácsosainak, kik őt a Towerben kihallgatták. Rich, hogy érvenyesítse állítását, előhivatta Southwall és Palmer urakat. Az első azt mondá, hogy őt a Towerbe csupán azért küldék, hogy a fogoly könyveit elvegye, és hogy ő nem figyelt a beszélgetésre; a második azt felelé, hogy ő annyira el volt foglalva a könyveknek egy zsákba dobálásával, hogy nem jegyzé meg magának, a mit ott beszéltek. Úgy feleltek, mint félénk, de becsületes emberek, kik sem hazudni nem akartak Morus ellen, sem az igazat megmondani nem merték, nehogy magukat veszélybe döntsék, a nélkül, hogy Morust megmentenék. A közbádló Richből lord Rich lett, és Morus halálra ítéltetett.

Az esküdtek tizenketten voltak. Egy negyedórai tanácskozás után kimondák a halálos ítéletet: guilty ¹⁾ (bűnös).

---

¹⁾ Ime neveik: Sir Thomas Palmer, sir Thomas Peirt, Georg Lowel, esqu. Thomas Barbage, esqu. Geoffroy Chambers, Edward Stokmore, Williams Browne, Gaspar Leuke, Thomas Bellington, John Parnell, Richard Bellame, George Strakes.

A kanczellár fölkelt, hogy kimondja az ítéletet. Morus félbeszakítja: „Milord, ugymond, az én időmben az ítélet kihirdetése előtt megkérdezték a fogolyt, ha nines-e valami mondani valója az ítélet ellen.“ A kanczellár erre azt mondta neki, hogy beszéljen. Ekkor Morus szabadon kezdé vitatni a parlament határozatát; kijelenté, hogy az sérti nemcsak az egyház összes törvényeit, a szent szék kiváltságait, de sőt magának Angolországának törvényeit is, melyek a nemzeti egyházat szabadnak és függetlennek nyilvánítják; emlékezetbe hozta a hála kötelékeit, melyek e szigetet a szent székhez csatolják, melynek köszönheti a katolikus hit jó-téteményét, nagy Gergely és szent Ágoston ez örökségét. Mindenre bámulatos szilárdsággal és gyorsasággal felelt, mint oly ember, ki már nem félti életét, és a ki átengedi magát azon gyönyörnek, hogy sokáig elfojtott lelkiismeretét megkönnyebbitse. Mindennek vége volt. Az élet utolsó reménye, az embernek utolsó ragaszkodása az élethez, mely talán még a leghősiesebb vértanú szive fenekén is föltalálható, nem tartotta már vissza nyelvét és a tanuságot tevő keresztyén szabad szólásába nem vegyítette már az önvédelem óvatosságát és okoskodásait.

A lord kanczellár, akár mivel nem tudott mit felelni, akár hogy az ítélet irányában való felelősségét kisebbítse, fönhangon fölszólítja a legfőbb bírót, Sir John Fitz-Jamest, ha vajon a vád alapos-e vagy nem. „Milordok, mondá ez, szent Gillianra ki kell nyilatkoztatnom, hogy ha a parlament határozata nem törvénytelen, meggyőződéseim szerint a vád teljesen alapos.“ Kétértelmű szavak, mint általában a nyilvános emberekéi szoktak lenni a zsarnokság korszakában, midőn meg szokott történni, hogy az egyes ember, fölhivatva nézete nyilvánítására, mások véleményére hivatkozik, saját gyávaságát az általános gyávaság mögé rejtven és kezeit,

mint Pilatus, oly vízben mossa, melyet mások elrondítottak.

A kanczellár fölolvasta az ítéletet. E szerint a bűnös Bringston Vilmos sheriff fölűgyelete alatt a londoni toronyba, innen cserényen London belvárosán át vitetik egész Tyburnig, a hol fölakasztatik, míg félig halva lesz; ez állapotban még élve levágatik, nemesebb részei kiszakíttatnak, hasa föl vágatik, belei elégettetnek; négy része a város négy kapuján, feje pedig London hidján kitétetik. Henrik a büntetést fejvesztésre változtatta. „Isten őrizze meg barátaimat a király rokonszenvétől, és kegyelmétől minden utódomat!“ Ez volt az egyetlen kemény szó, melyet a király ellen kiszalasztott; de még ez is vidám hangon volt mondva, mely alá keserűségét rejté.

Midőn Morus hallá az ítéletet: „Most már, mondá, miután el vagyok ítélve, isten jól tudja, mely jognál fogva, el fogom mondani, mit gondolok önök törvényéről. Im már két éve, hogy lelkem e kérdéssel foglalkozik és mindenkép tanulmányozom azt, de kijelentem, miszerint én az egyház által elismert egyetlen tudor könyvében sem olvastam, hogy egy laicus, vagy mint ők nevezik, egy világi ember, lett vagy lehetett volna valamely egyház feje.

— Ön tehát azt hiszi, Morus úr, mondá a kanczellár, hogy ön bölcsőbb és jobb lelkiismerettel bír, mint ez ország minden püspöke, összes nemessége és lakossága?

— Kanczellár uram, felelé Morus, egy püspök helyett, ki ön véleményén van, én a magam nézete mellett több száz szentet és orthodox-hitű személyt mutathatok föl; önnek országgyűlése helyett mindazon közzsínatokat, melyek ezer év óta tartattak; az egy királyság helyett az összes keresz-

tyénséget. Norfolk herczeg, régi barátja, rossz akaratral vádolá őt. Morus nyájasan utasítá vissza a vádat, a nélkül hogy panaszkodnék arra, a ki azt mondta. Ő igazolni akarta magát; de nem akara másokat vádolni.

A vita hosszúsága bizonyítá, mennyire kedvük ellen végzék ez emberek birói tisztüket. A vér, melyet kiontandók voltak, nem vált hasznára egyiköknek sem, és egykora a magukét is olcsóbbá teheté. Az ülés végén kijelenték Morusnak, hogy mindnyájukat külön-külön készen fogja találni arra, hogy meghallgassák, ha netán még akarna valamit utólagosan mondani védelmére. Morus, meghatva, mondá nekik érzékenyen. „Csupán egy észrevételem van még, milordok. Olvassuk az apostolok irataiban, hogy szent Pál, a boldog apostol jelen volt az első vértanu István halálán, és beleegyezett abba, és hogy őrizé azok ruháit, kik őt megkövezék. És mégis Pál és István jelenleg mint szentek az égben vannak, és örökre jó barátok. Azonképen remélem szivemből, — és kérem is erre Istent, — hogy noha nagyságtok e földön elítélő biráim voltak, mi egymást az égben viszont láthatjuk az örök üdvösségben. Isten tartsa meg önöket mindnyájukat és kiváltképen uram királyomat, és adjon neki bölcs tanácsosokat!“¹⁾

Westminsterből gyalog vezették vissza a Towerbe, mialatt a bárdot előtte, a pallost mellette vitték. Fia, More János, ki a törvényszéki terem előtt várta, térdre esett előtte és áldását kérte; Morus megölelte és megáldotta. A Tower körfala elé érkezvén, Margit leánya, az őt környező bárdosokon átlépve, nyakába borult és ott csüggve maradt, a nélkül, hogy egyebet tudna mondani, mint: „óh atyám, óh

---

¹⁾ The life of Sir Th. Morus, by his grandson. ch. XI. passim. Erasmus levelezése, 1764, 1766.

atyám!“ Morus megáldotta és azt mondá neki, hogy noha meg kell halnia egy oly vétekért, melyet nem követett el, mindazáltal ez nem történhetett isten egyenes akarata nélkül, és annak alája kell vetniök magukat. E szavak után Margit visszavonult; de alig tett néhány lépést, hogy egyszerre visszatérvén, és áttörvén a tömegen, mely mögötte bezárult, ujolag atyja nyakába veté magát és arczát könnyekkel teljes csókokkal borította el. A fogoly hideg vére nem állotta ki e második próbát. Nem szólt leányának semmit. Sirt. Ez az egész tömegre nézve szivszaggató pillanat volt, mely még a kísérő katonákat is meghatotta. Morus körül csak zokogást lehetett hallani. Végre a katonák kivették Margitot atyja karjaiból. Ekkor többi gyermekei és unokái jöttek áldását kérni. A mi azokat illeti, kik otthon maradtak, „ezek úgy találták, mondja kegyeletes unokája, hogy mindazok, kik őt e végperczekben érinték, tőle jó illatot nyertek.“ ¹⁾

Morus hét nap és hét éjen át maradt a Towerben ítéletének kihirdetése után imádsággal, elmélkedéssel, vallásos lelkesedéssel készítvén elő magát a vértanui halálra, egy ingben járva föl s alá szobájában, mint oly ember, ki készen áll arra, hogy eltemessék, önmagát ostorozva, hogy elhallgattassa e kényes hust, mely egy frieskától is megijed.

A két utolsó levél egyike, melyeket irt, Bonviso Antal olasz kereskedőnek van czimezve, ki jó barátja volt, s kinek szolgálatait köszöni, és a kit látni remél, „ott, hol nem lesz szükség többé levélírássra, a hol fal nem választja el a jó barátokat, a hol az őr nem jő félbeszakítani a beszélgeté-

---

¹⁾ The life of Sir Th. Morus, by his grandson. ch. XI.

seket;“ ¹⁾ a másik angolul van írva szénnel, Margit leányához, kit azzal biz meg, hogy utolsó üdvözlétei és istenhozzádjait gyermekeivel, unokáival, vejeivel, menyeeivel és házi barátjaikkal közölje. Ez július 5-én kelt, 1535; Morusnak másnap kelle lefejeztetnie. Emlékezteti leányát utolsó búcsuzásukra. „Soha magadviselete irányomban jobban nem tett, mint midőn utólszor megöleltél; dicséretesnek találom e gyermeki kegyeletet és szívbeli gyöngédséget, mely nem törődik az emberi tekintetekkel.“ Kéri János fiát, hogy ha az atyai földet meg találná kapni, ne változtasson meg semmit nővére tekintetéből tett utóbbi intézkedésén. E levéllel e nővér számára pergamentre rajzolt arczképét küldötte, Alice mostoha leánya számára egy értékes követ, Margit kedves leányának egy zsebkendőt, továbbá a szőr inget és a korbácsot, melylyel önmagát ostromozta. A harc elvégződven, elküldte leányának a fegyvereket.

Másnap reggel, igen korán, sir Thomas Pope lépe be hozzá, a király és tanácsa üzenetével, mely szerint még ez nap, kilencz óra előtt, meg kell halnia, ennél fogva készüljön el a halálra.

„Pope úr, mondá neki, köszönöm szívémből önnek jó szolgálatait. Sokkal tartozom a királynak a kitüntetésekért s a jótéteményekért, melyekkel elhalmozott, és még többel azért, hogy engemet e börtönbe küldött, a hol kellő időm és helyem volt végóráimra emlékezni. De esküszöm isten előtt, a miért leginkább le lennék kötelezve ő fölségének, az, hogy kegyeskedjék engemet e szegény világ nyomoruságaiból mielőbb elköltöztetni.

---

¹⁾ E levél latinul van írva. English Works, 1455.

— A király akarata, szólt sir Pope, hogy ön ne mondjon beszédet kivégeztetésekor.

— Jól cselekszi Pope úr, hogy tudatja velem a király akaratát; mert valóban szándékom vala néhány szót mondani, de a melyek egyike sem sértette volna különben ő fölségét vagy bár kit mást. Bármilyen legyen szándékom e tekintetben, kész vagyok engedelmeskedni ő fölsége parancsának. Kérem önt, jó Pope úr, eszközölje ki a királytól, hogy Margit leányom temetésemen jelen lehessen.

— A király, viszonzá Pope, már megadta az engedélyt, hogy ön nője, gyermekei és barátai azon jelen lehessenek.

— Mennyire le vagyok kötelezve iránta, mondá Morus, hogy annyi tekintettel volt szegény temetésemre!

Pope Tamás búcsuzni akarván tőle, nem tarthatá vissza könyeit. Morus vigasztalá: „Legyen nyugodt, Pope úr, egy napon látni fogjuk egymást viszont; olyan helyen, a hol bizton szerethetjük egymást az örök üdvösség ölében.“

Midőn Morus magára maradt, leveté vezeklő ingét, és mint a ki valamely ünnepélyes lakomára hivatalos, fölöltözék lehető legszebben, s magára vette a selyem öltönyt, melyet neki barátja Bonviso Antal adott. A Tower hadnagya, látván őt e diszben, megjegyzé, miszerint nagy kár, hogy így fölöltözködik ama nyomorú javára, ki neki a halálos csapást fogja adni.

„Mit! hadnagy úr, azon ember, ki nekem oly nagy szolgálatot tesz! Ha e ruha aranyból volna is, csak igazságosan cselekedném, ha azt neki adnám. Szent Cyprián nem harmincz aranyat adott-e kivégzőjének, hálából a kibeszélhetetlen jótettért, melyet tőle fog venni?

A hadnagy nem tágitván, kétségkívül azért, hogy mint fölebbvaló, nem akará miszerint az alattas tiszték elkényeztessenek, Morus leveté a selyem ruhát és egy gyapju kabáttal cserélte föl. Mindazáltal egy aranyat adott a hóhérnak, hogy ne hagyja soká szenvedni, hanem „viselje magát úgy, mint jó barátja.“

Kilencz óra volt midőn a Tower hadnagya átadta a sheriffnek, és megindult a vesztőhely felé. Szakálla hosszú volt, melyet különben nem szokott megnövesztetni; arcza halavány és elsoványult; kezében egy vörös keresztet tartott és szemeit az égre gyakran emelte. Egy jó asszony egy pohár borral kínálta; ő nem fogadta el, mondván: „Krisztus midőn a halált szenvedé, nem ivott bort, hanem epét és eczetet.“ Két szerencsétlen, kiket állítólag fölbéreltek, hogy nemes halála hatását rontsák, szemrehányásokkal illeté őt utjában. Az egyik bizonyos könyveket kért vissza tőle, melyeket reá bízott, még mikor kanczellár volt. A másik panaszlá, hogy tőle igaztalanságot szenvedé ugyanazon időben. Az elsőnek nyájasan azt felelé, hogy a király felmenti őt mindjárt iratai, könyvei s egyéb hasonnemű tárgyai gondjától; a másiknak, hogy emlékszik ügyére, és ha azt újból kellene kezdeni, ismét úgy ítélne, mint akkoron.

Az utolsó, ki őt félbeszakítá, de egészen más okból, egy winchesteri ember volt, ki egykor kétségbeesési rohamokban szenvedvén, egy barátja által magát Morusnak bemutatattá, ki akkor kanczellár volt. Morus megigérté neki, hogy imádkozni fog érte, és azóta már három év mult el, hogy az ember nem érzé e bajt. Midőn Morus börtönbe került, ez ember, nem láthatván őt többé, újra szenvedni kezde rohamaitól, elannyira, hogy majd öngyilkossá lett. A kivégeztetés napján Londonba jött, a gyászkiséret útján bevárta

Morust, és midőn ez arra jött, kérte hogy emlékezzék meg róla imáiban, mondván, hogy a kétségbeesés már annyira erőt vesz rajta, miszerint nem hiszi, hogy föllábad belőle.

„Jól van, mondá Morus, imádkozzék ön érettem, én szívemből imádkozni fogok önért.“

Ez volt az út utolsó eseménye.

A vérpad lépcsőjéhez érve azt oly ingadozónak találta, hogy azt mondá a torony hadnagyának: „Vigyázzon, kérem önt, hogy biztosan fölmehessek; a mi a lejövetelt illeti, azt reám bízhatja.“ Midőn a néphez szólni akart, a sheriff félbeszakítá. Morus arra szorítkozott, hogy kérte a tömeget, imádkozzék érte és legyen tanuja, hogy a katolikus hitben és érette hal meg, mint isten és a király hű szolgája. Majd letérdelvén, nagy lélekjelenléttel mondá el a Miserere zsoltárt. A hóhér bocsánatot kért tőle. Morus őt megölelte és mondá:

„Te a legnagyobb szolgálatot teszed nekem, melyben ember részesíthet. Ne irtózzál teljesíteni kötelességedet. Nyakam rövid; ügyelj, hogy roszul ne vágj és becsületet vallj.“

A hóhér be akarta kötni szemeit.

„Bekötöm magam“ mondá, és befödé fejét egy zsebkendővel, melyet e célra hozott. Ezután fejét a tőkére tette, mondván a hóhérnak, hogy várjon, míg szakállát félre tolja, mint a mely soha nem követett el ámulást.

Ez volt utolsó szava. A hóhér egy csapással elválasztá fejét testétől.

E fej, kitétetvén előbb a londoni hídon, majd Margit által visszavásárolva, e gyöngéd és fölmagasztosult hölgy birtokában, a tizenkét év alatt, melylyel túlélte atyját, a gyermeki szeretet és vallásos elmélkedések kettős tárgyául

szolgált. A parlament két rendbeli határozata elkobozta Morus minden vagyonát, melyet a királytól kapott, sőt saját javainak is egy részét. Nője kiűzetett chelseai házából és a királytól husz fontnyi nyugdíjt kapott. Fia More János, ki ugyanazon okból, melyből atyja, előbb a Towerbe záratott, kibocsátatott, mint sokkal csekélyebb ember, semhogy az atyán tett példaadást nagyobbíthatná.

Henrik Annával sakkozott richemondi palotájában, midőn jelenték neki, hogy Morus megszűnt élni. Haragos tekintetet lövellvén nejére, így szóla: „Ön az oka, hogy ez ember meghalt.“ És hirtelen szobájába távozván, egész napon át elzárkózva maradt. Vajon a lelkiismeret furdalta-e Morus meggyilkoltatásaért, vagy már unni kezdte az új királynét?

Erasmus, ki maga is élete vége felé járt, Nucerinus név alatt meghatóan írta le barátjának és Fishernek halálát, kit néhány nappal Morus után végeztek ki. Ékesszóló rajzot ad róla oly nyelven, melyben egy öreg kezét mozgató fiatal szellemre ismerünk. „Sok embert láttam, ki siratta Morust, noha nem részesült semmi szivességében, és én magam is, midőn e sorokat írom, akaratom ellen könyezek. Milyen nagynak kell lennie Erasmus fájdalmának, ki Morussal oly baráti viszonyban volt, mint a minőről Pythagoras azt mondta, hogy az nem más, mint két testben egy lélek! Valóban, remegek, hogy a jó öreg nem éli túl kedves Morusát, ha ugyan még az élők közt van.“ Erasmust fölismerem e szavakban, melyekből a becsülés és barátság szól; de még inkább fölismerem ama tanácsokból, melyeket a két dicső áldozatnak adott volna. „Ha ők, kik meghaltak, tőlem tanácsot kértek volna, én nekik azt mondtam volna, hogy ne szegüljenek nyíltan ellene a viharoknak. A királyok haragja erőszakos; ha azzal daczolnak, abból viharok támadnak. A

vad lovakat nem erőszakkal, hanem hízelgő szavakkal szelídítik. A hajósok nem mennek szembe a zivatarral, hanem kijátszák himbálózva, vagy borgonyon várnak kedvezőbb szelet. Az idő sok bajt meggyógyít, a mit semmi emberi erő meg nem tud gátolni. Azoknak, kik a királyok szolgálatában állanak, sokszor kell magukat tettetni, és ha nem képesek őt a felfogásuk szerinti jóra vezetni, igyekezniök kell legalább hogy valamiképen szenvedélyüket csillapítsák. De azt fogják mondani, hogy tudni kell meghalni az igazságért. De nem minden igazságért.“ Ez már nem a jó, hanem a sivár öreg és azon ember, ki már az erény hasznos voltán is kétkedik.

De ime hol mutatja magát bölcsnek és tapasztalatteljesnek azon ember, ki hizelgett a királyoknak, de nem odáig, hogy szabadságát nekik lekötötte volna, és a ki kerülte a kitüntetések, mivel tudta, mely áron tartja meg és veszti el azokat. „Ha Morus kérdezett volna engem, midőn a kanczellári állással megkinálták, ismervé érzékeny lelkiismeretét, lebeszéltem volna annak elfogadásáról. Teljes lehetlen, hogy azok, kik magas állásokat foglalnak el a fejedelmek mellett, nagy és kis dolgokban szigorúan igazságosak maradjanak. Azért midőn szerencsésnek mondanak, hogy oly magas állásu barátom van, szokásom azt felelni, hogy boldogságának csak úgy örvendek, ha azt nekem megparancsolja.“ ¹⁾

Melanchton, kinek VIII. Henrik ígéreteket tett és őt pártfogásáról és barátságáról írásban biztosítá, azon évben, melyben e fejedelem Morust kivégezteté, ezt írá levelezőkönyvébe: „Ez év végzetes volt rendünkre nézve. Hallom, hogy Morus és többen kivégeztettek.“ ²⁾ És alább: „Morus

¹⁾ Erasmus levelezése, 1768—1769 1770.

²⁾ Lettre de Melanchton, liv. IV. lett. 177.

halála fölöttébb elbúsít, s én ez ügyekbe többé nem keveredem.“ ¹⁾

A nagy emberek halála, valamint élete fölött részrehajlatlanul itélni csak akkor lehet, midőn már a tények és eszmék, a vallások és társadalmak, melyek közt éltek, elenyésztek. Mig valamely párt életben van, a részrehajlatlanság lehetetlen. Itélhetünk józanon Socrates halála fölött; de ki mondhatja, hogy nem csalódunk Morus Tamásra vonatkozólag. Az ő társadalom, melyben Sokrates élt, kormányával, erkölceivel, politikájával s vallásával együtt teljesen elenyészett; a keresztyénség, melyért Morus a vérpadra vitte fejét, a világot még ma is uralma alatt tartja, itt életképes hitágazataival, a trónon ülve; ott szakadásaival, melyek szintoly elevenek, mint maga az anyahit, emlékeivel és árnyékával egyebütt.

A tizenkilencedik században vagyunk, s mindnyájan keresztyének, buzgók vagy langyosak, szívünk szerint vagy szokásból, nagyobb részben közönyösek, némelyek lázongva és a tizennyoleczadik század gyűlölködését folytatva; de mindnyájan, születésünkkor, az evangelium jelét véve föl, és egyikünk se mondhatja, hogy halálos ágyán vissza fogja utasítani a hit vigasztalását és reményeit. Itéletünk a nagy emberek felől, kik e hitért nagyokat miveltek és meghaltak, nem lehet egyéb, mint tartózkodás nélküli bámulat, alaptalan visszatetszés, vagy erkölcsi becs nélküli mulékony benyomás. A hű keresztyén le fog borúlni e nagy emberek előtt, és őket imádni fogja; a pártütött keresztyén rajongóknak és bolondoknak tartja őket; a langyos keresztyén nem fogja őket annyira szeretni, hogy néhány órával tovább

---

¹⁾ Ibid. 182. E.

lapozza a könyvet, melynek egy ismeretlen lapja olyanoknak fogja őket bemutatni az utókornak, a milyenek isten színe előtt. Vajon e langyosság és túlságos elfogultság között amaz igazi lelki hangulatban voltam-e én, melyet tárgyam és hőszám igényel? Vajon Morust helyesen ítéltém-e meg eme lapokon? Én nem tudom. De azt hiszem, hogy nem egy meghamisított személy az, kiért számaim az írás alatt nem egyszer könybe lábadtak.

Munkám végéhez érvén, egy eszme búsit el. Magam körül, s tán magamba is tekintve, nem látok egyebet, mint oly elszigetelt lelkiismereteket, kik hogy a szélsőségig vitt polgárosultság kísértései és cselei ellen küzdenek, nem bírnak egyébbel, mint a jó és a rossz határozatlan ösztönével és az erkölcsi rend velünk született érzetével, melyet isten belénk oltott. Az emberiség több mint felében összerombolt hagyományok és egy ismeretlen jövő közé van ékelve; ő most önmagának kezdete, közepe és vége; sokan közülünk, kiknek atyjai még élnek, árvák ez elszigeteltség miatt, melyet függetlenségnek nevezünk. Ki fogja nekünk adni az erőt, mely Morussal, midőn kora világi hatalmával harcban állott, azt mondatá: „Mellettem szól az összes keresztyénység, tizenöt század hagyománya, és minden tekintélyek mögött ott van isten, ezek kútforrása és a láncz első szeme.“ Ki adja nekünk azt a bátorságot, melylyel ő gyöngé testét ostorozta, hogy szoktassa a szenvedésekhez, ki kérlelhetlen volt önmaga s kegyelmes mások iránt, nem kételkedvén hitében, midőn saját élete, de tán igen, midőn mások élete forgott koczán? Sokan kezdik mondogatni, hogy ugyanazon vallás, melyből ő erejét meríté, megadja azt nekünk egy közeli időben, ámbár, ha istennek úgy tetszik, más megpróbáltatások árán. Némelyek ezt őszintén hiszik; a kormányok kényelmük érdekében óhajtják; sokan követik e mozgalmat,

kik pedig a vallástalansághoz való visszatérésre engednék magukat ragadtatni, ha a vallástalanság ismét divatba jönne. A mi engem illet; én mindebben sok képzelődést látok, és egyrészt több politikáját a jelennek, mint magasabb szempontból felfogását a jövőnek; másrészt több utánzási szellemet, mint valódi belső újítást; én kételkedem, hogy az oly korszakok, melyekben oly sok dologhoz értenek, kedvezők lehessenek a hitvallásra; én kételkedem, hogy a hit fölvirágozhassék ott, a hol a tudomány fájának ágai majd leszakadnak gyümölcseik terhe alatt, s ez az, a mi elszomorít és önmagamért aggodalomba ejt.

MELANCHTON.

MELANCHTON.

I.

A pforzheimi iskola. — Hungarus János. — Melanchton első nevelése. — Reuchlin János. — Melanchton atyja. — A kölni barátok pöre Reuchlin ellen. — Hochstrat inquisitor. — Melanchton Tübingában. — A szász választó fejedelem Wittembergbe hívja. — A tiszteletére adott akadémiái vacsora Lipcsében. — Wittembergbe érkezik; megbíztatik a görög nyelv tanításával.

Az 1508-ik évben a pforzheimi iskola,¹⁾ melyet akkorában a rajnai Németország legjobbjai között emlegettek, két testvért, Schwartzerd Fülöpöt és Györgyöt is tanulói közé számítá, kik a csaknem oly fiatal János unoka-testvérökkel együtt a híres Reuchlin egyik nővérénél voltak szálláson. A két testvér közül az idősebb, Fülöp, alig tizenkét éves korában, rendkívüli képességet tanúsíta minden szellemi munkára. A nyelvtanban és a latin nyelv elemi részében már igen járatos volt. Első mestere, Hungarus János, mindezeket kiváló gonddal verte fejébe, tanulékonyágát egy akkora egyébiránt igen ártatlannak tartott eszközzel segítvén elő: megverte őt minden hibáért, melyet Virgil magyarázatában elkövetett. Hungarus

---

¹⁾ A badeni nagyhercezség egy kis városában.

különben, tanítványa vallomása szerint, e büntetéseket illő mérséklettel alkalmazta. Az ifju Fülöpöt szerette, mint fiát, ki viszont őt atyjaként tisztelte és egész életén át hálás volt iránta azért, hogy bár ez áron, a latin nyelvre tanította.

A szünet óráiban Fülöp, játék helyett, keresett valakit, kivel a napi leczkéről beszélgethete. Ha Pforzheimba idegen tanulók jöttek, a mi akkor szokás volt, kikérdezte őket, s rendszeren a magánál idősbhöz csatlakozván, igyekezék őket megérteni, és ha erre őket hajlandóknak találta, vitába keveredett velük, melyekben élénk és szerencsés értelmének, bámulatos felfogásának, s ha bár az eszmék ellenében némi indulatosságnak, de a személyek irányában kiméletnek adta tanubizonyosságát.

Reuchlin, ki akkoron Ulrik wittembergi herczeg udvaránál nagy kegyben állott, gyakran tett apró kirándulásokat Pforzheimba, szülő városába. Idejét ilyenkor arra fordította, hogy nővére három tanulóját kikérdezzette az iránt, a mit az iskolában tanultak. Fülöp feleletei messze fölülhaladák társaiét, úgy lényegük valódiságánál, mint kellemes modoruknál fogva. Ennélfogva Reuchlin e fiút igen megkedvelte. Tanulmányaihoz alkalmazott apró ajándékokat ada neki, melyek akkor sokat értek, mert ez ajándékok könyvekből állottak. Az életirók egyebek közt a görög-latin szótárt említik, melynek Reuchlin volt szerzője. Ez volt az első, mely Németországon megjelent. E szótár segítségével Fülöp gyorsan haladt elő a két nyelvben. Kevés idő múlva nem csupán prózában vala képes írni, de verseket is csinált, melyekben Reuchlin csodálta annak könnyűségét és korai biztosságát, kit fiának szokott nevezni.

Egy fogalmazványa megjutalmazása-képen történt, hogy e nagy híré ember, akkoron Németország csillaga, térdére vevén a tizenkét éves fiút, fejére tette a főveget, melyet ő

maga kapott a tudori czímmel. Fülöp sem akara adósa maradni mesterének. Legközelebbi látogatása alkalmával mily nagy volt Reuchlin öröme, midőn rögtönzött mükedvelőktől, kik közt Fülöp osztotta ki a szerepeket, egy kis vigjátékot láta előadatni, melyet Reuchlin irt és maga is előadatott a választó fejedelem udvaránál.¹⁾

Minden jel arra mutatott, hogy Schwarzerd Fülöp neve hires lesz. Reuchlin a kor szokásához képest, e nevet a tudós nyelvre fordította, mely azon kor általános nyelve volt. Schwarzerd németben fekete földet jelent. Reuchlin ezt két görög szóval *μέλας χθών* helyettesíté, és tanítványát Melanchtonnak nevezé, valamint saját nevét is, mely fürtöcskét jelent, Capnióra változtatta, ez levén annak értelme a görögben.²⁾

Melanchton a rajnai Brettenben született, 1497. február 16-án; életirói még az órát és percet is följegyezték. „Született, mondja Camerarius³⁾ egy jegyzete, mindennek javára, esti hét óra tiz perczkor.“

Atyja Schwarzerd György, a tornafegyverek készítésében igen ügyes fegyvergyáros volt Heidelbergben. A fejedelmek nagyra voltak vele, mivel győzelmüket megkönnyebítette és veszélytelenebbé tette. Camerarius naivúl ismeri ezt be. Fölemlít egy párbajt Miksa császár és egy rettegett olasz közt. „A fegyverzet segedelmével — ugymond, — melyet Schwarzerd György külön ez alkalomra készíte, a bátor hős

---

¹⁾ Valószínűleg ama darab, melynek tárgyát az ügyvédi sophismák képezik. Reuchlin a pfalzi választófejedelem udvarához menekült Erhard witembergi herezeg halála után, kinek utóda Ulrich, elvesztette országát. Mint Erhard tanácsosát és Ulrik párthivét, Reuchlint egy augustinus barát, a bitorlónak ministere és bűntársa, börtönnel fenyegette.

²⁾ Camerarius, *Vita Philippi Melanchtonis*. C. II.

³⁾ Melanchton első életirója.

oly hamar legyőzte az olaszt, hogy ez fegyvereit eldobva, térdre esett s kegyelmet kért a császártól.“ A hálás Miksa Schwarzerd Györgyöt följogosítá, hogy családi czímerébe egy fekete pajzson ülő oroszánt vehessen föl, mely bal lábát egy üllőre teszi s jobbában kalapácsot tart.

Melanchton két évet tölte Pforzheimban. A növendék nem érvén be többé az ottani tanítással, anyja Heidelbergbe küldte, melynek akadémiaja akkoron jó hirben állt. Ott mindjárt annyira kitüntette magát, hogy hallgatónak fölvtették. Alig tizennégy éves korában irálytani leczkék adásával bízott meg. 1512. junius 4-én Dietrich Lénárt tudor rectorása alatt baccalaureatussá lön. Ő még magasabbra tört, és a művészetek mesterének rangfokozatáért jelentkezett; de igen fiatalnak találták és visszautasíták. A következő században ugyanennek kelle történnie Leibnitzal, kit a lipcei iskola szintén igen fiatalnak talált a tudori főveg alá.

E bukás elvette kedvét Heidelbergtől, mihez járult még, hogy gyakori hideglázait is a város egészségtelen levegőjének tulajdonítá. Ennélfogva fölcserélte azt Tübingával, Würtenbergben, a hova 1512. évi september 17-én érkezett meg, Schemern János akadémiai rektorsága alatt. A hittan, a jog és a gyógytan szakmái ott virágzóban voltak. Melanchton tanult mindent, a mit ott tanítottak. A hit- jog és gyógytanárok oly hallgatóra találtak benne, ki meg tudta különböztetni a mi való és hamis volt tudásukban, oly tanulóra, ki csakhamar avatottabban beszélt tanulmánya anyagáról, mint maguk a mesterek. Ugyanezen időben midőn böleszettanári rangfokozatot nyert, nyilvánosan magyarázá Virgilt, Cicerót, Titus Liviust, Terentiust, kit prózairónak tartottak, és a mely műnek első példányai ez alakban nyomattak ki.¹⁾

¹⁾ Éloge funebre de Melanchton, par Heerbrand de Tubingue.

Ő helyreállította ennek mértékét, és értelmét s szépségeit oly találó fölfogással fejtegette, melyben korát és honfiaiit fölülmulta. Egyszerre elemi könyveket ír, egy nyomdát igazgat, nyilvános értekezéseket és beszédeket tart mint a latin nyelv hanyatló korabeli írók, de épebb izléssel és gyakorlatibb czélból.

Reuchlinnek akkorában vizálya támadt a kölni barátokkal, mely nagy zajt ütött és a melybe a fiatal Melanchton is bekeveredett. E vizálynak eredete ez. Volt Kölnben egy kikeresztelkedett zsidó, ki Hochstrattal és barátaival szoros viszonyban állott. Ez azt mondá nekik, hogy ő kitűnő módját tudja annak, mikép lehet a zsidóktól nagy pénzösszegeket kiesikarni, minden nehézség nélkül és tisztességes ürügyek alatt. Ki kell nyerni a császártól egy rendeletet, mely kötelezze a zsidókat, hogy könyveiket az illető városok tanácsának átadják, hogy mindaz, a mi nem biblia, az inquisitorok által elégettessék. Remélték, hogy a zsidók vissza fogják vásárolni könyveiket, és e visszavásárlásból bejövő pénz az, melyen a zsidó és az inquisitor osztakozni szándékoztak. A rendelet kiadatott; minden könyv Frankfurtba hozatott. De a zsidóknak voltak barátjaik a császár körül és kinyerték, hogy könyveik héber tudorok vizsgálja alá vettessenek. Reuchlin, régebb idő óta az első, ki ehhez érte, utasítva lőn, hogy mondjon ítéletet. Stuttgarti kis kertjébe rejtőzve, a hol munkás és tündöklő életét tanulmányok közé temette, nem volt tudomása a zsidó cselszövényéről. Ő elégnek tartja a vallási könyvek közé csupán azokat számítani, melyek Krisztust megtámadják, és megmenti mind a többit, különösen a nyelvészeti és gyógytani munkákat. A császár elfogadja nézetét, a könyvek a zsidóknak visszaadatnak, és az inquisitor és czinkosa, egy akkori író kifeje-

zése szerint, tátott szájjal néznek utána, mint a mesebeli holló. ¹⁾

Hochstrat dühbe jöven, Reuchlin jelentését eretnekséggel vádolja és elégetteti. Reuchlin beküldé védelmét a császárnak és a pápának, a ki a speieri püspököt küldé ki az ügy megvizsgálására. A püspök birákat nevezé ki, s ezek Reuchlin mellett nyilatkoztak. A kölni barátok, kik az inquisitorral egyet értettek, nem tarták magukat legyőzötteknek. A pápára hivatkoztak; de Reuchlinnak több védője akadt Rómában, mint Németországon. Mialatt a szentszék újból megvizsgálta az ügyet, Erasmus és Hutten Ulrik Reuchlin mellett irtak. A barátok az egyházi szószékről kiátkozásokkal felelnek és sértő képeket terjesztenek, melyeken Reuchlin, Erasmus és Hutten szerepelnek. Az ügy még 1517-ben is tartott, de a bünbocsánatok vitája elfeledteté a kölni barátok vitáját.

Lényegében ez is ugyanaz volt; a reformatio minden kérdések végpontja volt. A régi szerzetesi katholicismus, az, mely magának Bossuetnek sem kellett, az emberi tudás minden utját elzárván, okvetlen maga után vont, hogy minden kíváncsiság, minden ellenkezés, minden tudvágy vele szembeszállott és ostromolta. A harcz megkezdésére minden ürügy jó volt, mely egyenest az ellenség ellen vezetett. Egy könyvészeti vagy nyelvészeti kifogás elég volt arra, hogy egyéb ok hiányában, a reformatio roppant kérdését fölszínre hozza: az emberek mind készek levén azt vitatni és megoldani; az egyházi javadalmak adományozásában divó önkény egymaga elég lett volna egész Németországot a reformatio felé sodorni, ha a bünbocsánat áruba bocsátásának botránya azt nyilvánosan színre nem hozza

---

¹⁾ Oratio de Joanne Capnione. (Orationes Melanchtonis, p. III.)

is és mintegy az utcasarkokra és kolostorok kapuira ki nem függeszti is.

Melanchton segítette Reuchlint vitájában; ő másolta le védelmét, de mint oly másoló, ki föl van jogosítva valamit hozzáadni vagy kihagyni. Majd ő mene Stuttgartba, a hol Reuchlin lakott; majd Reuchlin jött Tübingába, a hol, miután a fődologról értekeztek, kellemes órákat töltöttek közös tanulmányaik fölötti beszélgetésben. Olykor Melanchton magával vitte hozzá barátait; meglátogatók a könyvtárt, mire a kertbe mentek játszani. Reuchlin, ki szerette a fiatalok társaságát, legjobb borával vendégelte meg őket; ő maga, józanságból, csak igen keveset ivott.

Hat évi ott tartózkodás után Melanchton megunta Tübingát. Sietett elhagyni azon akademiát, a melyen aratott sikerei irigységet keltének, és a melyet a realisták és nominalisták vitája két ellenséges táborra osztott. Ő maga is kényszerítve volt abban állást foglalni; ő Aristoteleshez és a nominalistákhoz hajolt, de oly mérséklettel, mely nem sérté a realistákat, midőn őket czáfolta is, és a melylyel a két párt közt némi külső egyetértést tarta fenn, a mi nagy becsületére vált Melanchtonnak, tekintetbe véve, hogy a viszályba olykor az ököl is beavatkozott. Az akadémiái szabályok szerint művészet-mesteri czíme az akadémia kormányzatában némi befolyást engedte neki. Ő azt e látszólagos egyetértés föntartására használta föl; s ez volt az első alkalom, melyben a közbenjáró szerepét kísérle meg, azt, melyet egész életén át annyi izgalom árán föntartani igyekezett. De mindjárt ez első alkalommal is tapasztalta annak hatálytalanságát. Nem bocsáták meg neki, hogy annyi ügyeséget és valódi tudást fordítsa a mérsékletre, és annak oly szép példáját adta, hogy az erőszak lehetlenné vált: minden bosszuság és keserűség, melyet a harczolók szeméremből

visszafojtani kényszerültek, ellene fordúlt és reá háramlott.

Nézeteinek bátorsága és újdonsága a tanítást illetőleg, tudománya, mely az iskolabölcsesség ellensége volt, és a melyet egészen az eredeti forrásokból merített, szintén sok ellenséget szerzének neki. Ennélfogva nem érezheté jól magát többé e városban, a hol minden merő vita és betanult modor volt. „Oly iskolában éltem, írja később, a hol halálos bűn volt egy kissé jobban érteni a könyvekhez, mint mások.“ Kérte Reuchlint, szabadítsa ki őt e „börtönből“. — „Inkább szeretnék, úgymond, Heraclitus barlangjában elrejtve élni, mint itt a semmittevéssel foglalkozni. ¹⁾“ Reuchlin rendelkezésére bocsátá tehát magát. „Akárhova küldesz tanítani, oda fogok menni. Ez az én mesterségem, noha mi sem tesz kevesbbé nekem, mint e nyilvános élet, s bizony meguntam már eléggé a nép moráját hallani múzsáim körül.“ Egy ily fáradságos pályára való gondolás borzadálylyal tölté el. „Életemet, úgymond Reuchlinnak, irodalmi foglalkozások közt s a bölcsészet szent csendjében szeretném tölteni; de miután azt sorsom jelenleg még nem engedi meg, éljünk úgy, a hogy tudunk, nem pedig a hogy akarunk. Keressük az emberek tapsait és ama hazard játékot, melyet köztetésnek neveznek. Ugy lehet, hogy egykor a pihenés majd édesebb lesz nekem a fáradság után.“ ²⁾

Csakhamar értesült, hogy a választó fejedelem Wittembergbe hívja és jóakarataról és pártfogásáról biztosítja. „Eredj, ír nekí mestere, idézvén az Ábrahámnak tett ígéretek szövegét; távozz el hazádból, rokonaidtól s atyai házadból, és jöjj amaz országba, melyet én neked mutatok;

---

¹⁾ Corpus reformatorum, liv. I. Nr. 15.

²⁾ Ibid.

én téged egy nagy nemzet forrásává teszek, megáldalak és nevedet nagygyá teszem. Ime ez, a mit neked jóslok, és a mit el fogsz érni, oh Fülöp, te az én alkotásom és vigasztalásom!“ Ajánlá neki, hogy gyorsítsa előkészületeit, podgyászat küldje előre szekéren, és megölelvén anyját és Reuchlin nővérét, siessen Augsburgba, hol a választó fejedelem várt rá, nehogy nélküle távozzék. „Hogy tudd, mondja neki Reuchlin, mennyire kedves vagy az udvar tagjai és a fejedelem kamarásai előtt, megküldöm neked Spalatin egy levelét, ki a fejedelem mellett szokott ülni a hintóban.“ És tovább: „Siess, mert a fejedelmek hangulatai változékonyak.“¹⁾

Melanchton 1518. augusztus elején hagyta el Tübingát, nem igen sajnáltatva a tanároktól, kik távozta után előbbi szokásaiknak élhettek. Csupán egy, névszerint Simler, kitől Melanchton görögül tanult, valamennyi közt a legtöbbet érő, tisztelte meg magát azzal, hogy azt mondá, miszerint „Melanchton távozása Tübinga városára nézve szerencsétlenség, és hogy itt nem fogták föl, mily nagy volt annak a tudománya, kit most tőle Wittemberg elragadott.“²⁾

Melanchton, Frigyes választó fejedelmet és tanácsosát Spalatint üdvözlendő, Augsburgba rándult, s néhány napi időzés után Nürnbergben, a hol melleleg kitünő és érdemes barátokat szerze, Lipcsébe ment. „Augusztus 20-án, irá husz év mulva, jöttem először Lipcsébe, nem tudva még, fiatal létemre, mily drága a haza földje.“ A város akadémiái tanácsa tiszteletére ebédet adott. Minden tál ételnél felkelt a tanárok egyike és üdvözlé Melanchton. Az első kettőnek válaszolt; de a harmadiknál, miután a vendég számos volt és az ételek száma is a végtelenséggel fenyegetett: „Tisz-

¹⁾ Corpus reformatorum. Liv. I. Nr. 16.

²⁾ Éloge funebre de Melanchton, par Jack. Heerbrand.

telt házi gazdáim, mondá Melanchton, kérem önöket, elégedjenek meg azzal, ha egyszerre felelek mindazon beszédekre, melyeket hallani fogok. Jövelelem rögtönzött levén, nem készülhettem el arra, hogy oly sokszor beszéljek.“ Melanchton, ki szerette elbeszélni ez esetet, örült, hogy elnyomott egy nevetséges szokást. Az adoma kivált ez okból érdekes; midőn egyrészt az e korszakbeli iskolák szokásait festi, másrészt Melanchtont oly emberként mutatja be, ki minden dolgot természetes útjára vezet vissza, és a ki nyájás és észrevétlen modorban hozza be ujitásait.

Az 1518. évi august. 25-én, szerdán, délutáni egy órákor ért Wittembergbe. Négy nap mulva megnyitó beszédet tartott az ifjuság oktatásában behozandó reformokra vonatkozólag. Ime mit irt erről Luther Spalatinnak: „Megjövetele után negyed napra Fülöp egy igen tudós és gondos beszédet mondott, mely annyi tetszésben és csodálatban részesült, hogy önnök nem kell többé azon gondolkozni, mely czímen ajánlja őt nekünk.“ ¹⁾ A választófejedelem a görög nyelv tanításával bízta meg. Alig néhány hónap mulva, széke első volt egész Németországban és sikerei a görög melléknevet szerezték meg neki. Még nem volt egészen huszonkét éves.

II.

A wittembergi akadémia alapítása.

Czélom levén e tanulmányokban az egyes ember történetébe vegyíteni mindazt, mi az ujjászületes általános történetéből azzal kapcsolatban van, alkalmoszerűnek találom elmondani, mikép alapított ez akadémia, melyből az ujjászületés és a reformatio legnagyobb műveletei kiindultak.

---

¹⁾ Lettres de Luther.

Az akademiák Németországban csak a tizenötödik század vége felé hozattak be. Egy Wormsban, 1495-ben Miksa császár által tartott gyűlésben a szent birodalom hét választó fejedelme megegyezett abban, hogy mindenik egy akadémiát alapít. Idáig az előítélet és a barátok uralma minden világgosságot elfojtott, mely Olaszországból, az ujjászületés ez első hazájából jött. Németország csekélyszámu tudósai messziről és drágán szereztek tanulmányaikat. A zarándoklás ez új neme következett a szent földre való zarándoklások után.

III. Frigyes, a szász választó fejedelem, alig tére vissza államaiba, értekezett ez iránt első tanácsosával Mellerstadt Mártonnal, ki őt palestinai utjában kísérte és nagy veszélyből mentette meg. Ez egy nagy tudományu és híres ember volt Németországban. Miután Mellerstadt a fejedelem államának minden városát, mely akadémia befogadására alkalmas lehete, beutazta, Wittemberget jelölé ki. A fejedelem mosolygott. „Wittemberg, mondá, egy sötét szűk falu, egy sárkunyhó csoport, a hol senkinek szállást nem lehet találni! hova gondol ön? Nehány idegen elég volna, hogy kiéheztesse a várost, melyet köröskörül sivár és mély homok kerít be.“ — De miért ne lizzunk istenben? Ön e városnak tartozik a hála e jelével, s azt, miután ősei ebből merítették legfőbb czimöket, nagygyá kell tennie és fölemelnie. Az akadémia, melyet ön Wittembergben alapít, elhomályosítandja mind a többit egész Németországban. — „Elfogadom ejóslatot, mondá a fejedelem, és kérem istent, hogy becsületes tanácsok és kegyeletes törekvések folytán az eredmény annak megfeleljen. Tehát Wittemberg legyen az akadémia székhelye.“ ¹⁾

---

¹⁾ Discours sur la fondation de l'académie de Wittemberg. (Orationes Melanchtonis.)

Azonnal munkához fogtak. Frigyes templomot építtete, minden szenteknek ajánlva; abban ereklyéket gyűjte össze, melyeket egész Németországon drágán vásárolt; óhajta volt, hogy ne legyen templom, mely a wittemberginek, gazdagságra, ha nem nagyságra nézve is, engedni ne legyen kénytelen. Püspökséget alapíta, s akará, hogy a püspök a tanításnak és a vallásnak feje legyen; végre tanárokat hívott s azok első rectorául Mellerstadtot nevezé ki. Hat hónap mulva már négyszáz fiatal ember volt beírva a névsorokba. A fejedelem az akadémiának egy pecsétet is adott, melyen ő maga a római király biborában volt előtüntetve, karddal, melyet hordani egyedül a szász fejedelem volt jogosítva a gyűléseken, a császár előtt. A fölírat e szavakat tartalmazza: „Ügyeiletem alatt Wittemberg megkezdé a tanítást.“

Mellerstadt megérte, hogy az építést megkezdhetle és bevégezte; de nem érte meg az általa megjósolt fény korszakát, melylyel Wittemberg a többi akadémiát elhomályosította. „Meghalt 1514-ben, mint egy wittembergi író mondja, három évvel az előtt, hogy Luther Márton tudor, a szent lélektől sugallva, az előitélet uralmát megtámadta és lerombolta.“¹⁾

Valóban különös ezen, a történelem által bölcsnek nevezett fejedelem példája, ki templomot építtet, azt minden szenteknek ajánlva, s ereklyéikkel megtöltve, és a ki aztán három év mulva, reformatio neve alatt fölavatja a képek elleni lázadást és minden külső tiszteletnek megsemmisítését!

---

¹⁾ Discours sur la fondation de l'académie de Wittemberg.

III.

Luther helyzete azon időben, melyben Melanchton Wittembergben letelepszik. — Mikép csodálja Melanchtont. — Ennek kezdődő buzgalma az irodalom iránt. — Tudós és tanári műveinek részletei. — Jelleme. — Luther megnyeri őt.

Eleinte nem annyira Luther tűnt föl rendkívüli embernek Melanchton előtt, mint Melanchton Luther előtt. Ez utóbbi akkor meghökkentnek látszék a bünbocsánatok elleni javaslatainak merészségétől, és beleegyezett, hogy nem folytatja a harczot, ha az azt védők elhallgatnak. Helyzete válságos volt. Tudta, hogy Miksa császár egyetért a pápával, s oka volt attól tartani, hogy egyedüli védője Németországon, a szász fejedelem, noha már eszméinek meg van nyerve, nem fogja őt megvédeni a római kiközösítésekkel egy húron pendülő császári fenyegetésekkel szemben. Aggodalmai oly élénkek voltak, hogy egy pillanatban arra gondolt, miszerint számkivetésbe megy, hogy a fejedelem pártfogását ne tegye végső próbára, vagy hogy azt rá nézve veszélyessé ne tegye. Melanchton tehát nem látta őt mindjárt eleinte egész fényében, és a meglepetés, melyről Bossuet beszél, nem volt rögtöni. Luther nem rázta még le magáról sem szerzetesi fogadalmát, sem a pápát, és élete még nem volt biztos. Az, a kit Melanchton a mi Achille-sünk névvel illet, nem volt még egyéb, mint egy az önmaga által keltett zajtól kissé megijedt barát.

Ellenben Melanchton Wittembergbe mint Reuchlin által kiválasztott s a tudós világ előtt Erasmus által bejelentett egyén érkezett, hivatgatva mindenhová, a hol nem volt, és irigyelve mindenütt a hol jelen volt. Maga Erasmus nem

ada Németországnak olvasni természetesebb és csinosabb lapokat, mint e gyermek kísérletei. Melanchton volt az, a ki birt az első harcok buzgalmával és az első siker bizalmával. Ő is kezdeményezett reformot, a tanításét, mely nélkül a vallási reform abba maradt volna és őt Wittembergben a tudós és az író hire előzte meg, a mi akkor Németországon ritkább dolog volt, mint a hittudósé.

A meglepetés tehát Luther részén volt. Az okmányok ez iránt semmi kétséget nem hagynak fön. Ugyanazon időben, melyben Melanchton igen mérsékelt kifejezésekben beszélt Lutherről, mint „kitünő emberről és valódi hittudós-ról“, Luther, Spalatinhoz és másokhoz írt leveleiben csak csodálattal beszél Melanchtonról. Langusnak ezt írja: „Görög tanárunk, az igen tudós és igen görög Melanchton Fülöp, egy gyermek vagy legfőlebb ifju, ha korát, de társunk, ha ismeretei különféleségét és a két nyelvben való tudományát vesszük tekintetbe.“ És másutt Reuchlinnak írván: „Melanchton Fülöpünk bámulatos ember; mit mondok? rendkívüli mindenben, ő nekem legbensőbb barátom.“ Luther sürgőse Spalatint, hogy emelje Melanchton fizetését. Attól tartott, hogy másfelé csábítják sokkal tisztességesebb évi díj ígéretével. Már a lipcseiek ajánlatokat tettek neki: Luther szerencsés volt megkímélni barátját a nagyobb díj kérésétől és sikert aratott.

Melanchton eleinte egészen az irodalomnak és tanításnak élt. Két hónappal hivatala elfoglalása után közlé Lúcian kis értekezését a rágalomról és azt a fejedelemnek ajánlá. Számos hallgatója volt, főleg hittanulók, kik most először hallottak görögül beszélni. Ime, miből állott akkori különféle foglalkozása. „Tanítok, könyveket nyomatok, hogy azokkal a fiatal emberek el legyenek látva. Előadást tartok egy igen látogatott iskolában, gyakorlatokra oktatva tanulóimat.

Már Sz. Pálnak Titushoz irt levele sajtó alatt van. Egy görög szótárt csaknem bevégeztem. Erre következik a szónoklattan. Ezután a bölcsezzet reformjába kezdek, hogy ettől készülsen érjek a hittan tárgyaihoz, miben, ha isten is úgy akarja, remélem, teendek némi szolgálatokat.“ ¹⁾ Ne feledjük el az utóbbi kifejezést. Ez volt tanítása módja, és eljárásának szabálya. Az ó-kori irodalom általi ez előkészítést, melyet a maga részéről a hit tanításához akar csatolni, egész életén át és összes irataiban ajánlotta.

Ez első buzgalma az irodalom iránt akadályozá meg azt, hogy őt Luther mindjárt kezdetben magával ragadja. A mit Bossuet mond oly erős kitételekben a hatásról, melyet Luther iratai idéztek elő azokban, kiket Bossuet Németország szép tehetségeinek nevez, nem állott Melanchtonra nézve, mert ez csak akkor fogadá el azokat, midőn már teljesen elkészült rájuk. De ez aztán annál nagyobb erővel történt, miután csodálata Luther előtt átgondolt csatlakozásnak tűnt föl.

Wittembergbe érkezve, Melanchton tömérdek teendőt talált a tanítás körül. A barátok, akadályozva levén a fejedelem által nyíltan lépni föl az irodalom ellen, ostromolták azt alattomban, s a népeket eltávolítván attól, mint valami megmérgezett forrástól. Wittembergben nem volt még se nyomda, se görög könyv. Vitus Vinshemius tanúskodik e meztelen szegénységről. „Emlékszem, úgy mond, hogy Wittembergben tartózkodásom után két év múlva, Melanchton Demosthenes Philippikáit magyarázván, csupán négyen hallgattuk, s egyetlen példányunk volt a könyvből, az, mely mesterünk tulajdona volt, s a melyet lemásolgattunk az ő

---

¹⁾ Corpus reformatorum, p. I. Lettre a Spalatin.

tollba mondása után.“ ¹⁾ Tegyük hozzá, hogy a Demosthenes fölötti leczkék nagyobb ujság valának Németországon, mint Luther hitágazatai.

Tanítási foglalkozásán, sajátlagos iratain és a kiadásokon kívül, melyekre fölügyelt, Melanchton még egy magánosztályt is tartott. Egészsége, mely gyöngébb volt, mint bátorsága, alig bírta e sok munkát: „Csak egytől félek, írja Luther Spalatinnak, s ez az, hogy gyöngé alkata nem bírja meg az ez országbeli életmódot.“ Frigyes választófejedelem bort küldvén neki pinczejéből, szent Pál következő szavait idézé neki: Becsüljük meg saját testünket. „Ha azt hiszed, tévé hozzá a fejedelem, hogy ez apostol egyéb mondatai is igazak, hidd el, hogy ez is az, és ennek is kell engedelmeskedni.“ ²⁾

Legelfoglaltabb tanítóink élete sem adhat fogalmat a Melanchtonéről. Az akadémiában naponkint két leczkét adott, és valószínűleg ugyanannyit otthon; elővette a növendéket mindjárt a gyermekkor után s vezette lépcsőről lépcsőre, a nyelvtan elemeitől kezdve a vallás tanulmányáig, melyet a tudományos nevelés koronájának tartott. Görög és latin nyelvtanokat készített, elemi értekezéseket írt mindenféle tudományról, megkülönböztetvén mindegyikben, a mi ahhoz természetszerűleg tartozott, attól, a mi idegent és különeműt abba a barbarismus belékevert; elválasztván például a hittant a bölcselemtől, megtisztítva ezt, hogy az ő erőteljes kifejezésével éljek, az Aristoteles ethikája és az Evangelium durva vegyítékétől, melyből nem lehet kivenni, ki volt Aristoteles istene vagy Jézus istene. Egyébiránt nincs mit csodálkoznunk e munkaképességen. Az ember ereje, minden

---

¹⁾ Oraison funebre de Melanchton.

²⁾ Oraison funebre de Melanchton, par Vitus Vinhenius.

időben, földadatához van mérve. A tizenhatodik század első fele volt a jelen idők hősi korszaka. Annak szellemi munkája herkulesi munka volt.

Ha Melanchtonnak szabadságában áll a választás, semmi kétség, hogy a két földadat közül, melyeket a tizenhatodik század embereinek teljesíteniök kelle, ő az irodalmit választja vala. Az ő jelleme és szellemének természete nem olyan volt, minővel egy vallási reformatornak birnia kell. Sok kétely, és szenvedély gyanánt, némi mulékony türelmetlenkedés inkább az eszmék mint az emberek iránt; a zajnak nem kedvelése, a tömeg megvetése, melynek nem tudta megbocsátani állatias vak hitét, minden sophisma után indulását; gyakorlati, rendszeres elme, kérkedés vegyüléke nélkül; szerény, félénk szellem, inkább engedelmeskedni mint uralkodni vágyó; ime ezek Melanchton jellemének főbb vonásai. Ő úgy tett volna, mint Olaszország nagy tudósai, mint Bembo, Pogge, Ficin; kiadta volna az ókori írókat. Luther előtt a választás könnyű lett volna; Luther után vagy vele vagy ellene kelle lenni. Melanchton nem igyekezett magát kivonni a közös végzet alól; de több ízben fakadt panaszra és boszankodott a hittani viták miatt, melyek gyakran megkivántaták vele a florenczi akadémia békés értekezleteit, a hol csupán kiváló szellemek vitáztak élükön egy dicső fejedelemmel.

Wittembergben még nem töltött egy évet, midőn érezni kezdé Luther befolyását. Miksa császár halála ¹⁾ ez utóbbit megszabadítá aggodalmaitól. Nem levén többé dolga, csupán a pápával, fölemelte fejét. Nem gondola többé önszámkivételére. A császárság helyettesítése a trón üresedése alatt, protectorára, a szász fejedelemre bizatván, ez Luthert mint-

¹⁾ 1519. január 17-én.

egy Németország vallási főnökévé tette. A reformatio, melyet egy darabig a pápa és Miksa császár közti egyetértésen való aggodás megakasztott, diadalmas útjára tért. A vittembergi szék visszanyerte hangját. Luther szelleme megszabadulván attól, a mit merész nyelvén az ördög ostromlásának nevezett, vagyis a hus habozásai és aggodalmaitól, visszanyerte egész bátorságát. Melanchton is részére hódítá a finomság és szilajság ama rendkívüli vegyülékével s ama fölényvel, melylyel barátai fölött uralgott, és a mely egész halálaig csaknem kivétel nélkül jármában tartotta mindazokat, kik noha remegve, alája vetették magukat.

IV.

A lipcsei vita.

Az első irat, melyben Melanchton az új tanokhoz szegődött, egy előszó volt a valódi hittan értéke és a szent írás fölött. Nem is szólok egy Luthert magasztaló görög ódáról, mely ugyanazon időben jelent meg. Ez előszóban még nem ereszkedett Luther eszméinek mélyére; csupán általános elmékedésekre szorítkozott az anyagok fontosságát és a teendő előkészületeket illetőleg. Ő eleinte több rendbeli ily nemű előszót készíte, nem annyira formaserű csatlakozás módorában, mint csupán azon elismerés czimén, melyet egy író a híres hittudósnak kifejez. Azokban még nem volt látható egyéb, mint igen élénk érdeklődés, ugy a dolgok mint Luther személye iránt.

Ez idő tájon Luthernek mindenfelől kérdéseket küldtek be kihívás alakjában: ez volt a keztyüdobás módja a hittudósok közt. Az iskolásság bajnokai közt, kik tanaikat az övéivel összemérni ajánlkoztak, Eck vagy Eccius János, ingolstadtii hittudós, volt a legtekintélyesebb. Ugy mondák, hogy

öt titkon a pápa bizta meg Luther fölingerlésére, a végből, hogy tőle fölhevülésében kétségtelenül eretnek tételeket csikarjon ki, melyeket aztán alapul lehessen venni arra, hogy vele is úgy végezhessezenek mint Husz Jánossal. Luther elfogadta a kihívást; de vagy mivel eselt gyaníta, vagy mivel ellenfelét nem találta méltónak, eleinte csupán írásbeli czáfolatra ajánlkozott, és azzal tanítványai legbuzgóbbikát, Carlostadtot, wittembergi főesperest bizta meg. Eck János, ki gyöngye író hírében állott, de a kinek, ellenben, a beszéd gyakran igen sikerült, nem egyezett a tollvitába. Az pedig fontos volt, hogy a reformatio ne utasítsa vissza az első nyilvános harczt az iskolássággal. Luthernek tehát el kelle fogadnia Eck János kihívását. Ennek színhelye Lipcse volt, a hol a szász választó fejedelem udvarát tartá; napja 1519. június 17.

Eck János csupán egy szolga kíséretében ment Lipcsébe, és, mint ellenfelei mondták, még ez egy szolgát is úgy kölcsönzé. A mi Luthert illeti, ő valódi diadalmenettel vonult be, vele menvén Carlostadt, ki segédje lesz, Wittemberg összes akadémiai tanárai, köztük Melanchton. Azonkívül apátok, nemesek, lovagok oly nagy száma gyült egybe, hogy egyik templom se látszék elég nagynak befogadásukra, s a szász választó fejedelemnek az erőd nagy termét kelle átengedni számukra. A Szent-Tamás templomában nagy pompával és zenével tartott mise után szent menetben az ülés helyére vonultak. Az ajtó elé állított örök biztosíták a bejutást a colloquiumon való jelenlétre jogosított személyeknek, és visszanyomták az utánuk toluló tömeget. Mosellanus, a választó fejedelem tanácsosa, ki a megnyitó szónoklattal volt megbizva, csak egy rejtekajtón volt képes behatolni.

A vitára szent énekekkel és lakomával készültek elő, melynek bevégzésére egy hirnök ada jelt. Eck János és

Carlostadt kezdték meg a esatát. A szabad akarat fölött vitáztak. Carlostadt tagadta annak hatását az üdvösségre; állítá, hogy az isten a munkás, és kezében szabad akaratunk a kalapács, melylyel üdvünket készíti el. Eck János azt erősíté, hogy a szabad akaratnak az üdvben egyik része, a malasztznak pedig másik része van. Hivatkozott Aristotelesre, az egyetlen szent atyára az iskolások e sajátságos katholicismusában.

Ime egyébiránt az ok, melynél fogva e név az isteni malaszt és a szabad akarat fölötti vitába belékerült. Az aristotelesi böleselem mindent az ember erejéből és szabad akaratából származtat; ez volt a pogány tan, melynek tulsága egész odáig ment, hogy az ember akaratát az istenek minden hatásával állította egy színvonalra. Az iskolások e böleselemre hivatkoztak, hogy védjék a szabad akaratot. Innen Luther és tanítványainak gyűlölete Aristoteles ellen, kinek nem bocsáták meg, hogy az emberek erkölcsi viseletében oly fontosságot tulajdonít az akaratnak, az levén tanuk, miszerint a cselekmények érdeme és erkölcsisége egyedül az isteni malasztnak tulajdonítható.

Carlostadtra következett Luther, ki Róma és püspöke főnhatóságának kérdését veté föl. Azt mondá, hogy e főnhatóság csupán egy közelebbi keltü határozaton alapszik. Mire Eck János azt válaszolta, hogy ebben Husz János pártütésének egy maradványát ismeri föl. Luther érezte a cselt, és a hasonlat alól csak ügyességgel tudta menekülni.

Husz nap telt el e nemű vitában. Egy esetleg azt félbe szakította. Brandenburg marquis Lipesen át megérkezvén a gyűlésről, mely V. Károlyt császárrá választotta, a szász választó fejedelemnek szüksége lett az erőd termére elfogadás végett, s föloszlatta a gyülekezetet. A két fél közül mind-egyik magának tulajdonította a győzelmet.

Az iskolások részéről Luther, s később Melanchton ellen föllállított szellemi harczosok közt Eck János volt a legnevezetesebb. Ő képviselte a babonával teljes, különben mélység és tudomány nélküli vallásnak, s amaz állítólagos aristotelesi bölcseslemnek vegyülékét, melyet már rég nem tanultak Aristotelesben. De ez volt, a mit a katolikusok föladatuknak tartottak védeni első colloquiaikban, valamint hogy a reformáltak nem véltek és nem kívántak egyebet föllálíthatni, mint a vallás megkülönböztetését a bölcseslemtől, és a szent szövegek valamivel józanabb magyarázatát.

A tudományban nyilván alantibb és a szövegek magyarázatában rendesen megvert iskolások szerepe a sok és válogatás nélküli idézetekre és a szónoki mozdulatok pazarlására szorítkozott. Eck János ebben tündökölt. Mosellanus egy a lipcei vitára vonatkozólag Pflughoz irt levelében érdekes arczképét adja: „Termete, ugymond, magas, teste erős és szögletes, hangja teljes és egészen német, nem hiába hogy roppant bordák közül tör elő, melyekkel nem csupán egy tragikai színész, de akármely ordítózó beérhetné. E szerint jó messze van attól, hogy arcza a Ciceróban és Fabiusban annyira dicsért nyájassággal birna. Szája és szemei s egyáltalán minden vonása inkább egy mészárosnak, mint egy hittudósnek valók. Szellemi tehetségeit illetőleg hatalmas emlékező erővel bir, mely őt kitünő emberré teheti vala, ha ez hasonló erejű értelem szolgálatában áll. De sem élénk felfogásra, sem finom ítéletre nem képes, melyek nélkül pedig a többi képesség mind meddő marad. Minden áron csak az idézeteket igyekszik fölhalmozni, a nélkül, hogy ügyelne, vajon illenek-e azok tárgyához s nem hidegek vagy sophisticusok-e? Vegyük ehhez hihetlenséggel határos vakmerőséget, mely nem csekélyebb mérvű ravaszsága alatt rejlik. Ha azt érzi, hogy meg van fogva, akkor vagy más felé csavarja

a beszédet, vagy ellenfele nézetét ragadja meg, s azt saját szavaiba öltöztetvén, magának tulajdonítja, és visszasujtja rá saját gondolatát, minden belőle kivonható badarságokkal¹⁾

Eck János ez arczképe egyáltalán mit se hasonlít ahhoz, melyet Mosellanus Lutherről ad ugyanezen iratában. „Ő, ugymond, közép termetű, vézna; testét a tanulás és gondok annyira kimeríték, hogy közelről nézve, csontjait meg lehetne számítani. Érett korában van; hangja átható és tiszta. Bámulatra méltó tanultsága és a szent írásbeli jártassága, melynek minden egyes versét ismeri, valamint gondolatainak és kifejezéseinek gazdagsága; e mellett azonban sajnálkozva vesszük észre az ítélet és modor némi hiányát. Érintkezéseiben könnyed s udvarias; egyáltalán nem stoicus, nem merev; mindig ember a talpán; társaságban vidám és szereti a tréfát; élénk és bízik önmagában, viruló arcán az öröm kifejezésével, daczára ellenfelei ádáz fenyegetéseinek; nyilvánvaló, hogy egy ily ember nem vállalkozhatik oly nagy dologra isten segedelme nélkül.“ E két arczkép, mely épen a lipcei vita alatt készült, nem oly két emberé-e, kiknek egyike győzni, a másik veszteni fog?

Melanchton e colloquiumban nem játszott első szerepet; de távol vala attól is, noha valahol mondja, hogy ő ott néma személy maradt volna. Nem küzdhetvén maga személyesen, segítségére volt barátainak, részint annyiban, hogy Eck János érvelésének cseleit fölfödte, részint hogy idézeteket ada kezükre, melyeket amaz ellen fölhozhattak. Kiváltképen Carlostadtot segítette, kit elfojtott s monoton hangja, gyöngé emlékezete s rendkívüli ingerültsége annál sebezhetőbbé tettek. Sugott neki főnhangon, vagy irott érvet csusztata kezébe oly vigyázatlanul, hogy Eck János

---

¹⁾ Petri Mosellani Epistola ad Pflugium, de Disp. Leips.

azt észrevette és rá kiáltott: „Fülöp, te meg hallgass; láss tanulmányaid után és ne zavarj engem.“ Melanchtonnak egy Oecolampadiushoz e colloquiumra vonatkozó levele Eck János élénk válaszait vonta maga után. Ő visszafelelt rá. Ez volt első állásfoglalása az új tanok mellett.

V.

Melanchton Luther pártjára áll. — Apróbb elemi értekezések. — Ideje fölosztása az ujjászületés és a reform között. — Előzékenysége barátai, lekötelező volta mindenki iránt. — Krapf Katalint nőül veszi. — Distichona, mely ezt növendékeivel tudatja. — Nehézségei az akadémián. — Reuchlin egy ajánlatát visszautasítja. — Akarata ellen megbizzák a vallástan előadásával. — Önzetlensége. — Sikertelen erőködései, hogy a fenyegető harczokon kívül maradjon. — Erasmus hasztalan híja föl arra. — A reformationnak szüksége volt rája. — Oda csatlakozik.

Wittembergbe már úgy tért vissza, mint a kit Luther már egészen meghódított. Nem csupán munkájában vett részt, de azok értékét emelte is és előszavakban magyarázta. Kiadta beszédeit, vizsgáljaiba bele keveredett, és a mint ez a mérsékelt szellemekkel történni szokott, kik függetlenségüket elvesztették és egy indulatos mester keze alá adták magukat, ő maga is sértegetésekre és szenvedélyességre ragadtatá magát azon válaszokban, melyeket Luther ellenfeleinek álnevek alatt, később pedig saját neve alatt adott, midőn védelmére kelt a Sorbonne kárhoztatásai ellenében.

Leveleiben a legfellebbi kifejezésekkel szólt Luther-ről, a jó ember és bölcs hittudós címekkel már nem érvén be. „Nincs egyéb aggodalmam, írja Spalatinnak, mint esu-

pán atyánk egészsége fölött. Félek, hogy megöli a gond, a nyugtalanság, nem saját de a mi ügyünk miatt. Tudhatod, mily nagy gonddal kell őrizni a törékeny edényt, mely egy ily nagy kincset rejt magában. Ha őt elvesztenők, azt hiszem, az isten haragja kérlelhetlen lenne. Ő meggyújtotta a lámpát Izraelben; ha az kialszik, mi remény marad fenn számunkra?“ És odább: „Vajha én saját nyomorú létemmel megvásárolhatnám egy ily ember életét, kinél istenibb nincs a mindenségben!“ És másutt, szólván Luthernek Rómában megégetett arczképéről, ezen, mint maga Luther nevezé, megégetett, kiátkozott, engedelmes papir Lutherről, így kiált föl: „Nincs-e meg Németországnak is a maga phönixe? valódi phönix, és adná isten, hogy a szerencsétlen Európa őt megismerné!“ ¹⁾

Csakhamar még messzebb ment. Az uj tanról apróbb elemi értekezéseket irt, gyermekek és egyszerű emberek számára. E rövid értekezések mindenütt voltak láthatók. Ezek folytán az uj hitágazatok leszálltak a tömeg közé, mely eddig Luther okoskodó hittanából nem értett meg egyebet, mint a lázadás magvát és az újítás szellemét, mely ott a szöveg fölötti viták alatt rejtőzködött. Melancton lankadatlanul látott a munkához. Benne személyesült meg a reform alakja, mint Lutherben annak gondolata. Ő még szabadnak hitte magát, ki csupán segítségül szolgál a harcban, de a ki visszalép, mihelyt fáradt lesz; de ő már nem volt önmagáé többé, és a közös ügynek ép oly szüksége volt rá, mint Lutherre. Most már neki is annyi időt kelle arra szánni, mint Luthernek, noha távol volt attól, hogy mint emez, kizárólag szeresse azt. Hogy annak eleget

---

¹⁾ Corpus reformatorum, t. I. no. 118.

tehessen, idejét kétfelé kelle osztania, egyrészt az irodalom, másrészt a reformatio számára.

Minden esetre legtöbb hajlammal az irodalom iránt viseltetett. A hittan dolgaiban ő csupán közkatona; az irodalomban vezér volt. Rendes foglalkozásán kívül előzékenysége mindennap újabb és előreláthatlan foglalkozásokat szerze neki. Miután igen értett ahhoz, rendet és világosságot hozni valamely beszédbe, valamennyi barátja, a valódiak és az alkalmiak, átadák neki irataikat, melyek az ő biztos tolla alatt az olvasók értelmiségéhez jobban alkalmazott alakot öltének. Ő senkit vissza nem utasított. Kész volt az egész világnak szolgálni ama képességekkel, melyeket ő egyedül istennek tulajdonított, és a melyekről mondá, hogy azokat közhasználatra kapta. Nagylelkű volt, a meddig erszénye engedte; és tudománya, valamint később háza, nyitva állott mindazoknak, kik nála mint vendég jelentkeztek.

E bámulatos jószág közé kétség kívül egy kis gyöngesség is vegyült. Miután az ő előbeszédei emelék a könyvek vásári értékét, ennél fogva azt mindenfelől kérték tőle, és kaptak tőle még oly művekre is, melyek ajánlatát meghazudtolák. Azonkép történt az ajánló levelekkel és bizonyítványokkal; pazarul és egy kissé vaktában adta azokat, senkiről sem mondván közönségeset, és soha sem tevén csupán fél szolgálatot. Ha oly valaki kérte föl, kinek lelkiismerete szerint nem adhata jó bizonyítványt, attól pénzzel szabadította meg magát.¹⁾

Melanchton nem tudott ellenállani, és a mit Fenelonról mondtak, ki hozzá annyi vonásban hasonlított, ki tet-szeni akart mindenkinek, még saját inasainak is, az való Melanchtonra nézve is, tudniillik, hogy sok embert tett há-

¹⁾ Camerarius, ch. XVII.

látlaná, de senkit elégületlenné. Kivevén bizonyos sarkalatos elveket, melyek a lelkiismeret legeslegmélyebb gyökeréről erednek, hova külső befolyások le nem hatolnak, Melanchton úgy élt, a mint neki az életet előkészítették. De természetében épen az volt a rendkívüli, hogy mindaz, a mit barátai reá tukmáltak, oly alakot öltött, mintha egészen tőle eredne. És kivált a terhek és kötelességek alól, bármi nagy volt is azok súlya, soha sem igyekezett magát kivonni, azon ürügy alatt, hogy azok váratlan érkeztek reá nézve.

Igy történt, hogy az 1520-ik év közepe táján, megházasíttatá magát, nőül vevén Krapp Katalint, Krapp Jeromosnak, a wittembergi polgármesternek leányát. E házasságot Luthernek tulajdoníták, ki azt nem is tagadta. Ő Wittembergben akarta marasztani Melanchtont családi kötelekkel, mint maga megvallja Spalatinnak; az evangelium gyarapításán munkált, midőn fiatal tanítványa gyarló egészségét meg akarta óvni a nőtlenség kóborlásaitól és izgalmaiktól. A házasság el lett határozva, mielőtt Melanchton beleegyezett volna. Ő arról a közhir után értesült. „Azt mondják, írja Hesusnak, hogy nekem is szándékom volna megnősülni, noha soha se voltam ennyire hideg.“¹⁾ És tovább, Langusnak: „Krapp Katalint adják nekem feleségül; nem szólok arról, mennyire várakozásom ellen és mily hideg férjnek adják őt; de e fiatal leánynak erkölcei és jelleme olyanok, hogy én a halhatatlan istenektől mást kívánni nem mernék.“ Egyébiránt ő oly szívesen engedte át magát szerencséjének, hogy ugyanazon jó barátok, kik számára feleséget találtak, rábirták, hogy, noha kissé halasztani akarta, siessen a házassággal, „kikerülendő, mint Luther írta Spalatinnak, a roszt nyelvek veszedelmét.“²⁾ Az 1520-ik év no-

¹⁾ Corpus reformatorum, t. I. Nro 83.

²⁾ Lettres de Luther.

vember 29-én egy csinos distichon, a wittembergi akadémia kapujára kiragasztva, jelenté a tanulóknak, hogy Melanchton Fülöp e napon kellemes pihenést enged magának, és nem ad leczkét Szent Pálról.¹⁾

Ez egyesülésben, mely harminczhét évig tartott, boldogok voltak. Krapp Katalin egy vallásos és férjéhez hiven ragaszkodó nő volt, kitűnő családanya, s a szegények iránt oly igen jótékony, hogy miután erszényét kiüríté, barátainál alkalmatlankodott alamizsna kéréseivel; egyébiránt saját személyével és külsejével nem sokat törődő, a mi nem sérté Melanchtont, a ki a kéjelgések minden faja iránt érzéketlen volt.²⁾ Két évvel nősülése után e megható vallomást tevő egy barátjának: „Azt hiszem, nem közönséges ajándékot kaptam az égtől, midőn alkalmat adott, hogy érdemessé tegyem magamat egy nőre, ki engem egy gyermek atyjává tőn.“³⁾

Helyzete mint tanáré, mely eleinte igen szűken volt javadalmazva, lassankint javult, mit Luther gondoskodásának köszönhető. Egyébiránt a pénzbeli zavarok voltak a legcsekélyebbek; sokkal nagyobbakat szereztek neki majd a tanítványok, majd a hatóságok.

Ezek, már vagy belátás hiányából, vagy a tanárok tekintélye iránti féltékenységből, nem járultak az akadémia által fogamatba vett fegyelem előmozdításához, sőt annak ellenszegültek. Melanchtonnak két kívánsága volt; hogy a növendékeket bezárva tartsák, és hogy mindenikért egy tanár feleljen. Akarta, hogy a városban egy növendéket se lehessen elszállásolni, csupán a rector írásbeli engedélye folytán; de e követelés a város szabadalmaiba ütközvén, a tanács an-

---

¹⁾ A studiis hodie facit otia grata Philippus,
Nec vobis Pauli dogmata sacra leget.

²⁾ Camerarius, Vita Phil. Melancht.

³⁾ Corpus reformatorum. p. I.

nak ellenszegült. Ebből mindennemű rendetlenségek támadtak.

Mi több, bizonyos visszaélés nélfogva, melytől mai nap egyáltalán nincs mit tartanunk, az akkori tanulók mindent óhajtván tudni és azt hiven, hogy a valódi tudományosság abban áll, ha minél több dologhoz értünk, egyszerre minden osztályokba jártak. Melanchton követelte, hogy minden tanár bizonyos számú tanulót vegyen keze alá, kik aztán a kiszabott mérvű tanításban részesíttessenek; de már itt a tanács és a családok ellenállásán túl még a tanárokéival is találkozott, kikre az egyenes felelősség nagyon alkalmatlan lett volna, és a kik közül alig egy-kettő bírta annyira a latin vagy görög nyelvet, hogy azt sikeresen taníthassa. Magára hagyatva, Melanchton saját buzgalmával igyekezett helyre ütni az általános rossz akarat következményeit. Intései s neve tekintélye reá birtak néhány tanárt, hogy külön osztályt vállaltak el, és jelentős számú tanuló csatlakozott egy-egy tanárhoz és annak előadásához. Ő maga adta a példát. Háza a latin és görög nyelv nyilvános iskolája volt. Igyekezett az előzetes és általános tanulmányokban lehető legtovább annyi fiatal tehetséget visszatartani, a mennyit a hittani újdonságok oda vonzottak, s pedig azért, mert ezek nagy részt előkészületlenül rohantak, tódultak a hittani folyamra, kitéve az első felhevülés összes meglepetéseinek.

Ámbár csak egyszerű, és pedig a legfiatalabb tanár volt, szellemi fölénye jogot ada neki Spalatint az akadémia összes szükségletei felől tudósítani. Gyakran irt neki. Nézei mind helyesek és gyakorlatiak. Majd azt kéri, hogy az (e korban és az egész tizenhatodik században igen kedvelt) idősb Plinius magyarázatát ne bízzák egy nyelvtanárra, hanem egy természettudósra. Majd ismét, hogy a számtani oktatás két ágra osztassék, s azzal két tanár bízassék meg,

„hogy, úgymond, az oktatás ez oly szükséges de szintoly homályos része tisztáztassék.“ Kijelöli a tanárokat minden szakmára; kívánja, hogy a jelen birlalók halálával megürült egyházi jószágok jövedelmei az akadémia szükségleteire fordíttassanak. Végre, a mellett küzdött, hogy a hittan általános fölkarolása mellett a világi irodalom ne hanyagoltassék el, és hogy azok, kik az egyházi életre ellenállhatlan hivatást nem éreznek magukban, kellő szellemi műveltséggel léphessenek a világba.

A wittembergi akadémia sikerei folytán több város öhajtotta őt tanáruul megnyerni; de minden ajánlatot elutasíta, részint a választó fejedelem iránti kötelezettségből, részint új barátai irányában érzett hajlamainál fogva, kiknek eszméire nézve kételye még nem támadt. Ez ajánlatok közt a Reuchliné ejté legtöbb zavarba, ki öregségére és jó szolgálataira hivatkozva, fölhevítá őt, foglalja el az ő görög nyelvtanári székét Ingolstadtban. Reuchlin levele elveszett, de Melanchton válaszából ítélve, abban a mester alkalmasint szemrehányásokat tett növendékének. Melanchton védi magát a vád ellen, mintha sokat adna a fiatalság élveire, és barátait inkább a fiatal ember lelkesedésével, mint helyes ítélet nyomán kedvelné. Vajon Reuchlin rosszalta-e viszonyát Lutherrel és ennek párhiveivel? Mi sem valószínűbb. Reuchlin akkoron ugyanazon Eck Jánosnál lakott, kinek Melanchton a lipcsei vita alatt oly sokat alkalmatlankodott. Ő már öreg volt, s az iskolásokhoz kelle közelednie félig vallásos furdalások, félig pedig a fölötti boszusága folytán, hogy a reformatio vezérei elfeledteték a kölni barátok ellenfelét. Bármint legyen, Melanchton ellenállott, de szokása szerint, a nélkül, hogy Reuchlint minden reményétől megfosztaná, és ígérve, hogy engedelmeskedik, ha Reuchlin ezt követeli tőle, előre látván, hogy Reuchlin ezt nem teendi. Ez utóbbi aztán az-

zal állott boszút, hogy a pforzheimi kollegiumnak hagyta könyvtárát, melyet növendékének több ízben, tanuk jelenlétében ígért volt. Melanchtontól nem volt helyes e miatt boszús hangon írni Spalatinnak és e kitűnő ember első biztatásai- és jó szolgálatairól egy félénk öreg hangulatváltozásának benyomása alatt nyilatkozni. Az emberi barátság e kicsinykedése sokkal sajnálatosabb, ha annak példáját oly nagy szellemek adják, kiket más embereknél erősebbeknek, és arra képeseknek tartunk, hogy rossz hajlamaiknak ellenálljanak és a jóban kitartók legyenek.

Luther, ki a világi tudományosság virágzásával keveset törődött, ha csak azért nem hogy a barátok és iskolások boszankodjanak, és mivelhogy ennek ügye kapcsolatban állt az új tanéval, nem hagyott békét Melanchtonnak, majd egyenesen, majd Spalatin által, hogy tanítsa a theologiát. Azt kívánta, hogy mentsék föl Melanchtont a görög nyelv tanítása alól; el akarta hitetni, hogy ő nagyobb sikerrel fogja Szent Pált mint Pliniust magyarázni. Melanchton e miatt panaszkodik Spalatinnak. „A világi tudományoknak, úgy mond, nagy szükségük van számos és ügyes tanárra; mert azok nem kevesbbé hanyagolvák el e században, mint a sophistica korában, mely ezt megelőzte.“ Esdekel, hagyják őt egészen e fiatal emberek nevelésének élni, „kiket sikerült kirántania amaz, a jó ég tudja miféle általános és üres tanok mélyéről, melyben tespedeztek, és a kik közül némelyek már Homerból fordítanak verseket latinra.“ Luther mindamellett nem hagyott föl szándékával. Ő igen jól tudta, mit érhet e nyelvismeret a hittan számára, e jó előadás, a kétes dolgok fölvilágosításának képessége, ama kenetesség, mely Melanchton szavát oly népszerűvé tette. Végre is sikerült rábirnia Spalatint, ki arra már saját nézeteinél fogva is hajlandó volt, és Melanchton megbízott a hittani folyammal.

Beleegyezését nem annyira kinyerték, mint kicsalták. A biblia baccalaureatusságára jelentkezvén, szokás szerint egy hittani előadást kelle tartania. Miután abban igen kitűnőnek találták, megbízák Luther helyettesítésével, míg ez Wormsba utazott. E helyettesítés közel két évig tartott. Végre Melanchton belefáradván, kérte Spalatint, mentsék föl e tanítástól, hogy visszatérhessen a nyelvtanhoz, a gyermeki tudományhoz, mint ő nevezé. Nem szívesen áldozta föl azt a hittannak, melyben egyébiránt csak addig haladt, míg benne helyes és módszeres szellemével rendet és világosságot hozott. Ő nem birt és sohasem is birhatott a lelkesedéssel, mely őt, mint barátai nagyobb részét, e határon kívül ragadhatta volna. Ez időtájon igen el volt foglalva a szent történelmi érzéppénz rendszer kutatásával, s ha összehasonlítjuk a mit irt „egy ily kétségbeeső anyag vizsgálatában érzett csodálatos gyönyörről“, ama fontos és szomorú tanubizonysággal, melyet az iránt tesz, hogy az új hit némely pontját világosan tárgyalta, látható, hogy a tudományos dolgokban ő is osztja az oly emberek buzgalmát és csalódásait, kik másokat vezetnek, de a vitás hittanban csak másokat tud követni, ezt is habozva, és magát alárendelve. „Ha azt hiszik, hogy az akadémiának erre szüksége van, én a csordás föladataira is vállalkozom; ha nem, akkor adjanak vissza engemet osztályomnak. Hittani dolgokban én titkos szentségeket hordó számár vagyok. Egyébiránt hittanár van annyi, hogy az ifjúságot inkább kifárasztják, mint tanítják.“ Az erőfeszítésekből ítélve, melyeket a végre tett, hogy e teher alól szabaduljon, úgy látszik, mintha előérezte volna a lelki gyötrelmeket, melyek a vallási küzdelmekben vártak reá, és mintha nem akart volna a nyilvánosság előtt felelősséget vállalni. De Luther annál megátalkodottabbul követelte, hogy a hittant adja elő. A pártfőnökök mindenek közt a legkiméletlenebbek. Nem elégedvén meg azzal, hogy Spala-

tinnak irt, egyenesen a választó fejedelmet kérte, hogy győzze le Melanchton makaességát, mint ő nevezé. „Komolyan kértem Fülöpöt, írja a fejedelemnek, hogy a görög nyelv helyett tanítsa a szent írást. Isten különös kegyelme őt gazdagon fölrüházta képességekkel e szakma előadására, és az egész iskola, és mi mindnyájan, forrón óhajtjuk, hogy ő ezzel megbizassék. Mindazáltal Fülöp ellenáll, azon egyetlen okból, mely szerint fenséged őt a görög nyelv tanítására nevezte ki és ezért fizeti. Ime ez okból kérem tiszteletteljesen fenségedet, méltóztatnék Fülöpnek meghagyni, hogy buzgón foglalkozzék a szentírással, s ha fizetése javítása mellett is, neki meg kell ezt cselekedni.“ ¹⁾

Melanchton nem nyerhetvén ki szabályszerű fölmentetését, saját elhatározásából megszüntette leczkéit. „Elvették óráimat, írja Spalatinnak. Székemet tehát, szükségkép, el kelle hagynom.“ Ez volt modora az ellenállásban.

A kilátás nem volt kecsegtető sem a hittan, sem az irodalomra nézve. A fejedelem elhanyagolta a wittembergi akadémiát, és Melanchton bátorzkodott a miatt panaszkodni elannyira, hogy Spalatin megrovását vonta magára. A reformatio csupán egy dologban bővelkedett, melyben a protestansok rendesen igen követelők voltak, tudniillik a kihalások folytán megürült egyházi javadalmaknak az akadémiák szükségleteire való fordításában. „Az erény és tudomány jutalma, írja Spalatinnak, vásári kereskedők kezében van.“ „A fejedelmek kötelessége, ugymond másutt, örködni a tudományok fölött és azokat föntartani; de ők most is csak Midások akarnak maradni.“ Századáról való véleménye sem volt kedvezőbb, mint az udvarokról, és sajnálkozott a közöny fölött, mely a hajdankor annyi emlékét hagyja a porban

---

¹⁾ So soll und must er hieran. (Lettres de Luther.)

temetve heverni.“ Gyakran, írja Spalatinnak, midőn szemeimet irataimra vetem, melyeket úgy szeretek, mint gyermekeimet, fősóhajtok és gondolom magamban: „a halkofák áruikat fogják ezekbe takarni.“

A fizetés, melyet húzott, noha magasabb volt mint társaié, alig volt elegendő szükségei fődözésére, és annak kifizetése sem volt biztos; de rendessége folytán módott tudott találni, hogy ama középuton maradjon, melyről barátai előtt beszélt, az adósságesinálás és a fősvenység között. Mily áron? egy Spalatinnak tett megható vallomásából láthatjuk ezt. „Egy tényből, úgy mond, megítélheted, minemű az én takarékoságom; házasságom óta nőm még nem vett új ruhát.“ ¹⁾ Részemről csak annál bámulatosabbnak találom öltözésbeli gondatlanságát, melyet Camerarius dicsér; e nő a szükségből erényt csinált.

Mind a mellett Melanchton mint előre látó atya, elég szerencsés volt gyermekeinek némi, tisztességesen szerzett, örökséget hagyni. „De a mint látom, teszi hozzá, e nehéz időkben nem hagyhatok nekik egyebet, mint nevem nyomorú és hiú hírét, s a tudós némi dicsőségét, mely ahhoz fűződik.“ Midőn az irodalmat abba hagyta a hittanért, meggazdagodhatott volna. „Magamat akár egészen aranyba foglalhattam volna, mondja ugyanazon levélben, ha a hittant hasznomra akartam volna fordítani; de én azt nem teszem semmi áron.“

Ime mikép kezde panaszkodni a hittan ellen a reformatio egyik legnagyobb hittudósa és mikép gyanakodott arra, noha mindenfelől oda hivatott és a mely által kezdet óta tetszésre és vagyonra tehetett volna szert. Egyébiránt

---

¹⁾ Corpus reformatorum. t. I. Nr. 306. — Már ekkor három éves házas volt.

Melanchton vonakodásának történetében semmi különös nincs; ez mindazon nagy emberek története, kik meg akarják őrizni függetlenségüket egy oly forradalomban, melyet szükségesnek tartanak és helyeselnek. Ők ajánlatosokká és kikerülhetlenné lesznek épen azon erőfeszítéseik által, melyeket tesznek arra, hogy abban részt ne vegyenek. Hasztalan igyekeznek távol maradni, azon nemes ürügy alatt, hogy az új szellemnek a régi fölött kivított diadalában lemondanak minden haszonról, minden osztozásról a multnak gazdag zsákmányában. Isten senkinek sem enged meg egy ily félnék és önző csatlakozást. Akarja, hogy mindenki harczoljon, mindegy akármely sorban; mert győztek bár vagy legyőzettek, ő szereti mindazokat, kik őszinték voltak és cselekedtek; egyedül a közönyösek azok, kiknek számára nincs kegyelem az ő szemeiben. De kiválóan kell hogy kegyelje mindazokat, kiknek mind áldozatra kész szívet, mind annak egész terjedelmét belátó szemeket adott: ezek a valódi vértanúk.

Ugyanakkor, midőn Melanchton ellenállott minden arra egyesült befolyásnak, mely őt a hittani küzdelmekbe bevonni akarta, Erasmus értelem- és kellemdús levelekben megerősíté őt ez ellenállásban, szeretetre méltó vonásokban mutatván fel neki azon mérséklet képét, melyben őt minden áron megtartani igyekezett. E nagy ember egy diesteljes öreg-ség vonzó példáját nyújtá Melanchtonnak, mindvégig foglalkozván az isteni és emberi tudományokkal, melyeket részben ő állított helyre, egyenlő távolban tartván magát az iskolásság és az erőszakos újítások útjától. Rómából azzal gyanúsították, hogy fiatal barátját e viszályoktól visszatarítani igyekszik. „Megelégedtem azzal, írja Melanchtonnak, hogy reményemet fejeztem ki, miszerint te szabad maradtál.“ És másutt: „Szeretném, ha szellemed, mely a szép-

irodalomban hivatással bir, egészen annak szentelné magát; úgy sines hiány színészekben e tragödiára, mely, hogy mint fog végződni, senki sem tudja.“ E gyöngéd és jól vezetett alkudozás azért mégis haszontalan volt. Erasmus nem léphete föl abban a katholikus hevével, miután ő is úgy gondolkozott, mint Melanchton a Luther által megtámadott dolgok nagyobb részét illetőleg. Ő csupán csak arra szorítkozhatott, hogy dicsérte az irodalomból merithető gyönyöröket, a részt, melyet ő már teljesített azok felujításában, és kifejezte, mily kár, hogy ő is nem élhet egészen azoknak.

Könnyen kimagyarázható az, miért irt Erasmus a szabad akarat mellett, és miért fogadta el, nem ugyan annyi hévvel, Melanchton Luther nézetét, ki azt tagadta. Minden emberi vélemény titkos indoka, még a hittudósoké is, az azt hirdetők magaviseletében és jellemében rejlik. Erasmus részéről, ki egész életén át képes volt megvédeni szabad akaratát mások és maga ellen, következetes volt e tant fölállítani minden ember számára, és azt az isteni mindenhatósággal és mindentudósággal megegyeztetni. Egy oly eszélyes és önmaga fölött uralkodni tudó szellem, ki hogy szabad maradhasson, magának sátor-hazát alkotott Német-, Francia- és Spanyolország határain, messze a városoktól, melyekben a vita veszélyessé válhatott volna, nem maradhata hálátlan saját magaviseletének elve és függetlenségének öre iránt. De mikép érdekelheté a szabad akarat akár Luthert, saját szilajságának — melyet ő az isteni malasztal zavart össze — oly gyakori rabját, akár Melanchton, ki annak csaknem teljes hijával volt, és a ki az e tárgy fölötti vita idején engedé magát előbb megházasíttatni, a nélkül, hogy ahhoz kedve lett volna, azután a hittani előadással megbiztatni, melyre magát sem alkalmasnak sem hasznosnak nem tartotta?

Végre is Erasmus tudott független maradni és tartózkodni; Melanchton nem tudott. Az előbbi senki sem követte volna, ha tudományát, tapasztalatait, dicsőségét ama harcba viszi, melynek főszereplői fiatal emberek voltak, és a melynek Achillese, hogy az ő kifejezésével éljek, alig középkorú ember volt. Bölcsességét így is mégis megvetette a párt. Emlékezhetünk a lenéző modorra, melyben Luther inti őt, hogy ne avatkozzék oly dolgokba, melyek őt nem illetik.¹⁾ A svajcezi reformatio vezére, Zwingli, nem keveseb megvetéssel bánt vele. Erasmus, neve nagy tekintélyénél fogva, följosogósa érzé magát, némely dolgokra figyelmeztetni őt. Zwingli ezt felelé neki: „A mit te tudsz, annak mi hasznát nem vehetjük; a mit mi tudunk, az neked nem tetszik.“²⁾ Mikép is jöhetett volna kísértetbe Erasmus, hogy oly párthoz csatlakozzék, „melyben — ugymond — nincs egyéb evangéliumi, mint hogy benne is sok hiányzik a szükségesből?“ A legszebb szerep s az egyedüli, melyet választhatott, az vala, hogy miután megszerezte a reformationnak a legjobb fegyvereket, megtámadta kihágásait és kijelölé határait.

Melanchton, alig husz éves korában, a német reformatio tüzhelyére vetődött. Ő magát Lutherrel pályatársnak, vele egyenlőnek látta, és rá nézve lehetetlen volt barátjai közé nem tartoznia. A fiatal emberek mindig a legerősebb mellé állanak, de csak, ha az, ki legerősebb, egy eszmét képvisel. Melanchton követte a korabelieket, de megtartva némi titkos határozatlanságot s bizonyos belső csodálkozást, mely meggátolta a remény szárnyalását, — a mi a lelkesedés e korszakában nagy belátásról tesz tanuságot.

---

¹⁾ Lásd a tanulmányt Erasmusról.

²⁾ Corpus reformatorum. t. I.

Tegyük hozzá, hogy a reformationnak szüksége volt rája, hogy nélküle Luther inkább csak fölrázta volna a kedélyeket, semhogy beléjük hatolt és ott gyökeret vert volna, s inkább fölemelkedett, mint elterjedt volna. A reformationnak, mely a mint az Luther irataiban mutatkozik, szenvedélyes, hatalmas, de kihágó volt, egy finom, ügyes, elemző íróra volt szüksége, ki azt átöntse s valamikép behízelegje ott, hol Luther, az olympiai, mint őt Melanchton a kétely napjaiban nevezé, mennyköveket szórt. Luther büntetlen akará megőrizni egy orakulum titkát és egyenlőtlenégeit, az alkalmazhatás nélküli gondolatokat s Pathmosféle elragadtatását; s kellett neki egy Melanchton, ki szerényen értelmezze, szelidítse, s ha szabad így szólnom, népszerű lépcsőre szállítsa alá az ő hősies formáit. De nem csupán Luthernek volt Melanchton szükséges, hogy megvilágosítsa és alkalmazza az új tanokat; nem kevésbé szükséges volt ő a reformatio kiválóbb főnökeire, a hittudósokra és fejedelmekre és kivált a szász választó fejedelem Frigyesre nézve is, hogy mérsékelje Luther hevét, és tőle részint engedményeket, részint, időnkint, a vak erőszak visszautasítását mely szolgálataiba szegődött, kinyerje tőle. Így a választó fejedelem személyesen őt hitta meg, hogy alkudozzék Lutherrel a canonszerű misének Wittembergben megtartása iránt. A reformationnak szüksége volt egy íróra és egy közbenjáróra. Melanchtonban megvoltak a tulajdonok mind e két szerepre; ő attól nem menekülhetett. Végre mintegy tudtán kívül, s noha mindig ellenállva, csatlakozott ő is, de kijelentvén, hogy zászlójára a mérséklet igéjét írja. Tévesen, mint minden nagy ember, ki valamely párthoz csatlakozik, azt hívé, hogy az védelmébe fogadja e zászlót: csatlakozott. Ez a zászló a legtöbb vágást vonja magára, és ez nem véd meg senki ellen.

Mielőtt a pályára lépett volna, melyen Bossuet szép kifejezése szerint, „a legszilajabb izgalmak várták, melyeket valaha élő ember érezett,“ látni akará szülővárosát, mintha ott erőt akart volna gyűjteni a megpróbáltatásokra, melyek számára fönn voltak tartva. Ez 1524-ik év május havában történt. Május 6-án Brettenbe ért, a hol anyját újra férjnél találta, irigységből, mint mondák, mivel hogy fia is meg-
nősült. Némi időzés után, mely alatt nem mindig pihent, mivel Campegius ¹⁾ bibornok számára az új hittan kivonatát írta meg, június havában Wittembergbe visszaindult.

Utközben, közel Frankfurthoz, összetalálkozott a hírhedt hesseni tartománygróffal, ki még igen fiatal volt s kísérettel Heidelbergbe utazott, a nyiljátéki ünnepélyre. A tartománygrófnak tudomása volt Melanchton utjáról. Melanchton és társai, mint Camerarius elmeséli, latin epigrammok csinálásával rövidítették utjokat s maguktartásáról ítélve, nem igen nézhettek ki jeles lovasoknak, s a herczeg ebből gyanítá, hogy ez lehet Melanchton. Hozzá közelít és kérdi tőle, ha nem-e ő Melanchton. „Valóban, ez a nevem,“ mondja ő. És tiszteletből le akar szállani lováról. „Jöjjön, mondá neki a herczeg, kísérjen egy kissé utamon: bizonyos dolgokról akarok önnek beszélni. Egyébiránt legyen nyugodt és ne féljen semmitől.“ — „Mitől félnék? viszonzá Melanchton; és ugyan mi történhetnék velem, a mivel bárki is törődhetnék?“ — „De hát ha Campegiushoz vinném és neki átadnám, felelé a herczeg nevetve; tudom, hogy nem haragudnék meg rám.“ Azután néhány kérdést intéze hozzá az új tan néhány főbb pontját illetőleg egy oly fiatal fejedelem könnyedségével, kinek egészen más gondjai vannak, és a kit komoly elemzés untatott volna. Melanchton sommá-

---

¹⁾ Campegius a pápa követe volt.

san és kevés szóval felelt, a helyhez és a személyhez illőleg; azután engedelmet kért, hogy útját folytathassa. A tartománygróf beleegyezett azon föltétellel, hogy visszatértekor egy értekezést ír számára a vizsályos kérdésekről. Azután tudakozódott útja költségeiről és kérte, hogy utazzon át jószágain, mi később arra a hirre adott okot, hogy a hesseni tartománygróf Melanchton tanítványa volt.

Wittembergbe visszatérve megírta az ígért értekezést, ezen cím alatt: A megújított vallás tanának rövid kivonata, ő fensége a hesseni tartománygróf számára.

VI.

Első kételyek. — Első lelki nehézségek. — A lázadás kitör Wittembergben. — A pórok harcza. — Melanchton fájdalma. — Előítélete. — Luthert a kétely ellen büszkesége fentartja. — Luther házassága s Melanchtonnak e miatti aggodalma. — Megbizatik a szász egyházakra való ügyeléssel. — Vizsálya Agricolával a töredelmesség tárgyában. — Luther kettévágja a vitát. — Melanchton a választó fejedelmet a speieri gyűlésre kíséri. — Tanácsai anyja számára. — A marpurgi colloquium.

Ismeretes előttünk, mikép haladt elő a reformatio. Mint minden forradalom, ez is általánosabb elvekkel jelent meg, mint ama változások, melyeket be akart hozni, és nem habozott, mint Európa az új világra nézve, felségi jogot követelni magának a még ismeretlenre vonatkozólag. Luther azt mondá: Minden igazság a szentírásban van. Csaknem határ nélküli alapelv, mert ez magában foglalja nem csupán a Luther részéről követelt és szabatosan kijelölt különös ujításokat, de mindazokat, melyeket a leglángolóbb képzelem

álmodhatik. Luther a szentírásban nem talált sem pápát, sem zsinatot, sem fülbegyónást, sem a szentek közbenjárását, sem purgatoriumot, sem a papok nőtlenségét. Tizenöt századon átugrott, hogy közbenjárók, hagyomány nélkül az eredeti könyvekhez érjen, és e könyvek új magyarázatával egy új keresztyénséget alapítson. Az elv, mely szerint minden igazság a szent írásban van, magával hozza a következtetést, mely szerint a szentírásban mindenki azt az igazságot láthatja, a mi neki tetszik. Csakugyan, kevéssel Luthernek Wormsban tett nyilatkozatai után, Carlostadt, tanítványa és fegyvertársa a lipesei colloquiumban, kinyilatkoztató, miszerint ő nem találja a szentírásban a valóságos jelenlét hitágazatát, melyet a svájcei reformatio el is vetett; és az anabaptisták, még merészebbek lévén, ott egy második keresztelezés szükségét találták, ellenben nem találtak sem püspököket, sem áldozó papokat, semmi nemű hierarchiát, sem hűbéri, sem öröködési jogokat.

A főnökök többnyire csak szörszálhasogatásból, eszméiknek a végletekig való erőszakolásából vetemednek ilyen merészségekre; a felekezet emberei azonban teszik ezt szenvedélyeik állatias elragadtatásából. A Luther által fölállított elv szabad utat nyitott mindazoknak, kiknek valami panaszolni, valami kívánni vagy megboszulni valójuk volt. Azonkívül, hogy a nagyobb rész csupán néhány alattas vezér szemeivel olvasta a szentírást, mindenki azt találta abban, a mit akart, és nem találta azt, a mit gyűlölt, abban mindenki csupán jogokat talált, kötelességeket senki sem.

Wittemberg adta a jelt, és először is e város tapasztalta annak a következtetését. Az ottani kedélyeket 1521. óta Storch Miklós izgatta föl, az anabaptisták főnöke, ki azt állítá, hogy Gábor angyallal voltak értekezletei, és az neki azt ígérte, hogy ő lesz az egyház reformatora. Bizonyos

Marcussal is, ki Melanchtonnak iskolatársa volt Tübingában tartózkodása alatt, s most Wittembergben vendége, elhitette azt. Melanchton jól fogadta őt, félig szivességből, félig azért, hogy még bizonyosabban meggyőződjék, vajon mit hisz és vall az ő felekezete. De sem Melanchtonnal való érintkezése, sem számos értekezésük a hittan fölött, sem Melanchton bizalma, ki őt magán iskolájába vette föl, nem valának képesek rajta valamit változtatni. Ő sok látományt kevere össze, miután az emberek fejei már meglehetősen fel voltak hevülve, Luther a látományokra a maga példája által némileg bátorítván. Camerarius elbeszéli, hogy ez a Marcus, az írással foglalkozó Melanchton mellett ülven, lassankint elálmosodék és fejét az asztalra hajtva, egyszerre csak elalszik. Kis idő múlva fölébredt és Melanchtonra nézve: „Mit gondol ön Chrysostomus Jánosról?“ kérdé. — „Sok jót, monda Melanchton, noha kissé bőbeszédűnek tartom.“ — „Én épen e pillanatban láttam őt, ugymond Marcus, igen szomorú állapotban, a purgatorium fenekén.“ Melanchton mosolygott, azután elhagyá Marcust, sajnálkozván oly emberek tévedése fölött, kik ébren tagadják a purgatoriumot, álmaikban pedig látják azt.

A felekezetek két reformot rögtön kívántak: az áldozás szentségének eltörlését és a szentek képeinek és szobrainak tűz általi elpusztíttatását. Carlostadt nevét adta oda terveikhez. Ez egy vad ember volt, szellem, tudomány s józan értelem nélkül; testileg alacsony, arcza sötét, hangja siket és éltelen; azon heves fejek közé tartozott ő is, melyekben mindig forr valami, de semmi se nem alakul, se nem rendszeresül, kik nem tudván engedelmeskedni, sem maguknak párthíveket szerezni a műveltebbek közt, azt a tömeg legalsó rétegében keresik. Carlostadt, egy pillanattig szintoly tekintélyes levén, mint Luther, magát vele egyen-

lőnek tarthatta. Nem nézhette békén napról napra szélesedni a távolság, mely őt Luthertől elválasztotta, vagy, tán nem látta azt, ama csalódás folytán, melybe az egykorúakat és ifjúkori barátjait szokta ejteni az oly ember, ki őket felül fogja múlni. Bármint legyen, érezvén, hogy Luthertől nem vitathatja el az első rangot sem a szószéken, a hol ő zavart, és igaztalan volt, sem a tollal, melyre egyáltalán képtelen volt, a tett mezején akarta őt utólni. Luther távolléte, kit a szász fejedelem wartburgi várában magánál tartott, kedvezett erőszakos terveinek és Wittemberget csakhamar egy anabaptista és szentségellenes lázadás fenyegette.

Melanchton megrettenvén, értesíté Luthert, ki a nélkül, hogy a fejedelem engedélyét bevárta vagy őt ez iránt értesítette volna, egyszerre megjelent Wittembergben, 1522. márczius 1-én. Ez erélyes föllépés bámulatba ejtette a felekezetieket. Egyházi beszédei, melyek a köztük leghevesebbek egyikével azt mondaták, hogy ez nem annyira ember mint egy angyal hangja, mindent megállítottak. A főnökök, némi vele folytatott vita után Chembergbe vonultak s onnan hozzá, sértő, de egyelőre hatástalan leveleket írogattak.

Két év múlva mindenki előbbre ment, maga Luther is, ki már most, tudtán kívül, jóval közelebb volt Carlostadt nézeteihez, mint 1521-ben. Miután még magának határokat nem szabott, elveszté a jogot, hogy pártjának kijelölje azokat. A lázadás tehát kitört Wittembergben, és a szobrokat mind összetörték. Ez 1524-ben történt. Egy év múlva, a nemesek, tisztviselők s papok vérével fedett százezer pór fult saját vérebe Svábországban, Tübingában, és Frankoniában.

Az első mozgalmak nagy aggodalomba ejték Melanchton; a paraszt háború kétszeresen fájt neki, mert kételkedővé tette. Azzá tette Luthert is, ki hasztalan veté közbe szavát a parasztok és fejedelmek közt. De Luther kételye büszke

levén mint hite, nem hatott szívére és nem fakasztá könnyüket szemében, mint Melanchtonnak, kinek leánya, mint ő elbeszéli, atyja térdén ülve, reggeli öltönyével törülgette le azokat.¹⁾ Ekkor kezdte ő ama hosszú panaszokba, melyeket egész haláláig folytatott, és a melyeket alig szakasztának félbe az egyedüli tiszta örömek, melyekben sorsa részesíté, tudniillik azok, melyeket az irodalomból merített, miután családi örömei csak ritkák voltak.

E háború egyszersmind növelte előítéletességét is, melyre hajlammal birt. Kora gyermeksege óta, természetéből és a kor szelleméből folyólag igen hatott reá az a körülmény, mely szerint bizonyos természeti tűnemények és az erkölcsi rend megzavaródása összetalálkoztak. Megijedt egy esős nyártól, az Elba kiáradásától. A világ mélyen föl levén kavarva, természetesen meg volt annak lehetősége, hogy az e nemű szerencsétlenségeket valami erkölcsi zavar követendj. Melanchton ebből azt következteté, hogy amazok az ég fenyegetése, ez pedig e fenyegetés következése.

Vegyük hozzá, hogy egy kissé többet hitt az álmokban, mint az egy oly értelmes emberhez illő volt, a jós csillagászat pedig csaknem vallásához tartozott, s nem igen vala távol a tenyérjóslattól, noha erősen tagadta, mintha abban vakon hinne. Mindebben nagy része volt a kornak, de mégis az egész főleg nagy kíváncsiságból eredt, kapcsolatban sok észlelés-hajlamával és a természet- és csillagászatnak akkori tökéletlen állapotával. Melanchton tudott mindent, a mit arról az iskolákban tanítottak; ügyesen irt is azokról; de ez mind kevés volt arra, hogy böleselői kételyt támasztva, mely az előítélettől és hiszékenységtől egyenlő távolba tartson, valószínűleg ez levén ama pont, mely körül e tárgyra nézve az

---

¹⁾ Corpus reformatorum, t. I.

emelkedett és böles szellemek csoportosulnak. Mert makacsul tagadni, hogy a természeti és az erkölcsi tények közt bizonyos összefüggés létezik és hogy az emberre némi titkos befolyással vannak emez a világűrben forgó testek, ez nem kevésbbé indokolatlan merészség, mint e befolyást ellenállhatlannak tartani, és annak úgy alája vetni magát, mint a török a végzetességnek. Másrészt pedig mindezzel egyáltalán nem törődni, élni ez összhang kebelén és némileg általa, a nélkül, hogy annak legalább a titkát imádnók, ez meg vastag epicureismus, a mi talán, sajátsága a kornak, melyben élünk. A mi engem illet, bámulom a tizenhatodik század kiváló szellemeit, hogy azzal oly élénken foglalkoztak, különösen Melanchtont, hogy benne e foglalkozás a nyugtalanságig fokozódott, és igyekezett, még egy kis előítélet kockáztatásával is, életét a világrenddel kapcsolatba hozni.

A pórháború ideje alatt szomorúsággal teljes leveleket írt Camerariusnak, melyekben ez előítéletesség hangulata egész gyermekiességgel nyilatkozik. E levelek egyikében egy a megelőző (1824.) évben nemi részek nélkül ellett borjuról beszél, mely minden bizonynyal Luther testszerinti és kárhozatos magyarázatait jelenti. Egy szivárvány, melyet éjjel egyik barátja ablakából látott, nem kevésbbé világosan valami népmozgalmat jelent. Nem látott-e hasonló dolgot a wittembergi lázadás előtt? És hozzá teszi: „Ha gondolkozom e jóslatok fölött, ha tekintem azok megszámlálhatlan vétkeit, kik a tömeg dühét irányozzák, a példákat, melyeket erre nézve a történelem nyújt, ha tekintem isten ítéletének világos jeleit, semmi reményem sines, hogy az államok sokáig tarthassanak. Mindez, hozzá járulván rosz egészségem, oly lelki zavarba ejt, mely tulhaladja erőmet.“ ¹⁾

---

¹⁾ Corpus reformatorum, t. I. Nro. 330.

Lutherben a büszkeség nagyobb volt a kételynél. Az első pillanatban azonnal élénken érezte a vádat, hogy két pártot keltett, az anabaptistákat és a szentségelleneseket, és hogy alig áll reformja kezdetén, s immár annak nem egyedüli feje. De lassankint a vita csillapulván, csakhamar és könnyedén elhitette magával, hogy győzni fog és fölkiálta: „A pápa velem szemben van, az anabaptisták és a szentségellenesek hátam megett; de én egyedül nekik megyek, harcra hívom és lábaim alá tiprom őket!”

Ezalatt, hogy szórakozást szerezzen magának a paraszt lázadás izgalmaiból, bele szeretett egy apáczába és azt nőül vette. Erről Melanchtonnak egy levele van Camerariusshoz, végig görögül; ez oly titok volt, mit nem mert kimondani csak a tudósok nyelvén. Szólván a csodálkozásról, melyet érezhetnek a jó emberek Luther érzéketlensége fölött eunyi baj között, Melanchton látni engedi saját érzelmét. Sértette őt jobban mint megvallani merte, a pártfőnökök önzésének ez új példája, kik könnyelműségökkel, melylyel, és csupán szeszélyből, a közbecsületnek ártanak, világosan tanúsítják, mily kevésre becsülik eszközeiket. De ő nem maradhatta meg egy ily boszantó benyomás alatt. Akár Luther iránti tiszteletből, akár pártszellemi csalódás folytán, csakhamar talál enyhítő indokokat, hogy kimagyarázza e házasságot. „Végre is, Luther nem embergyűlölő és nem vad ember; semmi csoda ha nagylelkűsége meglágyult, a természet kényszeríté őt, hogy férj legyen; a szentírás tiszteli a házasságot.” Egy kissé előítéletes hangulata is segítségére jön magyarázatainak, melyek értékét túlozni törekedett. „Kétségkívül, teszi hozzá, van valami titokzatos és isteni e dologban, a mit kutatni nem tartozik reánk.”

Az utóbbi észrevétel inkább egyezik az elsővel, és Melanchton végzi a mint kezdte, — kételylyel. „Ez esemény,

ugymond, arra fog szolgálni hogy megalázzuk magunkat, mert nem csupán azokra nézve van veszély az elbizakodásban, kik a szent foglalkozásokat végzik, hanem minden halandóra nézve.

De mind e hibák daczára nem lehet megállapodni. Az események egymásra következtek. A katolikus és protestans liga, a szentségellenesek előmenetelei, az anabaptisták új föllépése, ennyi nehézség és ennyi fenyegetés a jövőre nézve egyáltalán nem engedtek időt az elbátortalanodásra. Melanchton, noha ellenállott, oly szükségessé vált, hogy lassankint odáig sodorták, miszerint a szász egyházak kormányzatában cselekvőleg és személyesen részt vett. Szászország új választó fejedelme, János Frigyes, ismervén engesztelő és gyakorlati szellemét, több ízben megbizta őt egyházi szemlével a választó fejedelemség különböző részeiben. Be kelle zárnia magán iskoláját; gyakori távolléte nem engedte meg neki a tanítás e nemét.

Az egyházak szemléje sok nehézséggel járt, s a főbb akadályok nem annyira a katolikusok ellenállásából származtak, mint a reformatio közegeinek értelmetlenségéből és a tömegek kicsapongásra való hajlamaiból. Annálfogva Melanchton is, mint minden gyakorlati szellem, a legsürgősebben kezdvén, kevésbbé tépelődött az új vallás fölött, mint inkább azt fegyelmezni igyekezett. Utasítá a hitszónokokat, hogy ne mozdítsák elő a kihágásokat, ne hirtelenkedjenek, s tőrjenek minden oly katolikus szokást, melyet nem lehet eltávolítani a tömeg ingerlése nélkül. Nem helyeslé az evangéliumi szószékből kibocsátott tilalmakat a táncz, a hangversenyek s egyéb hasonló dolgok ellen, melyeket bizonyos hitszónokok átalában nem egyébért támadtak meg, mint hogy némely egyéneket, kikre boszankodtak, attól eltiltsa-

nak. Nem akarta, hogy egy nap több prédikációt tartsanak és fölöslegesnek talált vasárnaponként hármat. „Ennyi prédikációt, ugymond, meg fognak unni; másrészt, minél többet fognak beszélni a szónokok, annál kevesb idejük marad a tanulásra; kényszerítve lévén a szószerkekre lépni készületlenül, nem marad más tárgyuk, mint a barátok ellen menydörögni.“

A mi a tárgyak változtatásait illeti, tanácslá, hogy tartsanak meg a régi állapotból a mennyit csak lehet; a latin misére vonatkozólag, hagyják meg annak nagy részét, s elégedjenek meg a közé német énekek vegyítésével; ott, hol a latin mise eltörültetett, mind a mellett is bizonyos rendet kell tartani, mely ne nagyon különbözzék a régitől, és ne vessék el a papi öltözékeket. Sőt a mérséklet szellemében annyira ment, hogy tanácslá, miszerint ne akadályozzák a népet a vihar elé való harangozásban, nehogy e szokás eltörlése némi zavarokat okozzon. Végre főleg azon volt, hogy a szent könyvek magyarázatát a néptömeg értelmiségéhez alkalmazzák s utasításaiban nem feledkezett meg sem a szörszálhasogatásról, mely az egyszerű embereket megzavarja; sem a sértésekről, melyek a szenvedélyeket ingerlik. Melanchton ép úgy óvakodott az oly vallástól, mely a tömeg durva képzelődéséig alacsonyodik le, mint az igen finomított hitágazattól, mely azt ittassá teszi.

Bármily eszélyesen járt is el e szemlék tartásában, még sem vala képes oly szorosan elzárkozni Luther tanai közé, hogy azok gyakorlati alkalmazásának szüksége olykor ne kényszerítette volna őt akár valamit adni hozzájuk, akár valamit lenyesni belőlök. Midőn adott utasításait írásban akará foglalni, nem vala képes akkép alkalmazkodni a mester nézeteihez, hogy világosságra és alkalmazhatóságra törekvése odáig ne ragadta volna, miszerint az új egyház

tanán valamit ne tágitson vagy összébb ne szorítson. Ez apró változtatások visszatetszetek a legtüzesebbeknek; szakadást emlegettek s gyanakodásra nógatták Luthert, ki erről talán magától nem lett volna hajlandó, ő maga sem adván példáját a rendületlen hűségnek ahhoz, a mit egyszer mondott.

A türingiai egyházak megszemplélése után Melanchton ez elveket egy kis iratban foglalta össze, az új tan rövid kivonatának alakjában. E kis iratot élénken ostromolták. A vádló bizonyos Agricola volt, Luther azon tanítványainak egyike, kik miután előbb e tanok következményeit tulhajtották, azt lázas és féltékeny elkeseredéssel védeni kezdték, erőszakolván az értelmet vagy mélységes érzéseket föltelevezve ott, hol a mester könnyeden akart eljárni vagy pedig közönyös volt. Melanchton azt tanítá ez iratában, hogy a töredelmesség az isten félelmén kezdődik; ez ellenkezett Luther tanával, ki azt az igazság szeretetéből származtatá. Luther megengedé a gyermeki félelmet, mely az istennek önmagáért való féléséből áll, a mi egyébiránt különösnek és határozatlannak tűnik föl. Melanchton megtartá a katolikus egyház által hirdetett szolgai félelmet, mely abban áll, hogy félünk a büntetésektől, melyekkel isten a bűnösöket sújtja. Ez első eltérésből meg lehet itélni egyelőre, és a jövőre nézve is, Melanchton hittanának szellemét. Luther sokkal büszkébb levén, sem hogy rábeszélésre gondolna, a legérthetlenebb metaphysikához is folyamodott. Ő inkább arra törekedett, hogy bámulatba ejtse és megrohanja az elméket, mint hogy megnyerje arra, hogy tanait önként befogadják. Ez utóbbi ellenben Melanchtonnak volt szokása, így a főnforgó kérdésben is, jobbnak találta, s igen helyesen — egy merev és áthatlan axioma, az igazságszeretetből származó sophisticai töredelmesség helyett a közös axiomát, mely szerint a töre-

delmesség a büntetés félelmén kezdődik. „Ugy véltem, mondja Agricolának egy bámulatos levélben, mely nem tartá föl a vitát, hogy a gyermekeket tejjel kell táplálni; egyébiránt én nem bánom, ha a nagyobbaknak valamivel szilárdabb ételeket találasz.“

Ugyanaz időben, melyben Agricola czáfolatát a párt buzgó emberei terjesztették és magasztalták, azt a hirt terjesztették, hogy Luther elénekelt a palinodiát, hogy egy akkori kifejezéssel éljek, vagyis megtért, visszapártolt: Melancton nézete a töredelmességről olyanul adatván ki, mint a melybe Luther beleegyezett. A hír egész Spalatin füléig hatolt, ki fölhívá Melanctont, hogy hazudtolja meg azt. Ő azt irta, miszerint daczára, hogy mindenben Lutherrel óhajt lenni egy véleményen, e könyvbe némi eltérés esuszott be, ő azt magára veszi és ki fogja magyarázni, de azt ne rójják föl Luthernek. „És, teszi hozzá szomoruan, kétségkívül az a nagy gond, melylyel igyekeztem mindent a maga meztelenségében föltüntetni, minden sophisticus és keserű kifejezést kerülve, bizonynyal e gondossággal uszítottam magam ellen mindazokat, kiknél a reformatio a dissidensek ellenében nem áll egyébből mint egy vásári kuruzsló szekeréről lezudított declamatiokból.“

E hír, és a többi, melyekkel azt nagyíták, csupán azért lön elterjesztve a pártban, hogy Luthert rábirják, miszerint Melanctont meghazudtolja. Az új forradalom hevéből származó nézeteltérés őszinte indokain kívül a buzgók féltékenyek voltak oly emberre, ki noha attól óvakodni látszott, nagyobb hirben állt, mint a cselekvés emberei, és a ki el levén határozva, hogy az új hittan küszöbén marad, annak mégis nagyobb szolgálatokat tett, mint azok, kik annak házába mintegy beköltöztek. Meg akarák őt gyöngíteni és megakasztani az oly szép kezdetnél, fejére zudítván a mesternek

szigorú tiltakozását. De Luther nem engedé magát odáig ragadtatni. Beérte azzal, hogy szárazon tudatta Melanchtonnal, mit irtak ellene, a nélkül, hogy őt vádolná s tőle magyarázatot kérne. Ő nem látta magát komolyan megtámadva Melanchton által, de jól esett neki látni, hogy úgy védelmezik, mintha meg lett volna támadva.

Mindazáltal Agricola sokat fáradozott abban, hogy a dolgot sulyosítsa; becsületébe vágott megmutatni, hogy kirohanása nem volt alaptalan. Párthivei Luther tétlensége miatt zugolódtak. Ezek főbbjeivel Melanchton, egy közös barátjuk, Reutter Ambrus menyegzőjén levén jelen, úgy tettették, mintha őt nem akarnák ismerni; és egyik közülök Loguleius, ki őt személyesen ismerte, mint ismeretlent köszönté. Végre a választó fejedelem veté közbe magát; Luthert Torgauba hitta, hol udvarával tartózkodott, és megbizta Pomeranussal együtt, hogy Melanchtont és Agricolát kihallgassa és ítéljen közöttük.

A vita rövid volt. Luther, kit Agricola itt a szent irással helyezett egy rangra, egy kétértelmű meghatározással vágta ketté azt, vagy azért mivel kimélni akarta a buzgó tanítványt és hasznos segédet, vagy mivel tán őszinte volt, s önmagát is sujtani akarta e kétértelműséggel. Mindazáltal az ezt követő ebéden halkan vitázott Melanchtonnal a vádolt könyv egyéb részlete fölött, meglepve őt magyarázatokkal, melyek Melanchtont egy Justus Jónáshoz irt levelében e fölkiáltásra fakaszták: „Mily finom élű elme!“ Agricola azonban, ki egyáltalán nem volt megelégedve a döntvénynyel, és az ítéletet nem találta eléggé csattanósnak a pörhöz, nem akara kiengesztelődni Melanchtonnal. Hasztalan emlékezteté ez régi barátságukra és ígéré, hogy elfeledi sérelmét, egyébiránt pedig nem kívánván tőle semmi visszavételt; „hallgatott, írja Melanchton, mint egy szobor.“ Luther nem monda ellent, s valószínűleg örült magában a vitának, mely

esupán neki használt; ő abban látta egyszerre, mint hódol-
nak tanítványai az ő dicsőségének, s mint félemlitik meg
Melanchton növekedő dicsőségét.

A viszály lecsöndesült, nem, mint ily izgatott időkben
történni szokott, a személyek kibékülése vagy a nézetek vál-
tozása, mint inkább az események folytán, melyek újabb
ügyeket támasztottak, mielőtt a szőnyegen forgók elintéztet-
tek volna. A viszályok nem annyira befejeztettek mint el-
napoltattak; a legesekélyebb ok a mult összes gyűlölködését
fölébreszté a jelennek rövid fegyverszünetéből. Melanchtonnak
nem csak ez egyszer kelle védenie mérsékletét Agricola tá-
madásai ellenében. Igaz, hogy a mérséklő szép szere-
pével járó nehézségek és veszélyek árán, Melanchton annak
titkos örömeiben is részesült. Meghatva tapasztalható saját
példájában, mennyi mérsékletre van szükségök az emberi
társadalmaknak, midőn a legszilajabb pártok is részint mielőtt
egymásra rohantak, részint a harez után, oly czélból hogy
a győzelmet felhasználják, közbenjárására szorulnak és őt, ha
bár rágalmaazzák is, oda meghívják.

Ennek bizonyítéka volt azon rendelet is, melyet a végre
kapott, hogy 1529. János Frigyst a speieri gyűlésre kísérje.
Itt történt, hogy a katolikusok és reformáltak közti hosszú
viták után, a pártok egyike sem levén elég erős arra, hogy
a másikat elnyomja, megegyeztek, hogy az anabaptistákat és
a szentségelleneseket, kik nekik egyaránt alkalmatlanok voltak,
leverik. Erőszakos rendszabályokhoz folyamodtak, melyeket a
közös ellenség ellen hoztak, a reformáltak ugyan kevesbbé
sietve és csak huzva halasztva, miután azt gyaníták, hogy
ebben a katolikusok inkább érdekelvék, mint ők. De a mint
aztán egyszer az anabaptisták és szentségellenesek hátra
voltak vetve, a katolikusok és lutheránusok egymás szemé-
közé néztek. Az előbbieket, kik szótöbbségben voltak, elhatá-

rozák, hogy mindazok, kik eddig megtarták a régi hagyományokat, köteleztessenek azokhoz hivek maradni; azoknak pedig kik az új evangéliomot vallják, legyen szabad abban megmaradni, azon föltétel alatt, hogy a katolikusokkal egyesülten kényszerítsék a népek többi részét, hogy vallásukat ne változtassák. E badar végzés, mely egy haladó párttól természetével ellenes cselekményt kívánt, követelvén, hogy az magát elkorlátolja és elszigetelje, föllázasztá a lutheránusokat, kik a császárnál tiltakoztak, a honnan eredt aztán a protestansnév, mely közös neve lett az összes reformált egyházaknak.

Melanchton igen körültekintőnek mutatta magát, kivéven egy pontot, a mely körül annyira követelő volt, hogy szinte gyanuba jött a reformáltak előtt; ez a szentségellenesekkel és azok főnöke Zwinglivel való szakítás volt. Ő e tekintetben minden halogatást ellenzett. Valójában ő kevesbbé vala távol a katolikusoktól, kik legalább a fennálló rendet, a szervezkedést képviselték, mint az anabaptistáktól és szentségellenesektől, kiknek hitágazatai alatt fölforgatás szelleme lappangott. Ők viszont épen e szellemüknél fogva találtak tetszésre bizonyos fejedelmeknél, kikre nézve a reformatió inkább érdek, mint lelkiismeret kérdése volt. A fejedelmek, és különösen a hesseni tartománygróf arra használták föl hittudósaikat, mint Szép Fülöp a maga jogászait, hogy összehozzák az ügyeket, és szent ürügyöt találjanak becsvágyuk tervei számára. Melanchton, ki lelkük mélyére pillantott, erre vonatkozólag írja Jonasnak, a gyűlésről visszatértekor: „A Zwingli követők e gazdálkodása engem nagy zavarba ejte; inkább szeretnék meghalni, mint ily nagy bajokat szenvedni. A lelki fájdalmak egyszerre erőt vettek rajtam.“ ¹⁾

Ez utazás alatt meglátogatta anyját Brettenben. Ez kérde tőle, hogy mit kelljen hinnie mindezen vitákból, és

¹⁾ Corpus reformatorum. I. nr. 617.

hogy vajon megmaradjon-e imái mellett, melyeket eddig mondani szokott; és miután neki azokat elmondta: „Folytassa imáit tovább, mondá neki fia, és higgye, a mit eddig hitt, és ne törődjék mind e viszályokkal.“ Nem sok időre ezután fivérének egy levele értesíti anyja haláláról. A közöny, melylyel ezt jelenti Camerariusnak, benső barátjának, kinek magán bajait el szokta panaszkodni, azt látszik mutatni hogy vagy volt valamely különös oka e halál fölött nem nagyon bánkodni, vagy hogy elfoglaltsága nem engedte neki hogy övéi fölött siránkozzék.

A speieri gyűlésre csakhamar a marpurgi colloquium következett. Itt ugyanazon hesseni tartománygróf fogadta, ki öt évvel előbb találkozott a heidelbergi úton lovagló Melanchtonnal. Öt év megérlelte e fiatal embert és a reformatio egyik leghatározottabb főnökévé avatta. Mint Bossuet megjegyzi, ő volt a legtehetségesebb és legbátrabb a protestáns fejedelmek közt. Előre látván, hogy mind e vitának háború lesz a vége, s függetlenségről és nagyságról álmodozva, érzé annak szükségét, hogy a párt politikai egységét a tanok egységével biztosítsa. E célból hittá egybe Marpurgba a reformatio vezér hittudósait. Luther, Melanchton és Osiander abban a szász, Oecolampadius és Zwingli a svajczi egyházat és a szentségelleneseket képviselték, Bucer pedig a strassburgit, mely a szentségellenesek felé hajlott; ezeken túl bizonyos számú párthívek, kik a különböző főnökök körül csoportosultak és a kik még az új evangeliumban külön nevezetet nem nyertek.

Daczára, hogy a tartománygrófnak és minden pártnak nagy érdekében állott az egyesség létrejövetele, és noha minden más ponton átsikamlottak nem annyira engedékenységből, mint inkább csak azon okból, hogy idő előtti nehézségeket ne támaszszanak, mind a mellett a valóságos jelen-

lét kérdése fölött jobban szétválva maradtak, mint valaha s így keletkezett a szentségellenesek pártja. Három napi vita után, mialatt csupán Luther és Zwingli feleseltek, s a többi jelenlevők csupán néma szerepet játszottak, azon ígérettel váltak el, hogy nem irnak többé egymás ellen. Azt kell hinnünk, hogy ez alatt nem értették azon az értekezlet eseményeire vonatkozó levélbeli közléseket, melyek közül több elterjedt és a melyekben a különböző pártok épen nem kimélték egymást.

VII.

Melanchton a szász fejedelmet az augsburgi gyűlésre kíséri. — Oda várják V. Károlyt. — Előkészületek megérkeztére. — Előzetes viták a felekezetek közt. — Értekezés a fejedelem követendő magatartása fölött. — Melanchton az augsburgi hitvalláson dolgozik. — Bajai Lutherrel és a hesseni tartománygróffal. — A császár megérkezése Augsburgban, 1530. június 16-án. — Első viták közte és a fejedelmek közt a hitszónoklatok szabadságát illetőleg. — Az augsburgi hitvalláson tett módosítások. — Némi viszály Melanchton és Luther között. — V. Károly hallgatja a fölolvastott hitvallást s elalszik az alatt. — A katolikusok fenyegetései. — Melanchton kiméletessége. — Aggodalma a békeért. — Luther Koburgban. — Imája istenhez. — A Melanchton aggodalmai és Luther parancsoló heve közti ellentét. — A vallási vita különféle esetlegei. — Melanchtont pártja árulással vádolja. — Noha gyanus mindenki előtt, mégis mindenki rászorul. — Szerepének szépsége és mérsékletének dicsősége.

Az 1530-ik év ápril havában Luther a szász fejedelem egy levelét vette, melyben az meghagyá neki, hogy

Jonas és Melanchton társaival értekezzék az iránt, hogy a wittenbergi akadémián a tanfolyam mikép folytattassék az ő távollétében, kik viszont tartsák készen magukat arra, hogy Koburgban hozzája csatlakozzanak, a hol meg kellend állapítani, mikép fejezze ki minden párt a maga nézeteit az augsburgi gyűlésen.

E város hatósága a választó fejedelemnek egy menlevelet küldött, melynek szavai Luthert kizárták, mivel abban ez mondatott: „Kiveszünk minden személyt, ki ő császári felségének békéjét megzavarná, hatalmunk nem terjedvén odáig, hogy pártfogásunkban részesítsük azokat, kiket a császár elítélt.”

A fejedelem nem vitt magával mást, csupán Jonást és Melanchton. Luther azt a rendeletet kapta, hogy maradjon. Üres kifogásokkal éltek irányában. A valódi ok az volt, hogy a fejedelem féltette személyét. De azt eltitkolák előtte, attól tartva, nehogy ő ebben a jó ügy iránti bizalmatlanság jelét lássa, és hogy föllobbanván, az egész világ ellenére Augsburgba jöjjön. Egyébiránt elhatározzák, hogy tudtán kívül mit se fognak tenni.

Az 1530. június elején, a gyűlést képezendő fejedelmek egymásután mind megérkeztek és várták V. Károlyt. Mindegyiket kísérték vagy képviselték saját hitszónokai, kik bőven voltak mindkét részről. György szász herczeg egyebek közt egy egész szekerre valót hozott. A nézetek, emberek és oly különböző érdekek eme zavarában a legkülönböesebb és ellenmondóbb hírek keringtek és találtak hitelre egymásután. V. Károly érkezése, az ő és udvarának szándékai, tervei képezék e hírek főbb tárgyait. Egyik azt mondá, hogy még nem határozta el magát semmire, hanem azért jön, hogy a viszályt alaposan megvizsgálja és helyre igazítsa a mi tulzást talál a két pártban; a másik azt állítá,

hogy el van készülve a reformatio fegyveres eltiprására és már esküvel is kötelezte magát ez irtó munkára. Szintoly számos és ellenmondó találgatások tárgyai voltak a hittudósok és közbenjárók is, kikkel magát kísérteté. Mindazáltal megegyeztek abban, hogy reményt helyeztek kanczellárjának Gattinara Mercurinusnak ismert mérsékletébe és jó hírnevébe, ki némileg a reformatörök felé hajlott a tudományok érdekében, melyek előszeretetében egyezett azok főnökeivel. Mindenki ahhoz képest ijedezett vagy örvendezett, a minők voltak a hírek, melyeknek hitelt adott. A félénkek a béke mellett munkáltak; a határozott emberek a protestansok közül nem kevesebbet akartak, mint V. Károlyt megfélemlíteni; a határozott katolikusok pedig tőle erőszakos rendeleteket és háború-üzenetet csikarni ki.

E remények és félelmek az Augsburghban tartott számos hitszónoklatokban nyilatkoztak. Foglalkozást kelle adni szükségkép e sok hitszónoknak, kik mindannyian türelmetlenül kívánták magukat hallatni részint vallásos buzgalomból, részint hogy magukat kitüntethessék. E predikációk fölizgatók a várost, mely egyszerre csak egy nagy hallgató közönséggé változott; a hatáságnak volt dolga föntartani a rendet e tömegben, mely abbahagyá munkáját, és a szószék körül tolongott, hogy tele szíja magát e részegítő újdonságokkal. A fejedelmek is jelen voltak, egyebek közt a hesseni tartománygróf, ki szívesen hallgatta Mihály mestert, a szentségellenesek egyikét.

A város nyolczszáz embert szerelt föl gyalog és lovas katonának, bársonyba, selyembe öltöztetve őket, és egy jó csomót fölvértetve. Azonkívül korlátokat emeltek és lánczokat huztak az utcákon át, azon esetre, ha katona és nép összekapnának. V. Károly értesülvén ez elővigyázat felől, gyanakodóvá lőn és bizalmatlanságát fejezte ki. A tanács

azt felelé, hogy a korlátok és lánczok fölállítása már tíz év óta el van határozva, a mi pedig a katonákat illeti, azok csupán a császár tiszteletére szereltettek föl. V. Károly nem tágitott. Ő meg akará rostálni e csapatot, s az így megüresedett helyeket saját embereivel tölteni be, és valamennyit fölesketni, hogy a császárhoz hivek maradnak. A tanács aztán inkább föloszlatta az egész csapatot.

Egyébiránt a császár úgy bánt Augsburg városával, mint a hogy tett volna valamely spanyol városával. Emberei leszaggaták a szállodákról a fejedelmek czimereit, és elfoglaltak, a császár nevében, minden szállást, mely nekik megtetszett. Azt beszélték a császárról, hogy a római államokban, pénzhány miatt, megállapodott. Franciaországból várta a pénzt, melynek első határnapja, az utóbbi szerződések szerint, pünkösdre volt lejárandó. Nem valószínűbb-e, hogy a császár e késedelme számításból történt, és hogy a császár akkor szándékozott megérkezni, midőn a pártok már az előzetes vitákban kimerültek, és remélhette, hogy az általános kifáradottság kívánatossá tevéen közbenjárását, az ekkép könnyebben sikerülhet?

Bármint legyen, a gyűlést megelőzőleg megvitattak részint szószéken, részint a papi értekezleteken minden kérdést, melynek ott szőnyegre kelle hozatnia. A mi különösen az egyházi szónoklatokat illeti, tanácskoztak a fölött, mely áron követeljék azok szabadságát, azon esetben, ha a császárnak tetszenék azt betiltani. A nagyobb rész az engedtlenség felé hajlott, kiváltkép a zwingli-követők, kiknek leginkább állt érdekükben a predikációk föntartása, és mint a reformatio szélső pártjának, legtöbb szükségük volt a tömeg éljenzésére. A szász egyház egyáltalán nem haragudott volna meg, ha a zwingli-követők predikációi betiltatnak; de ha ezt eltűri, nem hívja-e föl ez által a császárt, hogy

az övéit is betiltsa? Meghánytak-vetettek minden eshetőséget. Vagy betilt V. Károly mindenféle predikációt, nyilvánosat és magánost, vagy csak a nyilvános hitszónoklatokra fog szorítkozni, vagy végre, egyetértve a birodalom minden államaival és rendjeivel, eltörlend minden különböztetés nélkül minden egyházi beszédet. Ellen kell-e állani? Mily módon és meddig?

Egy a szász fejedelemnek saját hittudósai által bemutatott értekezleti jegyzőkönyv azt tartalmazta, hogy minden esetre engedelmeskedni kell; hogy voltaképen ez a rabok engedelmessége lesz, kik nem képesek ellenállani, de mégis jobb lesz megnyugodni, miután a város a császáré, mint azt mutatni, hogy nem biznak az ügyben; hogy e tekintetben se kérelem, se fenyegetés folytán a választó fejedelem el ne hagyja Augsburgot, mielőtt a császárral és a birodalommal a szász hitvallást meg nem ismertette.

Ez értekezleti jegyzőkönyvet, melyben az a tanácsadás, mely szerint semmi esetre sem kell azt gyaníttatni, mintha az ügy iránti bizalmat elvesztették volna, Luther kezét sejteté, Melanchton szerkesztette. Ő bizatott meg a szász hittudósok minden értekezletének összeállításával az ügghöz tartozó kérdésekben és általában mindazon határozatok fogalmazásával, melyeket V. Károly föltételezett intézkedései szükségessé tettek. És mivel mindezen határozatok a protestans párt többségét képező szász egyház összes híveivel közöltettek, Melanchton tényleg e párt jegyzője és közbenjárója volt. Ő kapcsul szolgált a fejedelmek és szövetséges államok, melyeket igen különböző czélzatok és érdekek választottak el és a nem kevésbbé megoszlott hittudósok közt, kiket kimélni kellett, hogy a szélső pártok felé ne hajtassanak. Egyedül ő menthette meg a tant annyi jó barát kezeitől, kik azt darabokra szétszaggatták volna, hogy

annak kizárólagos magyarázatát és vezetését magukhoz vonják. Ő mindezt annyi szerénységgel végezte, hogy önként csatlakozott mindenki e fölvilágosításokhoz, melyeket ő nem adott ki sem saját fölfödözései, sem titkok gyanánt.

Időközben elkészíté ama confessiot, melynek alapjait Koburgban Luther és a fejedelem hittudósai tették le. Arról volt szó, hogy azt az összes protestans felekezetekkel elfogadtassák. A föladat roppant nagy volt. A szerkezetnek szabatosnak és minden kétértelműség nélkülinek kelle lennie, de a mely mégis, akár a kifejezések általánosságával, akár szándékos kihagyásokkal, némi reményt hagyjon fön a szélső dissidenseknek, kik ugyan el akarák napolni követeléseiket, de a kik azokat még sem akarák kizárva látni, eretnekség czíme alatt, az új evangeliumból. Melanchton maga adta az első példát e megalkudásra, melyet egyébiránt a katholikuskok makaessága megkönnyített; mert ugyan ki gondolhata vitára egy oly nézet utólagos következményeit illetőleg, melynek elvét ezek maguk sem akarák elfogadni? A töreldemességről szóló fejezetben hasztalan keresem Melanchtonnak a szolgai félelemre vonatkozó nézetét; azt ő föláldozta a közérdeknek.

A legnagyobb nehézségeket Luther és a hesseni tartománygróf gördítették eléje. Ezek igen kiméletlen urak voltak kivált oly emberre nézve, ki még kevésbbé volt alkalmas a szolgálatra, mint az ellenállásra. Luthernek, kit fejfájása, melyet ő képdús nyelvén forgószélhez hasonlíta, Koburghoz láncozott, nehezen esett, hogy az ügyek nélküle végeztessenek; nem volt kedvére sem az, hogy oly messziről vezényeljen, sem az, hogy neki saját tetszés szerint engedelmeskedjenek. A tartománygróf, ki a háborút akarta, a zwingli-követőknek kedvezett, kik hasonlóan azt akarták és a kik azt predikációikban a császárnak meg is üzenték.

Melanchtonnak egyfelől igyekeznie kelle, hogy confessioját Lutherrel aláírassa, ki nem akart oly jámborul és oly zajtalanul előhaladni, és a ki nem ismere magára sem a magyarázatok gyakorlati egyszerűségében, sem a hang mérséklétében, melyen az elő lett terjesztve. Másfelől ki kelle nyernie a tartománygróf csatlakozását, ki az oltári szentségre vonatkozó hitágazatot a szász egyházakra is, melyet ezek betűszerinti, s a zwingli-követőkre is, kik azt képletes értelemben fogták föl, alkalmaztatni akarta.

Melanchton nem tudta hatni e heves és annál makacsabb szellemre, mivel ő, hittani eltérések örve alatt egy, már elhatározott politikát védett; Lutherre bizta hát, hogy őt reábirja. Miután ez is tartott a zwingli-követők kihágásaitól, közeledett a Melanchton ajánlotta közvetítő határhoz. Ő aztán megnyeré a tartománygrófot, ki végre aláírta a confessiot, az áldozatra vonatkozó fõntartással. Ugyanezt tette Bucer, a strassburgi egyház képviselõje, ki aprólékos-ságot keresõ és alattomos ¹⁾ lelkében Jézus Krisztus, vacsora alatti szavainak egy negyedik értelmezésérõl képzelgett, a katolikusok és lutheranusok által különbözõleg magyarázott betűszerinti értelem és a Zwingli és egyháza által fölállított képletes értelem között.

Mindezen alkudozások függõben voltak, midõn V. Károly megérkezett. Az 1530. évi június 16. estéjén vonult be Augsburgba, a tiszteletére eléje ment fejedelmek kíséretében. A császár elõtt ment a szász fejedelem, karddal kezében, rangja szabadalmához képest. Károlylyal jött fivére Ferdinánd, a rómaiak királya és Campegius bibornok, az apostoli követ. A remények, melyeket a közönség a néhány nappal elõbb meghalt Gattinara Mercurinus iránt táplált,

---

¹⁾ A párt Vulpinus melléknevet ada neki.

most e főpap felé irányultak. De Campegius nem igazolá e reményeket; ő azon küldetéssel jött, hogy V. Károlynak az erőszak alkalmazását tanácsolja; és ő e küldetésnek a gyűlés végeig megfelelt.

A császár megérkezte után azonnal hivatá a három evangélikus fejedelmet, u. m. a szász választó fejedelmet, a brandenburgi örgrófot és a hesseni tartománygrófot. Mellette csupán fivére Ferdinánd volt, ki jól beszélt németül és tolmácsul szolgált neki. Azt kívánta tőlük, hogy szüntessenek meg minden egyházi beszédet Augsburgban. Ezek azt felelték, hogy ez annyi volna, mintha megtagadnák az új evangéliumot, ha, mielőtt megvitatnák a dolgot, elnyomnák az egyházi beszédeket. Károly másnap reggelig időt enged nekik a meggondolásra.

A fejedelmek még ez éjjel értekeztek hittudósaikkal. Melanchton engedelmességet ajánlott. Főökul, Lutherrel egyetértőleg, azt hozta föl, hogy a város a császáré lévén, a fejedelmek és a hittudósok ott csak mint vendégek vannak jelen. Ez ok alatt egy sokkal komolyabb rejlett. Lényegileg, ő igen keveset törődött a hitszónoklatok szabadságával, e szabadság nem szolgálván egyébre mint a kérdések összevarására és a kedélyek felerlérésére. Melanchton a vitát a tudósok kis körére óhajtá szorítani, és nem bánta, ha bezárták egyikét azon nyílásoknak, melyen át türelmetlen és esztelen emberek a harc kiméletlen vitáiba rohantak.

Nézete nem fogadtatott el. Reggel a fejedelmek a császárhoz mentek és előbbi feleleteiket ismétlék; nem igazságos, mondták, megfosztani őket az isten ígétől; e követelés ellenkezik az egybehívó levelekkel, melyeket kaptak. Károly újabb követeléseire újabb tagadásokkal feleltek és a magán predikációk Augsburgban tovább folytak.

Károly e pontra nézve az ellenállást igen erősnek találván, és nem lévén se kész se hajlandó mindjárt kezdetben fegyverhez nyulni, fölhevíté a fejedelmeket, kísérik őt a szentség meghordozásán, mely még az nap fog tartatni. Ez annyi volt, mint azt kívánni tőlük, hogy nyilvános és külső cselekménnyel vágják ketté a kérdések egyikét, mely fölött legtöbb egyenetlenség támadt és legnagyobb ellenállás létesült. Ők ezt megtagadták, bár a hódolat és tisztelet minden kifejezéseivel. Károly fenyegető szavakra fakadt, és boszankodása nagy voltából ítélve, azt lehele hinni, hogy a gyűlés nem fog tovább tartani. De megalkudtak és lecsöndesültek. Megegyezték, hogy különbség nélkül minden egyházi beszéd eltiltatik, a császár azonban állíthat idegen hitszónokokat a két párt számára, kik az evangeliumot kommentárok nélkül tanítandják. „Várunk, írát tréfásan Brentius, valami agyrémet, vagy valamely szarvas-kecske féle állatot.“

Nagy volt a várakozás ez első prédikációra, melynek nem vala szabad sem pápistának sem evangélikusnak lennie. „Itt valánk, írját Brentius, füleinket hegyezve; de nem halottunk egyebet, mint az evangelium szövegének egyszerű fölolvását; csak hogy a hitszónok e fölolvását az élők- és halottakért mondott közös imádságon kezdte, és egy általános confessióval végezte. Ime egy hitszónok, ki se nem pápista, se nem evangélikus, hanem tartja magát a pusztas szöveghez.“ ¹⁾

Junius 20-án a szent lélek miséjét tartották Augsбург főegyházában, nagy pompával, énekkel és orgona zenével. A császár és a fejedelmek a karban ültek, mely el volt zárva. Itt, az apostoli követtség hitszónoka, Pimpinelli Vineze, egy beszédben, melyet az egyházban elszórván levő reformáltak nem hallhattak, fölhevíté V. Károlyt és Ferdinándot, hogy

¹⁾ Corpus reformatorum, t. I. nr. 729.

egyesüljenek az eretnokség megsemmisítésére, és egész Németországnak a régi római fegyelem igájába való hajtására. A brandenburgi örgróf volt az, a ki, elég jól értvén latinul hogy megértse Pimpinelli beszédét, megismerteté a reformáltakkal, minő szellemben beszélt a szónok.

E nehézségek közben Melanchton szakadatlanul dolgozott a párt hitvallásán, a mi a legfőbb föladatot képezte. Két követelményt kelle itt egyszerre megoldania: a szerkezetet összes hitrokonainak nézeteihez alkalmazni, azután alkudozni, hogy V. Károly megengedje annak fölolvasását. Ez utóbbi czélból közeledett a császár spanyol titkárai egy-némelyikéhez, s különösen Waldesiushoz, ki szavahihető ember volt. A dolgok már elég messze mentek, hogy azt javasolhatta, miszerint nyilvános fölolvasás helyett egyszerű közlés tétessék a császárnál, titkára közbenjárásával. Ura, a választó fejedelem, azt határozá, miszerint olvastassék föl a hitvallás ugy, a mint az szerkesztetett. Melanchton, ki a békét óhajtotta, folyton igazítgatta munkáját, részint hitsorsosai beleegyeztével, kik aztán szemére veték, a mit tőlük ki tudott csikarni, részint saját elhatározásából; mindenütt a hol a kifejezések élessége ellenségeit fölbőszíthette volna. „Még többet is változtattam volna, írja Camerariusnak, ha barátaink megengedték volna; mert távol attól, hogy azt gondolhatnám, mintha az irat kelleténél szelidebb volna, attól tartok, hogy a szabadság, melyet vettünk, sérteni fog.“ ¹⁾

Föladata annál nehezebb volt, mert Luther, egyszerre abba hagyván a levelezést, tiltakozni látszott mindaz ellen a mi Augsburgban történt. E hirtelen félbeszakítás nagy zajt keltett. Melanchton ez iránt szeliden és alázatosan panaszkodott; de Luther még leveleit sem akarta elfogadni. Vitus Tódort, közös barátjukat, ki Luther mellett marada, kellett

¹⁾ Corp. ref. t. II. — A nürnbergi küldöttek német levelezése.

kérnie, hogy olvassa el azokat neki ellenzése daczára is; fölbontva küldte el tehát azokat, hogy már előbb megolvashassa és meggyőződhessek, ha vajon eléggé alázatosan vannak-e írva, hogy a hatalmas tudort lecsillapítsák. Egy ízben egyet külön küldött el neki saját költségén. „Ön tudja, írja neki, mily veszélyeknek vagyunk kitéve, s mennyire szükségünk van az ön tanácsára és vigaszaira. Mindent csak ön utasításai szerint teszünk; mily nagy lesz a mi veszedelmünk, ha ön elhagy bennünket.“ Luther ellenvetése az volt, hogy Melanchton neki nem irt elég gyakran. Hetenkint egy levelet ő igen keveselt; nem türheté, hogy egy lépést tegyenek előre, a nélkül, hogy őt értesítsék. Vegyünk mindehhez egy kis titkos féltékenységet Melanchton növekedő fontosságával szemben, ki a nélkül hogy pártfőnökségre vágyott volna, bizonyos alkalmakkal, egy pártfőnök minden jogát gyakorolta elannyira, hogy saját hitsorsosai zugolódtak zsarnoksága ellen.

Végre V. Károly beleegyezett, hogy meghallgatja a szász egyházak confessióját, de csak saját palotájában. A fejedelmek és az államok rendei mind jelen voltak. Károly, némelyek szerint, elég figyelmesnek mutatkozott; mások szerint elaludt. Az augsburgi püspök, meglepetve e hittan világosságától, e tudomány mélységétől, e declamatio és sophistica nélküli védelemtől, annyira fakadt, hogy azt mondá: „A mit fölolvastak, az való, az a tiszta igazság.“ A saltzburgi bibornok nem kevesbbé kedvezően gondolkozott; de az ügy nem tetszett neki az ember miatt, ki azt kezdeményezte; ő nem akarta a reformatiót, mivel a reformator egy megnősült barát volt.

Az evangélikus fejedelmek előtt csekélységnek tetszett a nyeresmény, mely szerint meg fogják hallgatni tanaikat; V. Károlyra és a katolikusokra nézve pedig sok zavart okozott az engedmény, hogy azok fölolvását meg kelle

tűrniök. Vitába ereszkedjenek-e egy oly párttal, mely a tudásnak oly kétségtelen előnyével bir, és a mely titkos jó barátokkal birt a császár belső udvarában? Faber, Eck János, az egyedüliek a katolikusok között, kik a nyilvános vitát kiállhatták volna, annak megakadályozása mellett izgattak, részint eselből, részint a leveretés félelméből. A fejedelmek azonban azt annál élénkebbül óhajtották. Szóba hozván a mit a császár ígért, kielégíthették szenvedélyeiket, úgy mutatva, mintha csupán az ígélet valósítását követelnék. V. Károly nem tudá mire határozza el magát. A vita lényege őt igen kevéssé érdekelte, és én Brentiussal hajlandóbb vagyok azt hinni, hogy a fölolvastat átaludta, mint Jonással azt, hogy azt elég figyelmesen hallgatta. Benne nem volt meg ama vallásos hév, mely arra indít, hogy elhatározzuk magunkat, bár vaktában is; és távol attól, hogy Ferdinánd katolikus lelkesedésében osztozott volna, ő inkább mérsékelni igyekezett azt. Két párt közé helyezve, melyek egyikét kielégíteni esélytelenség, a másikat pedig fölöttébb elkeseríteni veszélyes lett volna, határozatlanságát és kételyeit kimutatta az által, hogy irt Erasmusnak, jöjjön Augsburgba. Azt pedig, hogy ennek elég erős okai voltak Bázelen maradni, érteni fogjuk.

Azonban a katolikusok pazarul szórták a fenyegetéseket, valószínűleg a császár beleegyeztével, ki nem bánta, hogy e módhoz folyamodjanak. Remélték hogy meglesz annak hatása, főleg Melanchtonra, kit félénknek tartottak, mivel békeszerető volt, és személye miatt aggódónak, holott csak az ügy miatt volt az. Ennek adta is egy oly jelét, melyet tőle Luther irigyelhetett volna. A hitvallás nyilvános fölolvastatása után egyszerre csak Campegius bibornok hivatja. Azt mondák neki, hogy a császár készebb összes államait háboruba sodorni, sem hogy elviselje e gyalázatot. Ugyanekkor több tekintélyes egyén fenyegetőleg követelte tőle,

hogy engedjen és vegye rá barátait is, hogy engedjenek. „Mi nem engedhetünk, ugymonda ő, sem az igazságot el nem hagyhatjuk; de kérjük ellenfeleinket, az isten és a Krisztus nevében, hogy nekünk megbocsássanak és tűrjék el, hogy hitünkben megmaradhassunk.“ — „Nem tehetem, nem tehetem, szakítá félbe Campegius — a kulcsok csalatkozhatlanok.“ — „Ám legyen hát, viszonzá Melanchton, isten kezébe tesszük le ügyünket. Ha isten velünk, ki ellenünk?“ ¹⁾

De e föltűnésben nem érezte jól magát. Egyszerű ember és a zajnak ellensége lévén, nem meríte erőt képzelméből s fejében, mint Luthernek, „nem járván a forgószelek,“ bátorsága elhagyta, annál inkább, mivel különben sem tanusítá, mintha igénye volna az első szerepre. E heves jelenetek s a találkozás után, melyre Campégius és mások hívták, éjjél felé, hogy benső zavarától meneküljön, lakására ment, leveletve és búskomolyan, mi hitsorsosaira is elragadt. A „passio,“ e neme alatt, hogy egyikök erőteljes kifejezésével éljünk, mindaz, a mit gondolt, monda, irt és tön, ügyöket nem tette jobbá.

A kétségbeesés e rohama alatt irt Campegius bibornoknak egy levelet, melyet barátai eltitkoltak, törülgetésekkel vagy változtatásokkal közöltek, s ő maga csaknem megtagadott, noha abban legnemesb tulajdonságainak jelei találhatók föl, melyben szelidíteni igyekezett, noha azt meg nem tagadta, egy a fejedelmek által hivatalosan még az nap a bibornokhoz irt másik levelet, melyet igen valószínűleg ő fogalmazott. „Nekünk nincs egyetlen hitágazatunk, ír a neki, mely eltérne a római egyházétól. Sőt mi elnyomtunk több ujítót, mivel veszélyes tanokat kezdetek terjeszteni, és erről vannak nyilvános tanubizonyságaink. Mi készek vagyunk

¹⁾ Oraison funebre de Melanchton, par Vitus Vinshemius. E szép szavakat: „Ha isten velünk, ki ellenünk?“ Melanchton jelszavává avatták. Arcképei mind e fölirattal látvák el.

engedelmeskedni a római egyháznak, föltéve, hogy az, azon kegyelmességénél fogva, melylyel a népek iránt mindenkor viseltetett, beleegyez, hogy részint elnézzünk, részint megengedjünk csekély számu változtatásokat, melyeket, ha akarnánk is, nem volnánk képesek megakadályozni . . . Mi csupán azért vonunk magunkra annyi gyűlölséget, mert állhatatosan védtük a római egyház tanait. Hitünket a Krisztusban és római egyházban, ha istennek tetszik, meg fogjuk őrizni, utolsó lehelletünkig, ha ön nem fogadna is bennünket kegyébe.“

Sajnálkozva veheté észre mindenki a titkos levélben a római egyház igen gyakran ismételt kifejezését a k a t h o l i k u s egyházé helyett, melyet a hivatalos levél használt. Megrovás alá eshetik abban amaz engedelmesség ígérete is, melyet Melanchton nem teljesíthete, továbbá a reformatió által behozott változtatások leszállításának és kicsinyekül föltüntetésének szenvedése. Ez az elbátortalanodás egy pillanatában inkább magaviseleti hiba, mint önzésből származó gyávaság volt. Melanchton ezuttal is föláldozta magát a közös ügynek; de egy haszontalan áldozat mindig hibának nevezhető.

Luther e harezok alatt, melyek minden eseményét figyelemmel kísérte, Koburgba zárkozva, lázas buzgalommal imádkozott. „Imádkozni és sirni fogok, írja, mindaddig a mig szavamat az ég meg nem hallgatta.“ És másutt Spalatinhoz: „A mi engem illet, én egy zarándok vagyok, egy viz nélküli föld, melyben nem fogamzhatik meg semmi, mely méltó volna, hogy önnek megírdam, ha csak az nem, hogy nyögésem és sóhajaim, mozdulataim és beszédem ereje az égbe ragadnak, és noha méltatlan, zörgetni fogok annak ajtaján, ki azt mondá: Zörgessetek és megnyitattik.“ ¹⁾

---

¹⁾ Lettres de Luther.

Egy Melanchtonhoz írt levélben Vitus különös dolgokat ír ez imák merészségéről és bizodalmaról. „Nem múlik el nap, ugymond, hogy Luther legalább három, a tanulmányokra legkedvezőbb órát ne töltsen imádkozásban. Egyszer megértem, hogy hallottam őt ekkép imádkozni. Jóságos isten! mennyi szellemiség, mennyi hit van e szavakban! Kérelmei oly tiszteletteljesek, miszerint látható, hogy istennel beszél; s annyira remény- és bizalomteljesek, hogy úgy tetszik, mintha egy atyához vagy egy jó baráthoz beszélne. „Tudom, mondá ő, hogy te atyánk és istenünk vagy: ennél fogva meg vagyok győződve, hogy gyermekeid üldözőit el fogod veszteni. Ha azt nem teszed, veszedelmed egy a miénkkel. Azért hát védeni fogsz minket.“ Én megálltam néhány perczig, míg őt körülbelül e szavakkal hallám imádkozni, és én magam is némi különös elragadtatást éreztem, mi alatt ő ilyen beszélt istennel, ily barátságos hangon, ily komolyan tiszteletteljesen, őt a zsoltárokból vett idézetekkel kérven, és mintegy bizonyos levén, hogy a mit kér, az be fog következni. ¹⁾

V. Károly tanácsában azt javaslák, hogy vagy vissza kell térni a wormszi edictumhoz, vagy a hitvallás fölött részrehajlatlan emberek által ítéletet mondatni és az eldöntést a császárra bízni, vagy pedig czáfolatot íratni, a melyre aztán a császár ki fogja mondani az ítéletet.

E három nézet közül egyik se volt alkalmas a fennforgó körülmények között. Más politikát kíséreltek meg. Ugy vélekedtek, hogy jó lesz megkérdeni a reformáltakat, ha van-e szándékuk a császár elé terjeszteni azon hitágazatokat is, melyek nem foglalvák a Confessióban. Ha nemet mondanak, akkor ezt kell nekik felelni: Tehát önök vissza-

---

¹⁾ Corp. ref. t. II. nr. 755.

veszik, vagy azt hiszik, hogy vissza kell venni azt, a mit elhallgattak. Ha pedig megvallják, hogy vannak még tartalékban több czikkelyeik is: „Tehát az ellenvetéseknek soha sem lesz vége!” — fogják nekik mondani: azonkívül egy második kérdést is akartak intézni hozzájuk: Elvállalják-e önök a császárt bírónak? — Ha nem fogadják el, akkor minden a régi állapotban marad a közelebbi zsinatig.

E hálók mind igen vastagon voltak szöve. A reformáltak értesítettén, — valószínűleg jó barátaik árulták el nekik a titkot — értekeztek a válasz fölött. Az első kérdésre azt fogják felelni, hogy ép oly kevésbé akarják a confessióból kihagyott pontokat elhallgatni, mint azokat bizgatni; s ha tetszik a katolikusoknak azokat szőnyegre hozni, az ő magyarázatuk készen áll. Ez eljárás ügyes volt; a katolikusokra hárította a vádat, hogy haszontalan kérdéseket elevenítenek föl. A második kérdést illetőleg, tudniillik, hogy elfogadják-e a császárt bíróul, megegyeztek abban, hogy nyíltan nem fogják visszautasítani, de a tisztelet minden kifejezése mellett tagadni fogják a császár főnhatóságát vallási dolgokban.

E feleletek Lutherrel együtt lettek megvitatva, ki egyébiránt, közös barátaiktól nógatva, ujra elkezdte a Melanchtonnal való levelezést. Az eltérés pontjait illető ítéletei közé vigasztalásokat vegyített, minőket adni képes volt, inkább a mester hangján beszélvén, ki attól tart, hogy tanítványa nem hallgat reá, mint a jó barát hangján, ki megérteni képes egy félénk lelkiismeret zavarát s egy oly szellemét, kit saját világossága akadályoz. „Óvakodjál végre, írja neki, magadat annyira gyötörni oly ügyben, mely nem a te kezedben van, hanem az istenében.“ És másutt: „Nem a hittan, hanem bölcsészeted okozá mind e furdalásaidat.“ És egy más levélben: „Én a legnagyobb zavarban voltam,

minőben te sohasem fogsz lenni, és mégis egy szava Pomeranius testvérünknek felőled, megvigasztalt. Miért nem hallgatsz hát te is most reánk? . . . Én a leggyöngébb vagyok a magán bajokban, te pedig a legerősebb. Megfordítva, te az vagy nyilvánosan, a mi én magánosan. Én csaknem gond nélküli néző vagyok, és nem sokat törődöm ez oly kevély és fenyegető pápistákkal. Ha elesünk, Krisztus velünk fog elesni, ő, a világ királya. Ám legyen, essék el! Én inkább esem el Krisztussal, mintsem állva maradjak a cacsárral.“ És másutt: „Utálok ama túlságos gondot, melyről állítod, hogy téged fölemészt. Ha az annyira uralkodik rajtad, annak oka nem az ügy nagysága, hanem hitetlenségünk nagysága . . . Mirevaló magadat a fuldoklásig fölizgatni? Ha az ügy hamis, lépünk vissza; ha igaz, miért hazudtoltassuk meg ígéretét avval, a ki azt rendeli, hogy gondtalanok és álmosak legyünk? Istennek van hatalma föltámasztani a halottakat; neki van hatalma arra, hogy ingadozó ügyét föntartsa, fölemelje azt, ha elbukott, s előre vigye. Ha mi méltatlanok vagyunk, a munkát mások fogják végezni.“ ¹⁾

Bámulom ez erőt és lelkesedést. De Melanchton, az első olvasás izgalma után nem meríte abból magának segítséget. Mind e bizalom a nehézségek egyikét sem fejté meg, sőt újabbakat támaszthata. Luther zavara nagy volt; de ő nagyítá azt, midőn nem engedé meg Melanchtonnak, hogy aggodalmát az övéhez hasonlítsa. Az ő állása mindig tiszta volt. A kezdet első napja óta Krisztussal azt mondá: „a ki nincs velem, az ellenem van.“ Neki csupán engesztelhetlen ellenekkel volt dolga, és ő csak akarat és vélemény nélküli barátokat türt. Így neki minden könnyen ment. Elleneivel

---

¹⁾ Lettres de Luther.

a vita a helyett, hogy megzavarta volna, még jól esett neki. A harczot jobban szeretik azok, kik nem látják a veszélyt, vagy a ki azt rendkívülinek látja, mint azok, kik abba haszontalanul rohanni nem akarnak, vagy a kik azt kikerülhetőnek tartják. Ellenvetés esetén ő vagy haragudott, vagy nem felelt. Ő félbeszakítá Melanchtonnal a levelezést, mi helyt parancsok helyett magyarázatokat kelle adnia. Luthert minden nehézségtétel boszantá. A hus és vér megakadályozák őt abban, hogy megértse egy oly helyzetbe szorult mérsékelt és gyakorlati szellem kétkedéseit, melyben még semmi sem volt megérve a külső kifejlődésre és a melyben a két párt közül egyik sem volt kész felhasználni a másiknak oktalanságait.

Legnagyobb zavarok közt volt Luther Wormsban, azután pedig két évvel később, midőn attól kelle tartania, hogy Miksa és a pápa egyetértése és a választó fejedelem kihülése veszttét okozhatják. Ekkor élete forgott veszélyben, miután menlevelét ép úgy megsérthették volna, mint Husz Jánosét Konstánczban, és a választó fejedelem is kifáradhatott volna védelmében. De a legnagyobb veszedelmek megédzik az oly bátorságot, melyet egy nem bizonyos veszély lesújt; Wormsban, a hol fejével játszott, sokkal határozottabbnak mutatta magát, mint Wittembergben a még távol álló veszélyek előtt. Nem akarom bátorságát kisebbíteni; de ő rosszul ítélte meg Melanchton zavarát, és nem levén kénytelen soha másért, mint csupán saját személyeért aggódni, nem méltatta kellőleg a félelmet, melybe tanítványát ejté a negyvenezër lélek sorsa, kiket nem akara elhagyni, Campenius előtt mondott szép szavai szerint, még halálos veszélye árán is. Luthert küzdelmeiben egy nagy szerep dicsfénye, a népszerűség s a tapsok ittassága, a büszkeség titkos gyönyörei, az új evangéliom e kigyója támogatták.

Ellenben Melanchtont, kinek nem kelle saját személyét, mely még nem volt fenyegetve, sem oly nézeteket védeni, melyek kizárólag az övéi lettek volna, Melanchtont, a dicsőség nélküli küzdelemben csupán a hitsorsosai iránt érzett hűség tartotta fönn, kik pedig gyanúsították vagy megtagadták. Egy oly párt közé sodortatva, mely csupán hitével játszott, s nem egyszersmind a veszélylyel is, nem szerették, hogy ő fölismerte e veszélyt, és hogy kitette magát annak megakadályozásáért. A tömeg jobban szereti az oly embert, ki őt tűzbe vezeti, ha aztán az ellenség előtt cserbe hagyja is, mint azt, ki, miután őt akarata ellen követte, magát vele együtt megöleti.

Bossuetnek, mint erkölcsanárnak, festenie kellett volna a belső gyötrelmeket, melyeken ő mint orthodox katolikus diadalmaskodott; de a hagyomány és a katolikus egység védőjének nem leheté föladata okoskodni egy szép szellem kínjai fölött, ki letért a nagy országutról; ő e fejtegetést korunknak hagyta fenn, hogy vakmerően kísértsük meg Melanchton új arczképét vázolni ama nyelven, melyen ő irt.

V. Károly a leghatálytalanabb módhoz folyamodott, mivel nem állt hatalmában azon egyedüli mód, mely döntő lehetett volna. Eck János, Cochleus és Faber megbizattak, hogy állítsanak össze egy czáfolatot az augsburgi hitvallás ellen. Erről mindenféle nevetséges hírek keringtek, elannyira, hogy mielőtt megjelent, már tönkre volt téve, a protestánsoknak részint komoly, részint gúnyos válaszaik által.

Ez időköz alatt némi fegyverszünet állott be, mely alatt Augsburg városa egy óriást ment nézni, „egy nagy természetű embert, ki mellett, írja Brentius, én magamat törpének láttam.“ Máskor, jelesül Szent Jakabra következő napon, maga a császár lépett föl látványosság tárgyául egy szertartásban, melyben néhány fejedelemnek a hűbéresség

jelvényeit adta át oly fényes öltözetben, melyet kétszázezer forintra becsültek. A két párt közönsége mulatta magát ez ünnepélyeken; a főnökök, kivált a reformáltakéi, zúgolódtak a császári pompa e kifejtésén, mely arra lehetne számítva, hogy a vitát nyujtsák, és az általános kimerültség folytán azt könnyebben ketté vágják, vagy pedig, hogy az együgyü félénk lelkeket e fenyegető pompával megrémítsék.

Végre, augusztus 3-án, a katolikusok czáfolata fölolvastatott, a császár nevében, Frigyes pfalzi gróf által. Egy prolog előzte meg azt, melyben V. Károly kijelenté, hogy ez az ő személyes hitvallása, melyhez hű fog maradni haláláig. Az olvasás sokáig tartott. A császár elaludt csak úgy, mint az augsburgi hitvallás olvasásán. Mindazáltal fölhitte a fejedelmeket, hogy írják alá; majd megengedte, hogy alkudozzanak. Ez volt az ő politikája változatlanul a gyűlés megnyitása óta. Eleinte mindent visszautasított, mintegy ki akarván próbálni a fejedelmek ellenállásának erejét; azután, hosszú várakoztatás után, jelentéktelen engedményekbe egyezett, azt gondolván, hogy első visszautasítása annak értékét emelendi, és hogy a fejedelmek, miután előbb már minden iránt kétségbeestek, meglepetésükben azt a keveset is, mit nekik átenged, soknak látják.

Igy történt, hogy tiz napi vonakodás után beleegyezett, miszerint az írott czáfolat közöltessék a fejedelmekkel, azon föltétellel, hogy megesküsznek, miszerint azt közzé nem teszik. Azt hivé, hogy kielégíti őket e váratlan kegygyel, és hogy meggátolván a mű kinyomatását, lerontja annak hatását; de a fejedelmek betanulták már, mint kelljen szakadásra nem vezető vonakodást tenni ellenébe az előre át nem gondolt követeléseknek, — és az okmányok a hozzá csatolt föltételek alatti felolvasását megtagadák. Végre a két pártból választott birák egy végleges egyezményben

állapodtak meg. Ez volt, a hitvallás fölolvása óta, a reformáltak második előnye. Ők a nyilvánosságot követelték és a megvitátást, bármily korlátolt legyen is az.

E közben, a hesseni tartománygróf, ki elunta e huzást halasztást, egy este, kapuzárás előtt, álruhában, Augsburgból néhány lovas kíséretében elillant. Másnap V. Károly, ki azt hitte, hogy a fejedelem a városban van, megtiltotta az augsburgi tanácsnak, hogy bárkit is kibocsásson. A falak őreit megkettőzték. Ez óvórendszabályok megtétele után a fejedelmeket előhivatá, és őket fenyegetni kezdte. Ha alá nem írják a czáfolatot, magukat, családjaikat, országaikat a legnagyobb veszedelmeknek teszik ki. Ha aláírják, mindnyájan számolhatnak kegyelmére. Pár óra mulva értesülvén, hogy a tartománygróf elillant, visszahivatja a fejedelmeket, mentégeti magát a kapuzárás s az örök megkettőzése miatt, mondván, hogy e rendszabályokhoz csupán azért nyúlt, mivel tegnap egy esetepaté volt, melyben egy spanyol katona megöletett. Fölhívja őket, hogy maradjanak, míg elhatározás jön létre; igyekezzenek lecsillapítani az egyház zavarait, ő nem fog senki személye ellen erőszakot használni. E biztatások folytán a fejedelmek, kik közt néhányan már a tartománygróf példáját akarák követni, megegyeztek abban, hogy együtt maradnak, és a vitát az arra kiválasztott bírák megkezdték.

A bírák vagy inkább bajnokok, számra tizennégyen voltak; hét katolikus, hét reformált. Az előbbieket vezére Eck János volt, ki a lipcei vita óta eleget tanult arra, hogy Melanchtonnak, ki az utóbbiak vezére volt, méltatlan ellenfele ne legyen. Egyedül ők voltak jogosítva, szót emelni. Az első ülésben, mely déltől estig tartott, átestek a confessio tiz czikkelyén. A vita nyájas és barátságos volt. Ha megtörtént, hogy a bajnokok egyike tűzbe jött, a feje-

delmek közbeveték magukat mind két részről, hogy őket mérsékletre intsék. Az egész hallgatóság jó hiszemű volt s úgy látszék, hogy ily eljárást a katholikusok azért követtek, hogy megmutassák, miszerint nem önbizalmatlanságból elle-nezték eleinte a nyilvános vitát, a reformáltak pedig azért, hogy okot adjanak a császárnak megbánni, miszerint oly sokáig megtagadta a védelem oly módját, melyet ők oly mérséklettel használnak.

Az első értekezleten a vita még mindig mérsékelt volt, mindegyik óhajtván magának venni a mérséklet jelentős előnyét. Tegyük hozzá, hogy a vita eleje csupán a mind-nyájuk által elfogadott tételekre vonatkozott. Tárgya volt a keresztyén vallás igazsága, az eredendő bűn, s az általános hit egyéb ágazatai, melyekre nézve a legőszintébb egyet-értés is a két párt között, nem vett volna el semmit az egyiktől, és mitsem adott volna a másiknak. De a mint a vita az egyház alakjára, a misére, a papok házasságára, a gyónásra és a papi törvénykezésre tért, az értekezletek meg-akadtak. Ugy találták, hogy sok a tizennégy megbizott, és hatra szállították alá. Eck tudor és Melanchton megha-gyattak.

Ez utóbbira nézve ez volt a legsúlyosabb pillanat. Mindenki ki volt fáradva. A megegyezés kísérlete a szabad vitatkozás útján nem sikerült, és a megbizottak számának tizennégyről hatra apasztásában a két párt egyaránt hibá-zott. Egyébiránt a körülmények is sürgettek: V. Károly már több mint két hónapot töltött Augsburgban; a páviai győző büszkeségét bántotta, hogy egy csomó hittudóst se kibékíteni, se elhallgattatni nem tudott. Nem mulasztották el udvarában e hangulatot még jobban elkeseríteni, és a francia király elleni hadjáratának sikeres voltát összehason-lítani néhány tudós közötti biráskodásával. A fejedelmek

sürgették megbizottaikat, hogy egyezzenek meg a szavak fölött, noha ők maguk teli voltak hátsó gondolatokkal a dolgokra vonatkozólag. Melanchton és Eck tudor az ultimatumokat csak úgy szórták. De minél elhamarkodottabbak voltak az engedmények, annál kevesbbé voltak őszinték, a türelmetlenség meglazítván a meggyőződéseket, vagy elfödven előttük annak következményeit, a miben engedtek. A két alkudozó közül, kiktől az egész ügy függött, Melanchton mint a békeszeretőbb és jámborabb legtovább ment az engedményekben, a mellett, hogy a vizsályos czikkelyeknek papiron való megvitatása körül, részint hogy azokat megvilágítsa részint, hogy gyöngébb színben mutassa fel minden iránt, a mi tiszta hittan volt, hidegséget tanusított, míg ellenben, a béke, rend, fegyelem eszméi mellett föllelkesült, mint a melyek az emberi faj oly sürgős érdekeit képezik.

Engedményei, noha igen nagyok, de miután eredmény nélkül kelle maradniok, mindazáltal még sem voltak oly nagyok mint hitsorsosai nyugtalansága és féltékenysége azt képzelte. Augsburghban és Németország e részében, nem beszéltek egyébről, mint Melanchton előzékenységéről s a legtulzóbbak szerint, árulásáról. Ez utóbbiak az ő alkudozásait a hitofeli, a mérsékeltebbek erasmusi tanácskozásnak nevezék el. Ha a pápa megvásárolta volna, mondák, még akkor sem tehetett volna többet a pápai uralom fön-tartásaért; megátalkodottul engedett, noha azt mindenki ellenezte s barátaival szemben jellem és nézetszilárdnak mutatta magát, s szemére veték, hogy ezt a közös ellenség irányában nem cselekedte. Mindenfelől irogattak neki; kérdezősködték társainál: Spalatinnál és Agricolánál magaviselete felől. A nyugtalanság még barátját Camerariust is meglepte, ki annyira meg volt rendülve, hogy mielőtt őt magát kérdezte volna, előbb egy közös barátjuknál tudakozódott, hogy mit gondol

felőle. A leghevesebbek, még mielőtt magyarázatokat kaptak volna, vagy mielőtt ismerték volna az általa javasolt czikkeket, „igen udvariatlan és szeretetlen tiltakozásokat küldtek hozzája,“ mondja Brentius.

A nürnbergi követek, kik a gyűlés kezdetén dicsérték buzgalmát és erőfeszítéseit, keserűen panaszkodtak reá. „Valóban különös kegye istennek, írja ezek egyike, Baumgarten Jeromos, hogy a hitvallás elkészítettik és kiadatik; mert különben hittudósaink (a protestans megbizottak) már régóta egy másikat csináltak volna. Fülöp gyermekebb a gyermeknél. A többi szász hittudós nem mer ellene beszélni; ő már annyira fönn hordja a fejét, hogy nem rég Luneburg lovagnak azt mondá, hogy azok, kik őt kárhoztatják, hazudnak, mint a gonoszok . . . És mikor minket többieket előhínak, és nekünk nem izlik a leves, melyet főztek, a mi hittudósaink föllobbannak és mindenütt azt mondogatják, hogy mi nem akarjuk a békét és hogy jobban szeretnénk a tartomány gróffal együtt jobbra balra háborúba keveredni.“ Egy másik levélben pedig ily mértéktelenül ír: „E gyűlésen, ugymond, senki sem követett el annyi kárt, a mai napig az evangéliumban, mint Fülöp. Ő annyira dölőfös lett, hogy nem csak hogy nem tür semminemű ellenvéleményt, sőt mindenkit megfélemlíteni igyekszik heves vádakkal és helytelen fenyegetésekkel. Én nem örömet vádolom őt ekkép, kit mindenki oly nagyabecsült mindeddig, és a mely tiszteletnél fogva magam is engedek neki nem egyszer, noha lelkiismeretem ellenére.“

Ámbár Melanchton e jellemképe nem vala képes elnyomni a nyájasság hírét, melyben ő egykorú előtt állott, és a melynek egyetlen történetíró sem mond ellent, ennél fogva valószínű, hogy a gyűlés vége felé, kifáradva annyi viszontagságban, kissé ingerültté vált és neki durvult. Mint

minden ember, kiknél a szilárdság inkább az értelmiségből mint a jellemből ered, és kevesbbé látszik szokásnak mint kötelességnek, Melanchton is hihetőleg türelmetlenséget árul el és makacssága annál inkább sérthetett, minél kevesbbé várták azt tőle. Meglehet, hogy éreztette azt is, miszerint tudja, mekkora sulya van szellemerejének és munkaképességének, melyre az oly igen sietőssé vált alkudozásokban oly nagy szükség van. Habár gyanus volt is mindenki előtt, de mindenkinek szüksége volt reá. A katolikusok fölkeresték vagy egyenesen vagy közbenjáróik által. Cochleus, neves hittudós e pártból, találkozásokat kért tőle, részint saját szállásán, részint valamely templomban, és mindig földerülten jött ki tőle, mondja Brentius, elannyira, hogy elszivelhette egy nőszült pap látását is. A straszburgi szentségellenesek főnökei, Bucer és Capito ajánlkoztak hozzá csatlakozni, félig személyeért, félig pedig azért, mert különben is a szász egyház felé hajoltak azon félelem miatt, nehogy Zwingli kicsapongásaiban bűnrészeseknek tartassanak. Maga a tartománygróf sem utasítá vissza közvetítését. Végre Luther maga is, bármint háborgott is Melanchton lágy gyöngédsége miatt, mint ő nevezé, mindamellett mégis engedett befolyásos voltának. Lutherrel egyetértőleg történt az is, hogy a püspököknek az egyházi igazságszolgáltatást visszaadni javaslá. Pedig minden, Melanchtonnak szemére hányt engedmények közt ez volt a legfontosabb, mert ez a püspököknek oly hatalmat adott vissza, mely nekik kilátást nyújtott a többinek visszaszerzésére.

Ha a szükség volna az igazság és ha csak a volna jó, a mi sikerül, kárhoztatni kellene Melanchton, hogy megátalkodott volt a kiegyezés agyréme mellett, kockáztatva jelleme nyájasságát és szerénységét, mely őt oly bámulatossá tette. Lehetségesnek tartotta a békét, mivel a háború még nem

volt az. Ez középszerű politika volt, és szokása volt mondani, hogy nem szereti az udvarokat, mivel a fejedelmek mindig több czél felé törnek egyszerre. Ő sokkal alkalmasabb volt a gondolatok mint az akaratok tisztázására, és az idő, melyet az elvek megvilágítására fordított, el vala veszve a szenvedélyek és a eselszövények vizsgálata számára. Sőt ő azon fájdalomban is részesült, hogy megtagadták őt még a közösen megállapított alkudozásokban is, és hogy cselekményeit még azok is meghazudtolták, kik abban részt vettek, vagy rossz hirbe hozták oly hátsó gondolatok által, melyeket neki tulajdonítottak. Vegyük hozzá a türelmetlenek gyűlölségét, az egyedüliekét, kik vele a püspökök törvényszolgáltatásának kérdésében jóhiszeműleg gondolkoztak; ők nem szivelhették el, hogy oly nagy áldozat hozassék egy oly veszedelem féltelmének, melyet ők nem vettek észre. Egyébiránt ők kevesbbé haragudtak Lutherre mint Melanchtonra. Tisztelték őt, mint a tan valóságos főnökét, de részint Melanchton mesterkedései és sugallatai által megtévesztettnek vélték, részint nem tartották őszintének, és neki még erényül tulajdoníták e hamisságot. A mi Melanchtont illeti, neki még tán szerencséje volt, hogy elbukott egy lehetlen vállalatban; mert a sikertelenség folytán vádlói azt gondolhaták, hogy vagy engedményei nem voltak oly nagyok, mint ők képzelék, miután azok nem elégíték ki a katolikusokat, vagy hogy ő sem járt el őszintébben mint Luther és a többi politikusok.

Mielőtt sajnálnók vagy kárhozzatnók, fürkészszük, ha vajon volt-e szebb szerep Augsburgban, mint az övé; tudniillik nem tekintve a lángész dicsőségét, melyet Luthertől senki el nem vitathat, és a mely, az egyszerű emberek lelkiismeretét bámulatba ejtő szabadalmakkal bir. Mi volt jobb; gyakorlatiatlannak lenni, mint Zwingli, ki az anabaptisták harcát újra akarta kezdeni; vagy engedni, mint Luther,

nyilvánosan, s aztán a közösen tett engedményeket magán-
 uton becsmérlni és a legboszantóbb ellenmondásokat gög-
 gel és vakmerőséggel tetézni; vagy, mint Bucer, alattomos-
 kodni a zwingliek és lutheránusok között, hogy a strassburgi
 egyháznak bizonyos megkülönböztető jelleget adjon és an-
 nak fejét emelje, vagy végre dolgozni mint Melanchton,
 éjjel nappal, a betegség daczára, mely megöli a testet, és
 a rágalom daczára, mely megöli a lelket, dolgozni tollal,
 szóval, nyilvánosan, magánuton, — megállapítani kölesönös
 engedmények folytán egy oly reformatiót, mely csupán a
 botrányokat törli el, és a mely megmenté a békét, a rendet
 és a tudományokat egy új paraszt háborútól?

A mi engem illet, ki nem kevesbbé szeretem a mér-
 sékletet azon idő óta, hogy annak egy oly szép mintaképét
 tanulmányoztam Erasmusban, miután mindenkinek kell hi-
 báznia, én Melanchton magaviseletének adom az előnyt
 összes hibái mellett is. És valóban az ő mérséklete nagy-
 lelkűbb is, mint Erasmusé. Mig ez azt írta neki, hogy „tá-
 vol attól, miszerint az augsburgi ügyekbe keveredjék, in-
 kább arra gondol, hogy elhagyja Németországot,” Melanch-
 ton, Luther szavai szerint, fölemészté magát a béke fön-
 tartásában, melyet Erasmus mindenek fölé helyezni elégnek
 tartott. Erasmus mérséklete, kivált élete vége felé, hasonló
 a hátráláshoz a veszély perczében. Melanchton mérséklete
 tevékeny és bátor volt; kihívta az ellenségeskedéseket és
 helyt állott velük szemben. Hasonló veszedelmekben forog-
 ván, mint azok, kik az erőszakos párttal tartottak, érdeme
 annyival volt nagyobb azokénál, hogy őt nem támogatták
 ama nagy szenvedélyek, melyek a veszélyt eltakarják, és
 hogy ő a közjóért épen annyit kockáztatott, mint azok
 bármelyike saját ügyeért. De ha való, hogy ezen isten ujjá
 által oly nyilván kijelölt nagy események közt mindenki

járul az eredményhez, azok is, kik a dolgokat siettetik, mint azok, kik azt gátolják; a kik kétkednek csakugy, mint a kik állítanak, és különben is senki azon dicsőségben nem részesül, hogy hibákat ne követne el, a legszebb szerep minden esetre azé, ki legtöbbet szenvedett azért, hogy mérsekelt maradhasson.

Melanchton különben ritka tehetsége nyomait hagyá fönn az augsburgi hitvallásban, mint a melyet az uj tan szabványaikép elfogadtak és a melynek szerkezete az ő műve volt. Soha a világon hittani kérdések ily módszeresen és világosan elő nem adattak, sem ily sikamlós magyarázatok ily ügyesen a nagy tömeg értelméhez alkalmazva nem voltak. Végre minden párt egyesült abban, hogy aláírta azt. Azok, kik ezt föntartással tették, azon hiszemben, hogy a császár ezt elfogadja, miután látták, hogy az egész vissza lett vetve és egy zsinathoz utalva, megegyeztek a vizsályos czikkek fölött és egy oly nyilatkozatban egyesültek, melynek minden pontja egyaránt kérdéses volt. És az némileg mindnyájuk megegyezése folytán történt, hogy Melanchton, miután annyit fáradozott, hogy azt a katholikusokkal elismertesse, magára vállalta megírni annak apologiáját válaszként a czáfolatra, melyet a császár rendeletéből szerkeztettek.

„Be vagyok zárkozva lakásomon, írja Camerariusnak, a rágalmak miatt, és irom az apologiát gonddal és hévvel, hogy azt szükség esetén előmutassam.“ ¹⁾

A császár, noha a lassuság, valamint tanácsosai indulatossága és néhány udvar szutyongatása folytán a teljes szakításra volt hajlandó, még mindig habozott. Már szeptember vége felé járt az idő. A szász fejedelem elküldvén podgyászát és tolmácsát, a császár három napi várakozást

¹⁾ Corpus reformatorum, t. II. Nro. 908.

kért tőle. E várakozás semmi eredményre nem vezetett. A választó fejedelem, miután jó akaratának ez utolsó zálogát adta, államaiba vissza tért. A többi fejedelmek és a városok küldöttei is hasonló cselekedtek és a gyűlés bezáratott. Eltávoztakor mindenki egy közeli háború reményét vagy félelmét vitte magával.

VIII.

Az augsburgi és smalkaldi szövethkezesek. — V. Károly politikája. — Melanchton irói működését ujból megkezdí. — Rosz akarat a tudományok iránt. — A wittembergi akadémia Jénába tétetik át. — Aggodalom, melyet ez áthelyezés okoz Melanchtonnak. — Kedvetlensége. — Kisértetbe jön Szászország elhagyására. — I. Ferencz Párisba hívja.

Az augsburgi gyűlés következménye az volt, hogy megerősíte két ligát, melyek egyébiránt már léteztek ugyan, de inkább csak tervben, mint a cselekvés terén: a katholikusok augsburgi és a protestánsok smalkaldi ligája. Az előbbi azzal kezdte az ellenségeskedéseket, hogy a reformált fejedelmek hozzájárulása nélkül megválasztá római királynak Ferdinándot, V. Károly testvérét. A smalkaldi szövetség tiltakozott e választás ellen. Ekkor a hadi készülődések egész nyilvánossággal történtek. A szász fejedelem megkérdezte hit-tudósait a vallást védő háború jogossága felől. Luther, noha a békét többre becsülte, el engedé magát ragadtatni a háború eszméje érdekében, és itt is, mint minden nagyobb cselekményeiben, midőn értelme habozott, vére határozott. Melanchton eleinte nem akarta a háborút semmi áron; de járványszerűleg, — mintán körülte mindenki harezra készült, — vagy mivel azt hívé, hogy annak kitörését épen az előké-

születek fogják megakadályozni, végre ő is kinyilatkoztatá, hogy nem helyteleníti annak gondolatát, és hogy minden esetre készen kell lenni az államnak arra, hogy magának tiszteletet tudjon parancsolni.

Nem is csodálkoznám, ha a harc szelleme őt is megszállotta volna. Annyi testi lelki fáradság Augsburgban a két párt kibékítése végett, tekintélyének a béke érdekében hasztalan való fölláldozása, barátjainak elvesztése vagy elhülése, a támadások, melyek fenyegették azért, hogy oly nagy előzékenységet tanúsított, s az ellenfél arra még csak nem is hederített, ennyi elvesztett erőködés, ennyi veszély halmaza a jövő számára, végre őt is a nyílt harc eszméjének részére hangolhatták volna. „Mivel a katolikusoknak — írja Brentiusnak — nem kellettem kibékitőül, és mivel jobban szeretnek engem, mint ellenségüket, teszem azt, a mit a körülmények követelnek és védeni fogom híven ügyünket.“¹⁾

V. Károlynak hittudósai nem javallák a háborút. Nézetük szerint elegendő lesz, ha a császár végrehajtatja a végzéseket. „Nem kell háborút indítani, kiálta föl Cochleus, törvényekkel és ítéletekkel duljuk föl őket. Ha nem hallgatnak a szóra, ám akkor hallják meg a lánczok csörgését és a korbács pattogását, ismerjék meg a börtön borzalmait, mig beismerendik az igazságot.“²⁾ Ha V. Károly nem hallgatott hittudósaira, ez csupán azért történt, mert végrehajtatni a végzéseket, egy volt a hadüzenettel. Elhatározta magát politikából, a mint ezt eddig is cselekedte. Helvétia lángban állott, Magyarországot a törökök berontással fenyegették; jobb volt-e háborút indítani a török ellen a császárság közös zászlója alatt egyesült protestans és katholi-

¹⁾ Corpus reformatorum. t. II.

²⁾ Philippiques de Cochleus. IV. 72.

kus Németországgal, mint megkezdeni azt egyszerre a török ellen és a protestans Németország ellen? V. Károly az elsőre határozta el magát. A nürnbergi fegyverszünettel (1532) és a wormszi és augsburgi edictumok visszavételével megvásárolta a protestansok segítségét, és a Németország és a császár közti egyesség puszta híre megsemmisítette a törökök terveit. Ugyanazon időben Zwinglinek a csatatéren bekövetkezett halála folytán a háború megszűnt Helvetiában és a később Calvin által szervezendő helvét egyház egyelőre feloszlott.

Ez évben halt meg a szász választó fejedelem János, békeszerető uralkodó, ki Melanchtonnak az augsburgi gyűlésen követett eljárását nagy részben sugalmazta vagy támogatatta. E halálozás és az új uralom bizonytalanságai mit se változtattak V. Károly határozatain. A nürnbergi egyezményben megígérte, hogy a pápától egy zsinat összehívását fogja kieszközölni, és e részben tevékenyen működött. Kelemen pápa csak félig ígérte, a mit nem tagadhatott meg; követeket küldve Németországba, látszólag azért, hogy jó akaratát tolmácsolják, de valósággal azért, hogy tapogatózzanak a protestánsok körül a feltételekre nézve, melyeket ő a zsinaton előadandó volt. E feltételek voltak, hogy a gyűlésen ő fog elnökölni, és hogy a protestánsok ígérjék meg előre, miszerint a hozott ítéletnek alá vetendik magukat. Melanchton kivételével minden szász hittudós kinyilatkoztatta, hogy a feltételek egyikét sem kell elfogadni. Melanchton csatlakozott hozzájuk a második feltétel visszautasításában, mely nem egyéb volt, mint egy igen goromba háló; de a mellett volt, hogy el kell fogadni az első, és ő nem látszék észre venni, miszerint a pápa csupán azért akar elnökölni, hogy az ítéletet biztosítsa.

Egyébiránt a zsinat nem jött létre, miután a pápa nem akarta azt a kikötött föltételek nélkül, a császárnak pedig se kedve s tán ereje se volt őt arra kényszeríteni. Mindazáltal a pápa az ígéretet nem vette vissza, s a császár nem szünt meg azt szorgalmazni. A dolgok ez állapota tartott egész Kelemen pápa haláláig, mely 1534-ben következett be, a zsinat elodázására czélzó hihetlen erőfeszítések és cselfogások közt.

Ez alatt Melanchton némi időközöket nyere írói munkásságának ujból megkezdésére, de azt csak folytonos félbeszakítások és mindennemű kellemetlenségek közt tehette. A vallási ügyek mindenkit elvontak az irodalmi tanulmányoktól. Az akadémiai tanfolyamok iránt, a többnyire ismeretlen tárgyak ujdonsága daczára, oly kevés érdekeltség mutatkozott, hogy Németország legnépszerűbb tanára, hallgatók hiányában, gyakran kénytelen volt, egyik hónapról a másikra, leczke rendjét megváltoztatni.

„Reméltem, ugymond egy az akadémia kapujára függesztett figyelmeztetésben, hogy a második Olynthias szépségei számos hallgatót indítanak arra, hogy Demosthenest megismerjék; mert ugyan képzelhető-e valami szebb és tartalmasabb mint e szónoklat? De látom, hogy az ifjuság siket marad ily szerzők iránt. Alig birtam néhány hallgatót megtartani a teremben, kik, irántam való tekintetből, nem akartak engem elhagyni, a miért nekik köszönetet mondok. Én mindazáltal folytatni fogom kötelességem teljesítését, és holnap Demosthenes negyedik philippikáját fogom magyarázni.“¹⁾

Ámbár Demosthenes negyedik philippikája nem kevesbbé szép, az ő kifejezése szerint, mint a második Olynthias, egy hó mulva mégis ugyanazon elhagyatottság miatt kénytelen

---

¹⁾ Corpus reformatorum, t. II. No 1109.

volt a philippikák fordításának egy közelebbi közzétételét ürügyül venni, hogy annak magyarázatát fölfüggeszsze. És Aristotelesről szólandó leczkékkel helyettesíté azt, kinek szépségeit szintén dicsérte tanfolyama falragaszán, valószínűleg kissé több eredménnyel, Aristoteles neve miatt, mely még mindig népszerű volt, noha végre legyőzetett az iskolássággal együtt.

Hasonló kecsegtetésekre volt szüksége, hogy hallgatókat gyűjtsön a költökről szóló leczkékre, melyekkel a szónokok és bölcsészek magyarázatát vegyíté. Ime hogyan igyekezett őket Homérre kapatni: „Elhatároztam, isten kegyelmével Homér néhány énekét megmagyarázni. A délután hatodik óráját szánom erre, szerdán, és pedig szokásom szerint, ingyen. A mit Homérról mondtak, hogy életében koldult, az áll a holt Homérról is; kódorog erre arra e kitűnő költő, hallgatókat kéregetvén. Ő nem ígérhet pénzt, de ígéri nagy és szép dolgok tudását. Nem azokhoz fordul, kik a nyereséges mesterségeket tanulják, és a kiknek bölcsesége abban áll, hogy minden nemesebb tudományt megvetnek. Ha azonban véletlenül a vak Homér e bölcsék valamelyikénél kopogna, kéri, utasítsa őt el udvariasan, mint Plato kiutasítá a maga köztársaságából.“ ¹⁾

A wittembergi akadémiának föloszlatása, melyet a dögvésztől való alaptalan félelemből a választó fejedelem Jénába vitetett át, szaporítá kötelességeit és gondjait. Ő lett megbizva az iránt gondoskodni hogy ez áthelyezés a lehető legkevesebb kárral történjék a tanulásra nézve. Mindenek előtt intézkedni kelle a végre, hogy ez átköltözködés ne okozzon zavarokat. Egy csapat tanuló fegyveresen rohant végig Wittemberg utcáin; le kelle őket csillapítani és fegy-

---

¹⁾ Corpus reformatorum, t. II. No. 1024.

vereiket elszedni. Jénában a nehézségek tornyosultak. A város egy kolostort adott a tanulók rendelkezésére; de e kolostor butortalan volt és nem elég tágas. A tanulók nagyobb része a városban barangolt, szállás és könyvek nélkül, mint valami táborban. A gazdagabbak hozattak ágyakat maguknak, de míg ez megtörtént, a földön feküdtek, valamint szüleik is, kik őket meglátogatták. Mindazáltal a rend nem lett meg-háborítva, és a tanfolyam néhány nap mulva kezdetét vette. A jénai tanács, mely eleinte félt a tanulóktól, kik egy kissé rossz hirben álltak, ezek békés hangulata folytán magába tért és megjuhászodott, végre pedig őket mint vendégeket fogadta, elannyira, hogy számukra sört hozatott s azt nekik olcsóbban adta, mint a hogy azt másutt mérték.

Melanchton 1535. augusztus havában, Szászországot megunva, különféle ajánlatokat engede magának tételni, hogy abból távozzék. Irt Camerariusnak — görögül, mint fontos esetekben szokta, és tudatá vele, hogy előbb utóbb el kell hagynia ez országot, mely neki oly kevéssé kedvező. A württembergi herczeg, Ulrik, hitta államaiba. Ugyanazon időben irtak neki Lengyelországból igen sürgőző kifejezésekkel. Végre I. Ferencz sajátkezűleg hitta Franciaországba, hogy ott a vallásos béke helyreállításán működjék.

Melanchton hire nagy volt Párisban. A Sorbonne hit-tudósai ismerték őt egy iratából, melyet János e városbeli püspök fivérének Bellay Vilmosnak kértére irt az új tan fő czikkelyeire vonatkozólag. Ez iratban, melynek szövegül kelle szolgálnia tudományos emberek közti értekezletben, ő mit sem tulzott. Ő abban nem követelte sem az egyházi törvényszolgáltatás megváltoztatását, sem a római fönnhatóság eltörlését. E két kérdés mindenikében igen engedékenynek mutatta magát. Ez a reformatio ama határok között, melyek közt azt az összes keresztyénség minden fölvilágosult és

jóhiszemű szellemei elfogadták vagy elfogadhatták volna. A miről Melanchton álmodott, az közös volt minden oly emberrel, kikre nézve a vallási kérdések sem politikai ürügyöt, sem szónoki versenytért nem képeztek.

Az első üldöztetések következménye volt és Bellay János, párisi püspök, s fivére Vilmosnak ajánlata folytán történt, hogy I. Ferencznek eszébe juta Melanchtont Párisba hívni. E végből először Voray Barnabás által értesítetté őt, ki Melanchton titkos tanítványainak egyike volt. Melanchton ellenveté, hogy nehéz lesz a fejedelem engedelmét kinyerni és így hasztalan utaznék Párisba az egyezkedés végett. Mit nyerne az által Franciaország? Mi haszna lenne abból a vallásnak? „Ha elérem azt, mondá, hogy nem égetik el azokat, kik elveték a kámzsát, vajon halálra ítélendők-e azok, kik nem helyeslik sem a liturgiát sem a szentek tiszteletét? De akkor aztán majd azt mondják, hogy én igen követelő vagyok az apró és engedelkeny a nagy dolgokban. Ha sokat engedek a körülmények, a pápa, s a személyek iránti tekintetekből, ezzel előítéletet gerjesztek magam iránt a zsinatban. Ki tudja, vajon Franciaország királya nem végez-e az ujj tannal néhány értekezlet után, melyekre engem meghív, és nem hökken-e meg a zsinatnak csak eszméjétől is?”

Bellay Vilmos újabb unszólása folytán, és mi előtt ez iránt irt volna a szász fejedelemnek, elfogadta a meghívást az elutazásra. I. Ferencz nem váratta a kért menlevélre, és azt megírta neki sajátkezüleg, kérvén, hogy siessen és neki teljes támogatását igérvén.

Melanchton a fejedelem beleegyezését kérte. Megvallá a fejedelemnek, hogy ígéretét adta ez ut megtételére, remélvén, hogy helyeslését kinyerendi. „Ha ígéretemet megszegem, ír a neki, azt fogják gondolni, hogy félek, vagy hogy megakartam sérteni a királyt. Megyek tehát, ha fenséged kegyel-

mesen arra nekem engedélyt ad. Nem árt, ha a nemzetek minket kezdenek megérteni, és megkülönböztetnek az anabaptistáktól, kikkel bennünket összezavarnak. Ha nekem meg lesz tiltva Párisba mennem, attól tartok, hogy a mérséklet párthivei, és kivált a párisi püspök fivére, szégyenben maradnak.“ ¹⁾

A fejedelem igen keményen utasítá vissza, ha hihetünk Melanchtonnak, kiméletteltjesen, ha a fejedelemnek hiszünk, midőn Bruck tanácsosának irt. Ellenvetésül fölhozák az értekezleteket, melyek Magyar- és Csehország kérdésében voltak tartandók és a melyeken szüksége lesz Melanchtonra. Egyéb-iránt I. Ferencz nyíltan háborura készülvén a császár ellen, a fejedelem beleegyezése Melanchton elutazásába nem tűnhetné-e föl a franczia király előtt a háború előjátékának? Ezek voltak a visszautasítás ürügyei. A valódi okokat a fejedelem egy utóiratban adja tanácsosának tudtára. „Attól tart-
hatni, mondja e fejedelem, hogy Melanchton engedményekre ragadtatik, melyek őt aztán Lutherrel meghasonlásba ejtik; hogy a francziák nem gondolva a megtérésre, Melanchtont csak bolondítják; hogy befolyását teljesen elveszítheti még az országbeli elégtelenekre nézve is, kik inkább erasmusiak mint evangélikusok; hogy végre Melanchtont fölhasználhatnák az angol király második házasságának helyeslésére.“ ²⁾ Nem akarák őt Francziaországba bocsátani, hogy ott a megfeledkezésig engedékenynyé váljék. Luther sikertelenül avatkozott be: ő helyeslé az utazás eszméjét, vagy azért, mert ebben módját látta legalább egyidőre megszüntetni a kedvetlenséget, mely őt Melanchtontól elválasztá, vagy mivel azt

---

¹⁾ Lásd Melanchton életének igazoló adatait, Camera-rariustól, Strobelius Tódor kiadásában.

²⁾ Corp. ref. t. III. VIII. Henrik második házasságáról van szó.

hitte, hogy a reformatio által Franciaországban nyerendő legcsekélyebb pont fölér azon engedményekkel, melyek árán azt Melanchton meg fogja vásárolni.

Voray Barnabás megérkezvén Melanchton nélkül, a királyt egészen az V. Károly elleni hadkészületekbe merülve találta. Ferencz nem foglalkozott többé ez ügygyel, és az üldözés tovább folyt.

Ez alkudozás következtében Melanchton Tübingába ment, részint egészsége helyreállítására, részint, hogy kikerülje a vitákat, melyek iránti kedvetlenségének elpalástolására oly kevéssé ügyelt, hogy Camerarius kötelességének tartá őt nagyobb ovatosságra inteni levelezéseiben. Ez utazásnak még sajátságosabb indokokat tulajdonítottak. Azt mondák, hogy el akar távozni, hogy soha többé vissza ne térjen; leveleket mutogattak, melyekben szó volt újabb egyenetlenségekről közte és Luther között. E híreknek volt alapja, de az egyik rész aggodalma és a másik reménye azokat tullozta.

IX.

Melanchton a mérsékelt vagy erasmusi iskola főnöke. — Cruciger tanár. — A hit és cselekedet általi megigazulás tana. — Melanchton becsületes mesterkedése a hit és a cselekedetek kiegyeztetésére. — Viszály Cordatussal. — Aválasztó fejedelem és hittudósai Smalkaldban. — Luther betegsége. — Melanchton megbizatik egy nyilatkozvány szerkesztésével az iránt, hogy mit kell hinni a pápáról. — Viszály Schenk Jakabbal.

A wittembergi akadémia azon tanárainak, kik nyíltan Melanchton tanai felé hajoltak, egyike vala Kreutziger vagy Cruciger, mint a hogy akkoron a nevek latinosításának általános szokása folytán nevezék. Ámbár igen ragaszkodott

Lutherhez, mindamellett ama mérsékelt iskolához tartozott, melyet Luther erasmusinak nevezett el, és a melynek feje Melancthon volt. Ő akkoron a hittudomány tanára volt. Főadata levén leczkéket adni a megigazulásra vonatkozólag, mely Luther tanának egyik legfontosabb ujdonságát képezte, Melancthon magyarázatát fogadta el, mely abban állott, hogy a jó cselekedetek számára nagyobb részt követelt, mint Luther.

Részemről nem bírok sem tehetséggel ily nehéz kérdések megoldására, sem kedvvel, a mi csaknem szükségesebb a tehetségnél, és a mely egyedül képes vezetni és föntartani a szellemet a keresztyén-hittan e rejtelmének tanulmányozásában. Mindazáltal kénytelen voltam csekély erőmet megfeszíteni, hogy megértsem, legalább általánosságban, az új tan egy oly pontját, mely Melancthonnak legtöbb zavart okozott és őt a legtöbb háboruságba keverte.

A tekintély kérdésén kívül, melyet a katolikusok a szent könyvekbe és egyszersmind a zsinatok és a római egyház hagyományaiba helyeztek, a protestansok pedig kizárólag a szent könyvekbe, a megigazulás kérdése volt a legjelentősebb azok közt, melyeket a reformatio fölállított. Megigazulni, vagy is elhagyni az igaztalan állapotot az igazért, hitetlen pogányból isten fiává lenni, isten ígéreteiből kizárt helyett isten ígéreteinek örök részese lenni: mi lehet nagyobb érdek és nagyobb kilátás a kedélyek megnyugtatóására, miután rájuk nézve az örök élet vagy örök halál forog kérdésben? Úgy de a katolikus tan szerint a hit és a jó cselekedetek együttesen igazolnak bennünket. A vallás nem egyéb, mint öszinte hit a keresztyén törvényekben és az azokhoz való egyszerű ragaszkodás minden különös hév és kétely nélkül. Luther mindezt megváltoztatta. Szent Pál azt mondá: „Egyedül maga a hit igazol bennünket.“ Luther

hozzá tévé: „Maga a hit, cselekedet nélkül.“ A katolikus vallás szerint a hit benn foglaltatik a cselekedetekben; a lutheri tanban el van válva tőlük; a hit minden! Való, hogy e békés hagyományos hit helyébe, melyet a katolikus tan követel, a lutheri tan egy sajátos, föltétlen, szilaj, szerzője jellemét magán viselő hitet állított, mely az istentől a megigazulást az ígélet czimén követeli. Ez gyakorlati szempontból annyi, mintha az ember lénye egész erejével azt mondaná: „Hiszem, hogy bűneim meg fognak bocsáttatni csupán Jézus Krisztus, a közbenjáró és kiengesztelő érdemeiért.“

Ez az, a mit beszámító igazságszolgáltatásnak nevezték. Kezdetben annyira megkedvelték ez igazságot, hogy nem is törődtek a cselekedetekkel. Elvetették azokat mindabban, a mi nem egyéb volt mint velök való visszaélés, a milyenek azon külső és babonás gyakorlatok, melyekkel a katolikusok megvásárolhatni hitték a megigazulást, mint a böjtölés és búcsujaratok, valamint a vallásos fogadalmak tulzások, a kolostorok mélyébe és magányba a végből való elzárkozások, hogy a tétlenség megmentse az embert a rosz cselekedetektől.

„Melyek ama jó cselekedetek, melyek kétséget nem szenvednek? mondá Luther. Vannak-e eléggé világosak, tiszták és eléggé különbözők amaz önérdékből származó cselekedetektől, melyeket önszeretetünk jóknak lát, arra, hogy biztosak lehessünk, miszerint azok igazolnak bennünket? És hivatkozik az evangelium farizeusára, ki magát igaznak hitte, mivel a törvénynek eleget tett. Ama kétség helyébe, melyben hagynak bennünket még jó cselekedeteink is, ő ama bizonyosságot állította, melyet ama hitágazatban való hitünk ad, hogy bűneink megbocsáttatnak a Jézus Krisztus közbenjárása folytán.

E sajátságos hit első teljes ittassága kellett ahhoz, hogy Luther és tanítványai ne lássák a hit és a cselekedetek együttes működésének szükségét a megigazulásra nézve; de a nehézség, melyet eleinte nem láttak, nem késett mutatkozni csakhamar egész erejében. Először is ellenfeleik nem mulaszták el fölállítani és összehasonlítani amaz állítólagos kételyt, melyben jó cselekedeteink hagynak bennünket, ama sokkal súlyosabb kételylyel, mely nyugtalanít bennünket magának a hitnek keblén, és a mely Luther előtt kevesbbé lehele ismeretlen, mint bárki más előtt. Azután a beszámító igazságszolgáltatás párthiveinek jó része és különösen Melanchton, e pontnak megállapítására czélzó törekvéseikkel, önkéntelen a jó cselekedetek tana felé ragadtatának, mely annál szükségesebb, minél lanyhább maga a hit. Melanchtonnak több izben kelle e kérdést tárgyalni és pedig a tanulók minden osztályában, a gyermekektől kezdve, kiknek számára az uj tan kézi könyvét szerkeszté, a legelőhaladtabb hittanulókig. Sok erőködésébe került megtartani a jó cselekedeteket, melyek szükségességét gyakorlati szelleme belátta, és mindamellett a beszámító igazságszolgáltatást fel nem adni, melynek varázsától, hogy Bossuettel szóljunk, soha sem tudott megválni.

Kellónél több sulyt fektetni akár a hitre, akár a cselekedetekre, egyaránt veszélyes volt. Sokat adni a hitre, annyi volt, mint helyeselni az anabaptistákat, kik azt mondák Luther után: A hit cselekedetek nélkül! és a kik kezeiket vérbe mártva is föloldva érzék magukat, ha teli tudóvel így kiáltanak: *Hiszem*: hogy bűneimet megbocsátja a közbenjáró Jézus. Sokat adni a cselekedetekre, annyi volt, mint tárt kaput nyitni a keresztyén tökély keresésében divó visszaélés előtt, mely megtölté a vadonokat és később a kolostorokat, és megtéveszté a népeket a babonás gyakorlatokkal fölcse-

rélt jó cselekedetek természete iránt. Különben pedig Melanchton óvakodott fölbátorítani bizonyos, félig pogány lelkeket, kik azt állíták, hogy nincs más megigazulás, mint csupán a jó cselekedetek által, s e tekintetben Aristoteles ethikája is annyit mond, mint az evangelium. Valóban nyomattak is ki oly könyvek, melyekben Krisztus szavai összehasonlíttattak Socrates és Zenoéival, és e könyvek azt mondták, hogy nem annyira azért jött Krisztus e világra, hogy saját érdemeiből megszerezze nekünk a megigazulást, hanem hogy megtanítsa bennünket, mely cselekedetekkel és személyes méltó voltunknak minő növelésével érhetjük azt el.

Érdekes olvasni, hogy mely tisztességes mesterkedésekkel igyekezett Melanchton e tárgyra vonatkozó számos irataiban megmaradni a beszámító igazság mellett, hogy mégis távol tartsa magát az anabaptisták kihágásaitól, és a jó cselekedeteket se ejtse el, a nélkül, hogy a tulzó katolikusokhoz vagy a félpogányokhoz hajoljon. Luther nem bajlódott ennyit, kikiáltván a hit általi megigazulás ágazatát, nem törődött annak a jó cselekedetekkel való megegyeztetésével, és pihenni tért fölfedezése babérain. Szorítva az eseményektől, politikája vagy büszkesége követelményeihez képest, majd az előbbi fogalmat bővítette ki, majd váratlan engedményeket adott a cselekedetek tanára vonatkozólag és mintegy azon gondolattal, hogy azokat kedvező alkalommal visszavonjá. A mi Melanchtont illeti, ő kezdet óta a mester hitágazatait magaviselete szabályaivá akará emelni, de e megosztás lehetlensége őt mindig izgatta. Érezte szükségét annak, hogy a hit el ne választassék a cselekedetektől; de Luther példájára föltétlen részt akarván hagyni a hit és csupán viszonylagos részt a cselekedetek számára, nem sikerült neki megegyeztetni a két, nem egyenlőn szükséges dolgot, és előre

látta, hogy a gyakorlatban a kevesbbé szükséges csakhamar mint haszontalan el fog vettetni.

Nem lenne könnyű világosan meghatározni, miben különbözött Luthertől. Ez nem annyira hitágazatbeli különbség volt, mint inkább ama homályból származó kétely, melyet nem tudott vagy nem mert eloszlatni. De a pártban meggyőződésének oly nagy hitele volt, hogy még kételyei is a tan e pontjára nézve mintegy új iskolát képeztek, noha abban valósággal új hitágazat nem rejlett.

Cruciger, mint mondtam, a wittembergi akadémián Melanchton e kételyeit és bizonytalanságait előadta. Leczkéi, melyek összegyűjtetvén, kiadattak, fölizgattak bizonyos Cordatust, nimecki lelkészt, ki unván magát ily kisszerű szintéren, bámultatni akará magát a wittembergin. Ő is Melanchton tanítványa volt. Ő azon tehetségtelen emberek közé tartozott, kik a jóhiszeműség bizonyos süket és szilaj nemével birnak, és a kik a vakbuzgóságig szenvedélyesekké válnak azon csekélység mellett, melyet föl fogni képesek. Noha fiatal és nő, mindamellett szélhűdési rohamokban szenvedett. Természetesen korlátolt ítéletét még inkább elborítá a vér; homályos és zavart eszméi roszul elfojtott haragnak tetszettek. Legelőbb is, kihívásul, egy levelet irt Crucigernek, melyre ez egyáltalán nem válaszolt. Ezt követte egy másik levél, mely közzé lett téve. Cordatus megtámadta Cruciger tanait és nyílt vitát követelt. Ő, ugymond, védeni akarja Luther hitvallását, a tudorok tudoráét, a hűtlen tanítványok magyarázatai ellen.

Jonas, akkora az akadémia rectora, ajánlá neki egy szigorú levélben, hogy elégedjék meg barátságos és titkos magyarázatokkal. Cordatus követelte a nyilvános vitát; azt megtagadták tőle. Nem szólhatván a szószék magaslatáról, Cruciger és Melanchton ellen intézett dühös iratokkal szerze

enyhülést magának. Lábbal tiporta ez utóbbinak egyik legjobb munkáját, a hittan közhelyeit, melynek épen új kiadása jelent meg. A wittembergi egyház falaira függesztett ragaszok Crucigert pápistának és eretneknek nevezék. Luther kárhoztatá e kihágásokat; de nem érinté azt, a ki azokat előidézte. Eljárása Cordatus ellen ugyanaz volt, a mi Agricolával szemben; nem helyeselt, de nem is hazudtolt meg semmit. Büszkeségének hizelgett, hogy a Melanchton növendékei hozzá fordulnak, mint a tan valódi és egyedüli forrásához, és a tudorok tudorának czíme elrejté előle a veszélyt, mely abban áll, ha a tanárokat növendékeiknek és magukat az egyház főnökeit egy ismeretlen szakadár erőszakoskodásának kiszolgáltatja.

Ezenközben a fejedelem Smalkaldba hívá hittudósait, hol a többi evangelikus fejedelmekkel tanácskozendó volt az új pápa III. Pálnak egy, Mantuában összehívandó zsinatra vonatkozó ajánlata fölött. Itt elhatározá, hogy a zsinaton csak oly bizonyítékok készletével fognak megjelenni, melyek minden ellenmondást lehetlenné fognak tenni. Következésképen a hittudósok parancsot kaptak, hogy szedjék össze a szentírásnak, a szent atyáknak, a zsinatoknak, pápai rendeleteknek mindazon helyeit, melyek a párt hittanának törvénykönyvülfelfogadott augsburgi hitvallásra vonatkoznak. E hitvallásból egyébiránt hiányzott még egy fontos pont, a pápaságra vonatkozó nézet, melyet kikagytak, attól tartva, nehogy abban sokat mondjanak. A hittudósoknak meg kelle tehát egyezni e pont szerkezetére nézve.

Az értekezet kezdetén Luther megbetegedett. Mindazáltal ő folytatta beszédeit a válságok időközeiben; de a baj erőt vevén rajta, el kelle őt szállíttatni Smalkaldból. Melanchton lett megbizva, hogy egy orvost hívjon Wittembergből. „A dolog oly sietős volt, írja Sturz orvostudornak, hogy azt

másra mint reám, nem bizhatták.“ A vallomás kedves; őt mindenre alkalmazták.

Első tekintetre könnyűnek tetszheték minden szöveget összegyűjteni a hitvallás támogatására. De a kiválogatás nem történheték meg vita nélkül, és a vita, megnyitván az utat az egyenetlenségek előtt, könnyen fölbonthatá a szövetséget. A politikusok, és a hesseni tartománygróf különösen, e vitát mindjárt az első szavaknál elfojtották. Melanchton csalódik, midőn e magatartást félenkséggel vádolja. Ez ügyesség és okosság volt egy oly fejedelem részéről, ki inkább igyekezett Németországot fölszabadítani a császárság alól, mint lelkiismeretét megnyugtatni a hit ágazatai fölött. Mindazáltal, hogy a hittudósoknak is legyen mivel foglalkozniok, meg lett nekik hagyva, hogy szerkezzenek egy nyilatkozatot a pápára vonatkozó hitről.

Ezzel is, úgy mint a többivel, Melanchton lett megbizva. Fogalmazott egy iratot, „nyersebbet, mint szokása“ írja Jonásnak, „mérsékeltet“ Camerariushoz irt levele szerint; ellenmondások, melyeket a katholikusok elleni olykori ingerültsége és a béke föntartása iránti aggodalmai fejtenek meg. Ez iratban megtámadta a pápa esalatkozhatlanságát és nem ismerte el a püspököket, csak ha az új tanokhoz alkalmazkodnak. Követelte, hogy az egyházi javak fordíttassanak: az evangelium szolgáinak tartására, iskolák alapítására, szegények táplálására, egy sajátságos igazságszolgáltatás költségeire, melynek föladata leendő szabályozni az oly különböző és oly kényes kérdéseket, melyek a házasságokból erednek és a melyek fölött eddigelő a püspökök ítéltek. Ez utóbbi pont a reformatorok legnagyobb ügyei közé tartozott. Ezek a roszul kötött házasságok, elválások, több-nejűség eseteire általában méltányos szabályokat hoztak, de a melyek veszélyesek

voltak, mint minden oly szabály, mely csupán kivételeken alapszik.

Melanchton alig birta kiállani a Smalkaldban való időzést. Az ügyek összezavarásán és a halogatásokon kívül melyek sérték őszinteségét, a nélkül, hogy munkáján könnyebítettek volna, panaszkodott a szállodák kényelmetlenségei fölött, melyekben nem kapott egyéb innivalót, mint „Franciaország kénes borait.“ Czélozván az ez országban oly számos érczhámorra, megjegyze: „Vulcan e műhelyei nem csupán fürttel, de csalódásokkal is telvék.“¹⁾

A gyülekezet, meglegedvén azzal, hogy a tant illetőleg ujolag csatlakozott az augsburgi hitvalláshoz, s ezt a pápa és a püspököket illető toldalékkal ellátta, szétoszlott. A hit-tudósok mind aláírták, Luthert kivéve, ki láthatólag sokkal betegbb volt, semhogy a dolgok teljes ismeretével birhatott volna azok aláírására. A fejedelmek pedig elhatározták, hogy III. Pál ajánlatát visszavetik, és a császárt meg fogják kérni, hogy eszközöljön ki egy, szabad és általános zsinatot, melynek színhelye Németország legyen. Melanchton más nézetén volt. Ő el akará fogadtatni a pápa zsinatát, kinek, szerinte, joga van azt összehívni, ha ugyan abban nem biráskodhatik is, a mi a két pártból választott ülnökök föladata. Mindamellet még is neki kellett szerkeszteni e visszautasításra vonatkozó iratokat, annak okait előadni a csatlakozók előtt, és azt a fejedelmek nevében a császárnak tudomására adni. Ez nem ment minden vita nélkül. „A fejedelmek, írja Theodorusnak, nem adnak helyet a mi bölcselműnknek. Mindamellet engedelmeskedtem nekik még ezuttal is mint a szélnek és a viharnek, mivel nem szabadulhattam volna meg tőlük botrány nélkül.“ A zavar miatt, melybe e különös

---

¹⁾ Non solum fumi, sed fuci, etc. No. 1528.

szerep ejté, jobb szeretett volna Luther helyén lenni, kit egy halálos láz otthon fogott.

Alig tért vissza Wittembergbe, hova a lázadó Luthert kíséré, ott a Cordatusféle pör maradványai mellett még újabb vizzályra talált, melyet Schenk Jakab támasztott, ki őt azzal vádolta be a fejedelemnél, hogy az áldozásra vonatkozólag könnyelműen nyilatkozott.

Luther magához küldeté a vádakat, mint legfőbb bíróhoz, és elfogadta a panaszokat. Ezuttal Melanchton és Crucigerre vonatkozólag kárhoztató szavakat szalaszta ki száján, s erasmusi közbenjárókat emlegete; és ha nem szakított is velük, de nem akarta őket meghallgatni, noha neje, ki Melanchton kedvelte, erre őt melegen kérte. Nem tartóztatá föl Schenk Jakab üldözéseit, és a dolgokat annyira hagyta menni, hogy Melanchtonnak a fejedelem napot tüze ki, melyen nyilatkozzék azon feladásra nézve, melynek tárgya ő volt. Oka volt hinni, hogy annak van kitéve, miszerint hivatalából elmozdítottatik, és nemesen tűrt fájdalomban magát Eschineshez hasonlítja, ki azt írta egy barátjának, miszerint örül, hogy megszabadul a köztársaság kormányzásától, mint valamely veszett ebtől.

Nem tudták vele, hogy mi iránt fog kikérdeztetni. Ez iránt titkon tanácskoztak oly gyülekezetekben, melyekre egyetlen barátját sem bocsáták. Ő maga előkészült a támadások minden nemére, különösen a legfőbb vádra, t. i. mérsékletére vonatkozólag, mely mindenkép gyanussá tette. Meg kelle magyaráznia, miért adott elő bizonyos hitágazatokat mindenkinek nyelvén, miért volt engedékeny másokra nézve; miért voltak nézetei mérsékeltek a gyűléseken. Le kelle álcáznia a tudatlanok összeesküvését, kik őt gyűlölték bölcselmeért, a mint ő nevezi tanulmányait és irodalmi kedvteléseit. Örült, hogy oly szép ügy mellett szónokolhat, jobban sze-

retvén a nyilvános vitát, mint a sötétben tenyésző gyanúsításokat.

E magatartás megszüntette az ügyet. A következő, 1538. évről egy levelére akadtam Melanchtonnak ugyanezen Schenk Jakabhoz, melyben ez udvari egyházi szónoknak van czimezve. Ez kétség kívül Melanchton elleni vádjainak jutalma volt. E levélben Melanchton mentegetőzik, hogy Schenk egy könyve még nem lett kinyomtatva. „A nyomdász bizonyíthatja, ugymond, miszerint megkapván a könyvet azon rendelettel, hogy azt kinyomassam, én azt Lutherhez vittem, ki azt még nem olvasta el, noha én sürgettem.“ Kéri Schenket, ne gondoljon rosszat fölöle, mert ő megtette kötelességét, és hozzá teszi: „Ne gondold, hogy kedvem telik a gyűlölködésben.“

X.

Melanchton a wittembergi akadémia rectora. — Különféle figyelmeztetések a tanulók számára.

Ez évben (1538) a vittembergi akadémia rectorává választák. Az okmányok, melyek rectorságából fönmaradtak, néhány, a tanulóknak adott figyelmeztetésekből állanak. E figyelmeztetések érdekesek az erkölcsök történetének szempontjából.

Talállok egyet május 2-ról keltet, mely meghagyja a tanulóknak, hogy az akadémia rendeletei- és szabályainak nyilvános fölolvasásán együtt legyenek, a mesterek és tudorok jelenlétében. A rector figyelmeztetése némi panaszokat enged sejtenünk a tanulók rendetlen magaviseletére vonatkozólag. E rendelet-fölolvasás minden ünnepélyes alkalommal okvetlen meg szokott történni, mind a tanfolyam kezdetén, s az uj rector beigtatásakor, mind az akadémiai rangfokoza-

tok adományozásánál. Miután a rendeletek tanácsadással voltak vegyítve, az akadémia mindent elkövetett, hogy a tanulók mind jelen legyenek a fölolvason. Ezzel hódoltak első ízben a fegyelemnek.

Egy másik figyelmeztetés, mely junius 8-ról kelt, fölhívja a tanulókat és mestereket a szokáshoz képest az oltárra letenni ama csekély adományokat, melyekben az evangelium szolgálai voltak részeltetendők. Ez az új papság egyik jövedelemforrását képezte, miután a régít nem foszták meg javadalmaitól, és csupán a kihalások folytán származó jövedelem adatván át az evangelium szolgálainak, ha ugyan azt a fejedelmek a háború szükségletei fődözésére maguknak nem vették.

Julius hóban Schurff János fiatal tanuló, szorgalmas és jó viseletű, fürdés közben az Elbába fuladt. A rector fölhívja az elhunynak iskolatársait, hogy legyenek jelen a temetésen, és megtiltja nekik, hogy az Elbában fürödjének, „ez áruló folyamban, melyben látható kísértetek fenyegetik az uszókat.“ Vajon Melanchtonnak eszébe juthatott volna-e kísértetekkel ijeszteni a tanulókat, ha egy kissé ő maga is nem hitt volna azokban.

Ugyanazon és a következő hónapokban kelt intelmekben megdorgálta a tanulókat csinyeik miatt. Egy ízben arról értesült, hogy károkat tettek az erdőben, levagdalták az ágakat, lefejeztek fenyőfákat, boszantották az öröket, s megtiltá nekik, hogy ezt ismételjék. Másszor a folyam partján háborgatták a hajósokat és néhányan ott meg is fürödtek, a rector tilalma és a vizbeli kísértetek daczára. A második félév egy figyelmeztetése illendőségre inti őket magukviseletében, s öltözködésükben. Majd ismét büntetés alatt megtiltja nekik, hogy háborgassák a munkásokat, kik az erődökön dolgoznak. „A tanuló, mondja a jó rector,

tisztelettel tartoznak azok iránt, kik megerősítik a falakat, melyek árnyában a béke művei biztonságban vannak.“

Majd arra kéri őket, hogy egy magas személyiség leánya temetésére elmenjenek, majd, hogy a templomba járjanak és a karban énekeljenek. „Ez összhang, ugymond, tetszik istennek.“

A fegyelmi hatalommal csupán egy izben kelle élnie, és ezt oly balul cselekedte, hogy szelidsége miatt azon vádat kelté maga ellen, miszerint egyetérté a bűnössel. Bizonyos Lemnius Simon, akadémiai tanuló, epigrammokat irt a fejedelem és a tanárok ellen. A rector egy első kiadványa a rector elé idézé őt, hogy ott számot adjon viseletéről. Lemnius nem fogadt szót. Egy másik rendelet azt a következő hétre halasztá, azon fenyegetéssel, hogy ha meg nem jelen, távollétében is el fog ítéltetni. Lemnius ép oly kevéssé törődött a második kiadványnyal, mint az elsővel. Végre egy harmadik kibocsátványban a rector őt az akadémiából kicsapottnak jelenti ki. Epigrammáit ezután annál inkább olvasták, és nem hiányoztak udvaroncok, kik magukat sértve érezték a fejedelemre irányzott szurásoktól, és Melanchtont rágalmakba keverték ez ügy megvizsgálása és elintézése körül tanusított lassuságaért.

Annyira nem vetemedtek ugyan, hogy azzal vádolták volna, mintha Lemnius epigrammáin ő is dolgozott, de állíták, hogy vejére Sabinusra való tekintetből, ki nem minden ok nélkül azzal volt gyanúsítva, hogy a főbb vonásokat ő sugallta Lemniusnak, enyhíteni akart az ügyön. Beszéltek egy összeülendő vegyes bizottságról, és Melanchton barátai azt tanácsolák neki, hogy hagyja el Wittemberget. Ő maradt, védvén magát saját modorában, türelemmel állva ellen mindezen ellenségeskedéseknek, melyeknek alapja a vallás volt, és a melyek minden legkisebb eseményt is fölhasznál-

tak. Mialatt pedig elvesztésén működtek, ő Tacitus Germania-jából egy kiadást rendezett.

XI.

Melanchton megbetegszik. — A gyűlések. — A pápa, V. Károly és a protestánsok politikája a trienti zsinat tárgyában.

November hó felé Melanchton, életének negyvenegyedik évében, halálától tartván, megírta végrendeletét. Előérzete nem is csalta meg. A mint Hagenauba ment a fejedelmek gyűlésére, Weimárban megbetegült és csaknem meghalt. Luther, ki róla gondoskodva meglátogatta, lélekben inkább mint testben találta betegnek. A hesseni tartománygróf kétnejűsége miatt csaknem kétségbe esett. Végtelen fájdalommal látta a reformatio ügyét, megbecstelenítve annak legjelentősebb és legügyesebb védője személyében. A mi Luthert illeti, ő az iránt tisztába jött magával. A mellett, hogy már saját eljárása őt e pontra nézve igen türelmessé tette, nem sokat törődött a tartománygróf kétnejűségével, föltéve, hogy hitében szilárdul megmarad. Igyekezett is Melanchtonba lelket önteni, megkisértvén vele megértetni a cselekvés embereinek azon sajátságos erkölcsi tanát, mely a személyes hibákat a közügy iránti önfeláldozással egyenlíti ki.

Alig felüdülve Melanchton rendeletet kapott Smalkaldbba menni, a hová a hagenauai gyűlés elnapoltatott. Smalkaldból, a hol a fejedelmek csak pillanatra állapodtak meg, a gyűlés Speierbe tétetett át, Speierből pedig Wormsba, hogy onnan ismét Regensburgba vitessék. „Megöregedtünk a zsinatokban, mondá Melanchton, és bennök halunk meg.“

A császár és a pápa, kik idáig egyetértettek a protestánsok elnyomatására nézve, lassankint eltértek egymástól, politikájuk érdekéhez képest. A császár jóhiszeműleg kérte a zsinatot, és annak megigérését inkább kiesikarta, mint ki nyerte. A pápa, ki erre nem örömet határozta el magát, se visszavenni, se megtartani nem akarta szavát. Ő jobb szerette volna a császárt a protestánsok és az eretnekségnek világi hatalommal való elnyomására fölhasználni; de V. Károly nem volt hajlandó a pápa eszközévé válni, látván, hogy a protestáns párt napról napra erősebb lesz és az erőszak alkalmazását egyre kétesebbé teszi. A mi a protestánsokat illeti, ők könnyen megegyeztek: a legegyszerűsebb párt is könnyen egyetért oly dolgok követelésében, melyek elnyerésétől mindenki egyaránt távol van.

Egyébiránt a regensburgi gyűlésig, mely 1541. márcziusban nyílt meg, a protestánsok őszintén óhajták a zsinatot, noha más föltételek alatt, mint a melyeket a pápa kitűzött. A pápa azt Olaszországban akarta összehívni és elnökölni akart benne. A protestánsok azt Németországban akarták tartani, és nem akarták, hogy abban a pápa akár személyesen, akár képviselve biráskodjék. De maga a zsinat eszméje, vagy is egy ünnepélyes gyűlése, melyben végre szabad legyen nekik bátran előadni új tanukat, a pártban népszerű volt. Ők annyival inkább ragaszkodtak ahhoz, mivel tudták, hogy a pápa ellenzi, daczára, hogy ismételten ígére annak összehívását, és mivel a császár azt csak immel-ámmal akarta, kire nézve az inkább eszköz, mint czél volt.

A pápa nem akarta a zsinatnak sem idejét sem alakját meghatározni. A császár sürgette, és a protestánsok előtt azon érdemet szerezte, hogy sürgetve követelék a mit a pápa megtagadott. A gyűlések csaknem félbeszakítás nélkül köve-

ték egymást és az előzetes tanácskozásokon átesve, tovább nem tartottak. A császár azokon dicsekedett vagy dicsértette magát újabb erőfeszítéseieért, melyeket a zsinat kinyerése végett tön; mire aztán következtek a szokott nehézségek a tanácskozás módja fölött. A császár egyáltalán nem sietett azokat megoldani, politikája levén a g y ü l é s e k sokszorozása, hogy huzza-halaszsa a békét, míg keze Francia- vagy Törökország felől fölszabadul, s meddővé tegye azokat, mivel nem tudott semmiben megállapodni a mi a protestans pártra nézve vívmány ne lett volna.

Közös hibája az a legnagyobb politikusoknak, hogy azt hiszik, miszerint tervük csupán nekik használ, és hogy ők képesek lesznek az általuk megadott jogok élvezetét szabályozni. Mig V. Károly azt hitte, hogy e gyűlésekkel játszik, tudtán kívül rászedetett általuk. Minden gyűlés közelebb hozta egymáshoz a protestansokat, és ugyanazon mód, melyet a császár a béke meghosszabbítására használt, arra szolgált emezeknek, hogy magukat megszilárdítsák és terjeszkedjenek. Minden halogatás csak elkerülhetlenebbé tett vagy egy zsinatot, melyet a pápa nem óhajtott, és a melyet a császár csak azért kívánt, hogy zavarba ejtse a pápát és a protestansokat függőben tartsa, vagy egy ünnepélyes és végleges gyűlést, melynek vége bizonyynyal nem a vallási béke lesz.

Egy ideig úgy látszék, mintha a császár és a protestansok egyetérténének a pápával szemben, mivel hogy akkoron közösen érdekelve voltak két különböző czélra törni, melyek később a háborút idézték elő közöttük. Mig V. Károly a maga czélja felé törekedett, mely szerint a vallás birájává tegye magát Németországban, a protestansok pedig, hogy magukat véglegesen elismertessék, a pápa, ki egyaránt szenvedett mindegyik követelésétől, és a ki belátta, hogy nem kevesebb a szándék, mint hogy ő mellőzve legyen, végre

ismét beszélni kezdte a zsinatról, de már szabatosabb kifejezésekben. De nem talált hitelre. A protestansok, kik azt jóhiszeműleg óhajták, nem akartak többé arról hallani. Tagadták, hogy a pápának joga legyen azt egybehíni, ott elnökölni és biráskodni. Egy Németországon, német egyházak által tartandó nemzeti zsinat eszméje kerekedett fölül, és a császár engedte azt minél inkább terjedni, az ő helye abban nem lehetvén kevesebb, mint egy legfelsőbb közvetítő a birodalmi zsinatban. Hivatkoztak több nemzeti zsinat példájára, melyek a pápa beavatkozása nélkül tartattak. Maguk a katolikusok is nagy részben a nemzeti zsinat pártjára állottak. Noha nem engedék meg, hogy abban mellőzhessék a pápát, ők ez általános zsinatot kétségbeesésből követelték, melyben már megszokták nem hinni többé. A pápa belátta a veszélyt, és követeknek adott utasítások helyett, kiknek meg volt hagyva, tetszésük szerinti távolban tüntetni föl az egyetemes zsinat gyógyszerét, megbizta Moron püspököt, hogy annak még az évben leendő összehívását jelentse. Ő annak székhelyéül Trientet jelölé ki, miután előbb Bolognát és Mantuát kínál-gatta, mint öregsége és egészsége szempontjából számára alkalmasabb helyeket, hogy aztán Trient választását mint kedvezményt tüntethesse föl Németország irányában.

Egy bulla csakhamar megjelent, a zsinat megnyitását hirdető; de az nap, melyen a Franciaországhoz közeledő III. Pálnak érdekében állott a zsinatot egybehívni, V. Károly megszűnt azt kívánni. Ürügyeket keresé, melyeket könnyen találhata a protestansok hangulatában, kik kijelenték, hogy nem fogadják el sem a zsinatot, sem a kitűzött helyet, azon okból, mivel a pápának nincs joga azt összehívni. Panaszkodott, hogy a bullában a francia királylyal egy rangra helyeztetett, és kijelenté, hogy ő máskép fogja Németország kibékítését munkába venni. A szent atya mindazáltal elküldte

püspökeit és követeit Trientbe, minek következtében V. Károly is kénytelen volt elküldeni az övéit, azon utasítással, hogy tartsák szemmel a pápa követeit és vitát ne kezdjenek.

Nem akadályozhatván meg a zsinatot, föl akará azt használni a protestansoknál, mint a hogy tett az annak kinyerésére vonatkozó ígérettel. Szüksége volt rájuk I. Ferencz ellen, ki akkor a pápával szövetségbe egy protestans vérrel pecsételt egyezményben. Majd azt ígérte nekik, hogy nem engedi tanácskozni a zsinatot, ha az ő kívánságát teljesítik, majd fenyegette őket, hogy maga tartja meg azt, ha elleu-állanak, és azt ellenök fogja intézni. A protestánsok, kik ismerék bajait, politikai segedelmöket a vallási ügyek elintézésétől tették függővé, és a speieri gyűlésen arra birták, hogy kijelentette, miszerint készüljenek a nemzeti zsinatra. Ekkép e nagy politikus, mivel csupán személyes nagyságának indokait követte, végre nem volt oly ügyes, mint a protestánsok, kiknek ügyét a pápa ellenében előmozdította, nem volt olyan mint a pápa, ki az ő személyes politikáját a római egyház ódon és hagyományos politikájával verte le. Nehány hó mulva e speieri gyűlés után, melyen ő Németországnak nemzeti zsinatot ígért, tudniillik pápa nélkül, s melyen ő maga fogja szabályozni annak vallását, megkötötte a békét Franciaországgal, és megegyezett a pápával abban, hogy vele közre fog működni a katholicismus védelmében. A császár szövetségbe a szentszékkal a birodalom ellen.

Könnyen megfogható, minők lehettek Melanchton lelki gyötrelmei, oly sűrű bonyodalmak között. Mig mások több rendbeli nyílt vagy rejtett célzatokkal álltak elő, neki csak egy és mindig ugyanazon gondolata volt, a nyilvános vita óhajtása és a végleges elintézés reménye. Nem tudván mit gondolni mindez akaratváltozásokról, melyekre vonatkozólag említi is valahol, hogy azokról hosszú történetet lehetne

irni, ő nem igyekezett azokba behatolni és engedé magát hurczoltatni egyik gyűlésről a másikra, boldog lévén, ha betegség vagy egyéb esetleg meggátolta, hogy bennök részt vegyen. Megszokta már nem remélni, és mint egy Camillus idejebeli római, jóslatokban kerese menekvést ennyi bonyodalomból. A smalkaldi gyűlés alatt, mely 1540. évben tartott, egy este Gothában létekor, két tüzet láta kigyúlni a légben. „Mit jelentenek-e tüzek? írá ezekről. Bár csak az isten kioltaná e lángokat, melyek el fogják pusztítani Németországot, vagy olvasztaná föl ez égi tűzben ez egész világ gépezetét, hogy megszabadítson bennünket örökre a jelen nyomoraitól!“ ¹⁾

XII.

A kölni reformatió czimű könyv által támasztott viszály. — Melanchton házi bajai.

A reformatió fölhasználta a pápa és V. Károly közti vitát ügyének Németországban való előmozdítására. Hermann kölni választó érsek fölkerlte Melanchtont 1543-ban, hogy az új egyházat alapítsa meg az ő tartományaiban. Luther és a hesseni tartománygróf helyeselték ez utazást, a nélkül, hogy ez iránt értekeztek volna, mindketten úgy gondolkoztak, hogy még Melanchton engedményei is elég merész ujdonságokat képezhetnek egy katolikus városra nézve, és hogy azt ott meghonosítani nagy dolog lenne. De nehézség támadt a választó fejedelem részéről, ki a nélkül, hogy bármit akadályozna, nem felelt azonnal az érsek levelére. Melanchton könnyen tűrte, hogy visszatarták; ő előre látta a viszályokat, melyek reá visszajöveletekor vártak, és nem is volt oly nagyon szerelmes e küldetések di-

---

¹⁾ Corpus reformatorum, Nro. 1932.

csőségébe, hogy elébe siessen az irigységnek, melyet velük földézend. A választó fejedelem megváltoztatván elhatározását, Melanchton 1543. év april havában kölni útjára kelt.

Ott a legerősebb ítéletekkel találkozott a reformatio ellen; az ellenfelek száma nagy volt, kik semmi kiméletre hajlandók nem voltak, az érsek egymaga volt ügye mellett, a kölni nép fejedelmére haragudott és a képekért élt halt. Épen e pillanatban készítettek új ruhát a szűz Máriának, melynek értékét száz arany forintra becsülték. A káptalan igen fenyegetőzött; beszéltek az érsek letételéről és elűzetéséről, minek folytán a tartománygróf szükségesnek látta kijelenteni, hogy erőszak esetén a szövetségesekkel együtt segítségére jő.

Hermann a nürnberginek mintájára akarta egyházát fölláltítani, Melanchton és Bucer osztakoztak a szabályzat szerkesztésében. Melanchton tárgyalta a teremtest, az eredendő bünt, a megigazulást a hit és cselekedetek által, az egyházat, a töredelmességet, Bucernak hagyván az áldozást, kihez e kérdésben közeledett. A szabályzat a legélénkebb vitákra adott alkalmat. Melanchton ezek alatt annyira elragadtatott, hogy arra fakadt, miszerint a kölni ámtókat nem kell könyvekben megezáfolni, hanem meg kell őket botozni. Igaz, hogy az nap, melyen béketürését elvesztette, dicsérték is szilárdságát, és Bucer egy Jonashoz irt levélben, magasztalván őt a szolgálatokért, melyeket a tannak tett, őt főtudornak és az isteni üdv közegének nevezte el, egyrészt igazságérzetből, de másrészt Luthert akarván boszantani vele, kinek e szavak fülébe fognak jutni.

Végre a reformatio diadalmaskodott Kölnben, az áttérések gyorsan történtek, a tartománygróftól való félelem is elősegítvén azokat. A szabályzatot a legnagyobb rész elfogadta. A káptalan maradt meg csupán az ellenállásban.

Egyébiránt az egyházi törvényhatóság meghagyatott a püspököknél, cserében a reformatio tanának eltüréseért. Ez volt Melanchton előtt minden reformatio végső határa. Nehány nappal Wittembergbe visszatért után, a kölni érsek a szász fejedelemnek új egyháza egy szabályzatával kedveskedett, a kölni reformatio czíme alatt. A fejedelem a naumburgi püspököt Amsdorffot bizta meg azzal, hogy vizsgálja meg azt és adjon véleményt felőle. Ez az Amsdorff, Luther egyik legszenvedélyesebb tanítványa volt, s buzgalmaért a naumburgi püspökséggel jutalmaztatott, mely az addigi püspök Pflugtól, még pedig ennek a káptalan által történt szabályszerű kineveztetése daczára, vétetett el. Melanchton azon boszuság érte, hogy rendelet folytán el kelle mennie az új püspököknek, barátja Pflug székébe való, beigtatására, a ki oly előre haladott katolikus volt, a milyen elmaradott protestáns ő; — így oly közel álltak egymáshoz, mint Sadolet és Erasmus. Amsdorffnak tudomása volt e boszuságról és nem bocsátotta meg Melanchtonnak sem Pflug iránti barátságát, mely az ő széke bitorlójának titkos kárhoztatása volt, sem egyáltalán e barátság indokát, t. i. a jellemében fekvő mérsékletet, mi által Melanchton a rajongók előtt a katolikusokkal czimborázonak tűnt föl.

Amsdorff bírálat alá vette a szabad akaratról és az áldozatról szóló cikkelyeket, melyek egyike sajátlag Melanchton, a másik Bucer műve volt. Följelentette őket Luthernek, sürgetvén, hogy ünnepélyesen czáfolja meg őket a szószekből és írásbeli uton is. „Látom már, írja Melanchton Vitus Tódornak, egy új háború trombitáját. Ha Periclesünk ezt a kikelés hangján fújja meg, én odább állok.“ Valóban, augusztus 11-én Luther szószekekre lépett, és a háborút megüzente.

Melanchton büne ez esetben is a megigazulás tana volt, melybe ő nem vala képes mélyebben beleereszkedni a nélkül, hogy egyre jobban ne hajoljon a cselekedetek felé. Azt mondá, hogy azok, kik lelkiismeretük ellen cselekedtek, elvesztik a malasztot, vagyis, megszűnnek igazultak lenni és hitetlenné, pogányokká válnak; a miből következett, hogy ha a cselekedetek nem igazolnak, de elveszítettethetik az igazultság állapotát. De hát hogyan ne adhatnák meg azok azt, a mit elvehetnek? E következetesség a katolikus tanhoz vezetett, mitől a tulzók irtóztak, kik azt akarták, hogy a választottak, kik lelkiismeretük ellen vétkeznek, ne szűnjenek meg igazultak lenni és megtartsák aszent lelket. Luther nem ment idáig, hogy az anabaptisták tanába ne keveredjék; de egyre jobban távolodott a cselekedetektől, Melanchtontól eltérőleg, ki mindennap elmetszett egy-egy ál érvet, melyek az ahhoz való közeledésben gátolták.

Nem érvén be a nyilvános ellenmondással, Luther fölkereste Amsdorffot, hogy vele értekezzék a hadjárat terve fölött. Mondák, hogy Melanchton és Cruciger ünnepélyes vallatás elé fognak állíttatni. Beszéltek egy könyvről, mely őket kényszerítendi Vittemberg elhagyására. Ekkor volt, hogy Melanchton szökésre gondolt, mint Bossuet mondja. „Én egy békés madár vagyok, írja Bucerne, és én igen örömet hagyom el e börtönt.“ Készen tartva magát az elutazásra, várta a könyv megjelenését, melylyel fenyegették.

A könyv megjelent. Az főleg az Ur vacsoráját tárgyalta, mely Lutherre nézve a megigazulásénál sokkal fontosabb hitágazatot képeze, mivel abból egy egészen szabályszerűleg rendezett egyház, a strassburgi keletkezett. Ez volt a legkövetelőbb mű, mely e tárgyról készült. Luther arra egy szabályzatot ada ki, melyet mindenki alá volt irandó,

ha magát Wittembergből száműzni nem akarta. Melanchton felvilágosítással kínálta meg, szilárdul el levén határozva, hogy ha azzal be nem éri, el fogja hagyni az országot. „Csakhamar értesülni fog ön, írta Medmannak, hogy én innen elűzettem, mint Aristides Athenéből.“ Luther egy darabig várakozott a válaszszal.

Ezalatt Melanchton parancsot kapott, hogy a speieri gyűlésre menjen. Egy udvari cselszövény, vagy tán a fejedelem politikájának változása folytán, ki azt hívé, hogy többé nincs szüksége mérsékletére, a parancs visszavétetett. Bizonyos Naogeorgiussal helyettesíték, ki őt a megigazulásra nézve megtámadta. Melanchton e sérelmet csupán a közbéke miatt fájlatá, mely általa szenvedhete. A mi őt illeti, épen nem vágyott e meddő értekezleteken szerepelni. Már az első nyilvános vita óta, melyen néhány szót váltott Eck Jánossal, az egyház ügyeit békésen rendező tudósok gyülekezetének ábrándjából kigyógyult. „Ime a tizedik levél, ugymond Myconiusnak, melyet ma irok. Ítélje meg, mennyire el vagyok árasztva munkával. Mindazáltal inkább végzem egy iskola összes teen-dőit, mint valamely gyűlésen a sophisták huzalkodásának nézője legyek. Örülök, ha abban részt nem kellennem, bármi legyen is az udvar szándéka.“

Ez a speieri gyűlés inkább politikai mint vallási volt. Beszédeket tartottak a török ellen, és I. Ferenczet a birodalom ellenségének nyilváníták. A mi a vallást illeti, V. Károly módját találta hogy azt elnapolja. A napot, melyen a fejedelemek a szász fejedelemnek elébe mentek, fölhasználva, bezáratta az egyházat, melyben a tartománygróf hittudósai szónokoltak. Egyébiránt ő közvetve a katolikusoknak ítélte ez elfojtott vitát, ünnepélyes jeleit adván a katolikusságnak, részint a Ferdinánd fivérével együtt megtartott lábmosással, részint egy szamaras szentmenettel, virág vasárnapon,

melyen hat órán át volt jelen, a fejedelmektől kísérve, a szász fejedelmet kivéve. Találkoztak spanyolok is, kik, állítólag pénzért, némelyek önszántukból, tiltakoztak a hit általi megigazulás ellen, ostromozván magukat, az előbbieik vérig, az utóbbiak haláláig. A cselekedetek értékének tana, ily drámailag jelenetезve, tán nem is lett volna kárára a közvéleménynek, ha a reformáltak, kiknek a császár meghagyta a gúnyolódás szabadságát, forgalomba hozott élecekkel és tréfákkal annak hatását le nem rontották volna.

Azonban a szabályzat, melylyel Luther fenyegette társait, különösen Melanchtont és Crucigert, még mindig váratott magára. Akár mivel talán Melanchton felvilágosításai kielégíték, akár pedig pártfőnöki bámulatos érzékénél fogva melyet élete fogytáig mindig megőrizett, és a melylyel minden elragadtatásokon diadalmaskodni tudott, elég az hozzá, hogy Luther elejté a vitát, mely mindenkit elfárasztott. Különben is egy közötte és a wittembergi jogtudósok közt támadt heves vita elvonta figyelmét a kölni reformatiótól. A kérdés a titkos házasság körül forgott, melyet a jogtudósok föntartottak, Luther pedig el akart törölni. Luther győzött, de ez új nemű harcz őt végkép elkeseríté. A jogtudósok igen dölyfös emberek voltak. Luther előtt és több századon át övék volt az első rang; a reformatió megfosztotta őket attól, helyökbe állítva a hittudósokat. Innen viszályaik élénksége ez utóbbiakkal. Luthert e sajátságos vitájában, a kölcsönös vádakon kívül, még saját felesége Katalin is tüzelte, ki magát a házasság kérdésében illetékesnek vélte.

Luther ingerültsége nőttön nőtt. Ha némi figyelemme kísérjük a nagy változásokat, melyek a rendkívüli emberek jellemében előfordulnak, látni fogjuk, hogy e változások azon nappal kezdődnek, melyen a halál bizonyos határidőt tüze ki életöknek. Különösen Luthert illetőleg, midőn ereje, melyet

első küzdelmeiben tanúsított, erőszakossággá fajult, midőn a férfias okokat sértegetésekkel helyettesíté, midőn szilárd és méltányos vezényletét zsarnokság és szeszély válták föl, mindezekben élete közeli végének jeleit lehete látni. Minden csekélység sérté őt és gyanut kelte benne, melyet elrejtett és titkon táplált. Untalan arról beszélt, hogy elhagyja az iskolát és az akadémiát, és ezzel fenyegete mindenkit, ki szavaira nem esküdött. Melanchton azt tanácsolá, hogy tartózkodjanak őt ingerelni, mert minden nyilatkozata teli volt keserőséggel és csak az egyenetlenséget gyarapította. Többen, kik nem tudtak e kényszerhez alkalmazkodni, akár függetlenségből, akár vallási aggodalmaiknál fogva, azon pontokat illetőleg, melyekre nézve Luther nem türt ellenmondást, Wittemberget elhagyni készültek. „Ha nem volna itt, írja Cruciger, egy ember, ki erkölcsével, mérsékletével s mindennemű jó szolgálataival föntartja némileg az egyetértést közöttünk, és megmaraszt bennünket kötelességeink határai közt, állásunk máskülönben tarthatlan volna.“ Ez az ember pedig nem más, mint Melanchton volt.

E mindennapos erőfeszítései közben, melyekkel minden zajt elnyomni igyekezett a haldokló Luther irányában, még családi baj is szomorítá. El kelle válnia Anna leányától, Sabinus nejétől. Ez egyesülés nem vala szerencsés. A jó és rossz napok rendes váltakozása közben, az atyai háznál közösen átélt négy év után Albert herczeg Sabinust Poroszországba híttá. Ez nem közönséges tehetségű ember volt, de büszke és hiú, rendetlen és rossz erkölcsű, noha tán az Annával való házasságból származó összes szerencsétlenség okozásával még sem lehet vádolni. Panaszkodott nejére ennek mogorva természete, valószínűleg ama csöndes magaviselete miatt, melyért őt Melanchton dicsérte, és azt kívánta, hogy atyja javítsa meg. Melanchton azt felelé: „Ő magát az ön

jelleméhez alkalmazza; miért nem alkalmazkodik ön is az övéhez?" Ez annyi volt, mint bevallani, hogy leánya némi tökéletlenségben szenved. Camerarius, kinek Melanchton bizalmasan panaszkodott, távol sem tulajdoníta minden hibát csupán Sabinusnak.

Ez utóbbi elment Albert herczeg elé, nője nélkül; Melanchtonnak heves leveleket irt, melyekben kérte, hogy engedje nejét hozzá indulni, a közelgő betegágy daczára, leányaival. Melanchton megígérte, hogy őt maga fogja hozzá vezetni, kivévén a leányok legkisebbikét, kire nézve kérte Sabinust, hogy hagyhassa nagyanyjánál, „ki, ugymond, nem akar tőle elválni.“ Ez utóbbi pontra nézve Sabinusnak megvolt azon érdeme, hogy engedett. A szomorú házaspár Bel-tzigben találkozott eléggé barátságosan. De alig távozott el Melanchton, Sabinus elküldte egy szolgát, ki csecsemő kora óta neje körül volt és őt betegségeiben ápolta. Olvasok egy levelet, melyben Melanchton, Wittembergbe visszatértek, ennek helyettesítésével foglalkozik és egy szász nőt keres, azon hitben, hogy az hívebb lesz leányához, mint egy a brandenburgi grófságból való szolgáló.

Ha Camerariusnak hihetünk, a házaspár barátai, kik majd egyiket, majd másikat pártolták, a szerint, a mint egyikük, vagy másikkal rokonszenveztek, nem kevéssé járultak e házi pörpatvarok elkeserítéséhez. Az egyesülés után az érintkezés könnyebb lett, és ha ugyan Camerarius nem elfogultságból hitte, hogy a béke, melyen ő munkált, helyreállott, úgy látszik, hogy Sabinus, pénz és tisztesség dolgában előbbre menvén, megszeliült, és a négy év, mely Anna haláláig eltölt, vihartalan volt. Azonban ismerem egy levelét Annának, melyben panaszkodik anyja előtt férje adóságai miatt, és kéri őt, hogy ne szóljon arról atyjának.

Fönmarada tehát mégis egy házi baj, tudniillik a pénzzevar, a mi pedig nem esekélység.

XIII.

Luther halála. — Melanchton, akarata ellen, a vallási reform vezérévé lesz Németországban.

Luther halála, mely 1546. február 15-én következett be, minden belső vitát megszüntete. A feszültség közte és Melanchton közt oly ismeretes volt, hogy nem hiányoztak rágalmazók, kik azzal vádolák Melanchtont, hogy örült Luther halálának. De én inkább hiszek a sokkal számosabb tanuságnak, mely e fölött érzett nagy fájdalmát emlegeti. Ők huszonnyolcz évet töltöttek egy oly viszonyban, melyet jellembeli különböző voltuk nehézzé és viharossá tett, de a melyet az első izgalmak és a másik fél indulatosságának veszélyei ellenében változatlan becsülés, Melanchton részéről pedig a közügy iránti valódi hűség és hő ragaszkodás fön-tartottak. Ha egyenetlenségük több nyomot hagyva fön, ez onnan van, mert mindketten a pártok zsákmányául estek, melyek a meghasonlást még jobban elmérgesíték. De voltak jó napjaik is, még pedig számosak, midőn köztük bensőség uralkodott, s meghatottan olvashatjuk az öreg Major Györgynek egy az akadémia növendékeihez és mestereihez intézett búcsubeszédében ama helyet, melyben hálát ad istennek, hogy e két nagy ember társaságában élhetett, és őket többször hallhatta beszélgetni a hittanról és a közügyekről. E napok egyikén történt, hogy Luther szólván arról, a mi halála után fog következni, a nagyravágyásról, mely a reformatio sajátja, nem jutván eszébe, hogy annak ő az atyja, azt mondá Melanchtonnak: „A nagyravágyók lármája, a

dicsőség és az egyházi uralkodás e vak sovárgása, többet fognak ártani és többet fognak tönkre tenni egy hónap alatt, mint a mennyit te és én tíz év alatt veritékünk árán létesítettünk.“

E társalgások hire, melyekben Luther és Melanchton úgy nézték egymást, mint egy jobb ivadék, mely az új ügy összes erényeit és jóhiszeműségét magával a sirba viendi, a nyilvánosság elé ki nem hatott. Azok, kik bennök részt vettek, megőrizék azok emlékét szívökben, mint Major György, hogy megindulással emlékezzenek meg róluk életük végnapjaiban, és utolsó gondolataikat azokból táplálják. Helyén van, hogy Bossuet csak háborúságokról beszél és hogy a Luthernek sem engedelmeskedni, sem ellenállani nem tudó Melanchton könnyeit engesztelő áldozatul hozza az ő tizenhét század óta egységes és általános egyházának; mert az korunk embereinek földadata, kik nem ismerünk többé sem győzöt, sem legyőzötteket a két egyaránt keresztyén táborban, hogy számba vegyük az egyetértés napjait is, melyeken a két nagy szellem, ismervén kölcsönösen egymás gyöngeségeit és tudván, hogy mire használhatná fel azokat az ellenfél, elfeledé viszályait, hogy egyesüljenek a közösügy iránti hűségben, melyet jobbnak tartottak és jobban szerettek önmaguknál.

Melanchton volt az első Wittembergben, ki Luther haláláról értesült. A hirt épen akkor hallá, midőn a szószékbe lépett. Lesújtva a fájdalomtól, csak fölkiálta: „A mi atyánk, a mi atyánk meghalt.“¹⁾ A gyászbeszéd, melyet pár nap mulva tartott, teli van ez igaz érzelmekkel. Mély csodálat, erős meggyőződés Luther isteni küldetésének jelleme fölött, melynek nyersségét és darabosságát a jóslatokból

---

1) U n s e r V a t e r, u n s e r V a t e r i s t t o d t.

magyarázza ki; nagy alázat; némileg engedékeny de igazságos észrevételek hirtelenkedésére és érdességére vonatkozólag; jellem- és szellembeli tulajdonságainak, erejének, tudományának, munkáinak, reformatioja alaptételeinek biztos és emelkedett méltatása; semmi szó önmagáról, az írói tehetségről; arány, izlés, gazdagság és természetesség a szónoklatban, mely nem volt várható sem korától sem egy oly szerzőtől, ki holt nyelven ír; ime ezekből áll e gyászbeszéd, melyben Melanchton minden gyanusítás és rágalom fölé emelkedett, és megőrizé jellemét a holt Lutherrel szemben épen úgy, a mint ezt az élővel tette volt.

Luther halála a reformatiot megfosztá vezérétől, az új egyházat kormányzatától. Melanchton örülhetett volna annak valóban, a mint azzal ellenségei őt vádolák, ha hihette volna, hogy lesz ereje Luthert pótolni; de ő jobb szeretett e Periclesnek, mint ő nevezé, első alattvalója, mint utódja lenni. Szerepeik különbözők voltak, noha mindegyikük első volt a maga sorában. Luther elől járt, tartóztatva vagy előre tolva a dolgokat azon hatalomnál fogva, melyről azt hitték, hogy fölülről kapta. Melanchton az új hitágazatokat rendszerbe foglalta. Az egyik alapított, a másik tanított. De az előbbi meghalván, a másik elégtelen volt azt pótolni, és Melanchtonnak nem legcsekélyebb érdeme, hogy azt fölfogta és nem akarta elvállalni a vezérséget, mely reá nézett, mint Luther után az elsőre.

Ő sokáig egy nagy vitatkozás mellett volt, a régi egyház zsinatainak modorában, a tudomány, a hatalom és jóhiszeműség emberei közt. E vita bevégezte után megtisztított vallásában megnyugodott volna, és miután lelkiismeretének békéjétmegszerezte, folytatta volna írói munkásságát. Nem érzett szenvedélyes vágyat a vezérletre, mint Luther, sem a vitatkozásra, mint az iskolások, hijával volt épen úgy a becsvágy

nagyságának, a mint kicsinyességeinek. Ha nem vette kezébe a kormányt Luther után, nem is akadályozott senkit annak megragadásában, s csak folytatta meggyőződésének védelmét a nyílt megtámadások ellen, melyek Luther titkolt elégtétlenségére következtek.

E támadások elkerülhetlenek voltak. A párt érezte egy vezér szükségét. Kellett neki egy ember, ki Melanchton tekintélyével és eszével birjon, s egyszersmind legyen benne szenvedély és amaz epés nagyravágyás, melyről Bayle beszél, mely a vezéreket tevékenyekké és hivekké teszi. A pártbeli türelmetlenek, hogy mielőbb vezérre tegyenek szert, minden szájhőst fölléptettek, kikben megvolt ugyan az első szerep igénye, de hiányzott az arra való tehetség. Melanchton alkalmatlan volt nekik nagy hire, a *Confessio* és az *Apologia* miatt, melyek szellemének oly látható jeleit viselik magukon, és mivel ő volt Luther első és leghíresebb munkatársa. Innen a tenger rágalom, mely egész haláláig üldözte, és a melyekre ő lágyan vagy egyáltalán nem felelt, nem lévén erre szorulva úgy, mint ha pártfőnök lett volna, ki soha sem engedheti át az ellenfélnek az erőszak vagy az utolsó szó előnyét.

Mind ennek története egyhangu lenne, s nem akarok részletes előadásába bocsátkozni. Ámbár mi sem szebb, mint egy oly nagy szellem példája, ki csupán az igazságot óhajtja fölismereni és azt birni, a nélkül, hogy abból a hasznot lesné vagy annak veszélyeitől félne, mind a mellett nem az ilyen ember a népek képzelmének hőse, se nem ez a legérdekesebb szerep a történet drámájában. Mi szerelmesebbek vagyunk azokba, kik jó rossz szenvedélyeinken átmentek, s nagyokká tették azokat, nagy erkölcsi s szellemi képességeket hajtván szolgálatukba. Annak, ki egész életén át megőrzi lelkiismeretének szüziességét, mint a jövődöbeli üdv zálogát,

fölébe helyezzük azt, ki azt hibáinkba keveri és koczkáztatja elragadtatásaink és ingadozásaink közben. Nekünk a magunk képére teremtetett hősök kellene, kik maguk fölött némi előnyt adnak nekünk, cserében a bámulatért, melyet bennünk fölkeltenek. A mi kedvelt szentjeink azok, a kiknek sok dologért kellett vezekelniök.

XIV.

V. Károly hadat üzen a német testületnek. — Melanchton az anhalti herczegségbe vonul vissza. — A császár „Interim“ czim alatt egy szabályzatot készített. — E könyv jelleme. — Melanchton arról bírálatot ír. — Szabadsága fenyegetve van. — Anna leányának halála. — A szertartások kérdése. — Melanchton tana. — A különböző dolgok fölötti vita. — Illyricus. — Osiander. — Melanchton Heidelbergbe hívatván, hogy ott akadémiát alapítson, értesül neje haláláról.

A vallásháborút megelőzőtt utolsó gyűlés a regensburgi volt. Melanchtonnak utasításokat kellett volna kapnia, hogy oda utazzék, de a fejedelem megváltoztatta szándékát, a mint mondják, Luther kértére, ki gyanakodásait halála után e fejedelemre hagyta örökbe. Attól tartottak, nehogy Melanchton érzülete az Ur vacsorájára vonatkozólag némi előnybe juttassa a katholikusokat. Egyébiránt a közvetítő szerep be volt fejezve. A császár elhatározta magát a háborura. Mióta politikája a pápához közeledett és a mióta a szentszék segélyét a trienti zsinat összehívásának helyeslésével megvásárolta, a protestansok nem akarák őt többé elismerni mint a német államtest főnökét. Csak Gand Károlynak, vagyis az állítólagos császárnak nevezék. A fejedel-

mek közül azok, kik vele leginkább ellenkezőkül voltak ismeretesek, nem akartak elmenni a gyűlésre, tartván, úgy mondanak, erőszakos tervektől, és attól, nehogy a háboru őket államaikon kívül lepje meg. V. Károly 1546. őszén táborba szállott.

Eleinte föl akarák őt tartani alkudozásokkal. A szász választó fejedelem kivette hittudósai véleményét. Melanchton véleménye nem lehete kétes; ő a protestans liga fölosztását tanáclá, és hogy a fejedelmek ígérjék meg, miszerint egy püspököt se háborítanak kormányzásában és újabb terhet nem rónak rájuk. Már késő volt. V. Károly már urává lett a Dunának és a Rajnának. Bajor- és Svábsország városai, Strassburg, Majnai Frankfurt, Augsburg meghódoltak. A kölni érsek, Hermann Melanchton barátja, elhagyta és átengedte államait egy katolikus utódnak.

V. Károlyt egy darabig föltartóztaták a genuai zavarok, a cseh- és morvaországi fölkelések, s a hir, hogy I. Ferencz és a lutheranusok egyességet kötnek. De I. Ferencz tervei közben elhalván, a császár folytatta táborozását és 1547. april havában ura volt az Elbának, valamint a Dunának és a Rajnának. A szász választó fejedelem János Frigyes megveretett és fogolylyá lett Mühlbergnél. Nője Clèves Sibylla, miután férfiasan védte Vittemberget, megadta magát a császárnak azon áron, hogy a császár a halálos büntetést, melyre a választó fejedelem íteltetett, örök fogságra változtassa. V. Károly a bukott fejedelem államait Móricznak, a szász kir. család egy másik ágának adta, ki szövetségesévé lön Frigyes kifosztására. A mi a tartománygrófot illeti, ő, látván, hogy Szászország el van foglalva, megadta magát harc nélkül. A császár őt is, mint a választó fejedelmet, örökös letartóztatásra ítélte. Alig néhány hó mulva mi sem maradt többé a protestans ligából.

E háború alatt Melanchton Zerbstbe, az anhalti hercegség egy kis városkájába vonult vissza. Fájt szívének a vész, mely Németországot pusztította. Vittemberget császári őrség szállotta meg. A háború szétszórta a kedves testvéri kört, mint ő az akadémiát nevezé; a tanárok nagyobb része száműzetésbe ment; a mi megmaradt a nem rég oly virágzó tanintézetből, Jénába szállíttatott át. Melanchton nem követte oda a tanárokat; visszatért Vittembergbe, titkon siratván törvényes fejedelmét és imádkozván kiszabadulásaért.

A győzelem, melyhez a pápa is járult a maga fillérjeivel, ezt ismét meghasonlásba ejté a császárral. Ez utóbbi, noha valójában a birodalomért győzött, mindamellett a válásért viselte a háborút; miután győzelméből mindazon hasznot kivette, melyet pénzben és meghódoltatásban elérni remélt, vagy azért, hogy a jó ügyet jutalmazza, vagy azért, hogy elrejtse a háború ürügyét, folytatá a vallási kibékeltetést. E célból sürgette a pápát, hogy folytassa a trienti zsinatot; de a szent atya huzódózott, miután a kibékeltetés nem történhetett meg két dolog nélkül, mely neki egyaránt visszatetszett, ugymint a protestansokkal való vitába keveredés és a császár biráskodása nélkül. Következésképp, a járválynak ügyesen kizsákmányolt hamis hire folytán elhatároztatá legatusaival, hogy a zsinat Bolognába tételik át. Ez arra szolgált, hogy vagy azt keze ügyébe ejtse, ha tagjai mind elfogadják az áthelyezést, vagy föloszlassa, ha nem egyeznek belé. A pápa fő óhajta az volt, hogy ne legyen zsinat, ha bár annak ő lenne is ura; s ha már lenni kell, akkor az legyen minél messzebb Németországtól és a császártól. Ő tehát csak azért rendelte azt Bolognába, mivel föloszlatni nem merte. V. Károly politikája azonban az volt, hogy a zsinat együtt maradjon, nehogy a protestansok előtt veszítsen, kiket, torkukra tartott késsel, annak elismerésére

kényszerített, s akarta, hogy az Trientben székeljen továbbra is, és fegyveres erejéhez közelebb legyen. Meghagyta tehát a császári legatusoknak, hogy ne kövessék a bolognaiakat, a mi szakadást idézett elő az egység megállapítása végett összehítt zsinatban. Élénk vádaskodások után egyik s másik részről is, a pápa nem engedvén, V. Károly megragadá az egyházi hatalmat, s egy kibékítési szabályzatot szerkesztetett. E szabályzat rendezendő volt a németországi egyházak állapotát a zsinat megnyitásáig, elnapolván azt a pápa haláláig, melyet ennek már igen koros volta miatt közel bekövetkezendőnek tartott a császár. Addig is azonban küldöttei különös parancsot kaptak, hogy maradjanak Trientben, hogy a zsinat föl ne oszolják és a protestansok ne higgyék föloldva magukat esküjök alól a zsinatra vonatkozólag, ha az többé nem léteznék.

A szabályzatot közösen a következő egyének készítették: Flug János, kit a háború visszahelyezett püspöki székére; Helling, a mainzi érsek alá tartozó püspök, s ugyanazon Agricola, kit már ismerünk a Melanchton elleni vitájából. A két első katolikus azon mérsékeltek pártjához tartozott, kik oly közel álltak ahhoz, hogy megegyezzenek a Melanchton iskolájabeli protestansokkal. Könyvük arra levén hivatva, hogy rendezze a dolgokat a zsinat legfelsőbb elhatározásaig, Interim nevet kapott, melyet mindenki szó szerint vett, egyik őszintén, a másik, jóval nagyobb rész, hogy abból tréfát üzzön. Ez magában foglalá a reformatió által szőnyegre hozott összes hitágazatokat, melyek inkább föltéve mint elfogadva voltak. Azonban nem elégített ki senkit, sem a protestansokat, kik abban hitágazataiknak csupán árnyékát látták, sem a katolikusokat, noha hagytak benne nekik eleget arra, hogy azzal ismét mindent visszavegyenek.

Az öreg pápa körül a tisztességes katolikusok boszszankodtak, mondván, hogy egy ily irat átküldése sérti a szent széket, s V. Károlyt VIII. Henrikhez hasonlíták. De a szent atya azon nem nagyon ütődött meg. Előre látta, hogy ily közép-út választás, mint ez rendesen történni szokott, még jobban eltávolítja egymástól ekkép azokat, kiket közelebb akart vonni, és óvakodott az Interimet ünnepélyesen megtagadni, nehogy abban a protestansok csak azért is megnyugodjanak. A kérésre, hogy azt vizsgálja meg, határozatlan feleletet adott, és kiszámított lassusággal vizsgálta azt, hogy az Interimnek ideje maradjon hatást kelteni.

A császár egy ideig Németországban maradt, hogy könyvét elfogadtassa. Majd minden városban csak tökéletlen és fenyegető engedelmességgel találkozott. Szászország volt fejedelme János Frigyes, noha fogoly volt és noha Granvelle, Sleidanus szerint,¹⁾ szabadságot ígért neki az Interimhez csatlakozás árán, kijelenté, hogy sem isten, sem saját lelkiismerete nem engedi meg neki azt aláírni. Volt egy kis város, mely kérte a császárt, hogy elégedjék meg a polgárainak vagyona és élete fölötti rendelkezéssel, de hagyja meg nekik lelkiismeretüket, hozzá tévén, hogy nincs joga őket egy oly hitvallás elfogadására kényszeríteni, melyet ő maga sem vállal el.²⁾ Valóban, a tanok, melyeket V. Károly Németországra erőtetett, tüzre ítéltettek volna spanyol államaiban.

Noha Károly a legszigorúbb büntetések terhe alatt megtiltotta, hogy az Interim ellen irjanak, tanítsanak vagy szónokoljanak, alig távozott el Németországból, s a császári könyvet egy sereg protestans és katolikus válasz

---

¹⁾ De statu religionis et reipublicae, etc. livre XXI.

²⁾ Fra Paolo, livre III.

rohanta meg. Agricola, ki előtt Melanchton előbb igen lágy reformatornak tűnt föl, hasztalan prédikálta, hogy az Interim az arany kort hozza vissza. Nem hittek neki és folytatók az ostromot. Maga Melanchton, ki annak néhány ágazatát helyeselte, bírálatot irt ellene, mely csaknem szabadságába került. A császár legalább megfenyegetteté; tervben volt egy rendelet, melynek folytán Melanchton el kellett volna fogni, pörbe idézni és halálra ítélni. A rómaiak királya Ferdinánd Móríczot fölszólíttatá hogy távoztassa el Melanchton, értesítvén őt, hogy nem lehetlen, miszerint a császár majd azt írja neki, hogy szolgáltassa át Melanchton. Mórícz azt felelé, miszerint ő Melanchtonnak támogatást és biztonságot ígért, hogy neki szüksége van reá, hogy államaiban az egyházat és a fegyelmet föntartsa; mindazáltal őt egy ideig egy kolostorban elrejtve tartotta.

Wittembergbe visszatérve, Melanchton értesült Anna leányának, Sabinus nejének haláláról. A kesergés megszőkása, a szerencsétlenségek előre látása s előre átszenvedése, sebeinek régisége sokat elvettek érzékenységből. Mindazáltal megható, mikép vigasztalja Sabinust s kínálja neki barátságát rejtett gondolatok nélkül. „Az ön gyermekei, írja neki, az enyéim lesznek. Szeretemet leányom iránt átszállítom gyermekeire. Küldje el, akár valamennyi leányát, akár néhányat közülök. Neveltetni fogom őket, isten segítségével, szeliden és hiven, mint nővérüket, isten és a neműkhöz tartozó kötelességek ismeretében. Elmenjek-e magam, vagy valamely hű barátot küldjek érettük? Mindenek fölött azt óhajtom, engedje meg, hogy Márta nővéréhez jöj-jön. A háború veszélyei nem rémítenek meg annyira, hogy ne kívánjak az enyéim között élni.“ ¹⁾

---

¹⁾ Lettres col. 184.

V. Károly utóbbi győzelmei, melyek folytán a reformáltak pártját elnyomta, akadályozák e pártot abban, hogy észrevegye, miszerint Luther halála óta egy szellemi főnök hiányában szenved. E fejedelem eltávozása után a szabadsággal együtt fölbredvén az egyenlenségek is, melyek abból következni szoktak, kezdék érezni egy főnök szükséges voltát; mert a pártokban megvan amaz ellenmondás ösztöne, mely szerint ugyanakkor, midőn mindenki számára a legszélsőbb szabadságot követelik, egy főt akarnak, ki mindenkinek parancsoljon. Csak egy ember volt eléggé tekintélyes arra, hogy betöltse e szerepet: Melanchton. De őt arra nem szólíták föl sem azok, kik azt hívék, hogy a reformatio elég messze ment már, s még kevésbbé azok, kik azt gyökeresnek óhajták. Mondjuk is ki, hogy ez idő szerint már nem is volt számára illő szerep, és ideje mint reformatoré lejárt. De iratai, tekintélye, iskolája fönnálltak; ő tovább folytatta a tanítást, és nélküle előre menni csak oly kevésbé volt lehetséges, mint vele menni. Noha ő az elsőséget senki ellen nem vitatta, és noha minden oldalról megtámadtatván, nem akará magát sem védeni, sem védelmezését másnak megengedni, akarata ellen is akadályul szolgált s pedig csupán mérsékletével, s azon igyekezetével, hogy eltitkolja az új egyház meghasonlását, személyes aggályainak nem akarván a szakadás színezetét adni. Ő volt az, kinek személyén a párt buzgó emberei boszút akarának állani az Interim által történt megaláztatásért.

E könyvben előirt többi kötelezettségek között a császár követelte a szertartások helyreállítását is. Melanchton, ki soha sem tagadta meg azokat, aláveté magát e cikkelynek, és néhány egyházat nyíltan fölszólított, hogy hasonló cselekedjenek. Az ő akarata az volt, hogy tartsák meg az ünnepeket, a leczkék rendjét, a gyónást és föloldozást a

szentség vétele előtt, a nyilvános felszentelést az evangélikus lelkészek számára, az imákat a házasság alkalmával és a temetési beszédek, az énekeket, végre a karinget, melyet a szélső párt oly nagyon gyűölt. Ő azt tanácslá, hogy ne küzdjenek, csupán a lényeges dolgok ellen, s ne kockázzák közömbös czikkekért a háború földézését és az egyházak kiürülését. „Nincs szükség vakmerőségre addig, míg ki nem tört a harc, irá azon strassburgiaknak, kik azzal vádolák, hogy gyöngeségével fölbátorítja a katolikusokat; nincs szükség bátorságra haszontalan dolgokért, melyet a harcban rendesen habozás vagy visszahúzás követ. Legyünk engedelkenyek e dolgokra nézve, de legyünk bátrak és minél bátrabbak azon esetben, ha a hatóság elé hivatnánk, a végből, hogy megtagadjuk magát a tant és mást fogadjunk el. Epontra nézve legyünk készen hitünket életünk és a béke fölé helyezni, melyek kevésbbé szükségesek, mint az igazság megismerése. Ne kövessék önök a bázeli vértanút, ki elégetteté magát, mivel pénteken húst evett, sem szent Lőrinczet, ki hasonló büntetést állott ki, mivel nem fizette le adóját Decius császárnak. Az isten valódi tisztelete a hit, az imádság, a szeretet, a remény, a türelem, a szüzesség, az igazság felebarátaink irányában és a többi erények. Mindezek nélkül a szabadság a ruházatban, a hus élvezetében és egyéb hason természetü szabadságok nem egyebek, mint olyatén új rendszabályok, melyek kedvesebbek az embereknek, mivel őket kevésbbé kötelezik.“¹⁾

Ez ama viszály a közömbös dolgok fölött, mely egész Németországot fölrázta és sietteté Melanchton halálát. Az első, ki azt fölkelté, Illyricus volt, egy középszerű hittudós, ki nem hagyott ugyan hátra maga után sem valamely becses

---

¹⁾ Lettres, liv. I. col. 82.

könyvet, sem valamely csattanós hibát nem követett el, de volt elég bátorsága és tehetsége arra, hogy védjen egy ügyet, mely a magasabb hittudományhoz tartozónak vétetett. 1541-ben Wittembergbe jöven, Melanchton őt amaz ismeretes jósággal fogadta, melyben Németország majd minden tudósa és minden némileg reményteljes ember részesült. Itt a zsidó nyelv tanulására adta magát, elnyeré a művészetek mesterének czimét és megnősült. Az Interim ideje táján, mely oly igen kedvező volt az új vállalkozásokra, saját bátorsága vagy talán külső ösztönzések folytán, a mit titkolódzó jelleme miatt nem lehet tudni, elkezde álnevek alatt, gunyos műveket irogatni, melyekben minden békés szellemű egyéneket és nézeteket megtámadott. A bizalom megnyerésére sajátos modorral birt: nagy buzgóságot színlelve, sokat sóhajtozva, állítá, hogy bizalmas viszonyban áll az istennel, ki neki, fölmagasztosult állapotában, nyilatkozik. ¹⁾ Magdeburgba vonulva, azon egyetlen városba, mely az Interim ellen nyíltan föllázadt, ott a választó fejedelem ellen iratokat és torzképeket tett közzé, azonkép Melanchton, az anhalti herezeg, Major és a mérsékelt párt egyéb főnökei ellen, kiket interimistáknak és adiaphoristáknak nevezett. Kiabált, hogy megrontják a hittant, midőn az eltörült szer-tartásokat visszaállítják, hogy inkább el kell hagyni a templomokat és a fejedelmeket fölkelésekkel fenyegetni, semmint bármit lealkudni az elvekből.

Mindez népszerű volt. S Illyricus valóban csakhamar maga körül csoportosítá mindazokat, kiknek szívét nyomta Németország veresége, és a kik azért azon képeken akartak boszút állani, melyeken Németország Spanyol- és Olaszor-

---

¹⁾ Discours prononcés a l'académie de Wittemberg, t. VI. Discours de Georges Major.

szág lábaihoz lánczoltan volt elötüntetve. Az általa fölkellett szenvedélyek, a zaj, melyet ütött, s a Melanchton ellen égő féltékenység egyaránt sarkalták erre. Ez első szerepében, melyre mindennemű szövetkezettek segítségével vergődött, nyugtalan volt, mint oly bitorló, ki magát gyöngébbnek érzi annál, kit birtokától megfosztott. A vett szivesség iránti hálátlanságon kívül Melanchton ellenében még jogtalan is volt a háború, melyet indított. Szavakat fogott rá, melyek életét veszélyezteték, mint a következők, melyek szerint ugyanis: „Nem kell elválni az egyháztól, ha a régi visszaélések mind visszaállíttatnának is.“ Dicsekedett, hogy Melanchton nyilvánítá előtte abbeli óhaját, miszerint vissza akar térni a katholicismushoz. Beszélt Melanchton álmairól, melyeket ez neki elmondott, s vakon hirdette hitében való megfoggyatkozását. Nem csoda, ha oly párt, melynek ily vezére volt, hiveket toborza mindazok közt, kiket a jelen bántott, azzal is, a mi benne jó, s azzal is, a mi benne rossz volt.

Illyricus pártjához csatlakozott egy másik, melynek Osiander volt a vezére; csak hogy Osiander becsvágya még nagyobb volt. Illyricus nem akart egyebet, mint a lutheranizmus szélső következményeit; Osiander arra vágyott, hogy a tan. feje legyen és hogy a hitágazattanban újításokat hozzon be. Elejénte a nürnbergi ágostoniak kolostorában adott leczkéket. Ez idő szerint föltünvén szelleme élénkségével és tudománya kiterjedtségével, de nyerseségével és nagyravágyásával félelmet keltvén maga iránt, fitogtatá ékesszólását a barátok babonássága ellenében. Ezentul aztán, nürnbergi hittudós czime alatt, mindig részt vett a küldöttségekben, melyek e város részéről a gyűlésekre választattak.

Nagy nyelvismerettel sok oldalú tudományosságot egye-síte: de mindezen kitűnő adományait megronták nagy ma-

kaessága, gyötrő és irigy nagyravágyása, tulságos nézetei, melyeket sokáig rejtegete magában és a melyekbe nem engede bepillantani senkinek. Az alkalom elérkezvén, hirdeté azokat vaktában tartózkodás és mérték nélkül, s vakmerősége annál meglepőbb volt, minél tovább volt az elfojtva. Melanchton őt helyesen vádoló azzal, hogy Augsburgban minden értekezletben részt vett minden csatlakozás vagy ellenmondás nélkül, mivel sem járulván azok segítségére, kik ott a tollat vitték, gőgös és gyanakvó hallgatásába burkolózva, s becsvágyát abba látszván helyezni, hogy tartózkodásával nyugtalanságot gerjeszte. Husz évig nem nyilatkozott. Végre kitört, és abbeli szándékát árulta el, hogy reformálni akarja Luthert magát.

Nürnbergben az Interim uralmát restellte és különben is a mérsékelt párt kerekedett felül. Elhagyá tehát e várost és Brandenburgba jött, Illyricus és mások mellé, magával hozván a megigazulás egy új magyarázatát, mely szerint az nem többé Krisztus érdemének, hanem isten igazságának tulajdonítandó. Ez volt a nagy ujság, melyet ő a reformba hozott; de ez ujság csupán a hittudósokat érinté, már pedig valamit kelle vetni a tömegnek is. Melanchton és a szász egyház erre elegendő anyagot szolgáltatott neki. Ő megtámadta azokat iratokban és egyházi beszédekben, melyek szilajsága fölrázta egész Brandenburgot, mely különben is a szélső nézetek felé hajlott, a reformatió ott még egészen új és fegyelmezetlen levén. „Dühödt szél fuj rám a balti partok felől, írja Melanchton Camerariusnak. Fenyegtetnek is. E néplázító azt hirdeti, hogy eret fog vágni rajtam, melyből a vér egész Németországot be fogja fecskendeni.“ ¹⁾ Az ágostai hitvallásúak minden hittanári állomásért folyamodótól esküt

---

¹⁾ Corp. ref. tome. III.

kivántak, mely szerint az ágostai gyűlésen V. Károlynak bemutatott tant vallja, hogy Isten segítségével abban megmarad, s új nézetkülönbségek esetén oly pontokra nézve, melyekben még világos ítéletek nem hozattak, a wittembergi és a szövetkezett városok aggastyánaival fog értekezni. Osiander elvetette ez esküt, mint zsarnokságot. Ő még sok egyéb eltéréseket emlegete fenyegető hangon, megtámadván az új egyházat kétszeresen, t. i. az által, a mit mondott, és az által a minek elhallgatását szinlelé.

Hogyan, hogy egy ily kitűnő, ennyi tudománynyal és ékesszólási tehetséggel bíró ember, ki a marburgi (1529-ki) gyűlésen csodálkozásra ragadta és elbájolta Luthert, kiben nem hiányzott sem a szilárdság, sem a türelem, a pártvezérek emez elsőrendű tulajdonai; hogyan, hogy ily egyén csak egy izgága szerepében tűnt föl? Első éveit Luther alatt tölté. Ekkor nem birt semmi erélylyel, hogy Luthertől elvitassa az első rangot, és szélső vakmerőség dolgában Carlostadt és Zwingli sem engedtek mit is megkísérteni. Luther meghalván, követnie kelle őt vagy a tanítvány szerény dicsőségével, vagy kitűnni örültségekkel. Ez a tehetséges emberek egyedüli alternatívája akkor, midőn a forradalmak már érvényre jutottak; azok, kik nem elégednek meg ama dicsőséggel, hogy azt biztosítsák, nem lelvén már semmi tisztességes dolgot, a mivel diadalmaskodjanak, s nem tudván engedelmeskedni sem, a szakadást még nagyobbá teszik, és új lázadásokat kezdenek.

Ez volt Osiander sorsa. Egyébiránt az ő megigazulási tana Krisztus és a cselekedetek nélkül, csupán néhány évről volt neki elegendő. Nürnbergben, 1555-ben némi zavarokat kelte; de e zavarok nem voltak eléggé mélyek, és Melancthon szelidsége elég volt azok lecsöndesítésére.

Ez alatt kitört a háború V. Károly és Mórícز között, ki azon sajátságos dicsőségre tett szert, hogy miután segítette a császárt a protestáns Németország legyőzésében, erre következőleg segítségére volt a protestáns Németországnak a császár legyőzésében. Tudjuk, hogy V. Károly egész Innspruckig üldöztetvén, csak nagy bajjal tudott menekülni a tyroli hegyek ismeretlen szakadékein át. A passauai egyezmény visszaadta János Frigyesnek és a hesseni tartománygrófnak szabadságát s a protestánsokat egyenlő lábra állította a katolikusokkal.

Németország ismét saját urává levén, s a protestáns pártnak tulzói megszerezvén a győzelmet, Illyricus és övéi megújíták a Melanchton elleni támadásokat. Elhatározzák gyülekezeteikben, hogy könyvei közül néhányat kitiltanak. Végre a wormszi gyűlésen, mely 1557-ben tartatott, követelték, hogy mielőtt vitába kezdenének a katolikusokkal, mindenek előtt kezdjenek vitát a Melanchton által képviselt ágostai hitvallás egyházaival. A két párt valóban néhány szót váltott a harmincz év óta hányt-vetett kérdések fölött. „Ez első mérkőzés, ugymonda Melanchton, fényes és kellemes volt.“¹⁾ Még mindig ringatózott az ünnepélyes és végleges vita álmában, s újból hinni kezde a vita hatékonyságában. Ez egy oly ember hibája volt, ki e részben őszinte volt és sikert is aratott.

E gyűlés egy időre felfüggesztetvén, ez alatt Melanchton Heidelbergbe hivatott, hogy ott akadémiát alapítson. Itt értesíté őt Camerarius neje haláláról. Közös barátjaik bízták meg őt e föladattal. Azt hívék, hogy a csapás nem lesz oly erős, ha azt egy kedves emberétől hallja. Camerarius megérkezte oly élénk örömbé ejté, hogy ez nem is akarta

---

¹⁾ Lettres, liv. I. 85. 86.

ezt mindjárt megzavarni, és Melanchton teljes biztonságban ereszkedett oly beszélgetésbe, minőket csak barátai számára tartott fön, és a melyek nem hittani tárgyakról folytak. Másnap Camerarius attól tartván, nehogy mástól hallja meg a rossz hirt, elhatározá magát neki arról beszélni. A hir hallatára Melanchton elég nyugalommal viselte magát; isten-hozzádot monda nejének, s hozzátev, hogy nem sokára ő is követni fogja. Azután bezárkozván barátjával, szomorú beszélgetésbe eredt vele Németország állapotáról és jövőjéről, oly jóslatokat szöve belé, melyeket az események meg nem hazudtolak.

XV

Melanchton utolsó évei. — Az Illyricus párthívei által okozott zavarok. — Wittemberg városának zavart állapota. — Az akadémiai fegyelem meglazulása. — A tanulók erkölcei. — Nyereséges pályák türelmetlen óhaj-tása. — A szülők gondolkozása. — Melanchton növekedő elbátortalanodása.

Melanchtonnak nem kelle sokáig nejétől elválva maradnia. Érezvén, hogy vége közeledik, kevesbbé kezde föl-indulni a köz- és magán bajokon, azt tartván, hogy a hosszas és nem mérsékelt fájdalma nem illenek többé oly emberhez, kit a halál nem sokára ugy is meg fog azoktól szabadítani. Utolsó évei ama közömbösség nélküli nyugalomban teltek el, melyhez annyi szellemi gyötrődés után jutott, akár eszélyből, akár kimerültségből. Egyébíránt korabeli barátjai már mind meghaltak; egymásután látta eltűnni Luthert, Crucigert, Jonast, Meniust, Pomeranust, János Frigyes választó fejedelmet, ki nem sokáig élvezte szabadságát, Bucert, ki Angliában végezte munkás és ügyesen hasz-

nált életét. E kitűnő emberek képezék a reformatio első nemzedékét; ők mindannyian telve voltak annak ábrándjaival és jóhiszeműségével. A kik utánuk következtek, abba már sok különböző és zavaros érdeket vegyítettek, a forradalmak közvetlen örököseivel sajátos nagyravágyáson kívül, kik magyaráztatni akarják azt, a mit nem ők csináltak, és olykor elődeik dicsősége ellen fordulnak, hogy a magukét megalapítsák.

Az ellenfelek maguk is változtak. A vén catholicismus és a reform ez első küzdelmeiben mindkét oldalról, ha nem is ugyanazon jóhiszeművel, de legalább több jóhiszeművel mint politikával vitatkoztak. Igyekeztek a vitából kihagyni némely, a legegyszerűbb értelem előtt is világos igazságokat. Ez volt mindig Melanchtonnak fennen hirdetett célja, és az iskolások, mivel tán eleinte kevesbbé őszinték, mert kevesbbé voltak tudósok és ügyesek, nem látszottak az ellenében más célzt kitűzni. De mihelyt a háború, melyet eselszövények vagy megelőztek vagy követtek, a mint ez történni szokott, föllekesíté a gyávaságot és a bátorságot, a politika elűzte a jóhiszemet. A katholikusok meg szokták számítani a császárra és kevesbbé igyekeztek megvilágítani a nehézségeket, melyeket a kard úgy is ketté fog vágni. Melanchton szerepe be volt fejezve. Nem voltak többé tanítványok, kik méltányolják e becsületes, kétértelműség nélküli s még ott is őszinte nyelvet, a hol a gondolat még bizonytalan volt; nem voltak többé ellenfelek, kik letegyék fegyvereiket, legalább némely pontokra nézve, ezen oly jogos polemia előtt, mely nem egy engedményt csikart ki a elkiismerettől, melyeket később az érdekek visszavettek.

Illyricus barátai a Wittembergben tartózkodást eléggé megnehezíték neki arra, hogy még egyszer emlegetse az abból való eltávozást, hogy vendégszeretőbb helyet keressen,

a hol meghalhasson. Camerarius e párt rendetlenségeiről oly szomorúsággal szól, melyet az ő, rendesen áthatlan homályossága, nem képes teljesen eltakarni előttünk. A vallás nem egyéb volt, mint ürügy, melylyel a féltékenység és személyes gyűlölség takarózott, és az adiphorista, majorista ¹⁾ nevek azokat jelölék, kiket nem mertek az ellenség igen is gyalázatos nevén szólítani. Közös vonása ez minden forradalomnak, hogy e személyes gyűlölségek, általános nevek ezéje alatt, utóbb egész városokat, s néha egész nemzeteket tesznek bűntársaikká.

Wittemberg átszenvedte mindazon bajokat, melyeket a toll és a szó okozhatnak, mikor azoknak ürügyül a közérdek, s indokul a személyes érdek szolgál. A vita dühe megszállott mindenkit; a tanítványok kérdőre vonták a mestereket, a tanulók nyilvános vitát ajánlottak a tanároknak. Néhányan azt elfogadták, Melanchton ellenére; ő érzé, hogy magát ekkép kitenni, annyi, mint a tanítás méltóságát lealacsonyítani. A mi az iratokat illeti, két dolog sokasítja azokat végtelen: a hír szeretete, mely annyi író szül; s az oly tárgy, melyben a legcsekélyebb kétértelműség könnyen egész kötetekre ad anyagot. Camerarius ez ellen csupán egy gyógyszer vél alkalmasnak, a vizsgálatot (censurát), és ő azt becsületos szándékkal óhajtja. Ennek ez idő szerint legalább a kezdete megvolt. Az akadémia egy rendelete minden kiadást eltiltott, mely a szakma négy dékánjának és a rectornek helyeslését meg nem nyerte. Maga Melanchton is úgy látszik, meg volt bízva az akadémián, az e nemű ügyek előadója tisztével. A vizsgálatot tehát nem kellett föltagolni. Ha az nem nyomott el semmit, ez onnan van talán, mivel a censura hasztalansága éppen oly régi, mint létezése.

¹⁾ Vagyis a közömbös dolgok iránti türelem párthivei. Major tanítványai, ki viszont Melanchton iskolájából volt.

✓ Nem lehet csodálni, ha e zavar meglazítá az akadémiai fegyelmet. A fiatalság nagy részének vallásossága igen lanya volt; inkább szerettek vitázni, mint figyelemmel hallgatni az előadásokat, s jelen lenni az imádságokon, az új evangelium szertartásain. A jó cselekedetek nélküli megigazulás tana megtermette gyümölcseit. „Miért fékeznénk magunkat, mondák a tanulók, midőn önök arra tanítanak bennünket, hogy külső cselekedeteink kormányzásának gondja nem képezi azon igazságot, mely által üdvözülünk?“ Más szavakkal: „Miért korlátoznók magunkat, ha e korlátozás nem lesz nekünk beszámítva?“ Harczoltak ellenük okoskodással. Maga Melanchton, ki többnyire oly bámulatosan világos volt, nem felelt döntőleg. Nem mert még egy lépést is tenni a cselekedetek felé, attól tartva, hogy a hit általi megigazulás tanát meggyöngítheti, és az erkölestan elhomályosult a szenvedélyek elleni tehetlen aprólékosságokban.

Egyébiránt a vallásos gyakorlatok lanyhasága még a legcsekélyebb volt e hanyatlásban. A növendékek mindenek fölött az evés-ivásban voltak kicsapongók, a mi rendes megrovás a tanulókról Németországban. Már maga az asztal is viharosabb volt akkoron, mint mostanság. A tivornyak azon kor divatja szerint éjfélig huzódtak, mire következőleg az ifjak a térre vonultak és bejárták Wittemberg utcáit, ordítózva és dalolva teli torokkal, fölébresztve a várost, hogy sokszor azt hiheté a hatóság, miszerint az ellenség tört be. Az akadémia egy rendelete megparancsolja nekik, hogy nyolcz órakor haza menjenek. Ha valakit ügye kimenni kényszerít, tegye azt csöndben és az utcákon lámpával járjon, hogy fölismerhető legyen. Bárki fegyveresen és lámpa nélkül találtatik, börtönbe fog vettetni. Egy más rendelet őket külön börtönnel fenyegeti, mely keményebb mint az iskolai.

Az első rendelet nem hatott. Továbbra is kimentek fegyveresen és megverték az öröket.

Több tanuló egy-egy afféle "Scapint vagy Mascarillet birt inasul, kikből a szinpad mintaképeket alkotott, de a kik akkoron élő személyek, a római Davusok utódai voltak. Úgy látszik azonban, hogy a vigjáték-irodalom nem igen rágalmazta őket. Semmirekellők voltak, kik fölszaggaták a bőröndöket, tolvajkulcsokkal kinyiták az ajtókat, uraikkal egyetértve, kik részt kaptak a zsákmányból; szíták az egyenlenségeket, előidéztek a veszekedéseket, nógatták a bátortalanabbakat és beszerezték a fegyvereket; tivornyákba csábíták a józanabb fiatal embereket, és énekeikkel, részegségükkal, csinyeikkel zavarák a menyegzőket és a nyilvános mulatságokat.

A külvárosokban csavargók megrabolták a kerteket és szőlőket, melyekben bizonyos helyiségekkel birtak, a hol lopott jószágokat elköltötték. Egy rendelet megtiltja nekik a városon kívül halást. Lefestik előttük a sebeket, melyeket ott kaphatnak, a halált, mely ott szintén fenyegeti őket, azon fenytéseken kívül, melyek reájuk az akadémiában várnak. Egy más rendelet elsúlyedt nőkről beszél, kik a fiatal embereket a város közeli erdejébe vagy a külvárosi lebujokba csalogatják, és a kik a belvárosba is behatolnak férfi ruhába öltözködve.

Végre öltözködésükben a divat tulzásával vádoltatnak, kivált kalapjaik alakjára nézve. Némelyek török modoru turbánokat hordtak, melyekért megrovatnak mint utánzásokért, melyek bárbar erkölcsökre mutatnak. Mások széles karimájú kalapokat hordtak, melyekről hasztalan mondák nekik az akadémiái szószékről, hogy azok gátolják a látást, hogy a szél elkapja azokat, hogy súlyok megnehezíti a főt és elnyomja a szellemet. Ezek a lovas katonák fővegét utánozták, azok az uti

sapkákat, mely tarka-barkaság fölött csodálkozhattak az idegenek, és nem a legjobb véleményt nyerhették az akadémiai fegyelemről.

De a sokkal nagyobb baj, mely ellen Melanchton több buzgalommal mint sikerrel küzdött, a fiatalság mohó kapzsisága volt, mely szerint egyszerre nyereséges foglalkozásokhoz jutni igyekeztek, a nélkül, hogy az iskolai tanulmányokon átesnének. A wittembergi egyetem, némi változásokat kivéve, a miénkhez hasonló eljárást követett, noha már ekkor is, épen úgy mint ma, elegen voltak, kik gyorsabb módszert találtak fel és követtek. A tulajdonképi és gyakorlati tudományokhoz, mint a hittan, a jog, a gyógyászat, csak akkor értek el a tanulók, midőn már hosszú időn át veszteltek a nyelvtan és dialectica, vagyis a nyelv és bölcselemi tanulmányoknál. Ez első tanulmányok végeztével lehete elnyerni a baccalaureatus czimet. Mint ilyen, át kelle esni a természet-, szám- és erkölestanokon, elnyerni a fokozatot, mely ezekkel jára, és csak ezután lehete eljutni a gyakorlati tanuláshoz. De e lassuságnak, mely oly igen bölcse van mérve a gyermek, a serdült, és az ifju képességeinek fokozatos emelkedéséhez, ennek, mint mai napság is, sok ellensége volt. A fokozatok hivatalos elismerésének szokását megtámadák, mint akadályt. A szülők igyekeztek megmenekülni a tudományos nevelés költségeitől és gyermekeiket a nyereséges pályákra sarkalták, noha az akadémiai tandíjak szerények voltak, a leggazdagabbak nem fizetvén egész éven át többet mint négy és fél arany forintot, a szegények két forintot és némelyek épen semmit. A tanulók türelmetlenül óhajtának oda jutni. a hová őket a befolyás, a hír, az élet csábítá, vagyis az orvosi, jogi, s mindenek fölött a hittani pályára, mely a fejedelmek kegyeihez vezetett. „Születik a hittudós számunkra, ugymond Cruciger, mint a gomba.“

E tanulmányokhoz széles karimáju kalappal és a tudományok iránti nagy megvetéssel fogtak. Cruciger a bajt oly nagynak találta, hogy a hatóságok és a fejedelmek közbelépését kívánta, hogy akadályokat gördítsenek e pályáknak előkészület nélküli elfoglalása s a rögtönzött hit- jog- és orvostudorok sáskaserege elé.

Ezen nehézségek nem voltak mind a Melanchton korának sajátjai; a legnagyobbak, melyek a reform alapját képező fölszabadulás szelleméből származtak, sokáig meghaladák erejét és reményeit. Vegyük mindezekhez a zavarokat, melyeket az akadémia főnökeinek egynémely tanár elégtelensége vagy buzgalombiánya, némelyeknek pedig hirtelenkedése, okozott, kik a viszálykodásokban eltépték az akadémiai öltönyt; a fejedelmek változékonyságát a tudományok iránt, melyeket fölváltva majd bőkezűen támogattak, majd meg elhagytak a háború idején, mint fényüzési ezikket; a családok fejtelenségét, kik ugyanazon tanban annyiféle ellenmondásokra és szakadásokra oszlottak; a rendőrségi és anyagi zavarokat; az akkora oly gyakori éhhalált; a törököktől és újabban az oroszoktól való félelmet, melyet lassanként támasztott az észak; végre a világ közeli fölbomlásának hívését, mely ez idő szerint minden kitűnő szellemben befészkelte magát, és meg fogjuk érteni, hogy egy oly ember, ki egész ifjúságát és érett korát a reformationnak szentelte, öregségére minden erejéből kifogyván s inkább tisztelt mint hatalmas levén, némi gyönyörrel látta elérkezni a halált, mely őt az irigységtől, a kételyektől és a tehetlenségtől megszabadítandja. A forradalmak közvetlen javai között, melyek száma ugyan csekély, talán az a legnagyobb, hogy miután az ember lerögzte a maga adóját, megkívánja a halált a végső elbátortalanodás és hitetlenség előtt.

XVI.

Melanchton halála.

Az 1560-ik év Melanchton halálával foglalkozva és immár amaz édes bűtől megszállva találta, melybe a jól elkészült embert a halál ünnepélyes közeledése ejti. Nehány hónapon át reggelenként folyton kérte Istent, hogy tegye könnyüvé neki ez utat. Melanchton ekkor hatvanhárom éves volt. Ez volt a válságos év, melyben, ez idő szerint, mindenki összeszedte magát, elkészülve arra, hogy vagy újra kezdje, vagy bevégezze életét. Melanchton gyakran beszélt erről babonás kegyelettel, mondván, hogy egy nevezetes számtudós és orvos, Virgund János jóslata szerint, a csillagok az ő éveit hatvanháromig számították, de elhaladván e számot, azontúl nem mondtak többé semmit. Más szavakkal is észrevéteté, hogy halálát közelnek érzi. Midőn előtte ellenségei titkos cselszövényeiről beszéltek: „Nem fogok nekik sokáig alkalmatlankodni, mondá, ellenkezésemmel.“

Mindazáltal betegség nélkül haladt át a válságos éven; de általános vélemény volt, hogy a veszélyek gyakran a következőre halasztódnak el. Ezt tapasztalák Luthernél, ki három óra halt meg a végzetes idő után és Melanchton egészségi állapotát barátai épen nem találták megnyugtatónak. Ő maga sem szünt meg halálát jövendőlni, és ahhoz magát szoktatni. Testében megsoványodott, és noha előbbi munkaképességét megtartá, barátai észrevették, hogy vesztett könnyűségéből. Lipcséből való visszatérte után, hova a fejedelem a vizsgákon elnökölteni küldte, történt, hogy első bántalmait érezte a betegségnek, mely őt el vala ragadandó. April 7-ik éjjelén erős fájdalmakat érte. Peucer, veje és

orvosa, elrémülve az észlelt tünetektől, iratott Camerariusnak, kivel Melancthon negyven éven át szoros barátságban élt, hogy sietve jöjjön és legyen készen mindenre.

Reggel napkelte után Melancthon rendes munkájához akart fogni, azt hívén, hogy még elég ereje maradt; de már elfogván őt ama gyöngeség, mely kezdete a halálnak, reszkető kézzel írta egyik barátjának, hogy az Isten őt nyilván meg akarja menteni ama zsinattól, melyet Illyricus párthivei idéznek elő. Majd félbeszakítván az írást, vejével betegségéről beszélt: „Ha Isten úgy akarja, kész vagyok meghalni; vajha megengedné, hogy elköltözésem vidám lenne!“ Igen nyugtalankodott egy napfogyatkozás miatt, mely az éjnapegybenben történt, valamint Marsnak Saturnussal való találkozása miatt. Ebben egyébiránt a terméketlenség előjelét látta, és tanácslá az akadémiának, lássa el magát gabonával, a mi megtörtént.

Nyolcz óra felé azt monda, hogy elmegy az akadémiába leczkét tartani. Igyekezének lebeszélni, de ő azt mondván: „Csupán egy félóráig fogok előadni,“ eltávozott két növendéke karjára támaszkodva. A nyilvános tanterembe érve, azt üresnek találta; elhazudták neki az órát, gondolván, hogy ha senkit sem talál ott, majd visszatér. Egy darabig habozott, ha ne vegye-e át egyik távol levő barátja óráját; de hallgatók hiányában haza vezetteté magát. Itt jobban érezvén magát, és kilenczet ütven, kívánságát nyilvánítá az akadémiába visszatérés iránt. Eleinte arra gondoltak, hogy kifüggesztik, miszerint az óra nem lesz megtartva; de meg-gondolván, hogy ez ellenzés jobban bánthatná, mint maga a leczketartás, engedék őt székébe menni. Mintegy negyed óráig képes volt beszélni Nazianzi Gergely egy helye fölött, titkolva gyöngeségét és erős hangot szenvelgve. Ez erőködés szinte fölűdité; azon egész nap és a másnap egy részén is

folytatólag tollba mondott egy világtörténetet, melyben már egész Nagy Károlyig ért; az akadémia tanácsa pedig egybe-
gyűjtetvén, hogy ítéljen a fiatal emberek közt előfordult vesze-
kedések fölött, ott is megjelent és súlyos szavakat mondott,
szigorral és szelidséggel párosult intézkedést tanácsolva.

Haza térve, munkához fogott. Ekkor tájt egy gyász-
beszédet nyomatott Fülöp stettini és pomeráni herczeg halála
fölött. Barátai féltek ez előjeltől, és ő maga megelőzvé gon-
dolataikat: „Én már csak, ugymond nekik, gyász tárgyakkal
foglalkozom. A derék herczeg, kinek e tisztességet adom,
szintén Fülöp volt. Mi különös volna abban, ha én, egy
Fülöp a tömegből, szintén utána megyek?”

Ápril 12-én, Jézus kinszenvedése napján, egy álmatlan
éj után, reggeli négy órakor, fölkel, és két óra múlva lecz-
két adni ment, a tanárok szokása levén korán ülni meg ily
nagy dolgok emlékezetét; buzgóságból eredő igyekezet, mely
még egészséges embernek is fáradságos volt. Ekkor beszélt
utójjára nyilvánosan. Haza ment, hogy onnan csak holtan
jöjjön ki, küzdvén a baj terjedése ellen, majd ülve, majd
állva, majd könyvtárában sétálva. Az innen levezető lépcsőn
lefelé jöven, s ereje elhagyván, leült egy lépcsőre és fejét
kezeibe hajtá. E helyzetben találta őt Camerarius.

Husvét napján, noha alig tuda lábán állani, már hat
órákor az akadémiába akart menni, hogy szokott leczkáját
megtartsa a nap ünnepélyessége fölött. És már, Camerarius
ellenállása daczára, magára vette öltönyét, mondván hogy
csupán néhány rövid észrevételt teend a tanulók előtt, midőn
fia belépven jelenté neki, hogy a tanterem üres. „Talán csak
nem te voltál, szóla Melanchton türelmetlenül, ki a tanulókat
haza rendelted?” Ez tagadván a dolgot, Melanchton lecsil-
lapult s mondá: „Kinek adjak leczkét ha senki sincs jelen?”
És levetközvé, levelek írásához fogott.

Camerariust sürgős ügyek távozni kényszeríték. Még nem vesztettek el minden reményt; a fej még érintetlen volt. Búcsu-ozsonnát rendeztek, melyre néhány jó barát hivatott meg. Meg akarta őket vendégelni a vadhussal, melyet neki az anhalti herczeg küldött, s a rajnai borral, melyet szintén ajándékban kapott. Mielőtt asztalhoz ültek volna, Camerarius és ő a könyvtárban levén, ő egy zsámolyon ülve s többen az ajtó mellett állva, így szóla barátjához, mintegy végbúcsuképen: „Kedves Jákóm, mi negyven év óta vagyunk egymásnak igaz barátai, a nélkül, hogy akármelyikünk abból hasznót akart volna húzni, és jó tanárok is voltunk, mindenikünk megállt a maga helyén. Én azt hiszem, hogy munkásságunk hasznos volt számosakra nézve. És ha Isten végét akarja szakítani napjaimnak, szeretni fogjuk egymást szentül a más világon.“ Azután lementek az ozsonnára. Melanchton miután egy darabig meghatóan beszélt Camerarius egy leányának épületes haláláról, egyszerre úgy elgyöngült, hogy Camerarius, megrettenvén, elutazását más napra halasztotta.

A válas pillanata elérkezvén, Melanchton szomorú hangon mondá neki: „Jézus Krisztus, az Isten fia, ki atyja jobbján ül és adományaiban részesíteti az embereket, tartson meg téged, a tiéidet és mindnyájunkat!“ S megtoldá ezeket bókokkal barátja neje számára. Camerarius lóra ült és Lipcsébe távozott.

Ugyanaz nap beszélt azok ostobaságáról, kik tagadják, hogy Jézus Krisztus félt volna a haláltól. „Annálinkább félt ő attól, mondá odavetőleg, minél jobban tudta azt, mit tesz meghalni, mint a hogy azt mi tudjuk.“ Visszatért Camerarius leányának halálára, és a betegsége, mely őt elragadá, s azt az övéhez hasonlítja, kivéve az elgyöngülést, melyet oly nagynak tartott, és a melynek okát nem ismerheté föl. Kissé később, midőn már lefeküdt: „Ha ez nem a halál,

mondá, akkor ez egy igen nagy büntetés.“ A falon mely mellett ágya volt, Európa egy térképe függött; vizsga szemekkel nézegette azt, azután azok felé fordulva, kik őt ápolták, mosolyogva mondá: „Virdung azt olvasá ki a csillagokból, hogy hajótörést fogok szenvedni a balti tengeren. Igaza van; nem igen messze vagyok e tengertől.“ És valóban, a térkép azon része, melyen a balti tenger volt ábrázolva, legközelebb volt ágyához.

Másnap gyöngesége miatt nem állhatván ki semmiféle helyzetben, uti hordszékbe tétette magát. „Ennek a neve utazó szék, mondá ő; ugy-e bár, ebben fogok elköltözni?“ Kilencz óra felé Peucert hívatta. „Mit gondol ön bajomról, kérdé, van-e reménye? Ne titkoljon el semmit is előttem.“ — Az ön élete, és napjainak hossza isten kezében van, felelé Peucer. Mi azokat kegyeibe ajánljuk; de mivel azt akarja, hogy megmondjam az igazat, tehát, ha a testi okokat tekintem, ön állapotá egyáltalán nincs veszély nélkül, mert gyöngesége nagy és nőttön nő. — „Én is úgy látom, ugymond Melanchton, és nem is ámitom magamat e gyöngeségre nézve.“ És előkerestete papirjai közül egy végrendeleti tervet, melyet előre készített, és a melynek bevezetése hitvallását tartalmazta. De miután ez iratot nem találták, valószínűleg elsikkaszták, miről azon időbeli nyilvános emberek mind panaszkodnak, ő egy másikat monda tollba, melyben előadta gondolkozását a protestansok egyenetlenségeire nézve.

Ápril 19-én, mely utolsó napja volt e földön, miután vejével több ízben beszélgetett az egyház bajairól, egy darabig eléggé édesdeden aludni látszék. Majd fölébredvén, kérte Peucert, vágja le haját, a mit veje különben is rendszeren tenni szokott, s inget váltott, mintha egyszerre értesült volna bekövetkező elköltözéséről, melyre ő készen akart lenni. Nem sokára jó barátok és egy szomszéd városból

vendégei érkeztek. Mintegy fél óráig társalgott velük, eleinte némi kedvvel; majd gondolatai elsötétülván, szomoruan beszélt nekik az egyházat tépő viszályokról, s hozzá tévé: „Ha meghalok, ez különös kegye lesz istennek irántam, elvévén engemet a bajok elől, melyek fenyegetnek bennünket.”

Dél felé a wittembergi lelkész és a tanárok léptek szobájába. Nem tudván többé beszélni, kívánta, hogy olvassanak föl neki a szent könyvekből különböző részeket, melyeket kiválóan kedvelt. E fölölvasás végével fönhangon ezt mondá: „Mindig eszemben tartom és szemeim előtt lebegnek János következő szavai az isten fiáról: A világ nem fogadta őt be; de azoknak, kik őt befogadák, azon szabadalmat adta, hogy isten fiaivá legyenek. Ezután egy negyed óráig mozgatta ajkait, mintha magában folytatta volna vallásos elmélkedéseit.

Közelgett az óra, melyben a tanárok nagyobb részének leckeóráikra kelle távoznia. Senki sem mervén elhagyni e végső órában a jó barátot, ki elköltözendő volt, sietve, mindnyájuk nevében, a következő figyelmeztetést fogalmazták: „Szeretett hallgatók, önök tudni fogják, mily gondok és félelmek közt tart bennünket a mi tisztelt tanítónk és atyánk, Fülöp mester betegsége, és kétség kívül önök ezen velünk együtt szomorkodnak. Önök tehát bele fognak egyezni, hogy e délután leczkék nem fognak tartatni. Ezzel bizonyítékát adjuk annak, hogy a baj oly nagy, hogy ha isten nem segíti a természetet, mesterünk már sokaig nem állhat ellen annak. Intjük önöket, egyesítsék imáikat a miéinkkél, hogy isten tekintsen irgalmasan szegény egyházunkra és az ifjuságra, és hálátlanságunk büntetéseképen el ne vegye tőlünk ily nehéz időkben, tanulmányaink hű vezetőjét. Fordítsák önök e szabad idejüket imádságra s kér-

jék istent, legyen irgalmas egyházunknak és tanárunk egészségének.“

De már Melanchton a halállal küzdött. Már nem beszéle többet, csak ha kérdezték, ajkait egyre mozgatván, mintha sietne emlékezetében felujítani mind a másvilág igéreteit. Veje kérde, ha nem kíván-e valamit? „Semmit, ugymond, csak a mennyet.“ És néhány percz mulva elalélván, midőn sziverősítővel magához téríték, fölelevenülni látszék és mondá: „Miért zavarják nyugalمامat? hagyjanak békében végperczemig, mely nem messze van.“ Azonban mindenki letérdelt, és a lelkész olvasta a szentírás azon részeit, melyek fölött a haldokló egész életén át szerete elmélkedni. E fölolvadás után ujra imádsághoz fogtak; és Vitus, hivatalársai egyike, orvostudor és a görög nyelv tanára, kérdvén tőle, ha érti-e mindazt, a mit előtte elolvastak, németül felelé: „Igen.“ Néhány percz mulva, esti hat óra felé, mialatt a miatyánkot és hiszekegyet imádkozták, oly esöndes halállal mult ki, hogy mindazok közt, kik szemeiket rá függeszték, egyik sem tudta észrevenni a kimulás perczét.

Elt hatvanhárom évet és ugyanannyi napot, és meghalt a nap ugyanazon órájában, melyben született.

Halálának hire az egész várost lakása elé csödité: tanulók, idegenek, minden osztályu lakosok látni akarák mielőtt koporsóba tennék. Teste a könyvtárban, april 20-a reggel óta, másnap délutánig kitéve volt. A látogatók, a tollakat s még a padlaton szétszórt papirdarabokat is, ereklüként összeszedték és magukkal vitték. A temetésen nagy zokogás volt hallható, kivált a nők siratták igen, kik előtt Melanchton különös szelidsége és kellemes voltánál fogva igen kedves volt. Camerarius ez nap reggel megérkezvén, nem birt elég erővel arra, hogy a gyász lakba menjen, az utolsó készülétek közben; bevárta, mig a koporsó bezáratott,

és követte azt az erőd egyházáig, melyben a test Lutheré mellé letétetett. A halál, tizennégy évi elválás után — egyesíté a tanítványt a mesterrel.

XVII.

Melanchton reformator a tudományokban. — Könyvein tett javításainak jelleme. — Ellenmondásai. — Módszere. — A régiektől kölcsönöz. — Az ágostai hitvallás irodalmi szempontból. — Módszerének befolyása Európában. — Az újjászületést a reformatió szolgálatába szegődteti. — Érdem-e ez? — A reformatió kellő határok közt. — Németország közös tanítója. — Módszere az irodalom tanításában. — Az iskolásság, a dialektika, a jog- és gyógyászatban az ő korában. — Mily mérvben reformálja azokat. — Irodalmi tanai. — A tanítványok számára kiadott figyelmeztetéscsineinek jelleme. — Mikép osztoznak hagyatékán hivataltársai. — Az általános vélemény Melanchtonról.

Melanchton jól kiérdemelte az örök nyugodalmat; a kettős földadatot, a vallási és irodalmi reformatorét, fényesen megoldotta, s a dicsőséget, mely ebből reá háramlott, egyedül ő nem látszék ismerni. Senki e célra gazdagabb forrásokkal rendelkező szellemi tehetséget nem szentelt. Senki többet nem szenvedett e két ügyért, melyek eleinte oly szoros kapcsolatban voltak egymással, a mennyiben a reformatió mindenüvé behatolt, a hol az újjászületés megnyitotta az értelmeket, s az ekkép tett haladás megvilágította a szellemeket és fölszabadította a lelkiismereteket.

Melanchton előtt a maga roppant tudományából csupán az birt értékkel, a mit abból a nagyobb szám megérteni

képes volt. Akkor, a régi irodalom dicsőségére gondolva, abbeli nézetét nyilvánítá, hogy ő művésziebben kidolgozott és az olvasókra nézve kellemesebb könyveket irhatott volna. De ő nem hívé magát jogosítva e tekintetben önmagát elégíteni ki, s azon természeti adományait, melyeket a munka és a türelem tökélyesítettek volna, önként fölládozá azon szükségnek, hogy könyveit idejekorán adja ki és olvasói értelmiségéhez alkalmazza. Oly korban, melyben a könyvek cselekményeket képeztek, és az írók pártok fejei voltak, nem vala megengedhető a maradandó iratok dicsőségére gondolni. A mi Melanchtont illeti, ő soha sem gondolt arra, hogy gyönyörködjék saját szellemében; ő nem volt és nem akart lenni egyéb mint nevelő: ez újabb vonásában is annál hasonlatosabb Fenelonhoz, mivel nem volt meg benne a lángész büszkesége, és mivel semmi sem tetszett előtte szebbnek, mint nevelési könyveket írni.

Láttuk, mikép tiltakozott Melanchton, nem a felelősség félelméből, hanem csupán hogy igazat mondjon, az ellen, mintha hitágazatok dolgában valamit felfödözött volna. Erre sokszor visszatér irataiban. „Én csupán arra használtam föl minden szellemi és akarat-erőmet, mondja valahol, hogy világosan és szabatosan magyarázzak meg ily nagy dolgokat, és az ifjuságnak helyes és mérsékelt nézeteket nyujtsak. A mennyire magamat ismerem, igaz lelkiismeretemre állíthatom, hogy sohasem törekedtem egyébire, mint a közönségnek szolgálni.“ ¹⁾ Művein csupán oly takarosságra törekvő igazításokat tőn, melyekkel csupán az volt czélja, hogy fölfedje a dolgokat a legfigyelmetlenebb olvasók előtt is, nem

---

¹⁾ Epist. Ph. Mel. de se ipso, et de editione prima scriptorum suorum.

pedig, hogy a figyelmet az íróra vonja. Kényes és egyszerű lelkiismerete sokat segíté e czéljában; ő csak azt tudá tanítani a mit hitt, és csak azt tudá elhinni a mit tisztán felfogott. Bossuet őt ellenmondáson kapta, a mint gyöngít vagy kihagy valamit a szükséghez képest. A vád igaz; de kötelességünk kimondani, mikép ez soha sem azért történt, hogy valamely zavarból vagy személyes veszedelemből meneküljön. Melanchton az egyetértésnek hódolt, mely mindenkor nagyobb értékű volt előtte, mint valamely föltétlen elv következményei. Luther ellenmondásai sérthetnek, mivel legtöbbször nagyravágyása volt az, mely megtagadtatá jóhiszemét, és mert rosszul esik látnunk, ha valamely törvényhozó kiveszi magát a törvény alól, melyet maga alkotott; de mikép kárhoztassuk Melanchton, ki a közérdek nyomása alatt csupán attól tart, nehogy az a mit írt, a békét akadályozza, és a kiben, Luthertől különbözően, a békeszerető ember nem fél meghazudtolni az író? Mikép ne szeressük eme törekvését, mely szerint eszméihez csupán annyiban ragaszkodik, a mennyiben azok másoknak hasznára válhatnak? S nem volt-e ő Krisztus igazi tanítványa, mint a ki untalan magát ajánlá föl ama béke zálogául, melyet a pártok számára megszerzett, s melyeket a maga rovására kiegyeztetni igyekezett.

Egy ily gyakorlati szellem csak a régiektől kölcsönözheté módszerét. Valóban itt találjuk föl az irodalom elsajátításának legszebb mintáit. A régiek könyvei olyanok mint politikájuk, mely a forumon vagy az agorán, a szóbeli közlekedésből és a vitából szülemlett. A könyvek termettek, mint a politika, az egésznek szeme láttára és ellenőrzése mellett. A régiek tudománya nem más, mint azon legbiztosabb és legegyszerűsebb utak ismerete, melyek által mások értelméhez férhetni; a lángész alkalmazkodásának módja a legközönségesebb elmékhez, a nélkül, hogy hozzájok leala-

csenyodnék. Melancton a régiektől vette terveit, kifejtésbeli takarosságát, a bizonyítékok csoportosításának és a tárgyhoz arányosításának művészetét; a világosságot, ama fényt, mely ugyan nem világosít föl mindenkit egyaránt, de a mely senkit sem hagy sötétségben; a kifejezés természetességét, mely nem egyéb, mint a legczélszerűbb és legáltalánosabb beszéd-mód; im, eme tulajdonságoknak köszöné ama hatalmat, melyet mindenki elvitatott, de a melynek mégis mindenki meghódolt.

Ágostai hitvallása, legszebb hittani könyve, módszerére nézve ókori mű. E könyv túlélte őt és maig is fennáll. Hasztalan gyöngíté azt Luther, eleinte közreműködésének megvonásával, míg Melancton dolgozott rajta, később megtagadásával, midőn az megjelent; hiába küzdöttek ellene a szentségellenesek és a straszburgi egyház, föntartásaik zajával; hiába a tulzók, azon félelmükben, hogy nem követelnek eleget, hasztalan izgattak hitele megrontására az ész uralmának hódolók oly végből, hogy megkülönböztessék magukat a többiektől való elválás által: a könyv ellenállott. Ellenállott magával módszerével, mely kizárta belőle az egyes pártfőnökök minden tulzásait, és nem tett beléje nézeteikből egyebet, mint a mibe mindnyájan beleegyezhettek és a mit a közönség fölfoghatott. Nem egyszer, egynémely gyűlés kezdetén, már megegyezni látszottak abban, hogy elvetik e könyvet, s annál inkább csodálkoztak aztán a fölött, hogy annak alája veték magokat, minél valóbb, hogy annak szerzője nem kereste az uralkodást. Ha vita keletkezett vagy bizonyos pontokra nézve, melyek abban eldöntve nincsenek, vagy olyanokra nézve, melyek ugyan benne foglalvák, de a melyeket más szavakkal akartak kifejtetni, hogy legalább lerázzák a fölszentelt szöveg igáját: csak azon vették észre, hogy valamennyiök értelmezésének tulzása mintegy öntudat-

lanul visszavezeti őket Melanchton könyvéhez, olyképen, hogy ugyanaz, ki minden reformator közt a legtöbbet látszék fölálldozni, végre kevesebbet kívánt, mint akármelyik. Azzal, hogy visszatartó volt, Melanchton azt nyerte, hogy mindenki követte.

Egykorúi közt a legfölvilágosultabbak igen helyesen fogták föl az ő helyzetét. Ugy tekinték őt, mint kit Isten küldött, nem kevesebbé nyilván mint Luthert, hogy a tant megvilágosítsa és biztosítsa. A népek képzelmében Luther új földrészeket fedezett föl és azokat meghódította; Melanchton pedig azoknak szervezetet és kormányzatot adott. E két ember olyannyira szükséges volt egymásnak, hogy Luther, ki mindig először unt rá e szövetségre és azt föl akarta bontani, mit sem nyert az által, hogy Melanchtonnal összezőrdült. Elválva tanítványai legjelesbjétől, az egyedülítől, ki őt megérthette a nélkül, hogy elvakult volna, a mester, a helyett hogy szakított volna, ok és hatás nélkül kalandozott. Luther szava külön magában viharokat kelte a tömegben; Melanchton ajkán át nyájasan behizelegte magát és gyökeret vert.

Azt a befolyást, melyhez módszere juttatá Németországban, megnyerte Franczia-, Angolországban, sőt Olasz- és Spanyolországban is mindazon fölvilágosult szellemek fölött, kiket az inquisitio vagy a katholicismus tulsúlya nem akadályozott meg abban, hogy a protestans Németországgal egyesüljenek. Ama képessége, mely szerint annyi szélső nézet közt bizonyos közép véleményt tudta föltalálni, mely körül találkozhatnak az értelmesebbek, egy részük mint megérkezési, más részük mint elindulási pontjaiknál, valójában diplomaticus fontosságot szerze neki Európában. Mig a fejedelmek nem gondoltak arra, hogy politikájuk számára a vallásügyi kérdésekből hasznot huzzanak, és később, midőn

belátták, hogy a zavarok fölülmulják az előnyöket, Melanchton szolgálatát mindig igénybe vették. Sőt még tul is becsülék szavai sikerét, mindenki a maga szempontjából ítélvén meg a hatást, melyet másokra e mérséklet és világosság gyakorolhat. De ő maga nem ittasult meg és csak habozva fogadta el ez általános közvetítést, vagy, mivel fölfogta, hogy a vita nem lesz sokáig speculativ, vagy mivel igen is élenken emlékezett augsburgi sikereinek árára.

Ha föltétlen nézetektől oly emberfölötti tanulmányban, ki halhatlan dicsőséget szerze magának az által, hogy azoktól távol tartotta magát, mivel azokat elkerülte, s képtelen dolog állításától nem tartanék, oly szellemről beszélve, ki attól úgy iszonyodott, mint a lelkiismeret elleni hibáktól, azt mondanám, hogy Melanchton a reformatio élő módszere volt. És mivel ő minden eszközeit a régiektől vette, hozzá tenném gondolatom kiegészítése végett, hogy az ujjászületés volt az, mely a reformnak módszert adott. Ennek bizonyítékai világosak nem csupán azok számára, kik a különféle tárgyak között, minden látható utánzat hiánya mellett, föl birják ismerni a módszer azonságát, de még azok számára is, kik csupán külső és anyagi jelek előtt hajolnak meg. Ez időbeli minden jobb hittani munka, és a legjobbak közt Erasmuséi és Melanchtonéi, a régi kor szellemétől van áthatva. Ez iratok legszebb tulajdonsága épen ama kor legtermészetesebb forrásainak, legegyszerűbb eszközeinek alkalmazásában áll, melyek más tárgyakra, más okokból használtattak; hibájuk némi előítélet, mely egész a plagiumig ment. Így a gyűléseken, a régi gyülekezetek mintájára, a szónok félbeszakítja magát, mint tette Demosthenes, hogy titkárával, mely az atheni tollnok utánzata volt, fölolvastassa a vita tárgyát képezendő czikkeket. A szónok művészete gyakran összetévesztetik a rhetor fogásaival, s a lángelmék magas

izlése az iskolák gyermekes izlésével. A helyett, hogy csupán ahhoz tartották volna magukat, a mi az ókor felfogása szerint az emberi szellemmel egyező, még ama részletes körülményeket is másolgaták, melyek idővel és a társadalmak alakjai szerint változnak, és egy keresztyén világban birni akarák az ókor szószékét is, ékesszólását is. De azért mindennek általános hatása nem kevésbbé volt hatalmas, és maga az utánzat balitélete is segíté az emberi értelmet, hogy megjelje a helyes utakat e csodálatraméltó idők képei nyomán.

De messze mennénk a dicsőítésben, ha egyedül Melanchtonnak tulajdonítanók az érdemet, mely szerint az irodalmi ujjaszületést a reformatio segítségére fordította. Luther a maga emelkedett szempontjáról csakhamar fölismerte, mily nagy szolgálatokat tehetnek az ókor irodalmi, és mielőtt Melanchton ismerte volna, eléggé tanulmányozta azokat, hogy még e pontban is gyakorlottabb legyen, mint ellenfelei bármelyike. De ő nem érezte szükségét annak, hogy magát tökéletesítse, és egyre jobban a hittanba mélyedett, mely annyira tetszett szelleme finomságának és képzelme merészségének. Erasmus, és ez dicsősége, irodalmi tanulmányait mindig a hittaniakkal egyesíti, egyszerre adván ki a keresztyénség szent atyáit a profán szerzőkkel; de izlése, mely kevésbbé volt finom, mint Melanchtoné, őt inkább a szent atyák tulságosan hanyag irálya, mint a régiek tökélye felé vonzotta. Hittani iratai, részint szándékos, részint őszinte határozatlanságain kívül, főleg a barátok tanulatlan faragatlanságára szórt gúnyolódásainál fogva érdekesek. Hiányzik előlük az arány, a terv, s a régiek ama bámulatos művésze, ha ugyan művészetnek nevezzük az emberi szellemhez való alkalmazkodást, mely szerint mindenkre nézve megérthetőkké válnak, noha különböző fokozatokban, mindenki-

nek a maga értelmessége és tudományossága mérvéhez képest. E művészet elveszett titkát találta meg Melanchton, mely párosulva minden körülmények között megtartott őszinteségével s a lényeges dolgokban való határozottságával, őt a reformatio első hittudósává tette, a tan elterjesztése és tanítása körül.

Attól tartok, miszerint bizonyos, hitükben tán nyugtalankodó emberek vagy a türelmetlen orthodoxia szemében az ujjászületésre nézve közönséges érdemnek sem tűnik föl, hogy a reformatiót segítette. Az ilyeneket figyelmeztetem, vigyázzanak, nehogy katolikusabbak legyenek, mint keresztyének. Azon időben, midőn a reformatio fölkelte a münsteri anabaptistákat, vagy midőn az Franciaországot két ellenséges táborra osztotta, ez elfogultság jogos volt; de mióta a fegyverek hüvelyekbe dugattak, és egy országban sines vallási megoszlás, és a két pártban a fölvilágosult emberek kiengesztelődtek a keresztyénség terén, aggály nélkül tulajdoníthatjuk az ókor szellemének érdemeül, hogy az iskolásság tulságos kihágásaitól a keresztyénség böles és mély ismeretére vezetett. Habozás nélkül dicsőíthetjük különösen Melanchton, hogy mindehhez oly sokkal járult tollával és gyakorlati keresztyén erkölceivel.

Azt is meg kell jegyezmem a katolikusoknak, ha ugyan nem akarnak lenni katolikusabbak Bossuetnél, miszerint a reformatio szülte a gallican catholicismust, e nagy ember mély, értelmes és böleselő catholicismusát. Talán jobban tetszenék nekik azon idő, melyben az iskolásság tanárai, Párisban, abban törték magokat, hogy kimutassák tanítványaiknak, miben különbözik a papam vidi a vidi papam-tól; midőn, nem tudom, melyik hitágazat szövegében az ego currit-ről azt állítani, hogy az roszul van latinul, eretnekségre mutatott: midőn egy hittanár, a szentírás egy

helyét magyarázván, melyben bizonyos S'alem királyról van szó, ki kenyeret és bort osztogat, azt hiven, hogy Salem sőt jelent, e fűszer természetének és erejének magyarázatában áradozott? Ez volt amaz idő, melyben a püspökök háborút viseltek a könyvek, a tudomány, mint az eretnokség csirái ellen. A reformatio volt az, mely e katolikuskokat, kik elfeledék könyveiket és silány sophisticájuk halmaza alá temeték az evangelium ágazatait, saját hitük forrásaihoz visszatérni és azt megtanulni kényszeríté, hogy jobban védelmezhessék. Luther első s később Melanchton világító iratai megszégyeníték Eck Jánost és a többit áradozásaik miatt, s kényszeríték őket, hogy ékesszólók legyenek. Az ember csupán harez árán hódíthat vagy tarthat meg bármit. Mikor meg kellett tanulni héberül, hogy szembe szállhassanak Reuchlinnal és Luther és Melanchton iratait ezek saját modorában czáfolhassák, sokkal nagyobb volt a valódi katolikusok száma, mint az iskolásság idejében, midőn az háborítlan uralkodott az európai szárazföldön. A legnevezeteseb katolikusok egykoruak a reformatorokkal. Mig Luther és Melanchton irataikkal tölték el nyugoti Európát, a katolikus Morus Tamás mint egy szent atya vitatkozott a római egyház mellett és mint az ősi egyház vértanúja halt meg. Később nem a hollandi protestánsok kelték-e fel Bossuet polemiáját? A vitatott hit az egyedül mély, azon kívül, hogy ugyan azon harezok, melyek megújítják a szellemeket, megújítják a jellemeket is. Ama korokban, melyekről beszéltem, a nagy erények ott voltak a hol a nagy tehetségek.

Egyébiránt ideje, hogy elhagyjam e tért, hol nem igen érzem magamat biztosnak, nem tudván semmit sem hitelesen erősíteni, sem kételyeket haszonnal és kellően nyilvánítani; azért sietek még kimutatni Melanchtonban az irodalmi refor-

matort. E téren legalább kevésbbé kell félnem az ellenmondásoktól, melyek itt különben is csekély következményűek. Itt nem fogok találkozni sem a protestansokkal, hogy mérsékletét inkább jellemgyöngeségéből mint szelleme kitűnő voltából magyarázzam ki; sem a katolikusokkal, hogy azzal vádoljam, miért nem volt annyira engedékeny, hogy részükre állott volna. A szolgálatok, melyeket a bölselem neve alatt akkoron az összes emberi tudományok ügyének tőn, sem el nem vitathatók sem félre nem magyarázhatók, miután, hála égnek, tudatlanság és vadság pártjával itt nincs dolgunk. A kik az irodalmat önmagáért szeretik, s megizlelék annak gyönyörét az ókor nagy íróival való társalgásban, tartózkodás nélkül fogják tisztelni azon embert, kit hazája Németország közös tanítójának nevezett.

A tanítói czim a czimek legszerényebbike vagy egyik legnagyobbika, a szintérhez képest, melyen a leczkék adatnak. Mikor az iskola egy egész nagy népet foglal magában, nincs annál szebb és irigylendőbb valami. Ez időszakban nem találok senkit Melanchtonon kívül, ki e czimmal lett volna megtisztelve. Valóban az képezi saját dicsőségét, hogy azok mellett, kik a hajdankor emlékeit fölásták és olykor maguk is elvakultak a meggyújtott fáklyák fényétől, Melanchton egészen a kis gyermekekig levitte az ódon bölcsesség egy-egy fénysugarát.

Ő az volt az irodalomnak, a mi volt a reformationak; ő nem költött semmit, ő elsajátítá, a mi meg volt alkotva. Miért hárítanék rá oly dicsőséget, mely ellen tiltakoznék? A reformatio és az ujjászületés nagy eszméje ugyanaz, tudniillik visszatérés magukhoz a forrásokhoz. Luther a reformatio számára, az ujjászületés számára maga egész Olaszország, és Németországon Erasmus és Reuchlin nyitották föl újból a könyveket. De a míg Luther megittasult saját értelmezései

ujdonságától, és a míg Erasmus kellemes könyveket irt Európa tanultjai számára, Melanchton kézi könyvbe foglalá az új hittant, s nyelvtanokat irt, hogy a régiek olvasására tanítsa a gyermekeket.

Az irodalomban, úgy mint a vallásban, ő csupán azon dicsőséget kereste, hogy a tárgyakat az ifjuság értelméhez alkalmazza. De noha nem akart lenni egyéb, mint nevelő, keresztyén szerénységgel tiltakozván minden más czim ellen, ő a közoktatás minden részét reformálta. A sajátképi bölcsesemben, a nyelvek tanításában, a jog-, gyógy- és természettanban megtette azt, a mit Luther a hittanban: elválasztá őket ama hamis tudománytól, mely az igazítól való eltérés folytán, ennek határozatlan és elmosódott vonásaiból született, s mely végre helyét elfoglalta és nevét bitorolta.

Előtte az iskolásság uralkodott mindenfelé. Értem ez alatt a legkülönbözőbb tudományok ama durva zagyvalékát, s ama hallatlan furfangot, mely a meddő elmélet terén tartá vissza mindazon tudományokat, melyeket később a módszer hozott be a gyakorlati életbe. A bölcseslem például össze volt zavarva a vallással, vagy inkább ez nem vala más, mint Aristoteles megromlott hagyományának összeforrasztása a keresztyénség nem kevésbbé megromlott hagyományával. Innen Luther boszankodása, s kezdetben Melanchtoné is, Aristoteles ellen, mintha ez bűnrészesé lett volna ez összezavarodásnak. E zavar kedvezvén az iskolások tudatlanságának és sophisticájának, innen azok ragaszkodása is ugyan-ezen Aristoteleshez, ki előttük szinte nagyobb isten volt mint Jézus Krisztus. A középkor elfeledé a könyveket, de emlékezett nagy neveikre, és tisztelete Aristoteles iránt annál előitéletesebb volt, mivel nem ismervén őt irataiból, e bálványát a maga saját képére teremtette. Aristoteles ural-

mának fenmaradása minden hiuságnak és tudatlanságnak érdekében állt.

Az a tudományféle, a mit általán az iskolákban dialektika czimen tanítottak, Aristoteles latin fordításban elégtelenített és megcsontított *Organuma* különböző részeinek értelmezéséből állt. A dialectika tanárai, nem értvén az eredeti nyelveket, és nem lévén gyakorlottak az írásban, saját homályos nézeteikkel még növelték a tárgy homályosságát és megelégedtek azzal, ha bámulatra ragadhaták hallgatóikat oly mesterkedésekkel, melyekben az okoskodás egész ereje a józan ész meglepésére és megtévesztésére volt számítva. Melancton előde Wittembergben, bizonyos Tartaretus, mint Vitus Winshemius állítja, csaknem istennek ¹⁾ tartaték, oly nagyra vitte ama mesterséget, mely szerint a kérdéseket megzavarni és azokat meglepő módon megfejteni tudta. A leügyesebbeket e fajtából megczáfolhatlanoknak, igen világos eszűeknek, angyaliaknak, szeráfiknak szokták elnevezni; a dicséret annál tulzottabb lévén, minél kevésbbé szilárd volt a tudomány. De a bámulat nem kevésbbé szenvedélyes bírálatokat idéze elő, és a viták, a kétértelműségek és fufangok e csodálatos mezején, nem egyszer ütlegekkel végződtek.

Wittembergbe érkezve, Melancton ott virágában találta e dialektikát. A realisták és nominalisták ott egyre vitatkoztak, noha Luther őket igen meglepte, midőn a vitára egészen különböző anyagot hozta attól, mely őket megosztá. Melancton közükbe lépe, mint bíró, elítélte mind a két félt, és fölhívá őket, hogy egyesítsék erejüket ama könyvekben rejlő igazságok közös akarattal való fölkeresésére, melyekből azokat

---

¹⁾ Discours prononcée a l'académie de Wittemberg après la mort de Melancton.

idézték és a melyeket nem olvastak. Ugyanekkor kezeikbe egy-egy latin s egy-egy görög nyelvtant nyomott, és helyreállítá a békét mindezen tudorok közt, őket tanítványaivá tévén.

A mi a dialektikát illeti, annak meghatározását Ciceróban kereste, kiben leczkerendjét is föltalálta. „A dialektika, ugymond Cicero, azon tudomány, mely arra tanít, mikép kell egy egészet a maga különböző részeire elosztani, meghatározásokkal fölfedezni a mi el van rejtve, magyarázatokkal megvilágosítani a mi homályos, észrevenni a kétértelműségeket és azokat ügyes különböztetésekkel megfejtteni, végre pedig bizonyos szabály szerint járni el az igaznak a hamistól való megkülönböztetésében, és tudni azt, vajon helyes-e valamely elvből vont következtetés.“ ¹⁾ Melanchton az okoskodás alakjait a legszorosabb és legélesebb logicustól, Demosthenestől tanulta. Azután összeválogatván az ódon művészet útmutatásait, s följújtván magát az okoskodás mesterségét, e megjavított eszközt használta az ember magatartását és kora legnagyobb érdekeit illető kérdések kezelésében. Hallgatóságában, meddő kíváncsiság helyett fölkelté a figyelmet és az elmélkedést; érdekeltséget ébreszte föl a lényeges igazságok iránt azokban, kiket előde Tartaretus szójátékokkal mulattatott. Az istennel, kiről Vitus szólott, az új tudósok csakhamar úgy bántak, mint a szentekkel a reformáltak, s nem egy görög vagy latin epigramm jött forgalomba, mely nevének a Tartarussal való hasonlatosságából szójátékot tartalmazott, a Tartarussal, melynek sötétségével ő Aristoteles gondolatait elborította.

E művészet, melyről Cicero beszéli, hogy a nagy jogász Scaevola azt a jogtudomány kifejtésére használta, nem más,

---

¹⁾ Brutus, XLI.

mint az ép szellem módszere; és e részben a dolog előbb létezett, mint maga a név. Ez a társadalomban élő ember védelmi fegyvere. A cselekményekre kiterjesztve, ez az erkölestan. Csak a dialektika nyújt biztosságot a magaviseletben, szilárdságot az ítéletben. A középkor nem bírván azt a valóságban, annak árnyékát imádtá. Némí ámulattal telt el e kétértelmű mesterség különös fogásai előtt, melynek sem természetes alapja, a nyelv tanulmánya, sem anyaga, a gyakorlati és surlódásteljes élet, nem volt meg. Melanchton megadta azt neki; ő megalapítá a valódi dialektika birodalmát az emberismeretek minden ágában, az irodalomban és erkölcsi tudományokban, a hol megtartotta nevét, valamint a természettudományban, a hol az elemzés nevét kelle fölvennie.

Ő előtte a jogászat egy homályos és fogásos tudomány volt, mely, mint az aristotelesi bölselem, a régi emlékek zavaros hagyományaiból alakult. Csináltak belőle mesterséget ilyennemű kérdések megoldására: Midőn Lázár halottaiból föltámadott, vajon végrendelete érvényes maradt-e? S e másíknak: Egy számár, inni akarván, egy folyóhoz közeledik, de a vizet vagy igen sárosnak vagy kevésnek találván, egy ott kikötve állott bárkába lép, hogy tisztább vizet ihassék. A bárka eloldódik és sziklához csapódva összezúzatik, a számár pedig elmerül és vízbe fül. Pör támad a molnár és a halász közt, az előbbi a bárkát avval vádolván, hogy szamarának vesztét, utóbbi pedig a szamarat avval hogy bárkája törését okozta. Kinek van igaza, kinek nincs, a molnárnak vagy a halásznak? ¹⁾ Ime az elméletre vonatkozólag. A mi a gyakorlatot illeti, a törvények és a végzések néhány ügyvéd zsákmányát képezték, kik a hagyományok bizonytalanságát és a

---

¹⁾ Oratio Melanchtonis de legibus.

birák tudatlanságát hasznukra fordíták, hogy az ügyeket összezavarják és minél több pert támaszszanak.

Melanchton nem volt jogász, de ő tanulmányozta a római jogot, és fölhalálta benne amaz irott bölcseséget, melynek az, állítólag, gyűjteményét képezi. Ő oda utasítá a jogászokat; és miután kijelölte a forrásokat és helyreállítá az elméletet, követelte, hogy a törvény és az ítélet vétessenek ki a csalók kezei közül és adassanak át tanult és becsületes embereknek. A katholikusok védték e gyermekes és egyszersmind gyilkos jogtant, eleinte mint a régi épület egy oszlopát, később pedig azon ürügy alatt, hogy egy keresztyén állam polgárilag nem kormányozható pogány törvények nyomán. Melanchton mély okokkal ostromolta őket, fölállítván már ez időben a polgár és ember közt államhoz és Istenhez való viszonyaiban ama megkülönböztetést, melyért törvényhozásunkat istentagadással vádolák, nyilván nem egyébért, mint hogy megszűnt önmagát istennek tartani.

Ugyane módszert ajánlá a gyógy- természet- csillagászat- számtan és a földrajz számára, mely tudományokban ő korát jóval túlhaladta. Ha munkásságának különfélesége, és kivált mindennapi foglalkozása, melyet a hittan vett igénybe, nem engede időt neki hogy fölfödézéseket tegyen e különféle tudományokban, legalább módszert hozza beléjük, vagyis a szót, mely a zűrt megtermékenyíti. Az e tudományokban jártas emberek kétségkívül találának elég hibát abban, a mit ő ezekről irt, a csillagászok például mosolyoghatnak a törvénytiszteki astrologia iránti hajlama fölött; de mindannyian elismerhetik azon érdemét, hogy tudományuk méltóságát fölfogta és nekik a helyes utat kimutatta.

A mi irodalmi elméletét illeti, az irodalmak azokat megszorítás nélkül elfogadhatják. Ez a hagyomány, és a magasb izlés. E magas izlést szembe állítom az írásbeli bizo-

nyos tökély ama gyermekes keresésével, mely a tárgyhöz nem tartozik, s mely az író jellemétől és szokásától elüt. Ez ama kisszerű, alacsony izlés, mely a gondolatok közt inkább azokhoz ragaszkodik, melyek csupán csak elmések, mint azokhoz, melyek igazak, és a melyek csak a világ folyásához, s a szavakban inkább a nyelvtanhoz, mint a nyelvek szelleméhez tapadnak. Melanchton úgy fogta föl az irodalmat mint a vallást; egyiknek föladata kormányozni a polgári életet, a másiknak a lelkiismeretet a hit dolgaiban. Előtte a költők, a szónokok, történetírók mindmegannyi bámulandó tanítók, kik kellemes utakon megtanítanak, mikép különböztessük meg a jót a rosztól, a hamisat a valótól, mikép legyünk türelmesek, tartózkodók, békeszeretők, mikép védjük és ha kell, mikép áldozzuk föl magunkat. A tanulóknak adott szép figyelmeztetésekben nem mulasztá el kijelölni leczkéi viszonyát az élethez. Előadásaiban mindig két dolgot tart a szem előtt: az előadás tárgyát és a czélt. A tárgy egy szerző, vagy valamely régi írónak bizonyos részlete; a czél a meghatározott alkalmazás volt akár átalában a gyakorlati életre, akár bizonyos körülmények közt, egykorú eseményekre, melyek a tanulókat kellő magoktatására utalhaták. Melanchton nem képzelhete maga számára oly előadást, melyen csupán szellemét fitogtassa vagy csupán becsvágyának hizelegjen.

A mi azon terjedelmes figyelmeztetéseket illeti, melyeket a tanár a maga nevében a tanulókhöz prózában, némelykor versben intézett, legyen szabad azokat a Sorbonne falaira függesztett nyilatkozványok fölé helyeznem, mint melyekben nincs se vers se próza, csupán czimek, nevek, s az előadások napjai és órái. E közlekedés a tanár és a tanulók közt sokszor hasznos és némely esetben megindító volt. Melanchton soha sem maradt el egy leczkéről a nélkül, hogy

annak okát ne adta volna; szólván egészségéről, fáradalmairól, ha az akadály ezekből származott; de egy esetben is nem tette magát azon indok vagy akadály bírájává, mely előadását más napra halasztani kényszeríté. Nem kevésbé becses ama másik szokása, mely szerint ugyanezen uton a megjelent jó könyveket ajánlani szokta. Egy ilyen figyelmeztetés, Melanchton aláírásával, így szól: „A munka — Szent Ágoston egy értekezéséről van szó — József nyomdásznál van áruba bocsátva. Ajánlom a tanulóknak, hogy vegyék meg azt és olvassák, a régiség iránti szeretetből, melyet tehetséges embereknek tanulmányozni illik.“¹⁾ Más alkalommal látom, mint nógatja a tanulókat, hogy hallgassák egyik vagy másik tanár előadásait, mely előadások pedig a tárgy kopársága miatt elijeszthették az ifjakat a tanulástól. Ő ajánlja nekik a tanárt, fogalmat ad nekik az előadás összes tartalmáról és a haszonról, melyet abból vonhatnak. Így, bizonyos számtani értekezésre vonatkozólag, melyet Fischer János volt magyarázandó: „Nagyon érdemes és előnyös birni e tudománnyal, melynek az életben oly sok hasznát lehet venni, és a mely utat nyit az égi testek járásának ismeretéhez. Még az is, ki csak középszerűleg érti a számtant, oly tudomány birtokában van, mely őt különféle foglalkozásokra teheti alkalmassá, és nagy segítségére lehet. Nem kell tehát azt elhanyagolni; természeténél fogva ez az első tan, miután a lélek első világosságát a számoktól kapja.“²⁾

Ez egyenes figyelmeztetéseken kívül Melanchton gyakran fordult a tanulókhöz és a közönséghez amaz előszavakban, melyeket a régi szerzők könyveihez, vagy ő maga vagy

¹⁾ Corp. ref. Nro. 3236.

²⁾ Ibid. Nro. 3036.

barátai irtak. A valódi bírálat mit sem változtatott amaz ítéleteken, melyeket ezekben Melanchton a szerzőkről kimondott. A tizenhetedik század elfogadta azokat; a tizennyolczadik sorakozott hozzájuk, daczára a régiek felől táplált alaptalan véleményének; és napjainkban is az egyedüli szilárd ujdonság, melyet követelhetünk, az, hogy visszatérjünk hozzájuk. Ezen oly őszinte közlekedések a mester és tanítványai között, e mindenki előtt nyílt élet, ez értelmiség, melyből mindenki meríthetett, ez általános toll Melanchton igen eredeti lángész gyanánt tüntetik föl mindabban, a mit oly czélból irt, hogy az ne legyen az ő tulajdona. Ő élete fogytáig szolgált mindenkinek, s e részben annyival nagyobb volt, minthogy ama korban, melyben a kiválóbb emberek elkezdik tekintélyöket éreztetni, ő mindig alárendelte magát. Ó hatalmas volt abban, hogy vissza tudta utasítani a hatalmat. Mint rector is, mint professor is, ő kormányozta az akadémiát, mely viszont a várost kormányozta, és e szenvedő és nyájas alak látása, a mint őt a korabeli mesterek ábrázolják, föllelkesítve a kötelesség bátorságától, nem egyszer egymaga elég volt arra, hogy a lázadásokat elfojtsa.

Képzeljük most, mennyi kitűnő tanítvány és mester képződhetett negyven évi tanítás után, e nagy ember rábeszélő szavai, oly gyakorlati és oly természetes iratai által; gondoljunk az akadémiákra, melyeknek a wittembergi mintára való szervezetével megbízott; a sok, általa Németország összes városai kívánata folytán kiválasztott tanárra, kik azokon az ő módszerét elterjesztették: s adjuk mindezekhez a tanulók roppant sokaságát, kiket különböző fokozatokban e nagy szellem áthatott, és meg lesz magyarázva előttünk a Németország közös tanítójának czíme, melyet neki százada adott, és a melyet tőle a következő századok nem vettek el.

Tanítója volt ő, bizonyos tekintetben, Franciaország-
nak is, noha ott személyesen nem működött. Calvin maga,
ki után ez idő szerinti legjobb tehetségeink képződtek, Me-
lanchton módszerét fogadta el és használta. Iskoláinkban az
ő latin nyelvtenát használták. Előttem van egy példánya
Szónoklati institutioinak, melyek egészen máskép
tárgyalvák, mint az előtt, ugymond Regnault Ferencz
könyvárus, és a mely 1529-ben kelt. 1526 óta, ezen rhe-
torica népszerűvé vált iskoláinkban.¹⁾ Igen olvasott és bá-
mult hittani munkái azoknak is tetszetek, kiknek hitét nem
volt képes megváltoztatni. Én nem találok azokban semmi
lényegest, mely alapjában a francia szellem egy részét is
ne képezné, sem semmi oly felfogás és iránybeli tulajdont,
mi íróinkat is ne kötelezné. Ha Melanchton befolyása ily
egyenes volt, mennyi hálával nem tartozunk mi e nagy
embernek? Ha a francia szellem, a mi ezt mivel sem ki-
sebbítené, csak azon utat követé, melyen Melanchton haladt,
nem a nélkül, hogy ne ismerte volna, én őt e nagy íróink-
kal való testvérséggért is tudnám tisztelni, és még jobban
megerősödném művészetük kitünősege és tanaik jogossága
felől táplált hitemben.

Ki méltányolhatná eléggé mindazon okos, nemes és
sikeres eszméket, melyeket ez oly bámulatosan mérsékelt,
élénk, de nem vakmerő, engedelkeny, de nem hanyag, nem
declamáló, de ékesszóló, mindig és minden dologban szí-
lárd, és igaz szellem negyven éves tanári pályáján, kétség-
kívül előadott? Ki tudhatja, Istenen kívül, mindazt, a mi
az ő koránál alatt képződött szellemekben termett ama
választékos magról, mely tőle eredt és egész Európán át

---

¹⁾ Gotschedii or. ad memor. communis Germaniae preceptoris Philippi Mel.

elterjedt? Különös tanubizonysága maradt fön annak, mi volt az ő tanársága Wittembergben; ez azon osztakozás, mely halála után pályatársai közt végbe ment. Nem kevesebben, mint négyen kellettek ahhoz, hogy eleget tegyenek az ő munkájának, „várván, mondá az akadémia, hogy találkoznék egy ember, ha ugyan létez, ki magára vehesse e terhet egészen.“ ¹⁾

Vitus Ortelius, orvostudor, ki negyven év óta az ékeszölást és a görög nyelvet tanítá, a dialektika előadását és Euripides magyarázatát vállalta el. Ebből hetenkint négy lecke volt. Azonkívül megígérte a növendékeknek, kik a görög nyelv tanulását elkezdettk, hogy hetenkint egyszer Melanchton nyelvtanát fogja előadni. Eberus Pál lelkész, noha a wittembergi egyház kormányával volt megbizva, beleegyezett, hogy hetenkint két napon át a hittani széken helyettesíteni fogja Melanchton, azonkép vasárnap ama reggeli leczkén, melyet Melanchtonnak szokása volt a nap ünnepélyességéhez alkalmazni. Vincent Péternek jutott szerdánként Aristoteles ethikáját magyarázni. Végre Peucer, Melanchton veje, a krónika vagy világtörténelem tollba mondasának folytatásával bizatott meg, melyben Melanchton egész Nagy Károlyig ért.

„A halálával félbeszakadt munkákat, mondja ez utóbbi megnyitási beszédében, olyképen osztottuk meg, hogy a terhet, melyet ő atlati erővel egymaga viselt, többek vállaira raktuk, egyesítvén erőnket és belátásunkat, hogy elejét vegyük ez iskola hanyatlásának, melyet ő föntartott és virágzóvá tett.“ És hozzát teszi: „Ezt az okból cselekedtük, hogy

---

¹⁾ Scriptum publice propositum de ordine aliquot lectionum publicarum constitnto, post pium et felicem obitum D. Philippi Melanchtonis.

e közös veszteség folytán önök el ne veszítsék bátorságukat és ne essenek kétségbe a tanulmányok miatt; elszántuk magunkat az általa abbahagyott munkák folytatására és siettetésére, megfeszítvén minden erőnket, hogy szorgalommal, fáradhatlansággal, kötelesség-hűséggel biztosítsuk mindazt, amit különben az ő tehetségei, tapasztalatai, ismereteinek bősége és különfélesége hiányában elérni nem volnánk képesek.“ Egy, az előadások rendjének megváltoztatására vonatkozó irat a wittembergi akadémiát az Argo hajóhoz és Melanchton Typhis kormányoshoz hasonlítja. De a fájdalom abban oly valódi, hogy az áttör az ókori hitrege emlékein, egyébiránt is dicső szokása levén ez időnek, hogy a legmélyebb értelmek csak a holt nyelvekből kölcsönzött képekben nyilatkoztak.

Ugyanazon tanár, kinek munkáján négy pályatársának osztozkodni kelle, ugyanezen munkásság ideje alatt, a minden nemű értekezésen kívül fogalmazott diplomatai okmányokat, irt hittani munkákat, előszókat, számtalan levelet, olykor tizenkettőt egy nap, melyek némelyike egy értekezés terjedelmével bir. Bámulatos mérséklete Európa minden pontjáról mindazokat körébe vonzotta, kik mielőtt határoznának, össze akarák szedni magokat, és megismerni önmagukat, mielőtt önmagukkal rendelkeznének. Minden szem, melyet Luther fényelvekített, e nyájas és igazságos világ felé fordult, mely a lelkiismeretekbe hatolt a nélkül, hogy azokat megzavarná. A szenvedélyes emberek, kikre nézve az új eszmék csak alkalmul szolgáltak, hogy büntetlen fölszabadítsák magukat, Luther jelét várták sőt azt gyakran megelőzték. Melanchton köré gyűltek ellenben mindazok, kik az igazságot önmagáért keresték, vagy a kik belső életüket az ő tanításai szerint óhajták rendezni; mindazok, kik nem annyira urat mint igazgatót kerestek lelkiismeretük számára, és inkább szeret-

ték magukat önként átengedni mint meghódíttatni ; mindazok végre kiknek szükségök volt tanácsra, akár lelkiismeretük eligazodása végett a hit dolgaiban, akár pedig elméjük fölvilágosításául az értelem tárgyaiban. És nem közönséges dicsősége a mérsékletnek, hogy az több dolgot adott Melanchtonnak, mint Luthernek annyi szenvedély kormányzása, melyek segítségéül ajánlkoztak, a nélkül hogy megmondták volna neki, vagy hogy maguk is tudták volna, meddig fognak neki szolgálhatni.

Ilyen volt Melanchton, a vallási és irodalmi reformator kettős szerepében. Egy ily munkás élet, egy ily nehéz földi pálya, annyi önfeledség, annyi áldozatkészség mindenki iránt mindenkit megnyertek e nagy embernek. A katolikusok nem szigorúk iránta, mert Bossuet maga is szerette őt, és nem láthata meghatottság nélkül ennyi jámborságot és értelemfényt. A protestansok, távol attól, hogy őt gyűlölnék, többé nem is gyanúsítják. A mi pedig azokat illeti, kik ama szakmát mivelik, melyet bölcseselemnek neveznek, mikép ne lennének ezek igazságosak ő irányában? Ő fölszánta számukra a tudományok és művészetek mezejét, és az újjaszületés hősi munkásai közt senki nálánál több erőt és életet nem pazarolt arra, hogy ránk nézve megkönnyebbítse és megédesítse a legmagasabb szellemi gyönyöröket.

